

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА: В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ

УДК 81'282.2 (477.85/.87): 821.161.2

ББК 82 Ук

Василь Ірещук

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена використанню гуцульського говору в сучасному українському художньому дискурсі. Гуцульський діалект і надалі залишається важливим чинником творення сучасного художнього тексту. У статті проаналізовано особливості використання гуцульських діалектних рис у мові художніх творів Ю. Андруховича, М. Римар, В. Шкургана та Ю. Ілленка.

Ключові слова: діалектизм, гуцульський діалект, діалектна риса, художня мова, мова персонажа, авторська мова, Ю. Андрухович, М. Римар, В. Шкурган, Ю. Ілленко.

Гуцульський діалект має довгу історію використання в українській художній літературі, почасти в польській, започатковану в новій белетристиці Ю. Федьковичем. Уродженець буковинської Гуцульщини, носій гуцульських причеремоських говірок на початках формування української літературної мови в західноукраїнських землях, коли ще тільки закладалися засади її становлення, під впливом мови творів передусім Т. Шевченка та Марка Вовчка, створює свої художні твори на живій розмовній мові. Такою для письменника було гуцульське діалектне мовлення та багатий місцевий фольклор. Тому цілком зрозумілою є велика кількість різнорівневих гуцульських діалектних рис як у мові персонажів, так і в авторській мові його творів. І хоч письменник усвідомлював, що літературна мова має бути загальнонародною, а, отже, не може ґрунтуватися на одному діалекті, він все ж таки через різні причини не зміг подолати стихійний вплив гуцульського мовлення на мову його творів, про що свідчить довільне поєднання у ній літературних і діалектних форм. “Тільки в рідких випадках можна помітити в його творах добір діалектизмів з певним стилістичним навантаженням, – зазначив М. Станівський, – але такий спосіб їх використання знаходився ще в зародковому стані” [2, 85]. Спосіб використання гуцульського діалекту в художніх творах Юрія Федьковича добре охарактеризував Іван Франко, відзначаючи, що він “не писав чистим гуцульським діалектом, але з погляду язика його діяльність визначає змагання – з діалектного ґрунту дійти

до загальнолітературної мови” [3, 210]. Таким чином, перший досвід використання гуцульського діалекту в художній мові був певною мірою спонтанним і зумовлений він не стільки естетико-стилістичними настановами, скільки нерозвиненістю і неопрацьованістю літературної мови.

Після Ю. Федьковича гуцульський діалект впевнено увійшов у мовно-літературну практику багатьох українських письменників, як уродженців Гуцульщини, для яких він рідний, увібраний у мовну свідомість із молоком матері-гуцулки, так і ще більше тих, хто народився далеко від Гуцульщини, але яких навіки зачарував неповторний колоритний гуцульський говір. Вже Михайло Павлик, теж гуцул із народження, що продовжив традицію використання гуцульського діалекту в художній мові, на відміну від свого знаменитого земляка, значно частіше вдавався до стилістично вмотивованого добору гуцульських діалектизмів. Однак лише в творах Івана Франка на гуцульську тематику добір гуцульських діалектних форм здійснено абсолютно цілеспрямовано, а їх імплементація в мову цих оповідань слугує одним із важливих засобів творення художньої мови. Щоправда, західноукраїнський варіант формування української літературної мови, одним із найактивніших і найконструктивніших творців якого був сам Іван Франко, має ряд фонетичних, граматичних і лексичних ознак, властивих і гуцульському діалекту, але які не характерні для варіанта української літературної мови, який формувався на наддніпрянській Україні др. пол. XIX ст. Тому етапним щодо особливостей використання гуцульського діалекту в українській художній мові стала творчість східноукраїнських письменників, які вперше взяли до стилізації мовлення персонажів творів на гуцульську тематику під гуцульський говір і вживання лексичних діалектизмів у авторській мові, передовсім Михайла Коцюбинського та Гната Хоткевича. Обидва письменники детально вивчали гуцульський говір, цілком усвідомлено та стилістично вмотивовано здійснювали добір і вживання гуцульських діалектних рис в українську літературну мову, сформовану на Наддніпрянщині, однак за способом

заманіфестування гуцульського говору в художній мові вони різняться. Як нам уже доводилось відзначати, мова персонажів “Тіней забутих предків” стилізована під гуцульський говір, однак вона відбиває не всі, а лише найбільш характерні різнорівневі діалектні риси, які виступають репрезентантами гуцульськості. У авторській мові в описах господарського укладу гуцулів, їх звичаїв, обрядів, вірувань, природи використано гуцульські лексичні діалектизми. З погляду реципієнта художнього тексту, не знайомого з гуцульським діалектом, таке використання гуцульського говору оптимальне, оскільки, з одного боку, реалізує художні функції говору в художньому творі, а з іншого – не переобтяжує його сприймання, уприсутнює його. Натомість Гнат Хоткевич у своїх творах на гуцульську тематику у стилізації мови персонажів намагався якнайповніше відтворити гуцульську мовну автентіку, однак така мовна практика, незважаючи на більшу повноту відтворення гуцульських діалектних рис, помітно ускладнює сприймання художнього тексту читачеві, не знайомому в деталях із особливостями гуцульського говору. Чимало лексичних діалектизмів містить і його авторська мова [1, 223-224].

Зазначені способи використання гуцульських діалектних рис у художній мові слугували своєрідними еталонами для тих письменників, які вдавались до художнього змалювання Гуцульщини. Від автора до автора ці способи могли зазнавати кількісних чи якісних модифікацій, однак в суті залишались такими ж: або маркування мовлення персонажів найхарактернішими різнорівневими діалектними мовними одиницями, або прагнення до максимально повного й точного його відтворення; авторська мова містила гуцульські лише лексичні діалектизми, наявність яких визначалась потребами нарації.

Водночас окремі з письменників, що народились і проживали на Гуцульщині, в 30-х–40-х роках минулого століття започаткували традицію створення художніх текстів на гуцульському діалекті, зокрема Петро Шекерик-Доників та Онуфрій Манчук. У їх творах гуцульським діалектом виписано і мову персонажів, і авторську мову, авторська мова і мова літературних героїв відтворює найтонші нюанси гуцульського говору, фактично у них гуцульський діалект використано в ролі літературної мови.

Таким чином, історія використання гуцульського говору в художній мові засвідчує велике зацікавлення в ньому як важливому естетично-зображальному засобі та різні способи його заманіфестування. З цього погляду важливо розглянути особливості використання гуцульського говору в сучасному художньому дискурсі, маючи на увазі тексти, створені впродовж останніх 20 років.

Гуцульський говір залишається й надалі важливим чинником художнього текстотворення письменників із різних теренів як з досвідом, так і зовсім молодих, які пишуть про гуцулів і їх край.

Жанрово-стильові пошуки сучасної української прози та поезії, для яких характерним, крім іншого, є інтертекстуальність, зумовлює епізодичне використання гуцульського говору, при цьому повнота його відбиття, не вихолощена, як раніше часто траплялося, видавцями-редакторами, і тому вона може бути досить високою, як, наприклад, у романі “Дванадцять обручів” Юрія Андруховича.

Стилізація під гуцульську говірку тут має місце лише в невеликому епізоді, якому безпосередньо передують вплетені в авторську мову поодинокі лексичні діалектизми чи навіть уривки фраз, етнографічні деталі, що творять відповідні пресуппозиції для ідентифікації персонажів як гуцулів, пор.: “то були сухорляві старі жінки з довжелезними задимленими люльками в зубах... і вони, сплївши рамена й нещадно витупуючи, танцювали свій особливий *аркан жіночий*”, “ім що, своїх беззубих *любасів* не вистачає”, “все це йому неабияк подобається, *бо він такей до данцу бестрий цьо йой*”, “*капчурі*” тощо. На тлі таких маркерів гуцульськості в авторській мові цілком гуцульським сприймається мовлення персонажів, пор.: “Йой, Артурчіку, – сказала одна з них йому на вухо, – жель тебе, легінику солоденькей, шо-с вдовицу взев, не одна би дівка за таким файним танцуристим пішла, а би ти си білий світ зав’їзав, сарако!” І не встиг Артур навіть подумати, щоб на це відповісти, як уже інша продовжувала: “Ци ти розум свій у кирниці втопив, ци на базарі спродав, як лишень та вдова тебе чярами спортила? Дес твої розуми золотенькі ночювали, шо-с двацік літ на мудрого вчивси”. А по цьому третя: “Озми лиш, Артурчіку, добрий бакіг, та й нажени гадину з хати, а як не вступиши, то кень зі статками всіма, та челягію, та ґрунтами, а сам

втічи на край світу чи на стройку в Чехію, чи на войну в Чечню!” А потому ще одна: “Єк ми на тебе довго чекали, Артурчіку дорогенькей, на кого полишев нас, любасок майкраціх!” А за нею інша: Нич ти не скажу, Артурчіку, – легінику, лиш будеш ти з нами сеї ночі, хлопчіку, солоденько любитиси, до раня цілюватиси, а відтак у бани з нами, любасками пешними, чістенько митиси й купатиси!” Наведеними репліками вичерпується використання гуцульського мовлення в мові роману, однак в них досить повно відбито різнорівневі гуцульські діалектні риси, при цьому переважають фонетичні. Серед гуцульських діалектних фонетичних ознак засвідчено такі:

– голосний [а] після м’яких приголосних у ненаголошеній позиції переходить у [е] (*жель, взев*), а в наголошеній – у [і] (*зав’їзав*); у частці *ся* виступає [и] (*си, митиси, купатиси, цілюватиси, любитиси, вчивси, не вступивси*); після [j] – теж [е] (*єк*);

– наголошений голосний [и] має обнижену артикуляцію і у вимові наближається до [е] (*кень, пешними, бестрий, такей*); така артикуляція характерна і для [и] в закінченнях прикметників після задньоязикового [к] (*солоденькей*);

– шиплячі [ж], [ч], [ш] незалежно від наступних голосних, м’які (*Артурчіку, чярами, нажєни, Чехію, Чечню, ночювали, чекали, полишев, майкраціх, хлопчіку, чістенько*);

– диспалаталізований [ц] та кінцевий [с] (*вдовицу, танцуристим, у кирниці, дес*);

– перехід м’яких пригласних [т’], [д’] у [к’], [г’] (*двацікь, бакіг, челягю*);

– звукосполучення [ир] на місці колишнього [р’] між приголосними (у *кирниці*);

– звук [ц] на місці [ч] у сполучнику *чи* (*ци*);

– відсутність протетичного приголосного [в] у формі наказового способу дієслова *брати* (*озьми*).

Гуцульські діалектні морфологічні риси відбито не так повно і не так послідовно, як фонетичні. Із них відзначимо:

– закінчення *и* у формах місцевого відмінку однини іменників першої відміни (у *бани, у кирниці*, але – на базарі);

– форми вищого ступеня порівняння прикметників із префіксом *май-* (*майкраціх*);

– залишки форм колишнього перфекта (*шо-с взєв, шо-с вчивси*).

Із лексичних гуцулізмів, крім *капчурі* ‘вовняні шкарпетки, в’язані з різнокольорових

ниток’, зафіксовано також *легіник* ‘парубок, дорослий хлопець’, *файний* ‘красивий, вродливий’, *танцуристий* ‘той, хто любить танцювати’, *сарака* ‘бідолаха’, *гадина* ‘змія’, *любаска* ‘коханка’, *нич* ‘нічого’, *йой* ‘ой’.

Якщо ефективність традиційного використання гуцульського говору ґрунтувалась на опозиції діалектного літературному, то вона в аналізованому тексті ускладнена іншомовними текстами, прислів’ями, приказками, крилатими фразами, біблійними висловами, цитатами з художніх творів, довільними або клішованими висловлюваннями-репліками тощо, а тому стилізація під гуцульське мовлення свою естетично-художню значущість отримує у контексті всіх інших інтертекстуальних одиниць.

До використання гуцульського говору в художній мові вдаються і молоді літератори, передовсім із Галичини. Як зразок вживання гуцульських діалектних рис проаналізуємо уривок із роману “Білий слон” Марії Римар. Оскільки події роману розгортаються переважно на Гуцульщині, а серед персонажів є й гуцули, то автор мову персонажів стилізує під гуцульську говірку. Характерно, що більшу частину тексту, стилізованого під гуцульський говір, авторка роману сама не творила, а дослівно використала фрагменти з етнографічних описів відповідної тематики В. Шухевича [див. 4, 201–203], який намагався у своїх записах зберегти автентичну вимову гуцульських оповідачів. Наведемо один із таких уривків:

– А хіба, в Карпатах є скарби?

Сашкові здалося, що очі в Петра Юрійовича переможно зблиснули. Він набрав у груди повітря й наспівно розпочав:

– Ой-йой-гой! Шо то гроший в землиці є позакопуваних! Тоти шо опришки поховали! Є й чисті гроші, а є й таке, що йик кого вбили и тоти гроші закопали, то над ними Щезби сидит. Йик хочеш ці гроші взяти, то мусиш дати душу.

– Хто? – пошепки перепитав Сашко в Теревовлі. – Щезби?

– Арідник.

– Хто?!

– Чорт! – голосно прошепотів Теревовля.

– А є і закльоті скарби. Злі духи сокотья тих скарбів. Аби тоти скарби дістати, то треба шос зробити. Приповідували старі люде, шо робили так давно, и все гроші находили.

– А що саме треба зробити? – запитав Богдан.

– Приповідаять різне. Та тепер люди гріхують си так робити. Ну, хоч би й таке: на храм треба взяти пшениці і йичменю и піти йик зазоріс до схід сонцьи у млин и, нїм сонце зїйде, змолотити, але на зістрінь, відтак взьити муку и змішати з кір-зілем и піти на то місце, де приказують, шо є скарби закопані, и посипати доокола, и зараз покаже слід на тій муці або чоловічий, або курьичий, або йигньичий, або шкапйити, або свиньичий, будь йикий. Тогди треба голову тому відтьити, чий слід показало, і занести, і там покласти, а гроші і скарби забрати. То ще як побачиш слід звірячий, ну то най там, а як чоловічий, то таки варко так робити. Можна лиш помінити того або того голову так: “Тобі даю за скарби!” – але і так небезпечно, бо буде мучило. А йик тот, шо скарб знайшов, умре вперед того, кого помінув, то єго душьи вже записана у нечистого злomu духові, а злі духи походьи у вітру невідомому.

Тут теж зафіксовано низку фонетичних, морфологічних та лексичних гуцулізмів. Гуцульську діалектну фонетику засвідчують такі фонетичні риси:

– вимова голосного [а] після м’яких приголосних як [и] (*взьити, відтьити, закльити, курьичий, свиньичий* і т.д.; так само після початкового [й] (*йик, йичменю, йикий*), а також у частці *ся (си)*;

– диспалатолізований [ц’] (*землицу*) та [с’] у кінці слова (*дес*);

– м’якість шиплячого [ш] (*душьи*);

Із морфологічних гуцульських діалектних ознак у аналізованому уривку відбито:

– ствердіння [т’] у закінченнях дієслів І дієвідміни теперішнього часу в 3 особі множини (*приповідаяють, приказують*) та втрату його у закінченнях дієслів II дієвідміни в 3 особі множини (*сокотьи, походьи*);

– редульовані форми займенників *тот, тоти*.

Із лексичних гуцульських діалектизмів ужито *опришки* ‘розбійники’, *Щезби, Арідник* ‘чорт’, *грїхувати(си)* ‘вважати за грїх’, *на зістрінь* ‘у протилежний бік’, *шкапйи* ‘кінь’, *най* ‘нехай’, *варко* ‘небезпечно’, *помінити* ‘назвати’.

У тексті роману гуцульський говір використовується неодноразово, але й у наведеному уривку, як і в інших місцях, стилізацію здійснено неповно й непослідовно, хоч в цілому колорит гуцульського мовлення

передано. Ряд яскравих гуцульських діалектних ознак або не відбито, або в одних формах відбито, а в інших – ні. Щобільше, та сама мовна одиниця в одному навіть мікротексті подається то як діалектна, то як нормативна. Так, характерну фонетичну рису гуцульського говору м’якість шиплячих приголосних відбито тільки у слові *душьи*, але на початку уривку це ж слово передано без пом’якшення [ш] – *душу*. У всіх інших випадках вживання [ш] та інших шиплячих, їх м’якість жодним чином не передано. Аналогічно [а] після м’якого приголосного у слові *взьити* на початку передано як [и], однак через кілька рядків ця діалектна ознака в цьому ж слові відсутня, пор. *взьити пшениці*. Це є наслідком неточності в перенесенні текстів у записках В. Шухевича, а часом і прикрих помилок, допущених авторкою роману. Якби вона була уважнішою, то звернула б увагу, що у В. Шухевича *взьити* пшениці, а не *взьити, змішьити*, а не *змішати, на зістріть*, а не *на зістрінь* тощо [4, 201].

Подібних помилок не трапляється лише в тих сучасних письменників, які є вихідцями з Гуцульщини. Одним із таких є косів’янин Василь Шкурган, автор двох збірок поетичних творів та новел. Гуцульський говір прозирає вже в назвах самих збірок – “Кілько того світа”, “Ади жию”. У використанні гуцульського говору в прозі В. Шкурган нагадує Марка Черемшину: в авторській мові трапляються лексичні гуцульські діалектизми, зумовлені тематикою новел, а мова персонажів – це літературно опрацьоване гуцульське діалектне мовлення з його характерними фонетичними, граматичними, лексичними ознаками, пор.: Катруся згадала, як одного разу, після штурму цієї скали альпіністами, вирішила сама долізти до сміливих смерічок. Дісталась до середини, а далі ніяк... Злізти – ще страшніше. Добре, що камінь виступав – було де постояти.

– Тето, кємуєте мене тамо, серед скали?

– Де ні?! Кімую добре. У селі шї й тепер дітим наказують, аби на сєсю берду не чипірилиси. Ти дівчуром така була уритна, шо тебе би паском не нагодував... Лиш дєдє в’євав за тобов – за своїм мізинком.

– Дід Василь, Царство йому Небєсне, мене здоймив. Аж вид от-тої смєреки злізав д’мені по курмею. Тулив та розговорював, хоть сам дрижев дужче.

– Дєдьо тебе шї й підкурував, аби пуд не ймив. Замість дати бука дурній, бігав тут та

заказував, аби, не дай Боже, сварити... (Не пошкодуйте чесу).

Що стосується мови поезій В. Шкургана, то в збірці “Кілько того світа” тексти віршів написані сучасною літературною мовою. У низці поезій помітні більші чи менші вкраплення гуцульських лексичних діалектизмів, напр.:

Що так мучиш зголодніле тіло?..

Говори, *мой* хлопче, говори:

клявузу у грудях отвори –

най приймає світ.

Тобі кортіло...

скочити на *ковбки* на валу

і себе, як навісну *дарабу*,

вдарити у здиблену скалу –

протаранити її, незграбу.

(Що так мучиш зголодніле тіло?)

Однак у другій збірці “Ади живу” усі поетичні тексти написані гуцульським діалектом, власне у цих поезіях діалект замінює літературну мову, пор.:

У горах дощ.

Єлиці в пацьорках

і нам сховатися не видно де.

Але чугайстер у своїх руках

кортечки ниточку преде.

Вже тікаємо у праліси.

Але і тут,

гий цілий світ здурів;

скликаної громовиці голоси

далековидних грибарів.

Притулиси д’міні ше і ше...

Туман в лісі, на очех туман.

Давай добритиси

з оцим дощем,

аби не змив нас в океан.

Ші крок – розступ’ютси дерева

і ми...

попадаємо в небо

(У горах дощ)

Мотивацію звернення до рідного говору в своїх поезіях автор подає в коротенькому вступі “Замість передмови”, написаному, до речі, теж гуцульським діалектом: “Кортіло мене гранев рідного слова – від ватри на дідизині запаленої – Вашу душу зігріти. А може, гий нихотічи, і вפקти... Байка, що тото слово дрібоньке, зато найменчя пацьорка в силінці, а таке глибоке, ек вода у плесі. Бо кожний, добираючи слово, замість икати, ек той шоумен у телевізії, скаже: Ади, мой, забув... Мовознавці ші найдут належне місце в мові на коротеньке “ади!” (згуста просто “ди”), що ми ним одним і радість, і подивувані, і всу навколосвітну географію, і

урваний терпец, і свою твердість передаємо. Ой не одна така пацьорка в гуцулському говорі! Є надія, що колис і уса умита бесіда заінтересує науку, а заким, ади збираю слова – пацьорки, силою їх у гerdани газдівскі й Вам з дітми-онуками засилаю на спомин теплий, на біль солодкий, на науку з дідівзнини”.

Отже, Василь Шкурган практикує двояке використання гуцульського говору, зокрема говірок околиць Косова, в мові своїх художніх творів: в одних авторську літературну нормативну мову доповнює соковите діалектне гуцульське мовлення персонажів, а в інших – гуцульський діалект взагалі замінив літературну мову. І в одному й у другому підходах досить повно й послідовно відбито весь спектр фонетичних і граматичних гуцульських (косівських) діалектних рис та відповідний пласт гуцульської діалектної лексики, передовсім побутової, ландшафтної, ботанічної, зоологічної, будівельної та ін.

Правда, у питанні використання діалектів у художній мові завжди варто пам’ятати не лише про його позитивний бік, а й про негативний. Таке тотальне вживання будь-якого говору, навіть самобутнього і дуже колоритного, у художніх текстах несе в собі загрозу творення значних перешкод для пересічного читача, не знайомого з особливостями цього говору, для сприймання твору. Письменник, якщо він хоче, щоб його твір став доступним для читацького загалу, повинен подбати про те, щоб мова його твору не була переускладнена засиллям діалектних форм, діалекту загалом. Із цього погляду оптимальним варіантом, сказати б, класикою використання говору в літературній мові може слугувати мовно-літературна практика автора “Тіней забутих предків”. Однак, щоб у використанні гуцульського діалекту в художній мові досягти такого ефекту, як М. Коцюбинський, треба так ґрунтовно готуватися до творення тексту, як він сам, вивчити діалект, визначити характерні ознаки говору, через які передати колорит і чар місцевого мовлення. Цих ознак може бути більше чи менше, проте вони мають бути маркерами *адекватного, точного* відбиття діалектних рис, бо помилкова стилізація мовної форми знижує ефективність використання говору в художній мові. Так, окремими гуцульськими діалектними рисами, здебільшого лексичного, особливо в мові персонажів, маркована мова героїв у романі Юрія Ілленка “Доповідна Апостолові Петру”,

пор.: Він був з УПА. Вже відсидів свої п'ятнадцять. Коли я складав заряджені пістолі в шкіряний операторський кофр, зайшов Газда. Він сказав: – Пане Юрію, навіщо вам оті пукавки? Я вам кажу: краще “Вальтер”, або “Берета”, на край випадок “ТТ”... з цієї пукавки вбити не можна, *шлях би її трафив*. Саме з такої я стрелив в того москаля, що мене *злапав*... Не марнуйте часу, там в мене на вас чекає вуйко з *полонини*... Тільки не питайте його *ім'є*... *Сарако* забув своє *ім'є*... Його вже питали про *ім'є*... в КГБ...

Гуцульські діалектні риси в цьому уривку репрезентують перехід [а] в [є] після [й] (*ім'є*), фразеологізм-прокльон *шлях би її трафив*, кілька лексичних діалектизмів, зокрема *пукавка* ‘пістолет’, *злапати* ‘спіймати’, *полонина* ‘високогірне пасовище’. Впадає у вічі помилкова подача гуцулізму *сарака* як *сарако* ‘бідолоха’, а трохи нижче в авторській мові *воринє* як *варіння*, пор.: Двір було обнесено гуцульською загорожею – *варінням*. Зигзагоподібний ритм *варіння* з високими вертикалями створюють унікальний графічний акцент гуцульському пастельному пейзажу.

Отже, гуцульський діалект, як і раніше використовується в сучасній українській літературі як важливий чинник художнього текстотворення. Способи його застосування різні: від маркування мовлення персонажів окремими фонетичними, граматичними й лексичними гуцульськими діалектними рисами до використання гуцульського діалекту в ролі літературної мови. Сучасні автори вільні у виборі способів вживання діалекту в художній мові, його використання більше не регламентується редакторами-видавцями, художні тексти публікуються в авторській редакції без редакторських поправлень діалектних форм. Водночас використання гуцульського діалекту замість літературної мови у художніх текстах, включаючи авторське мовлення, цікаве як підтвердження самодостатності говору щодо художньої мови, створює значні перешкоди у сприйманні твору абсолютною більшістю читачів, які не знають особливостей гуцульського говору.

Тексти

Юрій Андрухович. Дванадцять обручів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ; Львів: ВНТЛ-Класика; Київ: Критика, 2005.

Юрко Ілленко. Апостолові Петру. – Тернопіль: Богдан, 2011.

Марія Римар. Білий слон. – Київ: Факт, 2006.

Василь Шкурган. Кілько того світа. – Косів: Колір-друк, 2008.

Василь Шкурган. Ади жию. – Косів: Букрек, 2011.

1. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
2. Станівський М. Діалектне забарвлення мови Юрія Федьковича // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов: [наукові записки Чернівецького державного університету: серія філологічних наук]. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1961. – Т. 42. – Кн. II. – 62-86.
3. Франко І. Літературна мова і діалекти / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37: Літературно-критичні праці (1906-1908). – 205-210.
4. Шухевич В. Гуцульщина. П'ята частина. Друге видання / Володимир Шухевич. – Верховина: Журнал (видавництво) “Гуцульщина”, 2000. – 334 с.

The article is dedicated to the usage of guzul dialect in present-day Ukrainian belletristic discourse. Guzul dialect still remains an important factor in creating present-day belletristic text. Peculiarities of guzul dialectal features usage in the language of Y. Andrukhovych, M. Rymar, V. Shkurgan and Y. Illenko works are analysed in the article.

Key words: *dialecticism, guzul dialect, dialect feature, belletristic language, the character's language, the author's language, Y. Andrukhovych, M. Rymar, V. Shkurgan, Y. Illenko.*

Статья посвящена использованию гуцульского говора в современном украинском художественном дискурсе. Гуцульский диалект и впредь остается важным фактором образования современного художественного текста. В статье проанализировано особенности использования гуцульских диалектных черт в языке художественных произведений Ю. Андруховича, М. Римар, В. Шкургана и Ю. Ильенка.

Ключевые слова: *диалектизм, гуцульский диалект, диалектная черта, художественная речь, речь персонажа, авторская речь, Ю. Андрухович, М. Римар, В. Шкурган и Ю. Ильенко.*

УДК 81'42:821.161.2

ББК 81.05 (2 Ук)

Віталій Кононенко

МОВНО-ЕСТЕТИЧНА ПАРАДИГМА ПОЕТИКИ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА

У статті схарактеризовано функції текстотвірних компонентів у структуруванні поетичного дискурсу Тараса Мельничука. На мовостилі автора позначився вплив гуцульської міфології, народнопоетичної творчості. Регіональні мовленнєві елементи використовуються як поетизми.

Ключові слова: текст, смисл, мовостиль, мовомислення, метафора, образ, символ, поетизм, гуцулізми.

У розлогій характеристиці словесного доробку українського письменства В. М. Русанівський [4] не згадує імені Тараса Мельничука. Разом з тим мовнопоетична парадигма цього своєрідного майстра слова відлунує в текстах багатьох авторів, передусім із західноукраїнських терен. У його етапній збірці під промовистою назвою “Чага” (слово *чага* – “наріст на березі” – не зафіксоване в СУМі навіть як діалектне, але мало б увійти в реєстр нового “Тлумачного словника української мови”) не лише своєрідно поєднано літературну норму з місцевими висловами, а й головне – створений неповторний ідіостиль, насичений поетичними здобутками загальноукраїнського виміру й масштабу. Вивчення текстотвірних засобів Т. Мельничуку на тлі мовостильових пошуків поетів його доби, таких, як Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, Б. Олійник, М. Вінграновський, відкриває перспективи осмислення новаторських тенденцій, що характеризують поетику тих же таки шістдесятників як представників нової поетичної хвилі.

Отож поетичний *чага*, що *смокче тіло берези, як маму дитина, а поета – слово*. Забирає син з берези соки, аж поки людина не вганяє *громізду сокиру між чорним тільцем сина і білими грудьми берези*. Береза гине, а чага живе, з нього починають варити чай, що рятує від страшної хвороби. Виконавши своє життєве призначення, чага вмирає. Що хотів сказати автор цією алегорією, побудованої на легендах гірського краю? Попри загальний осуд (адже чага призвів до загибелі матері-берези), він стає рятівником, охоронцем. Його життя – не пройшло даремно. Біле тіло берези й чорне чаги, ніжна мати й невіячний син, але саме він, а не береза дарує щастя – на таких антитезах і побудований текст.

Поет нерідко утаємничений, занурений у міфологію предків, можливо, не завжди пізнаваний, бо пройнятий духом гуцульських легенд про дива чаклуна, русалочці витівки світ його асоціацій часом надто ускладнений, але зрештою приступний на тлі “язичницьких” мотивацій. Побудовані на образах *Мольфара* та його рідні, *Червоного Чоловіка, доли-Літавиці* поетичні тексти вимагають не стільки коментарів (чому вони так названі?), скільки підвищеної чутливості до слова в його

глибинному смислі. Прикметний у цьому сенсі цикл поезій “Флояра Мольфара”, де *флояра* (“басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині” [СУМ, 1979, 10, с.609]) та ще й у руках фантастичного *Мольфара* сприймається як утілення сил природи, поезії гір:

А *флояра* його семибарвно грала,
І зацвітали від звуків
Зів’ялі граби.

Скажімо, цей же таємничий *Мольфар* шукає свого *коня*, бо якого коника йому не приведуть, кожний *чужий*, аж поки не з’явився перед ним *кінь червоний*:

І привели йому *коня чорного*:
“Не норовись, *Мольфаре*, сідай і їдь”.

А він подивився на коня святим чортом
І не поцілував на вуздечці чужу мідь.

І привели йому *коня зеленого* –
Не великодного і не різдяного.

А він подививсь – і стали коні
Листатими кленами,

І на кленах його солов’ї зів’янули.

І привели йому *коня червоного*

(“Чужі коні”).

Ці чаклунські коні – розгорнута метафора: як *чорного коня* змінює *зелений, а зеленого – червоний*, так і змінюються пори роки: після зими приходять весна й літо, а за ними – “червоношока” осінь. А *червоний кінь* уже *гнуздою ценькає над онуками Мольфара*.

Образ *доли-Літавиці* (від *літати*, бути непостійною, примхливою) вистроюється в один ряд з численними наріканнями на *долю* в дусі Шевченкових інвектив, народних пісень і міфологем, однак Мельничук знаходить неповторні барви створення своєрідного образу-символу. Тут і *молодиця*, що *плекає змію, і бог із чортом*, що *крутять шинкарці фігли-мігли*; здавалося б, напівжартівливі рядки, але *над молодницею багрянні круки каркають по росі й не росі*, отож сааме ці круки й уособлюють *долю*. А розповідає про це поетові та ж таки *доля-Літавиця*.

Нагромадження іномовностей, процеси трансформації образів, посилена алегоричність створюють поетичне тло Мельничукових текстів, що вирізняє його серед інших майстрів слова, формує його неповторне авторське обличчя. Відтворюючи, скажімо, символічні перевтілення *сонця*, поет засвідчує себе і як “сонцепоклонник”, що втілить світ рідних йому гуцулів, і водночас – як прихильник Тичиногого “сонячного маркетингу”, і в цьому поєднанні віддзеркалює своєрідна трансцендентність

його поетичного мовомислення. Концептуальне сприймання *сонця* як основи світобудови передана поетом через систему метафізичних перевтілень, що у своїй сукупності утворюють мініпарадигму поняттєвих констант. Мельничукове *сонце* лише частково відбиває словникові тлумачення (“небесне світило”, “джерело життя, втіхи, радості”, “те, що освітлює шлях”, “провідна зоря” і под. [СУМ, 1978, 9, с.458-459]). В розумінні поета поняття *сонця* увібрало в себе стільки додаткових смислів, конотативних нашарувань, що розмежувати їх, розкласти на полички не лише складно, а й не потрібно. Розглянемо текст:

Переді мною *сто сонць несонячних*
Горе скосило, мов соняшники.
І тільки *безсмертне сонце* одне –
Те, що тримає мене.

Сто сонць несонячних – це зрештою й не сонці (бо й за визначенням – *несонячні*), до того ж їх уже й нема, їх *горе скосило*; *безсмертне сонце* – теж не стільки сонце-світило, скільки безсмертне начало, щось вічне, нетління; пор. наступні рядки:

Те, що з нього я вінцим корінням
П'ю *віще проміння: Вічне проміння*.

Отож *сонце* з його *віщим* і *вічним* промінням надає поетові сили, насаги, це духовне джерело поетичності. Якщо ж увести ці рядки в подальший контекст, то побачимо, що таку насагу одержує не хто інший, як *Мольфар, він і є поет, “обранець богів”*, той, у кого *віра в безвір'ї, міра безмір'я*. У “Баладі про соняшник” І. Драча *поезія* піднята вривень із *сонцем (поезія, сонце моє оранжеве)*, а *соняшник* має руки й ноги, він – то *хлопчисько*, що відкриває її (*поезію*) для себе. У Мельничука *соняшники* теж пов'язані із *сонцем*, хоч їх і легко скосити, на відміну від Драчевих соняшників *навіки*. В іншій “Сонячному етюді” Драча теж багато сонць, яких “продає” поет – це *сонце віри, сонце міри, сонце смутку*, звідси *проросте жорстока мудрість* і под. Перегуки думок і чуттів поетів безсумнівні, але в кожного з них – своє *сонце*: Драчове, принаймні, *оранжеве*, воно світить, *блискотить*, а Мельничукове – *несонячне*, холодне, *вічне*.

Є в Мельничуковій поезії й інше *сонце* – грізне, непримиренне, разюче. Так, обігруванні слів *Аф-гані-стан* і *Сонцестан* будується звуковий відгомін – *Сонце, встань!* А далі – нові антитези, за якими ховаються прозорі алюзії:

Доволі бунтів!

Доволі повстань!
Сонцестан! Сонцестан!
Повстань! Не повстань!
Всього – доволі...
– Ех, жаль, що не гаркнеш:
“Під стінку стань!”

Заклики *повстани* передбачають передусім не збройне протистояння: це повстання *дум і чуттів, повстання ганебних рабів, повстання слова, племен і рас*. Прийшов час *вожатих*, серед яких *ми* поети, мислителі, одностудці, вчорашні раби – (поема “Остання”). *Сонце* начебто надихає на протест, підіймає дух.

Сонце *всесильне*, його ліки невичерпні, пройняті духом народного світовідчуття. Скажімо, слово *громадільниця* (пор.: *громадільник*, розм. – “той, хто громадить, згрібає скошений хліб, трави і т.п. [СУМ, 1971, 2, с.174] лягло в основу розгорнутої метафори *сонця*, в якій *громадільниці* золотими граблями згрібають у копицю вечорове небо:

Сто червоних *громадільниць*
Із артілі *сонця*
(а самі у жовтих *запасах*,
а самі в червоних *постолах*),

(прикметно, що *червоні громадільниці* вдягнені в етнічно визначений одяг – *запаски, постолы* в руках тримають *граблі* тощо).

Вдивляння в небо, в природні дива викликає в уяві поета образи, наближені до світобачень звичайного гуцула з його радощами й болістями, але переосмислені, змінені, настільки разючі, що робить Мельничука неповторним відкривачем нової тропіки; пор.:

Он *дядько грім* чиюсь журбу у хмари тче
І тишком обіймає осінь молоду.

Цей *дядько грім* оженився на осені
І піде жити в прийми до зими...

І буде *дядько* продавати блискавки і т.д.

Щоб відкрити метафоричний світ Мельничукового мовостилю, досить навести низку його асоціативних відгомонів; за ними проглядається поет, що пригорщами черпає з джерел народних уявлень, з власних спостережень над довкіллям у його спалахах і перевтіленнях; пор.: *В катафали кімнати березень затюрмлено; Забилося серце вишині; Зазоріє – мов задурманює; Я вірю в правоту / Розчахнутих дерев; Березень складається за вербами; І облікають їх устами / Білоцвітні черешні; Згоріло літо лютилем барвистим; У ночі місячні у сфінкса усмішка дитини; Батогами морозів витьохкував грудень;*

Сльота блакитним сумом шукатурить хату.

Поет спостережень, уважних “вдивлянь” у навколишній світ, Мельничук, однак, зазвичай “предметний” у своїх прагненнях побачити за конкретним спільне, узагальнене, а за реальним – високе, духовне. Скажімо, серед образів, викликаних зоровими уявленнями, визначається *весло* як втілення самого автора образу – весляра, котрий гребе, попри будь-які шторми: *Я весло./ Потемніле від часу і вжитку./ Десять човнів / Потонуло у морі. / А весло залишилось.* Може потонути човен, але *весло* випливе, бо лише *весло* знайде шлях порятунку. Символ рятівного *весла* повторюється, набуває ознак тієї “соломинки”, якої варто триматися, аби вижити, вистояти: *Плинь же, плинь, – раз на це відважилась. / На тобі мій біль – запасне весло.* Прагнення втриматися, не впасти в борні в найтяжчі хвилини життя, тримаючись за поетизоване *весло*, – проймає Мельничукову поезію; в цьому рятівникові наче оживає самий дух нескореної особистості.

Перебираючи на себе різні образи, Мельничук наче втілює себе в предмети й явища, що його оточують, щоб пізнати світ, дійти до глибин його творіння:

*Я степ ... я сонце ... я роса ...
Я плач листків осінніх
Я дівчини рясна коса,
Що пестить хлопець в сінях.
Я все ... Й ніщо ... На плесі слід,
Просурмлений веслом.*

Отож *я* – водночас і *все* суще, й *ніщо*, але *хіба ніщо*, якщо *я* – *слід, просурмлений веслом*, тобто те, а він начало, що не гине, бо все суще вічне. Образи довілля визначили звернення до найближчих сільських мешканців реалій, передусім *яблук*, у їхній “матеріальній оболонці”, але опоетизованих, сприйнятих через метафоризовані контексти; попри їхню “заземленість”, вони не у Мельничука втрачають свіжості сприйняття, асоціативної своєрідності на тлі подібних осмислень іншими поетами:

*Яблука з кошика виглядають,
Як дитячі голівки з автобуса.
А ще яблука схожі – просто на яблука,
Що їх весело носити з жінкою,
До котрої ти не байдужий
І яка тобі здається
То доспілим яблуком,
Що просить: зірви мене,
То просто жінкою,
Яка може народити тобі*

*Цілу хату дітей,
Здорових і усміхнених,
Мов яблука в лозиновому кошику.*

Отож *яблука* схожі на *яблука*, але це не звичні плоди; на доспілий фрукт подібна і кохана жінка, і дитячі голівки, що виглядають з автобуса, й ще не народжені, але вже жадані інші діти. Загальна тональність поезії життєстверджувальна, пройнята райдужним настроєм, пор. також уведення образу *яблука* для відтворення ліричного настрою: *прохолодні яблука* – як щоки милої з морозу – милу цілує інший – мені лишилися *прохолодні яблука: Вночі яблука прохолодні, / Як щоки милої з морозу. / Так і хочеться поцілувати* і далі (між іншим, поет доволі послідовно використовує загальнолітературне слово *яблуко*, діалектне *ябко* зрідка вводиться лише для створення етнічного колориту; пор. у межах одного тексту: “*Він носив тобі, – каже, – солодкі яблука*”; *Ябко* солодкі, та стали ви квасно-винні...; пор. назву поетичної збірки Д.Павличка “Золоте ябко”). Інші приклади: *Яблука соками дзвонять червоними /, Соками жовтими і янтарними / ... Упади яблуком, дзвінко – червоним / На мої долоні, на почуття... / Любов остання, віра остання – / Моє яблучаточко дороге.* Порівняйте в текстах М.Рильського: *Яблука доспілі, яблука червоні! / Ми з тобою йдемо стежкою в саду і под.*

Поет гір, Мельничук сприймає камінь, каміння і як прикмету рідної землі, і як освячений традицією біблійний образ-символ того, що давить, гнітить; втілення тяжкого почуття, туги, смутку, горя [3, 95-96]. Для поета *камінь, каміння* – втілення жорстокості життя, безнадії, безвиходу; фразеологізований *камінь на душі* поширює свій смисл *камення слів*, поєднаних з *вогнем*.

*Камінь на душі. Камінь.
А в камені – чи не білотка бува?
Стежки чолом, життя лекалом
І каменем, каменем, каменем слова.
Камінь на душі. Камінь.
А я кажу, що не камінь.
А я кажу, що ще тяжчий
Чекає мене.
А я кажу, що каміння
Поети носили віками –
Каміння з вогнем.*

Не задовольняючись важкістю *каміння*, що його відчувають інші, Мельничук пророче визначає свій шлях як ще тяжчий, ще небезпечніший. Отож *камінь* фізичний уже не може зріднатися з тим тягарем, що його несе

на собі поет. Райдужна тональність “сонячних” віршів розбито о каміння дійсності.

У концептосферу поета входять константи, на ґрунті, яких вибудовуються низки позначень узагальнених понять. Вчитуючись у Мельничукові тексти, можна відслідкувати доволі послідовне відтворення набору найменувань, близьких за смыслом і “духом”, кожне з яких вносить нові штрихи у характеристику мовомислення поета. Прикметна у цьому сенсі словопоняття навколо образу поезії в її широких естетичних і соціальних вимірах. Вершинною назвою в колі назв на позначення поезії є *слово*, яке під пером майстра стає ледве не діючим персонажем; персоніфікований смисл передається, зокрема через велику літеру – *Слово*.

Звернімося до “Вільних віршів”: *Пішло Слово в ліс по гриби...; Сховалося Слово в шухляду*. І все-таки діє це *Слово* не так, як інші “персонажі”. Йде *Слово* в ліс – назустріч сірий вовк, а *Слово* без Червоної Шапочки, отож вовк і з’їв його. *Слово* ховалося в шухляду, але царівна *Миша* була голодна, отож у шухляді тепер тиша. Ідея кари за *вільні вірші* розкривається в багатьох аспектах: відомо, що *Слово*, але сатана прорікує йому тюрму. Згадуються *два слова*: одне любимо правду, тож закінчилася його казка, а друге *їсть собі калачиків в’язку*.

Слово начебто відділилося від *поета* (він навіть *боїться підійти до слова*), бо але поет – не олень, не собака, яких переслідують мисливці. Навіть коли *Слово* – *Лисичка*, все одно воно залишається без шкіри. Поет може *очі*, що постраждала від бджіл, бо любила мед і под. “Пригоди” *Слова* завжди закінчуються, за Мельничуком, поразкою. *Слово* в уявленні поета має бути *нескореним, не смиренним*; визначення ці знову ж таки з ідеї антропоморфічних поглядів на “живу” тканину поезії: *Нескореному слову скоряюсь, / У смиренні смиренність убий; Не смиряється слово людини, / Кайдаковане в тюрмах століть*. На противагу бентежному *Слову* існуючі інші слова – мертві, їх засуджує поет, бо вони не служать людям, народу, а тому їхня доля – загинути: *Слова сьогодні – мертві. Не конче слів. / Долю читайте*. На відміну від слів, що вмирають, не можна зникнути в безвісті слова справжніх поетів; хоч поети смертні, але їхні творіння мають жити вічно. Отож не поспішайте вмирати, поети,

звертається Мельничук до своїх побратимів – Яринича, Булиги, Будного, Симоненка:

Поети умирають... Їх землю присипають.

А *слово* крізь труну не проросте ...

Поети, не вмирайте.

У своїх джерелах, витоках, стверджує Мельничук, поезія сонячна. Райдужна, привітна, вона сама – як *сонце*, бо *сонце* й *слово* – не подільні: *Не тільки плем’я, а й людина кожна / Повинна мати своє сонце й слово*. Концепт *слова* доповнився сонячними константами. У поетичному світі Мельничука з’являється образ *голосу*, слова, що звучить, проймає серце й душу, бо доносить потаємні думки свого часу:

Коли поети стають великими,

Знаменитими, як пророки?

Лиш тоді, коли їх *голос*

Стане *голосом Віку*,

Голосом роду, народу

І світу широкого.

Мельничука “переслідує” думка про призначення поезії; лише піднявшись до неба, осягнувши сутність життя, присвятивши себе служінню людям, поет стає справжнім “володарем дум”. У поетичне тло входить образ *пісні* як супроводу народної долі. *Пісня* сприймається не як елемент мелосу, а як носій високості, духовності, чуттєвості, поетичності:

Поети живуть не для себе.

Не для себе *пісні* тчуть поети.

Якщо в *пісні* немає неба,

То немає неба і в серці поета.

Увага до слова в усіх його смислових, асоціативно-оцінних і стилістичних іпостасах підштовхувала поета до пошуків незвичного слова на місці стертого, “заяложеного”. Доволі широко репрезентований набір місцевих слів не перетворює, однак, Мельничукові тексти в регіонально орієнтовані; елементи гуцульської говірки органічно входять у поетичне тло причому здебільшого як своєрідні образно переосмислені, притаманні власне його голосовому регістру “родзинки”. Ці своєрідні поетизми, зазвичай набувають у тексті додаткових експресивно-стилістичних конотацій, нових смислових нашарувань. Поетові гуцулізми частіше вживаються на позначення прикмет побуту. Довкілля; ознаки етнічності не нав’язливі, природні; адже йдеться про Гуцульщину, про край своєрідних звичаїв і традицій, про тих, кого поет любовно називає *люди бартки, люди смерек зелених*.

Цей предметний світ сприймається як неповторний, оспіваний, омріяний, принаймні

в Мельничуковій уяві; що кожна звичайна побутова назва набуває в його текстах піднесеності, експресії.

Така Гуцульщина! Тут все співає:
 Про волю – птаха, про косу трава,
 Про горе матері – мальована *трембіта*,
 Про чорного джмеля – черемха біла.
 Гуцулка бревне журними чубами
 Співає про Довбуша й червону його
барду.

Елементи розмовного стилю з включенням власне діалектних слів і виразів у Мельничуковій поезії непоширені; вони сприймаються як належні не стільки авторському мовленню, скільки інтидидуалізованій мові персонажів: “*Мой, Мольфарє, кого ми підвіємо?*” / *А Мольфар недочув – чинить злюб: “Ти, галане, випив мед з її губ...”*; *свій писаний коверець...*; “*Мой, Мольфарє, / Підставляй свій писаний коверець...*”; “*А в тебе, гзице, буде байстрик рости*”; “*Будеш пити тільки із дощу-грози, фудульна пані ...*” / Лише час від часу, переважно в ліричних рядках, звернутих, вочевидь, до коханої гуцулки, діалектні елементи стають природним засобом спілкування; водночас загальна інтимна тональність робить такі вкраплення поетизмами:

Ти так близько, ти зовсім близько,
 Моя *знадо* – сонячна ладо.
 Упаду, як *вилуцик* з ліски,
 У твоєї дівочості м’яту.

Включення слів регіонального звучання не завадило Мельничукові час від часу творити нові слова, причому за своєю структурою це не штучні покруги, а “сціплені” на ґрунті загальноновживаних коренів новації, що зазвичай репрезентують метафоризовані, образні засоби. Такі новотвори звичайно сприймаються як народжені прагненням назвати те чи те явище з поетичним присмаком, а натомість зробити подібні слова ключовими, визначальними в контекстному оточенні. Скажімо, в тексті *Каміння вічне – ми не вічні*. / *Ми наче грози з веснохмар* авторські *веснохмари* у поєднанні з *грозою* створюють ураження про щось швидкоплинне, протиставлене визначенню *вічне каміння*; водночас це поетична алюзія щодо твердження *ми не вічні*.

Окремі композити, вживані Мельничуком, зустрічаються в текстах інших поетів (пор., наприклад: *А за верболозами / Громобой з грозами / Щось собі чаклюють, щось ворожать* (Т.Мельничук) і *Планета*

громобоси набряка (Д.Луценко) [див.: 1: 173]), що засвідчує спільність пошуків українських поетів, однак більшість створених Мельничуком новацій відтворює неповторне мовомислення автора. За прозорими за складом поетовими новотворами нерідко простежується прагнення у новому ракурсі побачити образ, знайти ще не розкриті грані звукомусики:

З понеділка – вдарити *рантівкою*,
 У вівторок – ще разів із сорок,
 А у середу – узяти в вересня путівку ...
 Налякати діда, що отару косить,
 Промочити до ниточки закоханих,
 Розігнати *дітворію* босу...

Несподівані утворення відбиваючи свіжість Мельничукових бачень, здатність, сприймати докільля через чуттєві образи, наближені до народнорозмовних джерел; пор.:

А ти, ночей українських зоряне пиття,
 Купальських вечорів *люб-зільне водосвяття*!
 Й хоч мчить життя не золотими кіньми, –
 Я не сплю – нехай летить в купальське
водосвяття,

Хутчій в *люб-зільні* Українські ночі.

У дусі поширених в українській поезії ХХ ст. утворень складних прикметників на кшталт *крилоорлиний* П.Тичини, *грізнословний* М.Бажана, *лебедино-білий* Б.Олійника й под. Мельничук творить власні новації, часом “невибагливі” за формою (і *сонцежовтими* *колінами* *кульбаба* *замигтить в траві*), але завжди яскраві, поетично заострені; пор.:

А вже скоро піде до Чугайстра в школу
Афиноока осінь ...

І захочуть гори освятитись – осяятись
 Снігами січними *зимо звучними*.

Поет-новатор, поет зі свіжим неповторним голосом, Мельничук працював у річищі класичних літературно-художніх тенденцій. Мельничукова поезія наповнена ремінісценціями, рецепціями з творів, здавалося б, найвіддаленіших за мовостилем письменників – від Горація й Вітмена до Леся Українки, молодого Тичини та Симоненка. Текстові вкраплення, як відгуки на чужі тексти створюють уявлення не лише про висококультурну особистість автора, а й про людину глибоко вдумливу, здатну не стільки запозичувати, скільки переосмислювати прочитане, почуте, сприйняте всіма “фібрами душі”. Скажімо, вплив Тичинових коротких прикметників *мир для нас – завжди чудовен* у ряду *чорнобровен, ясномовен, сміховен* прямо відгукнувся в Мельничукових віршах: *Цей світ чудовен, наче білий цвіт латаття; А*

світ **прекрасен**, наче білий цвіт латаття. Йдеться, однак, не про формальне наслідування; Мельничук відтворює захоплення великого поета дивосвітом свого народу, продовжує лінію на возвеличення українства (зокрема, в образі *ночей українських зоряне пиття*).

Інший приклад. Відомі рядки російського поета “Петухи поют на святой Руси, скоро будет день на святой Руси” знайшли у поета несподіване рішення: *Співають півні на святій Русі, / Яка святою не була ніколи і далі: Співають півні на святій Русі – / В багровому, неначе кров, тумані*, отож віщують вони не наступ нового дня, а кривавий туман, нові поневірення й облуду. З іншого боку, Горацієві слова “Все потряслось до основ” одержало розвиток в ідеї передчуття змін у сучасному поетові суспільстві: *Все потряслось до основ. Все жде / Поворотів, бунтів, революцій, змін. / І гряне день ...*

Тексти інтимної лірики Мельничука пройняті традиційними для західноукраїнської поезії від часів І.Франка й Б.Лепкого настроями суму, біллю втрати коханої; вони сповнені щирістю, відкритістю, бажанням висловити особисте, що, здається, мало б бути захищене глибоко в серці:

Ти пішла ... Сказала: “Щастя хочу...”

Ну а я? Невже цього не варт?!

Одинокі ночі ...

О порожні, мов колиска, ночі,

Не вперед іти, ні повернуть назад

(прикметна реакція на відмову коханої:

Ну а я? *Невже цього не варт?* З її відверто “жалібними” нотами). Порівняймо інші рядки з вочевидь інтимізованим підтекстом:

Ти виходиш заміж, Маріє ...

Заміж виходиш, Маріє ...

Маріє, не йди!

або: Ти мені постелила на сні,

Наче гостю ... *А гість тебе згріб ...*

(безпосередність у вираженні почуттів – *не йди, згріб* не знижує, однак, “поетичності” тексту).

На тлі подібних рядків дещо штучно звучать непутні слова з їхньою нав’язливою дидактичністю; часом дивуєшся, навіщо поет високих почуттів змінює свій голос на повчальні декларації

Кохання, рано не приходь.

Зажди. Провір себе. Устигнеш і под.

(звернімо увагу на парцелярне виділення кожного слова “поряд”, наче це може посилити їхній вплив на молоду людину).

Як видається, дещо знижується поетична сила Мельничукових віршів у власне публіцистичних рядках; часом у них з’являється газетна лексика, клішовані вислови; образна тональність таких рядків різко послаблюється. Можна прийняти пояснення, що “тут давалися знаки негаразди, передусім, – грікі пошуки роботи, житлово-побутові перипетії, байдужість чи пасивність у поданні підтримки декого із впливових осіб, удавана серйозність яких мала б свідчити про обтяжливість не дрібненькими справами, часті захворювання ...” [2: 6].

Звичайно, в оцінці мовностильових і етичного ознак подібних “пасажів” має бути взята до уваги передусім їхній художньо-естетичний рівень; пор.: *Влади владні – безладні і безпорядні, / Якщо навіть вони – взірець. / Кожну владу – і це відродно, – / Чекає кінець* (нав’язливі *влади, владні, владу* під рими *безладні, безпорядні* з наївним висновком на *владу чекає кінець* навряд чи додає позитиву до характеристики мовомислення поета). Інший приклад не кращої публіцистичності: *Заграй, заграй, українська ліро, / На український голос, на козацький лад, / Щоб недруг йшов до тебе з миром / І з святобливою любов’ю – брат* тощо. Часом поетичне чуття зраджує Мельничові, й тоді з-під його пера виходять скоромовки, нагромадження слів, пов’язані випадковими римами: *Нюхай власні зорі ... / Летрозорій ... / Візи ... Валізи ... / В залізі! В залізі! / Ніхто не загнав – / Самі залізи – / В залізні девізи. / Причому війна?! / Нюхами трупи, / Нюхами гільзи і под.*

Внесок поетичних текстів Тараса Мельничука у загальну скарбницю мовних надбань українського письменства заслуговує на подальше вивчення; його словесні знахідки мали б знайти відбиток у словниках, у фундаментальних дослідженнях з поезики та історії української літературної мови.

1. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): Монографія / Галина Вокальчук. – Рівне: Перспектива, 2004. – 524
2. Дорошенко Я. Князь поезії / Ярослав Дорошенко // Мельничук Тарас. Чага. – Коломия: Просвіта, 1994. – 3-6.
3. Кононенко В.І. Символи української мови: Монографія / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
4. Русанівський В.М. Історія української літературної мови: Підручник для студентів гуманіт. спеціальностей вищ. навч. закладів / В.М.Русанівський. – 2-е вид. – К.: АртЕк, 2002. – 424

The functions of text-forming components in structuring of a poetic discourse of Taras Melnychuk are characterized in the article. The author's language style was influenced by hutsul's mythology, folk poetic creative work. Regional language elements are used as poetisms.

Key words: text, sense, language style, language thinking, metaphor, image, symbol, poetism, hutsulisms.

В статтє охарактеризованы функции текстопроизводящих компонентов в структурировании поэтического дискурса Тараса Мельничука. На языковой стиль автора оказали влияние гуцульская мифология, народнопоэтическое творчество. Региональные речевые элементы используются как поэтизмы.

Ключевые слова: текст, смысл, языковой стиль, языковое мышление, метафора, образ, символ, поэтизм, гуцулизмы.

УДК 811.373.

ББК 81.2 Ук

Ніна Гуйванюк, Ірина Шпенюк

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ТВОРІВ ЄВГЕНІЇ ЯРОШИНСЬКОЇ

У статті йдеться про мовні особливості творів буковинської письменниці Євгенії Ярошинської (1868–1904), яка відобразила мовну практику західноукраїнського варіанта української літературної мови другої половини 19 ст. Звернено увагу на типи лексичних діалектизмів у творах письменниці.

Ключові слова: історія української літературної мови, ідіостиль письменника, Євгенія Ярошинська, діалектизми, регіоналізми.

Розвиток української літературної мови на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. неодноразово привертав увагу дослідників (Ю. Шерех, З. Франко, Ю. Карпенко, І. Матвіяс, М. Жовтобрюх, П. Гриценко, Л. Ткач, В. Статєєва). Дослідники справедливо пов'язують становлення української літературної мови цього періоду з творчістю буковинських письменників – Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича, Ольги Кобилянської (див. праці Н. Бабич, М. Крупи, О. Криштанович, М. Івасюти, Н. Шатілової та ін.). Заслуговує на увагу у цьому контексті і творчість письменниці Євгенії Ярошинської (1868–1904), яка хоч і прожила коротке життя (усього 36 років), проте лишила помітний слід як у розвитку літературного процесу на Буковині, так і незабутню пам'ять у серцях буковинців.

Основу ідіостилю письменниці Євгенії Ярошинської становить народнорозмовне, діалектне буковинське мовлення, що дає змогу показати розвиток української мови як загальноукраїнського цілісного історичного мовного процесу. Особливо актуальним є дослідження співвідношення загальномовного і специфічного (локального, індивідуального) у мові творів Євгенії Ярошинської в аспекті взаємозв'язку індивідуального стилю зі світобаченням письменниці та жанрово-тематичною специфікою її творів та у зв'язку з мовною практикою того часу. Хоча дослідники творчості Євгенії Ярошинської [3; 4; 5; 7] звертали увагу на оригінальність мови її творів, про роль письменниці в розвитку літературної мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття наукової розвідки поки ще немає. Не виділялось окремо і питання про ставлення Євгенії Ярошинської до української мови та значення освіти рідною мовою.

Мета нашої роботи – з'ясувати мовні та позамовні чинники формування індивідуального стилю Євгенії Ярошинської та окреслити роль письменниці в утвердженні статусу нової української літературної мови на народній основі на Буковині досліджуваного періоду; охарактеризувати найтиповіші діалектні особливості та тематичні групи етнографічної й діалектної та регіональної лексики, що репрезентують мовну картину світу буковинців у творчості письменниці.

Джерельною базою дослідження послужило видання творів Євгенії Ярошинської, упорядковане Ф. Погребенником [10]. У передмові видання зазначено: „Коли дослідники говорять про українську літературу на Буковині, то мають на увазі здебільшого творчість Юрія Федьковича й Ольги Кобилянської, що є вершиною духовних здобутків буковинців у царині красного письменства. Та побіля названих тут видатних митців слова стоїть когорта менш відомих письменників, краща частина творчості яких є цінним надбанням нашого народу. Маємо на увазі насамперед Євгенію Ярошинську – прозаїка, громадсько-культурного діяча, фольклориста, педагога” [5, с.5]. У тих умовах (друга половина 80-х років 19 ст.), коли на Буковинській Україні було чути, власне, лише кілька поетичних голосів, прихід Ярошинської в українську літературу розцінювався як важливий здобуток прогресивних сил, які намагалися підтримати розвиток рідної культури в краї. Це був дуже критичний момент у житті буковинців, –

підкреслює Ф.Погребенник, – „коли виникла нагальна потреба мобілізувати всі сили, щоб протистояти політиці румунізації й онімечування, наступу реакційного москвофільства, заскоружлим парафіяльним тенденціям „буковинського сепаратизму”. Саме на той час постала газета „Буковина”, що виступила на захист інтересів народу, поставила своїм завданням підняти його на „рівний ступінь духовного і морального розвою з іншими народами”, висунула клич „раз назавше покинути наш смішний і для нас так пагубний сепаратизм, ради котрого ми в закутку і одільно дотепер жили, як якась нова, себто якась „буковинська нація”, і мусим починати жити як би одним духом, одним тілом з прочим руським народом” [5, с.12]. До збірки вибраних творів Євгенії Ярошинської увійшли її кращі новели, оповідання й повісті, статті й спогади, найважливіші листи.

Євгенія Ярошинська увійшла в історію нашого народу як талановита письменниця, педагог-просвітитель, активний громадський діяч. Будучи донькою народного вчителя, вона змалку виховувалась у дусі поваги й любові до всього українського і тому, незважаючи на німецьку освіту, на політику онімечення, яку проводили австрійські колонізатори, душею потяглася до тих людей, які були провісниками національно-культурного пробудження Буковини. Розпочавши писати по-німецьки, вона досить швидко зрозуміла, „що краще вже трудитись для свого народу, як для чужого” і під благодворним впливом Юрія Федьковича стала першою на Буковині жінкою – українською письменницею. Її перші творчі кроки помітив і підтримав Іван Франко. „Гарний талант початківця виявився на Буковині в особі панни Ярошинської, яка своїми новелками, взятими з життя, підтримує виключно буковинські видання”, – писав він про двадцятилітню авторку в огляді „Українська література в 1888 році” [9, с.269]. Михайло Павлик назвав її „різносторонньою невсипущою робітницею-громадянкою рішучо поступового напрямку”, яка і сьогодні є нашою вірною помічницею в боротьбі з „перекинчиками”, у вихованні інтересу до своєї землі, любові до свого народу. „Євгенія Ярошинська, – зауважувала дослідниця її життєво-творчого шляху Марта Тарнавська, – відіграла важливу роль в культурному відродженні Буковини. Це була одна з невеликих, але твердих цеглин, що творять разом велику будівлю української культури, і вона з кожного погляду заслуговує на те, щоб

пам’ять про неї відсвіжити й утривалити” [7, б].

Приязно ставилися до Ярошинської, морально підбадьорювали, а часом і критикували Ольга Кобилянська, Осип Маковей і Володимир Гнатюк, Костянтина Малицька і Сильвестр Яричевський, Наталя Кобринська і Омелян Попович. Спілкування з прогресивними людьми свого часу сприяло творчому зростанню письменниці, спонукало її до праці і творчих пошуків. Треба, правда, зауважити, що це спілкування відбувалося головним чином через листування, бо все життя Євгенії Ярошинської минало в глухих буковинських селах, у виснажливій учительській роботі, і лише зрідка вдавалося їй вирватись до якогось культурного центру.

Усе, чого досягла Ярошинська, – це тільки її власна заслуга, це наслідок безперервної самоосвіти, наполегливого студіювання української і зарубіжної літератури, безсонних ночей, проведених в самоті над аркушем білого паперу. В автобіографічному листі до І.Левицького вона признається, що вже в чотирнадцять років почала записувати в буковинських селах народні пісні, прислів’я, легенди. Згодом це захоплення вилетіть в цілу збірку „Пісні буковинсько-руського народу з-над Дністра”, що обіймає чотириста п’ятдесят перлин народно-поетичної творчості. Після тривалих спостережень і записів постане розвідка „Весільні обичаї буковинсько-руського народу в наддністрянських околицях”. Молода вчителька Євгенія Ярошинська стає одним з найталановитіших фольклористів і етнографів на Буковині. Вона надсилає свої праці до Чернівців, Львова, Петербурга, встановлює контакти з відомим чеським етнографом Франтішеком Ржегоржем і через нього прагне популяризувати в Європі буковинські вишивки, писанки, зразки народного одягу. Усе це вона робить для того, щоб світ довідався, який то щедрий і талановитий народ – українці, яка неповторна прекрасна земля Буковина. У листі до І. Нечуя-Левицького письменниця пише: „Я пізнала, що сей наш народ, котрий другі народи називають некультурним, має великі інтелектуальні здібності, котрі нема кому розвивати, бо ледво хто ему сприяє” [10, с.406]. А в листі до Михайла Павлика письменниця пише: „Кілько раз мене мої подруги висміяли за мою демократію, як вони з мене кепкували, що я селян приймаю за людей, що з ними розмовляю по-людськи, що восхищаюсь їх

піснями і шаную їх обичаї. Но то мене не звело з дороги. Я все була і буду найбільшою приятелькою мого народа” [10,с.371].

Отримавши німецьку освіту, Євгенія Ярошинська почала самотужки вивчати українську мову, читала твори Котляревського, Шевченка, Гребінки, Панаса Мирного. Вірші Ю.Федьковича надихали її на написання власних. Її перший твір має назву „Уросна слабість”. Його у 1886 році видрукувала газета „Буковина”, яку в той час редагував Юрій Федькович. Євгенія Ярошинська підтримує дружні зв’язки з Юрієм Федьковичем. Для неї було великим щастям те, що такий відомий письменник турбується нею. У листі до Ю.Федьковича Євгенія Ярошинська пише: „Мене дуже тішить, що я при моїм першій поступі на тернисті дорозі руських літератів попалась в руки такому славному поетові, котрого поезії, хотя й їх мало знаю, не одну годину мені осоложали. Прошу Вас, високоповажний пане, будьте і надалі моїм ангелом-хранителем, котрий би мене остерігав і на праву дорогу, котра провадить до честі і слави, напровадив” [10, с.369].

Саме в цей час друкується її оповідання „Вірна любя”. Крім газети „Буковина”, Ярошинська починає друкуватися в альманасі „Зерна”, а також у „Буковинському календарі”. У цих газетах та альманахах вона друкує такі оповідання, як „Борьба і побіда”, „Два браття”, „Проклятий млин”, „На Андрея”, „Через протекцію”. Матеріал для своїх творів, свої задуми – все це вона брала з життя простого народу, з його пісенної творчості.

На жаль, життя письменниці обірвалося трагічно рано – у тридцять шість років – саме тоді, коли приходила творча зрілість, глибоке знання душі людської, коли розкривалися перед нею широкі обрії нових задумів і планів. Вона залишила по собі порівняно невелику спадщину – три повісті, близько трьох десятків оповідань і нарисів, твори для дітей, публіцистичні статті, переклади, листи. Не все, звичайно, в цьому доробку рівноцінне. Але кращі твори письменниці витримали випробування часу, не втратили своєї принадності і сьогодні. А повість „Перекинчики” увійшла до золотого фонду української класичної прози і зробила ім’я авторки безсмертним. „Євгенія Ярошинська обрала крутий, тернистий шлях борця за будучність рідного народу з власного гарячого переконання, і згоріла на тім пекельнім

шляху, осяявши світлом чистим і ясним не одні очі, не одне серце”, – так написала про неї сучасна українська письменниця Галина Тарасюк .

Так склалися обставини, що після смерті Євгенії Ярошинської її творча спадщина понад п’ять десятиліть була недоступна і невідома широкій громадськості. Тільки в 1958 році завдяки старанням тодішнього доцента кафедри української літератури Чернівецького університету (згодом вона стала професором) Ангеліни Коржупової з’явилися „Вибрані твори” письменниці [4].

Ще через десять років після цього вийшов новий однотомник, підготовлений до друку літературознавцем, випускником Чернівецького університету Федором Погребенником. З появою видань творів Ярошинської поживався й інтерес до них з боку дослідників літератури. Колишній доцент кафедри української літератури Чернівецького університету Павло Стецько захистив кандидатську дисертацію із творчості Євгенії Ярошинської. В 1969 році у Львові було видано бібліографічний довідник „Євгенія Ярошинська” [2]. Проте мовні особливості творів письменниці залишаються поки що не дослідженими. На жаль, автографи більшості творів Ярошинської невідомі. Ця обставина значною мірою ускладнює вивчення її спадщини, розв’язання деяких мовностилістичних питань. А проте і видання, здійснені науковцями А.Коржуповою та Ф.Погребенником, вважаємо надійним джерелом для дослідження, оскільки до видань її творів додано чимало тлумачень місцевих слів, словнички, примітки, які допомагають збагнути основні характерні риси її мовостилію. У використовуваному виданні художні тексти та статті письменниці подаються за першодруками, листи – за автографами, а коли автографи невідомі – за прижиттєвими чи посмертними публікаціями.

У мові письменниці виразно відбилися впливи буковинської говірки (це насамперед помітно в лексиці її творів). У даному виданні мова творів Ярошинської відтворена з усіма властивими їй рисами. Зберігаються, зокрема, характерні діалектні форми (типу *ногов* (ногою), *против* (проти), *сего* (цього), *него* (нього), *єї* (її), *кілько* (скільки), *хоть* (хоч), *межи* (між), *жите* (життя) та інші. Подається авторське написання деяких іменників (*німста*, *вражіня*, *здоровля*, *мрака*), числівників (*шіснайцять*, *двайцять*), дієслів (*ся сміяти* — тобто сміятися, *здаєся*

(здається), *в'еси* (в'ється) тощо), що відбивають живу мовну практику. Збережено деякі граматичні форми, що характеризують не стільки індивідуальні риси мови письменниці, скільки строкатість та неупорядкованість правописних норм того часу. Виходячи з таких міркувань, за сучасними правописними нормами у виданні подано написання слів: *світ* – світ, *висий* – вищий, *доси* – досі, *суспільности* – суспільності, *фантазія* – фантазія, *очи* – очі, *користне* – корисне, *лябіринт* – лабіринт, *багато* – багато, *инший* – інший та деякі інші.

В оповіданнях Ярошинської, що друкувалися на початку 90-х років у «Літературно-науковому віснику» («Адресатка померла», «В лісі», «Гість», «Останнє пристановище»), та в повісті «Перекинчики» з'являються форми займенника *її*, *його*, *нього*, що тоді почали впроваджувати більшість західноукраїнських періодичних видань. У даному виданні відтворено наближення мови творів Євгенії Ярошинської до загальноукраїнських літературних норм. Очевидно, правильно буде сказати, що регіональні відміни, зафіксовані у мові творів буковинської письменниці Євгенії Ярошинської, відображають мовні особливості західноукраїнського варіанта літературної мови другої половини XIX ст., оскільки такі ж особливості фіксують дослідники, що звертають увагу на мову періодичних видань того часу. Наприклад, Т.Білявська, проаналізувавши мову часопису „Зоря”, що виходив у Львові у 80-90-х рр. XIX ст., зафіксувала такі самі фонетичні, лексичні й граматичні відмінності [1], які відбиті і в мові письменниці Євгенії Ярошинської та інших західноукраїнських письменників того часу

На нашу думку, найважливішими чинниками ідіостилю письменника є особисті якості автора, його філософсько-світоглядні орієнтації в поєднанні з певним історико-філологічним тлом, яке формує письменника як мовну особистість відповідно до стану розвитку літературної мови у певний історичний період. Євгенія Ярошинська багато працювала над мовою своїх творів, бо була національно свідомою українською письменницею. В одному із своїх листів до М.Павлика вона зазначає: „Я працюю над собою, кілька можу, стараюсь щомога зробити мою мову, мій стиль якнайзрозумільшими; може, з часом і удасться то, но тепер мушу даліше працювати. Добре, що не збуває мені охоти до праці, то, може,

колись зможу ся похвалити, що умію добре писати по-руськи” [10, с.380]. Вона і Ользі Кобилянській радить: „Знаєте, ліпше писати по-руськи, бо то все своє рідне і можна борше дійти до слави, як на чужій ниві, де тьма конкурентів як мужського, так і жіночого пола; але й правда, що руський писатель мусить мати великий масток, бо з свого писательства не буде хліба їсти” [10, с.400].

Праця була для Ярошинської головною потішителькою, бо вона розуміла, що без учительської праці не зможе писати твори і не проживе в тому складному, важкому житті. Тим більше, було важко письменникам, які писали для народу, ставали на його захист. Євгенія Ярошинська терпіла великі матеріальні нестатки, але розуміла, що „кождий, хто за народом стоїть, мусить якнайгірші неприємності терпіти”. Багато часу забирає в Євгенії педагогічна діяльність. Письменниця пише до Осипа Маковея: „...щоб бути хорошою письменницею, треба межі іншими обставинами жити, як я, що маючи в класі 80 дітей, не виджу світа з-за порохів та духоти, а все те, що я пишу, то пишу лиш в вільних від тяжкої праці хвилях, чуючи ще не раз фізичне умученє. До літературної праці треба часу, а сего в мене нема” [10, с.413].

В уста головного героя новели „Понад Дністром” Ореста вона вкладає такі слова: „Треба любити нарід, его мову, пісні, звичаї і обичаї...”. Орест очима письменниці милується рідним краєм: „Які сі сторони гарні! За цілий день не найшов я одного поганого місця: всі місця і краєвиди чудово гарні, мовби їх який артист угрупував. От навіть ся стежечка, як красно вона поміж зелено і цвітами в'єся... Най хто каже, що хоче, але нема нічого красшого над святу природу, та ще для нас, що родилися і виростили на селі. Як вирвешся з того проклятого міста, то біжиш, мов мала дитина, на село і не можеш ним доволі натішитися, бо там все таке природне, миле, любе... ті хати, соломою покриті та зеленими садами обведені, і ті поля, де красуєся жито, пшениця, де працює нарід, до котрого моє серце рвєся, котрому я рад би помогти, моє жите і мою працю посвятити” [10, с.95].

Серед найдавніших фонетичних особливостей діалектних слів буковинської говірки, які фіксуємо в мові письменниці, визначимо такі:

1) збереження давнього **е** після шиплячих та деяких інших приголосних (наприклад: *учера, на чєлі, до него*);

2) звуки **е** та **і** після шиплячих та м'яких приголосних на місці носових (наприклад: *уз'єв, з'єть, памніт', місіц'*);

3) відсутність **л** після губних приголосних (наприклад: *ловйа* (ловлять), *любйа* (люблять) та ін.);

4) збереження давнього голосного **і** (наприклад: *глибокйи*); у префіксі **ві-** (наприклад: *вікопала, вінесла, вікін'* та ін.);

5) твердий **ц** у суфіксах **-єц** (наприклад: *горнец*);

б) відсутність подвоєння шиплячих палаталізованих, подовження передньоязикових приголосних (*загібілю, змаганя*) та ін.

Серед специфічних морфологічних рис виділимо такі:

1) іменники I відміни твердої і мішаної груп в орудному відмінку мають закінчення **-ов, -єв** (*дорогов, руков, душев*), напр.: *Не називай єї твоєв Єленов, бо вона буде того, кому єї Бог призначив* (с.30); *Там його мама привітала хлібом і солев* (с.84);

2) в іменниках родового відмінка IV відміни трапляється закінчення **-єти** (*тилетє, курчєтє, поросєтє*);

3) вищий ступінь прикметника утворюється за допомогою частки **май** та суфікса **-ійш-** (*май ліпшиий* (найліпший), *май добрійшиий; виднійше, підхлібнійше*), напр.: *Ліпше май скорше, ніж пізнійше* (с.228);

4) залишки перфекта (*ходилисми, ходилисти*) та ін.. Напр.: *Завше були сьмо купі...*(с.35);

5) невизначеність норм та варіантність у написанні постфікса **-ся** окремо від дієслів (*видає ся, ся видає, виголошує ся, викладає ся*): *Я не хотіла, тато ся вгнівали і зачали мене сварити* (с.33);

б) вживання діалектної частки **най** замість сучасних *хай, нехай* у формі наказаного способу дієслів III особи (*най знає, най скаже*) тощо.

Для відтворення місцевого колориту у своїх творах Є. Ярошинська широко використовує лексичні діалектизми різних тематичних груп:

а) **назви людей:** *ліліка* – „дружина брата, старша сестра, чужа жінка старшого віку”; *дедя* – „батько”, *бадіка* – „дядько, старший брат” (форма шанобливого звертання), *перепуда* – „боязлива”; *публіка* – „негідниця, безсоромниця”; *друк* – „дурний як

пень”; *матка* – „весільна мати”, *ніхтолиця* – „негідниця, пуста або недбала жінка; повія”, *публіка* – „негідниця” та ін. Напр.: *В першу брчку сіла суджена з маткою й з дружбами* (с.129)...*Вийшла з города і стрінулася в сінях з лілікою* (с.245). —*Деді нема дома, але як хочете, то я сама вас перевезу, – відповіла дівчина* (с.111). – *Шкода вас, бадіко; суд не може інакше сказати, бо право каже, що не корінь, а пень назначує власність*”(с.176).*Він дав мене тій перепуді, своїй жінці, машкарити* (с.217). *Чий се друк, що не вміє отворити рота, думає брати нашу Аглаю* (с.224). *Тепер, коли вже матка й дружка приїхали, треба молоду в чіпок одівати*(с.130). *Отся публіка сміє мені так говорити?* (с.216);

б) **назви одягу:** *виправа*–„придане”; *чіпок* – головний убір, який носили заміжні жінки; *горботка* – „вовняний жіночий одяг (подібний до плаhti)”, *реверенда* – „верхній одяг священика”. Напр.: *Ще треба шити виправу* (с.229). *Галицька побачила себе вже в жіночій чіпку*(с.135). *Вона сиділа пишно, мов яка краля, прибрана була в тонесеньку, неначе кленовий лист, сорочку, повишивану геть-чисто самим шовком, пояс на ній шовковий, горботка сухозлотом переткана, ще й панчішки з панськими черевичками купив їй Петро до шлюбу* (с.41);

в) **назви побутових предметів:** *вереня* – домоткане покривало, *оловце* – „олівець”; *начинє* – „горшки, посуд”; *цебер* –„відро”; *мошонка, пулярис* –„гаманець”, *карафка* – „графин”, *таца* – „піднос, посуд для перенесення страв”. Наприклад: ... *у великій стодолі, вистелений соломною, веренями та подушками, полягали всі мужчини спати*” (с.32). *Я взяла оловце і стала писати* (с.27). *Тут була страшна кириня: начинє від обіду валялося немите попід лавки, насередині стояв цебер із помями* (с.209). *А як прийшов за якою потребою, то треба було добре потрясти мошонкою* (с.213). *Карафка розбилася, а червонава струя потекла по блищачій підлозі* (с.74);

г) **назви страв та напоїв:** *гербата* – „чай”, *омаста* – „мастило, жир, олія”. Напр.: „*Ліліко,прошу вас, йдіть злагодьте гербату для неї*” (с.299). *Наймив мені наймичку, щоби я сама нічого не робила, і старався, аби був хліб на хліб, омаста на омасту* (с.34). *Сама прилагодила тацу й винесла з шафи два слоїки з конфітурами* (с.112);

д) **назви дерев, кущів, рослин:** *яблінка* – „яблуня”; *шувар* – „очерет”, *корч* – „кущ”; *цвітка* – „квітка”. Напр.: *На траві лежав під*

розцвілою **яблінкою**, підложивши руки під голову, *Кость* у легкій сні (с.289). З **шувару** почав *потягати* легкий вітрець, усе кругом заворушилось, стало *оживати* (с.231);

е) **назви абстрактних понять:** *партика* – „доля, щастя”; *банялюки* – „небилиці”; *лоск* – „безладдя”; *треба* – „потреба, поміч”; *матура* – „навчання”; *грань* – „жарина”; *хороба* – „хвороба”; *минушість* – „минуле”; *сумліне* – „сумління”; *співчутє* – „співчуття”; *старанє* – „старання”; *каяти* – „каяття”, *верва* — вправність, *партика* — „доля, щастя”, *налоги*, мн.- „хворобливі звички”. Напр.: *Кость* усміхнувся сам до себе, що плете такі **банялюки** (с.294). Де я мав час думати про любов, як **матура** сиділа мені на голові (с.222). *Орест* подивляв її сильні, але при тім принадні рухи і тую **верву**, з якою вона човен провадила (с.111). Аби вона так із сеї, що віддає, мала **партику**, як по правді допомогла мені (с.244). Хоть на дух не любила кухні, слуг і господарства, але перемагала свої **налоги**, щоби люди вважали її господинею, а вона тим чином дістала доброго жениха, розумієся, **семінариста** (с.141).

Серед регіональних слів – чимало запозичень з різних мов (румунської, німецької, польської та ін.), що засвідчують тодішню мовленнєву практику: *доматор* – „господар”, *адоратор* – „поклонник”, *авскультант* – „судовий практикант; засідателю без права голосу” та ін. Напр.: *Потім* вніс **доматор** здоровле батьків весільних, дякуючи своїй сестрі і швагрові, що віддали его дітям таку честь і зробили їм таку услугу (с.130). Аж як *протопопиха* змудилась любовю молодого хлопця і звернула свої забіги до іншого **адоратора**, пізнав *Василович* цілу величину свого плюгавого поступованя (с.344). На одній такій забаві запізналася *Галя* з *Ярославом* *Бачинським*, молодим **авскультантом** судовим, сином бідної вдовиці (с.64).

Привертають увагу в творчості письменниці і діалектні дієслова, які стилізують мову персонажів: *бухнути* – „политися”, *видіти* – „бачити”, *гратулювати* – (пол.) „вітати”, *гуторити* – „розмовляти”, *запекти* *волося* – „зробити завивку”, *затати* *вуста* – „закрити рота”, *здіймити* – „підняти”, *зрештукватися* – „зважити усе”, *ймити* – „спіймати”, *машкарити* – „сварити”, *перепудити* – „налякати”, *начернути* – „набрати, зачерпнути”, *обжалувати* – „осуджувати”, *осторонитись* – „зупинитись”, *потрафити* – „вдати, зуміти”, *трафляти(ся)* –

„зустрічатися, траплятися”, *видідичити* – „позбавити спадщини (дідизни)”, *вируковувати* (*вируковувати*) – „відходити, вирушати”, *іритуватися* – „нервувати, хвилюватися”, *навидіти* – „прихильно ставитись, любити”. Наприклад: *Кров бухнула йому ротом...*(с.289). ...Але такі **напад** **установили** і він знов лежав спокійно, доки **напад** не повторився (с.290). *Анна* **піймала** **скоро** і **відповіла** ясно та зрозуміло (зрозуміла) (с.240). А ти **потрафиши** здати **вступний іспит?** (с.238). Вона **багачка**, **бездітна**, **велика аристократка**, **наколи довідаєся**, що я проти єї волі **оженився** з дівчиною нижчого стану, то **видідичить** мене (с.81). Аж прийшли родичі додому, тогди став *Стефан* **розказувати**, що він на три дні **випросився**, аби зі мною **попрощатися**, бо его **регімент вируковує** далеко (с.33). *Йди, там є лікар* коло неї, **лиши** **прошу** тебе, **будь** спокійна, **щоби-сь** єї **це гірше** не **зіритувала** (с.183). „– Так, я его **навиджу**; він **подобаєсь** мені **ліпше**, як **другі** **мужчини**” (с.180).

Чимало лексичних діалектизмів є прикметниками та дієприкметниками, як-от: *зіритований* – „знервований”, *недотикана* – „недоторкана”, *файний* – „гарний”, *вимізернілий* – „худий”, *загорілий* – „запеклий, завзятий”, *квасний* – „кислий”, *красний* – „гарний”, *омлілий* – „непритомний”, *безличний* – „безсоромний, безчесний”, *приречений* – „обіцяний”, *спорий* – „меткий, вдалий, скорий”, *статочний* – „поважний, багатий”, *отвертий* – „відкритий”. Напр.: *От дивить, яка недотикана* (с.266). *Його* **лице** було **бліде**, **вимізерніле** і **ставало** **прозорішим** від **чорних** **кучерів**, що **спадали** на **чоло** (с.288). *Його* **товариші** **сприяли** йому **дуже**, бо він, **ставши** **тепер** **загорілим** **волохом**, **бавив** їх **не раз** на **кошт** **руського** **народу** (с.288). На **здивованє** *Галицького* **відповів** *Орест*, що він **гадає** **завтра** **понести** *Марії* **приречені** **книжки**, **то**, **може**, **при** **тій** **нагоді** **побачить** **панну** *Радоську* і **передасть** їй **поклін** від **судженого** (с.110). Він **читав** в ній, **хоть** **лиш** **через** **хвилю**, **але** **читав**, **мов** в **отвертій** **книжці** (с. 98).

Серед прислівників ми зафіксували такі діалектні лексеми: *на правду* – „справді”, *маркітно* – „незручно, моторошно”, *підхлібніше* – „вигідніше, краще”, *неоподаль* – „неподалік”, *остентанційно* – „виклично”, *домів* – „додому”, *туй-туй* – „зараз”, *оногди* – „якось” тощо. Наприклад: *Тим* **підхлібніше** **для** **мене**, **коли** **ви** **думаєте**, **що** **я** **дуже** **добра** **господиня** (с.225). *Людя* **стало** **маркітно**

(с.250). Показалося, що панна була донькою багатого польського магната, що жив неоподаль (с.53). Я прийшла оногда до млина та й чула, як ваша жінка змовилась з наймитом зійтись сьогодні, як вас не буде дома, у саду (с.48). Як ступав до вітваря, то був блідий мов стіна і трясся, як в пропасниці; здавалось, туй-туй вернеся від шлюбу (с.60). Завсігди не можемо бути вкупі, бог з тобою, дитино, успокійся, не плач, бо ще розхорусишя (с.128). Подивилася при тім остентаційно на Костя (с.297). І мужики пішли втішні домів, а протоппа лишився в тяжких, невеселих думках (с.251).

Значення діалектних слів ми з'ясовували за контекстом та за словником [6].

Як бачимо, регіональні слова у мові творів Євгенії Ярошинської засвідчують особливості західноукраїнського варіанта української літературної мови другої половини ХІХ- початку ХХ ст. на Буковині. Освічена письменниця і педагог глибоко розуміла значення мови художнього твору і свою причетність до загальноукраїнського літературного процесу. Очевидно, їй були відомі і слова І.Франка, що „кожна літературна мова жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не траплячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору” [8, с.207].

Системне вивчення творчої спадщини Євгенії Ярошинської, а також мовних особливостей її творів відкриває нові горизонти для осмислення природи таланту та образного мислення, мовної картини світу письменниці, як також особливостей західноукраїнської мовної практики, що простежуються як на рівні лексики та фонетики, так і граматики.

1. Білявська Т.М. Мовні питання на сторінках часопису „Зоря” (1880-1897 рр.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова / Тетяна Миколаївна Білявська. – Запоріжжя, 2012.- 19 с.
2. Євгенія Ярошинська. Бібліографічний покажчик. Уклала В.Г.Голубець. Вст. ст. і ред. М.П.Гуменюка. – Львів, 1969.
3. Козинський Л. В. Творчість Євгенії Ярошинської в контексті української літератури кінця ХІХ – початку

ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10. 01. 01 – українська література. – Київ, 2000. – 19

4. Коржупова А. Перша українська письменниця на Буковині / Ангеліна Коржупова //Ярошинська Є. Твори. – К.: Дніпро, 1958. – С.3-30.
5. Погребенник Ф. Євгенія Ярошинська / Федір Погребенник // Ярошинська Є. Твори. – К.: Дніпро, 1968. – 5-23.
6. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
7. Тарнавська М. Євгенія Ярошинська: Життя і творчість (І) // Сучасність (Мюнхен). –1976. – Ч. 6. – 5 – 24.
8. Франко І. Літературна мова і діалекти / Іван Франко // Твори в 50-ти томах. – Т.37. – К.: Наук. думка, 1982. – С.205-210.
9. Франко І. Українська література в 1888 році / Іван Франко // Твори в 50-ти томах. –Т.27. – К.: Наук. думка, 1980. – С.268-270.
10. Ярошинська Є.Твори / Передм. Ф.Погребенника / Євгенія Ярошинська. –К.: Дніпро, 1968. – 467 с.

The article dwells upon the linguistic peculiar features inherent in works by a Bukovinian writer Yevgenia Yaroshins'ka (1868-1904), reflecting the discourses intrinsic to the Western variant of Ukrainian literary language in the second half of 19th century. Attention is paid to the types of dialecticisms in writer's works.

Key words: history of Ukrainian literary language, writer's idiosyncrasy, Yevgenia Yaroshins'ka, dialecticisms, regionalisms.

В статті розглядаються мовні особливості творів буковинської письменниці Євгенії Ярошинської (1868–1904), що відображають мовну практику західноукраїнського варіанта української літературної мови другої половини ХІХ ст. Звертається увага на типи лексических діалектизмів в її творах.

Ключові слова: історія української літературної мови, ідиосинкрасія письменника, Євгенія Ярошинська, діалектизми, регіоналізми.

УДК 81'282.2 (477.85/.87)

ББК 82.Ук

Валентина Грещук

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У “СТАРОВІЦЬКИХ ПОВІСТОРЬКАХ” ПАРАСКИ ПЛИТКИ-ГОРИЦВІТ

У статті розглянуто використання гуцульських лексических діалектних рис у книзі Параски Плитки-Горицвіт “Старовіцкі повісторьке”. Встановлено, що мова твору письменниці ґрунтується на гуцульській говірці Криворівня. Детально охарактеризовані основні пласти діалектної лексики та з'ясовано семантику гуцульських діалектних слів.

Ключові слова: гуцульська говірка, мова твору, діалектні риси, Параска Плитка-Горицвіт, лексико-семантична група.

До числа тих письменників, що писали гуцульським діалектом, тобто однаковою мірою послуговувалися ним і в мові персонажів, і в авторській мові, окрім Онуфрія Манчука та Петра Шекерика-Доникова, мову творів яких уже проаналізовано лінгвістами, належить і самобутня письменниця Параска Плитка-Горицвіт. “Цінність того доробку, що залишила нам у спадок Параска Плитка-Горицвіт, ніщо не може замінити. Тому, що це голос зсередини того середовища, з якого вона вийшла, голос автентичний, слово, вимовлене самим народом” [3, 3]. Ім’я та творчість цієї письменниці мало відомі пересічному читачеві. Через те спочатку кілька слів про саму Параску Плитку-Горицвіт. Народилася вона 1 березня 1927 року в Бистрець Верховинського району в сім’ї сільського коваля Штефана Плитки, що був людиною освіченою і знав мови, зокрема німецьку. Завдяки батькові Параска теж опанувала німецьку мову. Згодом сім’я переїхала до Криворівня, де Параска закінчила тільки чотири класи. У березні 1945 року Параску Плитку арештовують разом із багатьма іншими місцевими дівчатами. Попереду 10 років таборів на Уралі та у Спаську (Казахстан). Після повернення до рідного села в 1954 році Параска Плитка поринає активно у вир гуцульського життя. Вона працює художником у лісгоспі, організовує хор, записує народні пісні, обряди, пише вірші, складає пісні, коломийки, малює. Творча спадщина Параски Плитки-Горицвіт складається з 46 великих рукописних книг, обсягом біля 500 сторінок кожна, об’єднаних під загальною назвою “Подарунок рідному краю”. Це також біля сотні маленьких книжок, рукописних і друкованих на машинці [6, 452]. У 2005 році була видана “Мила книжечка... (з наймолодших років моїх)”, а у 2008 році світ побачили “Старовіцкі повісторьке”, які містять оповідання, пригоди, повчання, вірші тощо. Від її творів віє великою любов’ю до гуцульського краю, самих гуцулів. Літературно-мистецьку цінність цього доробку визначатимуть літературознавці. Нашу увагу привернула мова творів письменниці. Чітко простежуємо, що мова книги “Старовіцкі повісторьке” засвідчує особливий тип взаємодії літературної мови і діалектів, коли за літературну мову править гуцульський говір, а саме його різновид – говірка Криворівня. Як у авторській, так і в мові персонажів засобами орфографії максимально точно засвідчено

криворівнянські гуцульські говірки, пор.: Але тої грамоти низдогадувалися дуже, бо казали нираз у докірь: Ий, гетте! Буде собі шушем шушити голу, та очі збав’ети из книшками... за пусто-дурно! Таже нинавчїтси ні на писаря, ні на професура шкільного, тай попом ни буде и в пустому селі. То вже отцїси обміркованиці ни одну дитину гуцулску, таке нафертик облишували від тих головошушних навук (12)*. Наведемо яскравий приклад, який засвідчує той тип літературно-діалектної взаємодії, коли функцію літературної мови виконує гуцульський діалект: То вже облегував тоту гризню збичьних точільників головний воринков-привалюх – кузнєр Штефан. З підсміхом признаєтси: “Ой, та то вже виден дід Штефан. У цїм покабзованю тоцила, ни журїтси, зара приїде усе на міру.” Тай лиш покїває то з одного, то з другого боку, то сокеров, то довбницев, або шше й коликом поважит избоків коло тоцила тай дивиси, а то ек зачяроване, лиш ене свою службу робити, крутитси, лиш ледь похлепай ручьков окрутної корбиці! (62).

Як бачимо, жодної різниці в мові персонажів та автора немає. Гуцульська говірка однорідно виступає в ролі літературної мови і в мовних партіях автора, і в мові персонажів.

Важливим компонентом художньої мови Параски Плитки-Горицвіт є гуцульська діалектна лексика. Вона відзначається багатством і розмаїттям. Гуцульські діалектні лексеми, ужиті в “Старовіцких повісторьках” репрезентують різні лексико-семантичні групи. Обширний пласт гуцульської діалектної лексики у творі письменниці становлять назви осіб за різними ознаками. Серед них виділимо назви спорідненості, такі, як *дєдьо* ‘батько’, *стариня*, *старинечька* ‘батько з матір’ю’: Бо, то казали мама й *дєдя*, екі знають від своїх *дєдів* тай мамий шо у цес вечір траба достатком дати сіна худобині (27); І за *дєдю* тай за маму аби довше прожили, тай на розум наводили діточьок (27); И чіколонке гризли собі, нарікаючі и на *стариню* тай на свій молодий вік – безрозбірний (15); Єк нас вчіла *старинечька*, – сповчоймо їх волю (96). Чимало засвідчено у творі назв осіб за віковими особливостями – *лєгїнь*, *лєгїник* ‘парубок’, *молодєк* ‘юнак, парубок’: <...> їх носє почерез плечі на уприкрасу *лєгїям* тай и

*Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку тексту у виданні: [5]. В ілюстраціях збережено правопис, в окремих випадках осучаснено пунктуацію.

жонатим чьоловікам (31); А декотрі *легініке* в денчівочьке йграли (36); Таже, синок гай-гай *молодек*?! (14). Численними у художній мові Параски Плитки-Горицвіт є назви осіб за родом їх діяльності та професією – *бутинарь*, *бутинарь-колибарь* ‘лісоруб, який працює на лісорозробці’, *кутанник* ‘той, хто доглядає за худобою у стаїні’, *кайман* ‘помічник у колибі, який підтримував вогонь, слідкував за порядком на полонинах’, *цугар* ‘візник, що возить дерево при лісорозробці взимку’, *ліцитар* ‘той, хто здійснює ліцитацію’, *грунтарь* ‘людина, яка обробляє землю’, *кузнєрь* ‘коваль’, *корманич*, *дараб’єн-корманич* ‘той, хто керує дарабою’, *флоєрист*, *играч-флоєрист* ‘музикант, що грає на флюярі’, *денчівкар* ‘музикант, що грає на денцівку’, *бубнір* ‘музикант, що грає на бубні’, *варташ* ‘той, хто пильнує когось, щось’, *професур* ‘шкільний учитель’, *ксьонзик* ‘священик’, *тиянтерист* ‘особа, яка працює в театрі’, *данцівник* ‘танцюрист’, *мосєжнар* ‘особа, що оздоблює ужиткові речі латунню, міддю’ тощо: Славилиси гірські гуцули своїми здібностями роботи у лісорубни, екех називали *бутинарями* (32); Ой, шо вже наповісторювалиси ототи *бутинарі-колибарі*? (34); То вже ни буде нас карати Бог за нидбалість до худоби!.. Шо вже лиш ни тішило тих *кутанників* – дітвору? (27); Отож, на середині колиби – тот, шо відповідає за поредок колибський – людина, ску називають *кайман* (33); Таже котрий куда *бутинарь* повернетси, то лиш кайманови дорікают: екшо ватра лихо горит, винен *кайман*, бо, або лихо розиклав, або сухих дров ни придбав. Екшо води нимає, або нибогато наношено в посудину колибарску – *кайманова* вина. Екшо давит бокє... лежечему бутинареви устелена фоя постільна, *кайман* винен за ниакуратні розстелениці. І так одно по другому з ниувигод на *каймана* звалюєси (43); А з потокових доріг, ни дуже зручно доступних, навіть, тегловим шкап’стам и однокінкових, тай паровичьних, екі витегали тоти бирні узалежені одна на одній, так, шо добре роздивітси, *цугарі*, ек тото розтегнути, аби ни було за нипацелість паторочі! (68); Таже, й держава нипротів буде *ліцитаря* (30); Таже, знали шо хлоп *грунтарь* (30); Здаєтси, шо ни було такої майстерскої, ек из зелізинов сталі аби ни розумівси на всему цес здібнярь-кузнєрь Штефан! (64); Кождого тижня, лиш тогди випускают тої водиці-гачениці, ек дараби повинні везти *корманичі* (48); Таже, бутинарі й *дараб’єне-корманичі*! Дай вам,

Боже, мирно день від дня жити (69); То, вже очі виділи котрі дивилиси, ек тоти ліси валилиси, тай, ек то дараби гонорно просувалиси під дозераницев смілих та путерних *флоєристів*, *денчівкарів* та співаків *корманичів* – гуцулів-*дараб’єнників* (60); Ек на добро, лиш одну флюєру пошкабарив чялапійко, а двох *играчів-флоєристів* дві флюєри лишилиси в цілові (45); Витко, шо й цисе було додатком у прикрасу до скрипке та цимбалія з *бубнірем* (56). За тот час *варташ* з елиці лишень брьохнув в діда! (37); Уже й раді були, шо то буде у кождий хаті письменна людина, ни будут бічі из кождов цидулов ек ни до писаря гмінцкого, то до *професура* шкільного, або до *ксьонзика* иршеного из прозьбами (66); Таже нинавчїтси ні на писаря, ні на *професура* шкільного, тай попом ни буде и в пустому селі (12); Тай, аби цисі розфалениці таке нидармо липли до цих *тиянтеристів*, шо Йгнат так високо оцінив аш так, шо и в книшках ни екіж-будь описав (57); То вже так акуратно стискає капці, шо нидармо кождий *данцівник*, так легонько лиш пошворкує постолами, або черевиками? (56); Таже коло такої клюканичьке ни одну годину потрудилиси *мосєжнері*? (55).

Загальні назви чоловіків та жінок представлені у творі Параски Плитки-Горицвіт такими лексемами, як *мушиїна* ‘чоловік’, *челідь* ‘жінка’: Але були такі чьвалі *мушиїне*, шо й поодинок, без напарника, робили у бутині (32); Мижи цими тиянтровими *мушиїньми* була й *челідь* (57); Та *челідь* таке ни відступала від своїх предениц (18). Гуцульські діалектні назви осіб за майновим станом репрезентовані номінаціями *тазда*, *таздусик* ‘господар’, *таздия*, *таздинечька* ‘господиня’, *хлоп* ‘бідна, незаможна людина’: Таже, тих коров, хоть и держели по кілька середові *тазди* та ботеї овец (22); Исходилиси *тазди* з *таздиями*, молодші й старші, парубке й дівчета узапрошені в одну хату, до такех *таздів*, де є обширні або хати, або хороми (69); Ой, ек то си олій било, Боже ти наш, Боже!.. Про це знала, котра била *таздинечька* кожда (70); Ек купит *таздусик* цугру кіль-півтора, то з цим має сеткувати и різдвений святий вечір (50); Шо то була залішка из *хлопом*, екей доказував панови, шо натура старша від науке (89). Ужито у художній мові письменниці діалектні назви осіб за місцем проживання – *горенин* ‘людина, що живе у горах’, *нитутескі пани* ‘чужаки, нетутешні’, за зовнішніми ознаками – *стряпак* ‘неохайний, непричесаний’, обрядові назви

осіб – *книгиня* ‘молода на весіллі’, *книзета* ‘молодий та молода на весіллі’: Хто там желував того *горенина* в обрахунку, що то він так тешко степенит на тот прожиток? (23); А ни тимуй го паном називали, шо, може ни бравси до роботи из сокеров та пилов-поперечьков, або й – трацков? Або й до коси ни бравси косити. А лишень тимуй паном називали, бо був він убраний у кабат, тай ни у гачьох из сукна, а в штаньох фабричних, ишше так у рубец глажені, ек с’еткові. Тай на груде звисав такей візерований фостик у скісниці, екей держевси за прошивку сорочьке, також фабричної, бо була таке доста тонка. Ото вже, ек такі люде єв’елиси мижи гуцули, в инчій убири, їх усі називали *нитутескі пани* (53); Таже ти, лишень ниможешси наколиснити *стряпаків*, екі хто знає на кого подібні? (14); А то чільця, екі прив’езуютси над чьолом у *книгині*, шо віддаєтси (19); Таже, *книзета*, ек павочьке, леліют від шестя (93).

Гуцульську автентіку передають ще й такі назви осіб, як *сарака* ‘бідолаха’, *чередінниця* ‘людина, яка може завдавати тварині шкоди’, *плоденичька* ‘діти в сім’ї (жартівливо)’, *опришок* ‘сильний, мужній хлопець; розбійник’, *иршений* ‘хрещений’, *ночюваниці* ‘ті, що ночують у колибі’: Ни плачьте, *саракі*, бо біди нам и без цего ни жадібно в хаті (88); Єк заслабне, або екас грішна, ни прошшена *чередінниця*, збавит корову (25); Так, невісточько, тобі до скону вже дозерати свою *плоденичьку* від убоїниц, аби каліками ни росли на твою нидошушену головуцу (14); А за чесів *опришківства*, то прикрашували креси *опришкам* усекеми різьбами різцями, и по зелізині (20); Бо *опришке* загостили, ек орли з полетів! (82); Таже и в таким каліцтвіню ходив *иршений* по тих грунях таке й далеких (59); Єк дуже ватра розгоритси, так, шо у кождому кутку – під дахом, витко людину, шо займає свій плац на обжиток – *ночюваниці* (33).

Низку гуцульських діалектних назв осіб становлять оцінні номінації, зазвичай з негативним забарвленням: *нахлібнерія*, *нендза уредова*, *гелембізар*, *нензар*, *невскічяр*, *нигречьникє*, *гордач*, *осердей*, *захландей*, *фирлогар*, *мудрейлі* та ін. : Таже, тота *нахлібнерія* батоженна так прискіпуваласи до подорожних, женучіх худобину (51); А ек нима тої посвіткової регії, то шо вже за цурисани відбували у дорозі, ек тота *нендза уредова* у чяках та в блискучіх пугвицях (51); Такі ек ти *гелембізарі* вже напоїлиси и нашої праці-мозольниці тай нас (52); Бо то за ним так

зазерали *нензарі*, шо вічно надіївси фурдиге? (58); Уже ни раді були вечірничьникє, ек уздрют у дверех прихожих, оттих *невскічярів*, шо лиш таке тимуй приходили й ни прошені, аби завести гелембізю (92); Так, шо було з чім набуватиси, ни лиш дов досвітку, але ототи *нигречьникє* поприходе дов під шкіни тай дотів крунцюютси, шо и в хату повволікаютси (92); Варт би брати примір ни від *гордачів* пізьмливих та *осердей* злостивих злослівних (94); То вже з тим усим нирозумством *фирлогарів*, та *забагливих захландей* рід від роду лишень у гнівах докорели, шо жисте на наших маєтках? (30); Досвисталиси *мудрейлі*, нарешті до змори (37).

Параска Плитка-Горицвіт у своїх розповідях змальовує обрядові ритуали, дійства, взаємини гуцулів з демонами, адже “впливи останніх на долю людини стали невід’ємною складовою світобачення носіїв традиційної духовної культури. Пізніше самі ці елементи культури збуджували творчу фантазію багатьох письменників” [1, 4]. Тому не випадково є ціла низка назв міфологічних істот у художній мові Параски Плитки-Горицвіт. Серед них такі: *нитрудник* ‘чорт, нечиста сила’, *ничемний* ‘нечиста сила’, *привидя*, *привидан* ‘привиди’, *лісниця* ‘міфічна істота у вигляді дівчини, шо живе у лісі й може змінювати свою зовнішність’, *мара* ‘примара, дух убитого чоловіка, шо привиджується людям’, *педлехун*, *дідиско бороденний*, *дідорсан-лісован* ‘лісний чоловік, злий дух’: То вже особисто використовували бечку з Бечкової Неділі і кидали на подвірє перед порогом хоромінним (ек ни було галерії) прутіке бечьке, у знак того, щоб Сила Божа не дала доступу *нитрудникови* знищити городнину у зрості і у цвіті – таже, град, то рахувавси ничестим дощем (25); Єкшо у облишеній хаті, де лише жилоси у зимову пору, коли худобу годували сіном, був постійно С’єтий образ на стіні, то в тій хаті нимає моци *нитрудник* – *ничемний* дух пїтьми (26); Бо за уперь в кереводах *привидя* жехали (35); Отак, тобі, *привидане!* – сказав уже сміло (37); На свистанє годна прийти шше й з дебриц *Лісниця!* (35); Та коли вже ніч пизненька скрізь си оселила, из нев *мара* таке в дебрі лиш си оповіла! (37); Тай лиш Бога просили, аби футче *педлехун* здимив з даха (39); Таже просто у колибу увійшов *дідиско бороденний*, тай на люде глипнув дуже жесно! (36); То, було у когос коліс из *дідорсаном-лісованом* (39).

У колоритній художній мові Параски Плитки-Горицвіт, крім гуцульських діалектних назв осіб, виділяється багато іншої гуцульської діалектної лексики, яка репрезентує різні лексико-семантичні групи. Деякі з них були предметом дослідження О. Кавецького [4]. Однак, його характеристика гуцульської діалектної лексики у “Старовіцких повісторьках” звелася до опису лише окремих груп побутової лексики, який є неповним і непослідовним. Тому ми надалі зосередимо свою увагу на лакунах у побутовій лексиці та на неописаних лексико-семантичних групах субстантивів-гуцулізмів, а також іншочастиномовній діалектній лексиці. Закономірним є використання у творі Параски Плитки-Горицвіт побутової лексики. Назви одягу та його елементів, прикрас, окрім уже описаних О. Кавецьким, репрезентовані такими гуцульськими діалектними номінаціями як *носія* ‘вбрання, народний костюм, стрій’, *портіниці* ‘чоловічі полотняні штани’, *кожух-єрованік* ‘оздоблений кожух’, *рукавник* ‘кожух з рукавами’, *кабат* ‘сукняний або полотняний піджак; куртка’, *чяка* ‘формений головний убір службовця’, *фустка-торокачка* ‘хустка з бахромою’, *бокурія* ‘шкіряний вузький пояс’, *чільце* ‘весільний головний убір молодої’, *згарда* ‘жіноча прикраса шиї з намистин, монет і металевих хрестиків’, *палькачі* ‘рукавиці’, *лентрохи* ‘купований одяг, нездоблений’, *позлітка* ‘фольга’, *майшета* ‘манжети’, *шиїнки* ‘два мотузки, що поєднують прошивку або манжет на кінці рукава гуцульської сорочки’, *грідушка* ‘вишивка на переді та полах киптаря, сердака’, *оталян* ‘різновид прикраси на капелюсі’, *баршівка* ‘чоловічий фетровий капелюх’, *попрушке* ‘тканий пояс з кольорової шерсті’ та ін. : Бо в них *носія* ни куплена (95); Таже у двох бутинарів, ніюміньке, у придрімі, прогоріли коло котиків на ногах *портіниці* (41); Таже, й *кожухе-єрованіке* новісінькі лише шо з игли кушніревої так диравили в оттих ни милосердних побоях, шо аж пунно було зазерати из боку сердиту бійку! (91); Три сорочці, два киптарі, шше й *рукавник* мала (78); А лишень тимуй паном називали, бо був він убраний у *кабат*, тай ни у гачьох из сукна, а в штаньох фабричьних (53); Єк тота нендза уредова у *чяках* та в блискучіх пугвицях (51); Таже напасник у *чяці* їхав гонорно ровером (51); Гадайте собі, єк то завите великех *фусток-торокачок* ни упало осувом на потилиці від такого крунцованєчя у данцьох

(57); Єк ни по вибиваницях з мосежи, на тобівках, на бартках, на широкех заперізних ремєнях, на *бокуріях* прешке, куплі, а то *чільця*, екі прив’єзуютси над чьолом у книгині, шо віддаєтси (19); На шиї були оздоби: єк на три-штири снопике пацьорок темно-червонних, або *згарда* окованиця з австрийскех грошій (19); Бо шше и в білих рукавицьох-палькачях ототи ни уроблені руке (51); Цисе вишитєчко було гуцулскех майстринь, екі любили придабашки на фантині, ека різниласи народнов оздобов від купованих лахів. Таже, в тих *лентрохах* майже ніхто з гуцулів не ходили (18); *Позлітка* з него не злетіла – екей був, такем и лишивси (51); А тоти прошевка та *майшета* на рукавах, то вже ретенно на пів долоні були увишивані, таже на зачіпанєчю усуканов *шиїнков*, або й двома *шиїнками* (55); Тай ни без сардачків из бахромов *грідушковов*, тай ни без порошоків з вибиваницьох, тай ни без *баршівок* з *оталянчіками* (94); Любім свою убирєчку: сардачєке й кожущке, постолєта й запасочєке, *попрушке* й фартушке (96).

Назви страв, приправ до них та напоїв доповнимо ще такими гуцульськими діалектними номінаціями, як *бужєниця* ‘копчене м’ясо’, *наприга* ‘червоний гострий перець’, *боришіник*, *кєслак* ‘картопляний корж; хліб’, *розвод* ‘розведена гуслінка’, *горівонда*, *сабашиівка*, *блєкітна-зведидорожна* ‘горілка’ та ін. : И *бужєниці* запашної, стєгна та ребра й овєчі та свинні так, шо бисаги були повні, попід баюри (92); Таже, в житю, єк на довгій ниві усім стане и *наприги* тай ни лишєнь медочьку кушьканити! (93); Таже, є й *боришініке* тай и кулєші запашні кукурудзініке (49); На екех висиджує корито з макогоном, шо товчют у нему боришку на хліб *боришіник* або шше кєсле боришку з муков на *кєслаке* (16); Таже, кортит налитиси кваснецького *розводу* таже від упріваниці и цєткам на носі ни за грунєями (49); Таже, продавали одну флєшку *горівонді*, а брав плату за дві – у дубєлт (30); Ой, богато тоти флєшке-*сабашиівке* подвійно плачені (30); Шо ни лакомилиси ні на скоромноту, ні на тоту грішницю *блєкітну-зведидорожну* (70).

Художня мова “Старовіцких повісторьок” рясніє розмаїттям гуцульських діалектних назв кухонного й хатнього начиння, речей господарського призначєнєя і їх частин. Серєд них виділимо такі, як *горше* ‘горнятко’, *талєрка* ‘тарілка’, *накаслик* ‘невеликий дерев’яний кухлик’, *ринка* ‘каструля’, *банічок* ‘мала каструля’, *шілігура*

‘палиця, якою підтримують посудину під час варіння на вогні’, *флешка-сабашивка* ‘пляшка горілки’, *кулешірь* ‘дерев’яна лопатка, якою мішають кулешу’, *гиблівка* ‘столярська стружка’, *греда* ‘горизонтально підвішена жердка чи перекладина для одягу’, *каганец-лоїник* ‘прилад для освітлення, який працює на овечому жирі, лої’, *кліпуха-нафтенка* ‘лампа для освітлення (на нафті)’, *шкаберька*, *скіпаниця* ‘тріска’, *прішень* ‘веретено, товсто намотане нитками’, *калюшок* ‘середина веретена’, *теркіла* ‘речі, спорядження, приготовлені для лісоруба або пастуха; навантажена торба, бесаги, якими перевозять вантажі на коні в полонину’, *туртуби* ‘речі’, *баюр* ‘суканий шнур для бесаг, тайстри’, *бартка* ‘топірець (металевий або дерев’яний) з довгою ручкою, прикрашений орнаментом’, *цввик* ‘цвях’, *таран* ‘частина олійниці’, *клетчик* ‘шкатулка, в якій зберігають дримбу’, *бріхташка* ‘гаманець’, *мошенка* ‘гаманець’, *фуга* ‘паз’, *клембра* ‘металева скоба, що скріплює колоди’, *цьофлінка* ‘металевий гак’, *фіра* ‘підвода’ тощо: Під *горшетами*, шше набивали цвичьке тай на них вішили *талерці* усекої величини тай розмальовиц (25); Коновке та дійниці виписували випалков, а такош *накаслике* вибивали з укладом сливової деревини – формами у сонечько (19); Буває так, шо на футкачя дес ткнут собі бутинарі, або лишку, або *ринку*, ци кітлик, або *шілігуру*, еков підержуют кітлик або *ринку*, ци *банічьок* у тот раз, ек страва варитси на ватришню увогненім (43); Від розітканих низакоркованих *флеший*, шо вичюрювала з них у переверцях горівка (30); По пів перегореного *кулешіря* кулешіного (42); Таже, навіть, и за наперсник ни віверже *гиблівчини* (67); На *греде* урізблені ишше накладают фантину, таку, шо треба її зчеста натегати: сорочьке, а також ліжнике (17); А прели при *каганцях-лоїниках*, у еких гноти обзастивали лоєм баранечім (17); Від скіпаниц опецкових до *каганця-лоїника* из гнотом, а там – до *кліпусі-нафтенке* тай до лямпі из ціліндером (94); Цисі каганці *шкаберьками* куздре (17); На еку ждали у дирці опецкової *скіпаниці* вільхові, бо не завше були *скіпаниці* из берези (94); Тай обертали в пушку – великими *прішнями* у намотаници напредених ниток (17); Бо шше й веретена уписували зисподу тай намотну середину – *калюшок* (20); Бо ни було чього перемітувати бутинарську *теркілу*, шо в’їдаласи у плечі несучі її (42); Таже, перемітуючи цису ни лехку *теркілу* бисагову з плеча на плече (24); Бутинарі на аляром

позберали *туртуби*, тай забралиси у инчу колибу на пару чесів (45); Бисаги були повні, попід *баюри* (92); Ск ни по вибиваницях з мосежи, на тобівках, на *бартках* (19); А пошшінованя на клинку, дес під *барточьков* коло уцеткованої тобівке (31); А нижний бік рамця держевси за стіну, також у піддержу опорно *цвиками* й кількома (25); По цім клиню в хітаници лишень побивають клецухами, екі назву також свою мают. *Таранами* звутси клеци, екі роб’є службу найпоследнішшу в роботі, ека ни без труду (72); Навіть візерували *клетчик*, шо в него укладаєси штири дримбі для сохранныци від розломаници (21); Бо хто знає ци грошій у *бріхташиці* докекне оплатити и за пустече (50); Звисали ототи монторосні рекезі від *мошенок* из грішми-ценькачями (57); То вже тото гартоване сталевोї речі: сокери, сверла, ножя, *фуга* (64); Таже, кожда зроблена річ, така, шо має вістре, окрим *цвика*, скоби, *цьофлінка* тай *клембри*, й подібного, повинно було бритити, ек бритва (63); Хоть ни вірушей *фіров* у дорогу ні долів, ні горі (67).

Гармонійним потоком уливаються в художню мову Параски Плитки-Горицвіт й гуцульські діалектні назви державних установ, житлових і господарських споруд та їх частин – *фурдига* ‘в’язниця’, *колиба*, *колиба-курениця* ‘житло лісорубів, пастухів’, *колешня* ‘приміщення для худоби’, *галерія* ‘піддашся вздовж житлового будинку’, *танчик* ‘прибудова з площадкою і східцями, а подекуди з покрівлею біля входу в приміщення’, *кізлі* ‘крокви’, *ворина* ‘жердина’, *гонта* ‘покрівельний матеріал у вигляді дощечок довжиною 60 см, гонт’, *слуп галерний* ‘стовп, шо тримає піддашся у підсіннях’ та ін. : Бо то за ним так зазерали нензарі, шо вічно надіівси *фурдиге* (58); Під чес роботи бутинарскої пробували у *колибах*, екі спеціально будували для робітників тимчєсових (32); По цілих зимах проживали люде у *колибах-куреницях* (21); Ну, тай шше й за дривами, або по худобину, екшо ни наверталаси ид стайни, ци у літну *колешню*, або у кошеру нанічьліг (24); Кидали на подвіре перед порогом хоромніним (ек ни було *галерії*) прутике бечьке (25); Так, шо у церькву божу, лиш у *танчик* церковний унесли (65); Нираз, порипуют *кізлі* під дахом (16); Кузнєрь Штефан приспособлювавси з напівплескатим коликом, або з *воринков*, які клав зверхє на обух сокери (62); Отож, так нираз притисне шше й жертома отов *воринов* в сидіници на ній (62); Бо и хати будував дуже доцотно тай до

хатий знав, ек дошку уколоти, ек тоту *гонту* и уколоти (64); Та *слупи галерні* виписували різьбов (21).

Окрім лексико-семантичних груп побутової діалектної лексики, охарактеризованих О. Кавецьким та нами, у “Старовіцких повісторьках” засвідчено ще чимало лексичних гуцулізмів, які репрезентують інші пласти лексики. Мовна картина гуцулів відтворена низкою діалектних слів у ділянці тваринного та рослинного світу, грибів, зокрема *марга*, *маржинка* ‘худоба’, *згамина* ‘худоба’, *єрчі* ‘річне ягня, молоденька овечка або баранчик’, *назимок* ‘велике теля, що лишають зимувати’, *шкан’ета* ‘коні’, *котюга* ‘собака’, *пирга* ‘собака’, *когут* ‘півень’, *афини* ‘чорниця’, *чьорниця* ‘ожина’, *тогодзи* ‘брусниця’, *підпеньки* ‘опеньки’, *бриндушка* ‘шафран’, *бечка* ‘верба; котики на вербі’, *гложіна*, *гліг* ‘глід колючий’ та ін. : З подекованем пану Богу з Небесі тай газдам за хліб, тай за *маржинку* (26); Таже є *марга* (66); А вночі при скіпках, тай напоп’їтма укутаїшси, у хлів заженеш *згамину* (23); Ой, таже фостом *єрчі* зачіпило за гуму на колесі передному (51); Тай жди доків попідростают ототи *назимке* вистравні, шо гляба їм сіна додати и в теплу зиму! (66); А з потокових доріг, ни дуже зручно доступних, навіть, тегловим *шкан’етам* (67); Ишше й від *котюг* платили, таже, блешку екус круглу вішли на шнальку коло шії котюжеї, тай за тото грошя жедав (50); Ек тота тупиця, шо верг би *пиргам* на обгриз (67); Коли ходилоси в *афини*, та малини, та в *чьорниці* й *тогодзи*, або у гриби, та в *підпеньки* (24); у *порівн.* Наша мова – це *бриндушке*, шо си розцвітают у плаїках полоницкех, тай весну вслав’єют! (96); То вже особисто використовували *бечку* з Бечкової Неділі (25); Шо підстелені *гложинов* абих памнітали, ек колисалиси з вимусом життя тими колисарями, шо ни шкодували ні *глогу*, ні потовчениц наших!.. (52).

Оскільки письменниця у своїх розповідях торкається всіх граней гуцульського життя, то зрозуміло, шо органічно в її художню мову вплітаються гуцульські діалектні назви музичних інструментів, а саме – *трембіта* ‘довга дерев’яна труба (до трьох метрів довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою, без вентилів і клапанів’, *флосра*, *флосрка* ‘басова сопілка – зубівка без денця, майже метрової довжини’, *денчівка* ‘особливий тип сопілки з денцем’, *мантелів* ‘дві сопілки вкупі, нероздільні, з яких одна

грає, а одна басує’, *тіленка* ‘сопілка, переважно вербова, без бокових отворів, дно якої прикривають пальці під час гри’, *дримба* ‘щипковий музичний інструмент’ та ін. : Из собов везли й *трембіти* полонинці (56); Таже, игране, ек ни в *денчівку*, то у *флосрку*, або у *тіленку* й *дримбу* (24); А ек файно різьбили, та випалювали візерунками музичні анструменти: цимбали та *денчівке*, *флосри*, *тіленке* й *мантелеви*, шо мают виглід – дві сопівці укупі, нироздільні, одна йграє, друга басує (20).

Розлогими в художній мові Параски Плитки-Горицвіт є картини відпочинку та дозвілля гуцулів, а отже вмотивованою є наявність у творі гуцульських діалектних назв танців – *трісунка*, *переплетюха*, *решето*, *підпогаренка* та ін. : А до цих звихачів є шше низадрімні танці, таже, *трісунка*, *переплетюха*, *решето* – так, шо виберай котрий данец у петах та у плеснах скобиче. Тай собі дудничь доків музика путерує! А *підпогаренка* наша, то вже наймоднішша гоцашівка! (57).

Зрозуміло, шо художня мова самобутньої письменниці яскраво переплетена лексичними діалектизмами на позначення природних географічних та гідрографічних об’єктів, адже всі події відбуваються у мальовничій Гуцульщині. Серед них виділимо такі, як *грунь* ‘вершина гори’, *звір* ‘міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами’, *плаїк* ‘гірська стежка, дорога в горах’, *джемора*, *джемир* ‘темна гущавина’, *дебрей* ‘стрімке, заросле кущами узбіччя понад гірські потоки’, *глемей*, *глемениця* ‘прірва, неприступне стрімке місце’, *стром* ‘урвище, стрімкий берег’, *дзифа* ‘недоступні кам’яні підніжжя гори в скелях’, *нетриці* ‘глухі непрохідні місця’, *кабач* ‘вибоїна на дорозі, заглибина’, *габа* ‘хвиля’, *курбалю* ‘глибока спокійна вода, переважно на річці’, *поточіна* ‘струмок’, *блекіт* ‘велика глибина у водоймі’, *каламота* ‘каламутна рідина’, *гать* ‘гребля’ та ін. : Таже и в таким каліцтвіню ходив иршений по тих *грунях* таке й делеких (59); Ой, були опришківці в горах Чьорногорах. Ни мало си наховали грейцерів у *зворах* (82); Наша мова – це *бриндушке*, шо си розцвітают у *плаїках* полоницкех, тай весну вслав’єют! (96); Ек ни брьохкатиси-брьохканом по тих *джеморах* та камінях-стобурицях? (22); Одни в *джемир* вштеліпали (83); Чялапій собі почялапав *дебреями* в свої бирлигани на спачьку, таже, відп’їчне, тай изнов присуне на своє знакове місце, у колибу на пошуке харчюнку!.. (45); Бо

опришківська ватага у *глемей* попрела (86); Таже, вікувати не будут у бутині в цих *глеменицях*, авжеж! (41); Бо з тих загатних *стромів* ни легко розберати розломненике (48); Таже, вже так обдерли бездушно отих гуцулів за тоти й безкорисні *глемей* та *дзифи* з говдями-*бердеями*, шо лиш кождий шкрябав потилицу від опорожненої бріхташке (50); А то вже поведе по такєх *нетрицях*, шо инчого не наблаже, ек оттакої цурисаниці (93); *Кабачі* за *кабачями* вижорновувалиси (67); Бо то й облази заключеві, тай тоти *габи*, шо валигуют опередь тих дарабий (59); Тай лиш гепнув долонев у того *курбало*, аж до брискатниці! (40); Таже, д’вечіру идучі водиці у керниці, або у протічну *поточіну*, екшо по дорозі? (13); Але хоть и знаєш, шо тоти біденства ниминучі, все-одно, таке докручуєси до того *блекоту*, тай ни обминеш єго, и при доброму береговому обводі (15); Отаке то усєке переходило чес від чесу, так, ек отота водица пропливаюча у тих ріках, потоках гірскєх, екі зазнают и *калатоту*, тай напору від отих заливних раптівок дошшевих, през цілий Божий рік (89); Аби талби були плавнішші у везіню по водици, шо її підбірує отота *гать*, де воду економне, ек у ставі (48).

Помітну групу гуцульських діалектизмів у художній мові Параски Плитки-Горицивіт становлять слова з абстрактною семантикою, зокрема *єдерність* ‘енергійність’, *трімність* ‘працьовитість, дбайливість’, *гонор* ‘честь, гідність’, *хосен* ‘користь, вигода’, *фрашківництва* ‘жарти, хитрощі’, *кішня*, *кішниця* ‘косовиця’, *деньке* ‘поденне; щоденна праця’, *паторочь* ‘клопіт, неприємність’, *залишка* ‘заклад, парі’, *антерес* ‘справа, клопіт’, *цурасани*, *цурисаниці* ‘суперечки’, *хітарь* ‘напрямок, шлях, межа’, *уцір* ‘радість, сміх’, *коркецька* ‘бажання’, *кунтетцтво* ‘задоволення’ та ін. : То вже ретувало народ у трудностях, отота охочість, ека до старости підтримувала у *єдерности* (22); Давно то ни сватали дівку за грамоту? Але за *трімність* газдовиту (12); Ой, то вже варт про все це описувати таке з *гонором* на всі боке! (59); Бо кешеневі панцкі *гонори* и на воду ни дадут *хісна* (47); А нираз ці *фрашківництва* ишше й бідов були (35); А шо вже був лучний до тої *кішниці*, таже коса у руках, ек паперец у легкості держеласи, а до того, так у *кішни* просуваласи лучно, шо лиш свискали покоси (64); Вни нимали права ни свитиси на роботу, бо то писалиси *деньке* (46); З відходом по домах добраницькаютси та на “будьте здорові” кличют, тай з пожеланієм, аби в мирности, без

паторочі перебули Піст Божий (73); Шо то була *залишка* из хлопом, екей доказував панови, шо натура старша від навукє (89); Бо то ни твої *антереси*, ти у хаті пазь свою службу (14); Таже, бувало, на весілях та на вечірницях, або на толокових поданцухах, то вже ни обходилося без *цурисаниц* (92); Люде розходилиси кожде у свій *хітарь*, по домах (74); Дай вам, Боже, мирно, день від дня жити, ни без *уцірів* тай *коркецьке* (69); Тай обертайси ит хаті у повному *кунтетцтві* (66).

Із гуцульської діалектної лісорозробної та лісосплавної лексики у мові “Старовіцких повісторьок” використані лексеми *бутин* ‘лісорозробка, лісові роботи’, *дараба* ‘пліт, збитий з кругляків, який сплавляють по ріці’, *талба* ‘окрема частина дараби’, *тарадайка* ‘три-чотири відрізки колод, скріплених так, шо на них можна стояти і переправлятися від берега до берега’, *швара* ‘трос, міцний шнурок’, *бирня* ‘зрубане дерево’ (до речі, неправильно потрактовано О. Кавецьким, як інструмент для обробки металевих виробів), *бервено* ‘колода’, *гузар* ‘товстіший кінець стовбура’, *підкови-зубачі* ‘спеціальне взуття корманича’, *ковбок* ‘відрізаний кусок дерева; колода’ та ін. : З віків тота Гуцулія любила роботу, а, найбірше, *бутинами* були по півроку (35); Таже Иванови також були по души ототи пливучі *дараби* из тих горішший (59); Ой, з тими *дарабами* треба уміти обходитиси, бо ни легко їх збивати у *талби* (47); Була ишше одна хапаниця-звиханиця, аби ни утопили, або ни розсадили тов пливучев *дарабов* ототи при березі причеплені перевізні *тарадайке* (60); Тай и по земни тєглиці були бульдозернов *шваров* у причепици *бирні*, шше й ни одної отов *шваров* тєглово! (67); А траба таке кільканадцять разів рубнути сокеров попри *бервено*, аби відтети один сук (22); Сверла ни екіж-будь для проверчування дири у *гузари* кождої *бервениці*, аби изсилити докупи на *талбу* збирну (47); Таже, кождий корманич, ек пускаєси из *дарабов* у долини по воді, то повиден бути обутий у *підкови-зубарі*, бо инакше ни удержитси на тих бервінях дараб’єчїх! (60); Ой, смійси тай верти бізівно кождий *ковбок* (47).

Натрапляємо у розповідях письменниці і на гуцульські діалектні номінації, шо репрезентують опришківську, мисливську та полонинську лексику, а саме *фузія*, *стрівба*, *крес* ‘рушниця’, *поколодва* ‘небезпечна пастка’, *ватра* ‘вогнище, багаття’ та ін. : Маєш *фузію* набиту, бери в оборону! (36); Бо в елици сидів з *стрівбов* сміливец з громади

(36); А за часів опришківства, то прикрашували *креси* усекими різьбами, різцями и по зелізині (20); Таже, ни збагнула свою *поколодву* життєву, еку отеперь має в особці свекрушиній (15); Екшо *ватра* лихо горит, винен кайман, бо, або лихо розиклав, або сухих дров не придбав (42). Поодинокими гуцульськими діалектними лексемами засвідчені тематичні групи обрядової, соматичної, медичної, метеорологічної лексики, назви грошових одиниць – *повниця* ‘обряд одарування молодих на весіллі’, *чіколонка* ‘суглоб’, *котик* ‘суглоб, що з’єднує ступню з гомілкою’, *коргіге* знев. ‘ноги’, *бола* ‘хвороба’, *ціпеница* ‘біль у спині від унерухомлення’, *муніва* ‘блискавка’, *грейцар* ‘австрійська розмінна монета’ та ін. : Отож, виждут змовнике до по *повниці* весільній (93); И *чіколонке* гризли собі, нарікаючи и на стариню (14); Таже у двох бутинарів, ніоміньке, у придрімі, прогоріли коло *котиків* на ногах портіниці (41); Й підоймив *коргіге* учьоботані (52); Хату замерзила, тай мого сина опанувала, ек *бола* ни ретенна? (14); *Ціпеница* аж цюкала у лопатке (18); Отогди, вже, ек ни йграє у флоєру по-своєму, рідному – гуцулске, то вже *муніви* відбиваються по верьхах від співаня! (24); Ни мало си наховали *грейцарів* у зворах (82).

Слід зазначити, що художня мова Параски Плитки-Горицвіт пересипана гуцульськими діалектизмами, репрезентованими й іншими частинами мови. Серед прикметників назвемо *трімний* ‘працьовитий, дбайливий’, *бізівний* ‘сильний, здатний до чого-небудь’, *путерний* ‘сильний’, *мосежний* ‘мідний, латунний’, *уціристый* ‘радісний, приємний’, *доліський* ‘який живе на рівнинах, долах’, *лучьний* ‘умілий, здібний’, *гиретичьний* ‘гарний, красивий’, *загардиганий* ‘безправний’, *золеничьний* ‘їдкий’, *доцотний* ‘відповідальний, акуратний’, *охічьний* ‘охочий’, *габистий* ‘укритий хвилями’, *сиглистый* ‘зарослий лісом’, *итимівний* ‘спритний, вдалий’, *ретенний* ‘надійний, дійсний, точний’, *дixтiковий* ‘точний, помірний’ та ін. : Тай, так собі за цілу зиму накладут *трімні* та акуратні газдині цих прежий (17); У таку *бізівну* пливаницу, то вже може корманіч закурити дзигарок ци люльку, або, навіть, зайграти в денчівку (49); Ото була *путерна* у душі людина! (58); А перстені *мосежні* так файно вибивали укладами вирубок из кавчюків усекех кольорів (20); Бо свекрухе бували лишень на старостех *уціристі* та мнєкословні (13); Або, аби гуцул був

оженивси на *доліській* дівці, на жите у поділях, то вже нипереказана біда – жити у долішшях (23); Тай ни свисне з гонору, шо *лучьний* у верчіню (67); А кожухе давної моди, на теперішні чіси, то ни дуже *гиретичьні* (55); Бо то пан ни пусто підтегси у верьхе, мижи цес *загардиганий* народ (53); Тай, ек у роті відбиваєси дюг попелів *золеничьних* (13); Але, де вже тота полагодениця, ек уже й ни дуже *доцотних* кузнерів нима? (65); Отож, ек цес пан Игнат зибрав тих *охічьних* гуцулів (54); Шо так на *габистій* воді вигойдувалиси, ек діти у колисках (60); З-помижи тих шпічистих глемениц узарослецкех *сиглистами* смерековими лісами (59); То вже такей був *итимівний*, шо клали олуфко мижи пальці у нозі, тай потраф’єв ногов писати! (58); Люде бізівнилиси й заперечювали доступ усекій марі, шо то пнетси з усіх боків ни *ретенних* опіймити нутро душі людської (70); Досить того, шо у тому Игнатовім тиянтрі, такі усі були *дixтiкові* – давні гуцули, шо лиш нівроку из таков убирев фантиннов! (54).

Из дієслівних гуцульських діалектизмів відзначимо *вздріти* ‘побачити’, *корнєсти* ‘будити’, *банувати* ‘сумувати’, *пазити* ‘пильнувати’, *пацити* ‘заснавати утисків, терпіти’, *чюріти* ‘текти’, *кухторити* ‘куховарити, готувати їсти’, *кемити* ‘пам’ятати’, *єти* ‘хотіти; почати’, *фрашкувати* ‘жартувати’, *гелембізувати* ‘дебоширити, воювати, бешкетувати’, *флоєрувати* ‘грати на флюєрі’, *бутинарувати* ‘працювати на лісорозробці’, *гіцувати* ‘підтримувати сильний вогонь’, *кортіти* ‘хотіти’ та ін. : Екшо хочьте доньку *вздріти*, я вас шош поражу (76); Ек си люде *прокорнєли*, то всім си здавало, шо світ иде сторцаками тай серця в’євали (38); Але то вже ни дуже *банували* за тими роботами пеньганичьними та клейганичьними (68); Ти у хаті *пазь* свою службу (44); Отаке тото всеке *пацили* у тих зарібках бутинарских (46); У дирочьке олій *чюрит* чораном-чорецкем! (72); Таже, ек у хаті челідно, шо є тих діточьок на вибіро, то нима коли *кухторити* (50); Таке відбули в дорозі, шо ниснилобиси, най си ни *кемит* (51); Тай ек звикле, доків сиде, *єли фрашкувати* (35); Отож, виждут змовнике до по *повниці* весільній, а тогди уже *гелембізуют*! (93); Тай шше *флоєрували*! (56); Бо уміли й попийграти у денчівке та флюєрке, а також шше у скрипке йграли – таже цілу зиму *бутинарують* (44); Тото все дурманцтво отих гріхоблудів, шо *гіцуют* тоту ватру ниприторенну у їх царстві

упекленому (91); О, Господи, ек мнє *кортит* доньку повидати (76).

Із-поміж гуцульських діалектних прислівників, ужитих у “Старовіцких повісторьках”, виділимо такі, як *файно* ‘гарно’, *завліги* ‘пізно вночі’, *прилипачько* ‘міцно’, *футко* ‘швидко’, *фертик* ‘зовсім, повністю’, *напопільма* ‘навмання’, *челідно* ‘тісно, людно’, *бізівно* ‘надійно, безпечно’, *гляба* ‘годі, дарма’, *лучьно* ‘вміло, вдало’, *доцотно* ‘точно’, *ретенно* ‘надійно, точно’, *тамечьке* ‘там’, *пунно* ‘лячно’, *ошиїдком* ‘ощадно’, *лаштом* ‘достатньо’, *дубелт* ‘подвійно, вдвоє’, *гантак* ‘струнко’, *альяром* ‘негайно, швидко’, *гія* ‘треба’ та ін. : А ек *файно* різбили, та випалювали візерунками музичні анструменти (20); Бо ни раз вам у *завліги* и когути кукуріджіли (17); Тай, ек уже умістит *прилипачько* на ниминтрожне несіне (24); Задимитиси може *футко* від тих шлюгових потеганиц у себе курцем? (55); Але діти росли таке так *футко*, ек из дрїжжя (12); Така вже то нивдечьність таїтси в народі, ек попеліючя искра, про еку ни кажи, шо вже згасла *фертик*? (15); А вночі при скіпках, тай *напопільма* укутаїши, у хлів заженеш згамину (23); Таже, ек у хаті *челідно*, шо є тих діточок (49); Таже, спати вже мут по людське – *бізівно* (40); Таже, дриво було сухарове-сухецеке, тай так вуглем шпурело, горечі, шо *гляба* було оборонитиси (41); Ближив тоти коси иршений *лучьно*! (64); Отож, Штефан-кузнєрь тото усе розберав *доцотно* (63); Бо вже знає, шо *ретенно* доньку ме видати (77); *Тамечьке* тото було дома дараб’єчю й добру з гірського краю (61); Шо аж *пунно* було зазерати из боку сердиту бійку (91); На колач тай на паску, цугор такош *ошиїдком* (50); Бо то нима усего *лаштом* (50); А брав плату за дві – у *дубелт* (30); Будеш и ти *гантак* стоєти у вечір (52); За розпис писарь аляром розписувавси (54); Таже, в чьому *гія* водицу приносити (47).

Художня мова Параски Плитки-Горицвіт фіксує низку гуцульських діалектних службових слів. Серед прийменників – це *післідь* ‘після’, *през* ‘через’, *побічь* ‘біля’, *опередь* ‘перед’, *посередь* ‘серед’ та ін. : Так ни раз говорили люде тоти, шо в житю ни одну чьвертку соли злизали самотугами *післідь* свого гореїдного житя у свєкрухах, тай и без них (15); Таже, ни мут ні співати, ні данцувати – *през* усе говіне (69); Ой, таже дійниці з молоком покладут *побічь* себе, або коло перелаза, або коло пенька (24); Єкби корманич на мінутку відвернувси від керми тай від простору *опередь* себе (48); Цисі газди,

шо штеліпают *посередь* ночі у питому хату (74). Из гуцульських сполучників засвідчені *ци* ‘чи’, *тимуй* ‘тому’: Зручно подати тот харчь свому чьоловікови *ци* зєтеви або синови (49); Убратиси *тимуй* треба, аби ни змерзати (76); Це також частка *май, ко*: Єка діждаласи поза кізлом *май-май* флоєриста (45); Най-ко знає дідо з бабов, шо хлопці бойові!.. (86). Из гуцульських діалектних вигуків ужито у творі *ади, гий, тпручь, бусь, гетте, ий*: *Ади*, довбня дурна (14); Лиш гроший си збув, тай купив ни *гий!*, а *тпручь* (66); *Бусь* від ватри-полумениці, тай від окропу боїника (14); Але тої грамоти ни здогадувалиси дуже, бо казали ни раз у докїрь: *Ий, гетте* (12).

Заманіфестована в художній мові Параски Плитки-Горицвіт гуцульська діалектна фраземіка, з-поміж якої виділяються такі оригінальні стійкі словосполучення, як *смага ж би те взєла* ‘побажання смерті внаслідок біди, нещастя’, *дати джьоса* ‘дати прочухана’, *на всі ирти* ‘на всі шляхи, боки’, *гать гатити* ‘багато чогось’, *шушем шушити голу* ‘перейматися чимось’, *життєва бриканица* ‘життєвий вир, неспокій’ та ін. : Ой, ни один тов нивштекницев шпурив від себе, тай исказав: <...> *Смага ж би те взєла!* (66); За нивскічньні свистаниці усім *дало джьоса!* (35); Тай шше бабі даймо *джьоса* за нічньні тривоги (84); Аби ни кодкодили *на всі ирти*, таже, газди слух мают? (14); Таже, є марга, тай шше тих бердеїв стримтуристих, хоть *гать гати!* (66); Буде собі *шушем шушити голу*, та очі збав’єти из книшками за пусто-дурно! (12); Коли діти з-під одного серця маминого вичіковзнені, тай з-під одних крил голублючіх випурхнуті, діти, ек пташке у *життєву бриканицу* (15).

Таким чином, “Старовіцкі повісторьке” Параски Плитки-Горицвіт доповнюють перелік тих небагатьох художніх творів, які повністю написані гуцульським діалектом. Гуцульський говір однаково використано в авторській мові та мові персонажів “Старовіцких повісторьок”. Зафіксована у мові твору гуцульська діалектна лексика відзначається різноманітністю та багатством. Ужиті в художній мові письменниці гуцульські лексичні діалектизми відбивають матеріальну і духовну культуру гуцулів, їх побут, звичаї, вірування, господський уклад, виробничу діяльність і природу.

1. Гриценко П. Ю. До проблеми лінгвістичного опису українського демонімікону / П. Ю. Гриценко //

- Хобзей. Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 13-18.
2. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
 3. Ільницький М. Співець “краси самородної” / М. Ільницький // Плитка-Горицвіт П. Старовіцкі повісторьке. – Косів: Писаний Камінь, 2008. – 3-10.
 4. Кавецький О. Гуцульська побутова лексика у книзі Параски Плитки-Горицвіт “Старовіцкі повісторьке” / О. Кавецький // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Вип. 27-28. – 2010. – 166-169.
 5. Плитка-Горицвіт П. Старовіцкі повісторьке / П. Плитка-Горицвіт // П. Плитка-Горицвіт. Старовіцкі повісторьке. – Косів: Писаний Камінь, 2008. – 11-96.
 6. Шевченко Н. Дар самобутності / Н. Шевченко // Плитка-Горицвіт П. Старовіцкі повісторьке. – Косів: Писаний Камінь, 2008. – 448-455.
 7. Janów Jan. Słownik huculski / opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków : Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 294 s.

The use of guzul lexical dialectal features in the book by Paraska Plytka-Gorytsvit “Starovytski Povistorky” is regarded in the article. It is established, that the language of author’s work is based on the guzul dialect of village Kryvorisnya. The main layers of dialectal vocabulary are described in details and semantics of guzul dialectal words is determined.

Key words: guzul dialect, language of the work, dialectal features, Paraska Plytka-Gorytsvit, lexical and semantic group.

В статтє рассмотрено использование гуцульских лексических диалектных черт в книге Параски Плитки-Горыцвит “Старовицки повисторьке”. Доказано, что художественная речь писательницы базируется на гуцульском говоре Криворивня. Детально охарактеризованы главные шары диалектной лексики, установлена семантика гуцульских диалектных слов.

Ключевые слова: гуцульский говор, язык произведения, диалектные черты, Параска Плитка-Горыцвит, лексико-семантическая группа.

УДК 811.161.2’282.2

ББК 81.2 Ук-5

Оксана Ципердюк

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТИЗМИ В МОВІ РОМАНУ „НЕПРОСТІ” ТАРАСА ПРОХАСЬКА

У статті досліджено особливості вживання гуцульського діалекту в романі Тараса Прохаська „Непрості”. Проаналізовано семантику діалектних апелютивів, розглянуто своєрідний гуцульський ономастикон, визначено чинники, які зумовлюють уживання діалектизмів у тексті твору.

Ключові слова: діалектизм, гуцулізми, Тарас Прохасько.

Невід’ємною ознакою мовостилю багатьох західноукраїнських письменників (М. Шашкевича, В. Стефаніка, Марка Черемшини, Леся Мартовича, І. Франка, Ю. Федьковича, Пушика, М. Влад, М. Матіос, В. Герасим’юка та ін.) є територіальні діалектизми. Уживання діалектної лексики в художніх творах як класичних, так і сучасних митців слова зумовлене, на наш погляд, передовсім тим, що вона є частиною мовної свідомості письменників. Закорінені в рідну говірку, вони видобувають з неї все нові скарби, збагачуючи ними своє художнє мовлення і літературну мову загалом.

У межах південно-західного наріччя одним із найцікавіших і найархаїчніших, на чому неодноразово наголошували мовознавці, є гуцульський говір. Він широко представлений у мові художньої літератури і закономірно привертає все більшу увагу лінгвістичістів. Дослідження особливостей уживання гуцулізмів у художньому мовленні – одна з актуальних проблем сучасного українського мовознавства. Більшість мовознавців розглядає гуцульські діалектизми у творчому доробку українських письменників ХІХ – початку ХХ століття (див., напр.: [5; 16]), коли використання діалектної лексики в період формування літературної мови було закономірним. Проте з’явилися вже й наукові праці, у яких досліджено гуцулізми в сучасних художніх текстах (напр.: [8]). Такий аналіз, як нам видається, є дуже цінним, оскільки дозволяє простежити взаємодію діалектного та літературного мовлення на сучасному етапі розвитку української мови і з’ясувати, які мотиви тепер рухають письменником, коли той вдається до використання елементів рідної говірки в художньому тексті.

Ми розглядаємо гуцулізми в мовостилі Тараса Прохаська, діалектна лексика творів якого, наскільки нам відомо, ще не була предметом мовознавчого аналізу. Мета нашої розвідки – дослідити лексико-семантичні та функціонально-стилістичні особливості гуцульських діалектизмів у романі Тараса Прохаська “Непрості”. Окремі спроби дослідження цього роману вже були в українському літературознавстві, при цьому певну увагу звертали й на діалектну лексику (див., напр.: [1; 12, 77–92, 163–173]).

Наше зацікавлення творчістю цього майстра пера не випадкове. Т. Прохасько – відомий сучасний прозаїк. “Український Маркес”, “один із представників так званого “станіславського феномену” в сучасній

українській літературі”, “біолог за освітою, Прохасько тонко відчуває і відтворює у своїй прозі поетику рідного галицького ландшафту, його дивну, трохи фантастичну атмосферу” [9, 4]. Письменника Т. Прохаська, який працював колись у карпатському лісництві, небезпідставно називають ще й “гірським філософом” [7].

Роман “Непрості”, надрукований 2002 р. івано-франківським видавництвом “Лілея-НВ”, нагороджено премією імені Івана Франка й оцінено як найкращу прозу в Україні 2003 р. [11]. Книгу Т. Прохаська “Непрості”, яку опубліковано 2009 р. російською мовою у видавництві “Ад Маргінем” і до якої увійшов однойменний роман та дві повісті [9], тижневик “Книжковий огляд” визнав найкращою перекладною книгою 2010 р. [14]. “Щоб так писати, – читаємо в одному з відгуків про роман, – потрібно не просто любити те місце, в якому проживаєш, потрібно глибоко розгалузитися коренями в землі, охопити якомога більше простору, змішатися з хімією і біологією, широко розкинувши при цьому крону в небесах” [13].

Російські критики вважають, що “Прохасько мовний віртуоз” [14]. Українська дослідниця Н. Ткачик зазначає, що мова є навіть одним із художніх образів роману: „Образ мови у творі постає особливою надтекстуальною структурою, яка творить світ” [12, 163]. Це пов’язано з тим, що „Непрості” – „книга про письменника, про письменницьку працю”, „Себастьян [один із головних героїв твору – О. Ц.] – баїльник”. „Нам же виразно дали зрозуміти – баїльник (письменник, кажучи по-нашому) – один із НепрОстих, із безсмертних, один із володарів Слова, яке, як відомо, було спочатку” [13].

Сам Т. Прохасько в інтерв’ю „ВВС” назвав роман „Непрості” „альтернативною міфологією Карпат”. „Окрім того, – зазначає автор, – йдеться про силу слова. Використовуючи образ карпатських мольфарів, тих же „непростих”, „земних богів”, як це називається у карпатській міфології, я собі подумав про те, наскільки оповідь є важливою для життя не тільки кожної людини – бо як собі розкажеш про своє життя, так воно і буде, – а й про те, наскільки розповіджені сюжети є чимось таким, як нафта, війна, секс, ті речі, про які говорять, що вони є провідними, які ведуть цивілізацію, чи еволюцію” [3].

Однією з тем аналізованого твору є „чари й Карпати” [14]. „Магічний реалізм, у

дусі якого написано роман Тараса Прохаська „Непрості”, огортає, „одивнює” (Олексій Лосєв) світ Карпат” [12, 163]. А які Карпати без гуцулів і гуцульської говірки?

Саму назву етнічної групи автор уживає рідко: *Його забрали якісь гуцули* [11] (тут і далі, подаючи цитату з роману, покликаємось на видання 2009 р. [10] й у квадратних дужках указуємо лише сторінку). Натомість упродовж цілого твору простежується замилювання неповторними звичаями і творчістю гуцулів, їх говіркою: *Її [Анну. – О. Ц.] чарувала та гуцульська особливість – самому будувати хату далеко від інших. На чистому місці* [31]; *Спеціально для Анни Нанашка додала коралі із задубілого сиру і кілька ескізів Франциска, на яких було видно, як той намагався осягнути символіку сирних коників* [114]; *Саме ж місто Анна сказала обгородити прозорими зигзагуватими гуцульськими огорожами з довгих смерекових лат – воринням. Входилося до міста справжніми воротами-розлогами, розсуваючи заворітниці. Особливої потреби в цьому не було, але Анна хотіла оживити якнайбільше слів, необхідних тоді, коли такі огорожі є – тари, заворинє, гужєва, бильця, кєчка, спиєж* [32].

Краса Карпат, гуцульська ороніміка полонили героїв твору: *Топоніміка захопила його [Себастьяна – О. Ц.], а не просто він захопився її нуртами. Плеска, Опреса, Темпа, Апеска, Підпула, Себастьян. Шеса, Шешул, Менчул, Білин, Думєнь, Петрос, Себастьян* [6]; *Анна переповіла – Плеску, Опресу, Темпу, Підпулу, Шесу, Шешул, Менчул, Білин, Думєнь, Петрос* [8]; *Свого першого літа Франц із Анною ходили на Кострич оглянути панораму Черногори. День був сонячний, і вони бачили весь хребет – Петрос, Goverлу, Брескул, Пожижевську, Даници, Гомул, Туркул, Шпиці, Ребра, Томнатик, Бребенескул, Менчул, Смотрич, Стайки, трохи Свидовця – Близниці і Татувльську, далі – Братківську, Довбушанку, Явірник. Ззаду були Ротила, Біла Кобила і Лисина Космацька* [41]; *Якщо це дійсно так, то найімовірніший маршрут подорожі виглядав так: Дойче Мокра – Руська Мокра – Кьонінігсфельд – Свідова – Берліаска – Підпула – Тодіаска – Близниця (п’ять останніх – гори на Свидовці) – Кваси – Менціл – Шешул – Ялівець* [134]; *Потому панцерник наїхав на міну, забуту італійцями, які будували тунель на Яблуніцькому перевалі* [11].

Окрім часто вживаних назв гір, у тексті роману натрапляємо й на інші гуцульські орієнтири, зокрема назви населених пунктів і річок: *Непрості знайшли його в Рахові і запропонували саме цю роботу* [48]; *...у вільні дні Себастьян з Анною їздять на курорти у долині Прута – де багато чужих, де їх ніхто не знає – у Татарів, Дору, Делятин і Луги, Микуличин, Ямну...* [98]; *Він [Себастьян. – О. Ц.] народився з іншого боку Карпат – на Боржаві – у 1893 році. Додому вертався через Чорне море і Констанцу, далі Роднянські гори, Гринява і Піп Іван. Проїшов Чорногору, пройшов під Говерлою і Петросом* [9]; *Беда збирав зі всього Ялівця фасолю, щоб відвезти її на базар у Косові* [30]; *На Йордан вони разом купалися у Мокрянці* [120].

Серед великого числа топонімів у романі є один, придуманий автором. Це *Ялівець* – назва міста, якого нема на карті і яке існує лише на сторінках роману „Непрості”. Т. Прохасько в одному з інтерв'ю розповідає про виникнення вигаданого ним міста: *...сама поява Ялівця була дуже органічною. Я собі вирішив, що вони [герої твору. – О. Ц.] будуть будувати місто так, як гуцули будують своє подвір'я, не необжитих горах. Далі я почав думати практичніше, більш по-господарськи, тому що місце, де розташований вигаданий Ялівець, я дуже добре знаю* [6]. Письменник добре знає описану гірську місцевість, де росте багато ялівцю, тому й назвав місто Ялівцем (ойконім виник шляхом онімізації загальної назви).

Та найбільшу увагу в романі, закономірно, привертає міфонім *Непрості*, винесений у заголовок твору. В однойменному розділі „*Непрості*” пояснюється значення цієї номінації: *„непрості – земляні боги. люди, які за допомогою вроджених або набутих знань можуть приносити користь або шкодити комусь”* [85]. Таке тлумачення значення вказаної назви, по суті, збігається з поданим в етнолінгвістичному словнику „Гуцульська міфологія”: *„У гуцульських говірках на позначення поняття ‘людина, яка вирізняється з-посеред інших своїми знаннями та вміннями, унаслідок чого може заподіювати шкоду чи приносити користь людям’ уживаються назви: непростий, земляний бог, мудрий, розумний”* [15, 131-132]. У тексті аналізованого роману, хоч і рідко, уживається й синонімічна номінація *земляні боги*: *Франц не мав що говорити і розказував Себастьянові про непростих – як десь хто народжується, то сідають якраз під тими вікнами і придумують*

його байку, як земляні боги [79]. „Назва *непростий*, – зазначає Н. Хобзей, – має прозору етимологію і мотивацію; примівники, знахарі, віщунні своїми знаннями та вміннями вирізнялися з-поміж оточення, а отже, були людьми „непростими”” [15, 133].

Оскільки *Непрості* є одним із образів роману, міфонім *Непрості* у тексті – одна з ключових і найчастотніших діалектних лексем (уживається понад 50 разів). З твору ми довідуємось про спосіб життя *Непростих*, їх уміння, риси: *Другою Анною Непрості зацікавилися власне тому, що вона так уміла розуміти тварин, що могла ставати такою, як вони, і жити з тим чи іншим звіром, не викликаючи в нього неспокійного відчуття іношості* [24]; *Непрості ледве врятували її, наваривши в молоці маку* [39]; *непрості панують світом. непрості приходять, як хтось народжується, і придумують йому життя. оповідають сюжет. оповідь стає причиною, життя – наслідком оповіді. і причиною нової оповіді, яку можна послухати і переповісти. життя нема без оповіді. бо оповідь є життям* [87].

Погоджуємось із думкою Н. Ткачик, що „автор... семантично „відриває” від автентичних фольклорних джерел образ *Непростих*, зберігаючи тільки зовнішню оболонку та загальну характеристику: *Непрості* вміють замовляти, передбачати долю, лікувати. Тарас Прохасько більше акцентує на такій рисі земляних богів, як „перекомбінування баїв”” [12, 165]. *Непростих* багато в гуцульській міфології, „але найголовніший – *байльник, примівник*. *найсильніше діє примова, говорення, бай. бай – це не слово. бай – багато впорядкованих слів. бай – вже історія. на різні причини є інший бай. бай є сюжетами. баянь – оповідь, оповідання історії, сюжету”* [86]; „серед *непростих байльник* на першому місці. його вроджені знання-риски – як оповідати (слух, артикуляція, голос, інтонація, ритм і темп) нанизують на себе набуті – що оповідати. їм потрібні чийсь оповіді – Анни, французького інженера, Беди, посла Стефаніка, генерала Тарнавського. то, що знають, вони оповідають комусь іншому. але кому. Францискові, Анні, Лоці. після того Франциск робить такі-то фільми, Анна будує такі-то будинки, які *баяють* щось ще комусь. і ці хтось мають що *перебаявати* далі” [86]. Як видно з цитат, найменування *байльник* („у гуцульських говірках уживається зі значенням ‘людина, яка лікує різними традиційними, немедичними

засобами, переважно замовлянням” [15, 33]) автор трактує по-своєму (‘оповідач історій’). Пор. ще: *На другому світі найзвичніше почувують себе не воїни і не лікарі, не будівничі і не садівники, а оповідачі історій, байльники* [137]. У такому ж семантичному ключі Т. Прохасько уживає в тексті й спільнокореневі діалектизми *бай, баянь, баяти*, навіть сам утворює похідне дієслово *перебаявати* зі значенням ‘переказувати, переповідати’. Зазначені споріднені гуцульські діалектні слова, на наш погляд, виконують ще й текстотвірну функцію.

Якщо порівнювати діалектну семантику аналізованих спільнокореневих гуцулізмів із їх художнім потрактуванням, то найближчим до авторського є останнє зі значень діалектної лексеми *бай* ‘1) замовляння; 2) вода, над якою замовляють; 3) забава, вечірка; 4) бесіда, мова’ (тут і далі значення гуцулізмів подаємо за коротким словником гуцульських говірок [4] без покликання). Оскільки автор відводить велику роль оповіді (баю) (*хто оповідає, той має все. оповідь, отже, не тільки найбільша дія, а й найбільша річ, найбільше число. найбільша риса й ознака. непрості мають найбільше, роблять найбільше, означають найбільше, бо оповідають* [86-87]), діалектизм *бай* достатньо часто вживається в тексті роману: *бай – невидиме лікарство. суть всякої форми. форма самої суті. то, що можна забрати на другий світ. то, що на другому світі потрібне. бо там самі голоси, вічність і захват. свою вічність своїм голосом свій бай про свій захват* [87]. Є навіть окремий розділ „*Май красний бай (наприклад)*” (у російському перекладі: *Имей красивый бай (например)* [9, 106]).

Н. Хобзей зазначає, що „назви з коренем *бай-* продовжують функціонувати в говірці, однак активність їхнього вживання значно нижча, ніж на початку ХХ століття, що пов’язано зі зменшенням кількості осіб, які займаються знахарюванням, ворожінням” [15, 33]. У зв’язку з цим вважаємо, що використання гуцулізмів на зразок *непрості, байльник* у художньому тексті (окрім виразного ідейно-тематичного та стилістичного навантаження) допоможе продовжити життя цих колоритних місцевих назв, що мають давню історію, у національній культурі.

Серед лексем на позначення своєрідних гуцульських міфічних істот як синонім до вже згаданої переосмисленої номінації *байльник* у тексті роману вжито назву *примівник*, яка в

діалектному мовленні вживається зі значенням ‘знахар; чоловік, який лікує замовляннями’.

Хоча в романі „Непрості” Т. Прохасько відповідно до творчого задуму серед Непростих виділяє байльника й примівника, але згадує також інших непростих людей із надзвичайними здібностями. Із персонажів гуцульської міфології до Прохаськової прози примандрували *верхоблюд* ‘людина, яка володіє зачарованим грошем, інклюзом’ [15, 51], *відьма* ‘людина, яка, маючи надприродні здібності, може завдавати людям шкоди; жінка, яка за допомогою чарів забирає в корови молоко’ [15, 57–60], *віжлун* ‘чоловік, який може передбачувати майбутнє’ [15, 63], *віжлунка* ‘жінка, яка може передбачувати майбутнє’ [15, 63], *вовкун* ‘вовкулак’, *гадер* ‘чоловік, який замовляє від укусу гадюки або має владу над ними’, *гадерниця* ‘жінка, яка замовляє від укусу гадюк або має владу над ними’, *градівник* і *хмарник* ‘людина, яка володіє даром відвертати грозові хмари’. Пор. в контексті: *це є гадер, вовкун, градівник, хмарник, верхоблюд. це є віжлун і віжлунка* [86]; *Франциск пішов до відьми, яка крала молоко у корів, і попросив, щоб та забирала молоко в Анни* [38]; *Дві жінки – віжлунка і гадерниця – обмили Анну і загорнули її в кольорові ліжники* [17]; *Коли дім збудований, він стає мудрішим від усіх пророків і віжлунів – він завжди скаже, що тобі робити* [31].

Окрім простої назви *гадер*, у тексті вжито окстапозит *непростий-гадер*: *Жити – це розв’язувати і зав’язувати вузли, руками і всім іншим, – вчив його [Франца – О. Ц.] колись непростий-гадер і дав цілу в’язанку шкірок вужів* [45].

Деякі назви міфічних істот стали базою для утворення похідних слів. Наприклад: *Себастьян згадав собі це у 1947 році, коли з відділом Чугайстра спинилися на ніч у хаті біля Гути* [112] (самобутню гуцульську назву *чугайстер* ‘міф. лісовий чоловік’ ужито як псевдо); *А ночами вів складну радіогру, імітуючи в ефірі діяльність кількох радіостанцій неіснуючої партизанської групи „Земледухи”* [95] (на основі двослівної номінації *земляні духи* виник онім *Земледухи*).

Переосмислення в романі зазнає й діалектизм *нанашка* (‘1) хрещена мати; 2) старша жінка взагалі’), що внаслідок онімізації стає прізвиськом жінки, яка керує мафією: *Вдячна сегодська Нанашка передала Себастьянові цілий звіринець, зроблений із сиру* [114].

Гуцулізми використовує Т. Прохасько і для називання інших осіб: *березун* ‘житель Березова’, *збуї* ‘розбійник, грабіжник’ [2, 443], *газда* ‘господар’, *моцур* ‘силач’ (*Березун* все згадав, встав і запрошував колись прийти у Березови [106]; ...до бару часто вламувалися обвішані крісами і порохівницями *збуї* нового *газди*, які гасали горами, накидаючи свої звичай [122]; ...вайлуваті *моцурі* з грубесними кістками... [114]).

Лексеми *флюяр* ‘той, хто грає на флюярі’ (у діалекті – *флюєрник*), *трембітар* ‘той, хто грає на трембіті’ (у гуцульських говірках – *трембітаник*, *трембітач*, *тримбіташ*) у художньому тексті подано в літературному мовному оформленні: *Музику вона чула лише у виконанні курортної капели і ще гуцульських флюярів, цимбалістів, гусярів, трембітарів* [29].

У тексті трапляються фрагменти, де подано цілий ряд діалектних назв осіб: *Ще Стефаник тішився, що – як Лагодинський пішов спочивати – вони почали всяко на себе виговорювати – блідере, гідіку, лунавий, бахуре, хухнавий, лопітливий, гикливий, бокозийнику, гулавицю, друкарнику, фаріоне, лихуне, данцівнику, олейнику, зайдею, джусе, торбею, перевіднику, верхівцю, сусе, бойку, лемку, гуцуле – та й поснули* [60]. Їх значення нам вдалося з’ясувати переважно за словником гуцульських говірок, а в окремих випадках – за тлумачним словником: *блідер*, напевно, те саме, що *блндар* ‘жебрак, старець’ [2, 87], *лунавий* ‘короткозорий’, *бахур* ‘1) дитина, частіше хлопець; 2) пустун, бешкетник’, *хухнавий* ‘гугнявий’, *лопітливий* ‘надмірно балакучий’, *гикливий* ‘заїкуватий’, *бокозийник* ‘косоокій’ [2, 91], *гулавець* від *гулавий* ‘дурний, придуркуватий’, *друкарник*, можливо, від *друк* ‘лайл. ледар, гульвіса’, *фаріон* ‘заст. інтригант, брехун’, *лихун* ‘нероба’, *данцівник* ‘танцюрист’, *олейник* ‘заст. мандрівний торговець’, *зайдей* ‘чужак, прибузда; нетутешній’; *джус* ‘чорт, нечистий’ [15, 94], *торбей* ‘зневажл. жибрак’, *перевідник* ‘той, хто що-небудь переводить, псує’ [2, 901], *верхівець* ‘вершник’ [2, 123].

Серед діалектних іменників, виявлених у романі „Непрості”, інші лексико-семантичні групи представлені меншим числом гуцулізмів.

Із назв посуду вживаються *бербениця* ‘дерев’яна посуда видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів (перев. молока і бринзи), *берівочка* ‘невелика дерев’яна посуда для зберігання продуктів’,

пугарчик ‘скляночка’, *фляшка* ‘пляшка’, *фляшечка* ‘пляшечка’ (*Звідти приносив свіжу бринзу, перекинувши, наче коромисло з відрами, бартку з прив’язаними бербеницями через плече* [59]; *Коник ніс тільки грушеву скриньку з фотоапаратом і яворову берівочку, наповнену ялівцівою, і ні разу не зайшов у воду напитися* [41]; ...піднімав *пугарчик*, казав „дай, Боже”, дивлячись просто в очі, випивав... [48]; У численних *фляшках* на *креденсі* за *шинквасом* не було жодної краплі *напоїв* [72]; ...потім дав йому *фляшечку арніки в спирті*... [120]).

Трапляються окремі діалектні назви меблів та їх частин: *креденс* ‘кухонний буфет’, *ляда* ‘прилавок’, *шуфляда* ‘шухляда’ (*У численних фляшках на креденсі за шинквасом не було жодної краплі напоїв* [72]; *Сліпий сперся руками на ляду і замовив міцний чай з ваніллю, спиртом і кількома будь-якими червоними ягодами* [113]; ...виймав з *шуфляди* *аркуш паперу, загострений олівець*... [48]).

Гуцульські назви одягу представлені лише двома лексемами: *гачі* ‘тільки мн. штани (перев. з домотканого полотна або сукна)’, *черес* ‘широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, перев. оздоблений’: *Франц, вбраний у вишиту сорочку, черес і червоні гачі, склав руки на грудях, тримаючи хрест з двох олівців, зв’язаних пучком полонинських трав (так придумав Лоці)* [69]; ...він просто збирав насіння різних рослин, носив його у кишенях *череса* і підживлявся ним у голодні дні [115]. До речі, у російському перекладі часто вживаний діалектизм *черес* в окремих випадках замінено на літературний відповідник *пояс*.

Натомість більш уживаними є діалектизми на позначення інших предметів побуту: *капшук* ‘кисет для тютюну; гаманець з висушеного сечового міхура тварини’, *ліжник* ‘домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком’, *трунва* ‘домовина, труна’, *файка* ‘люлька’, *шмата* ‘ганчірка’ (*Франц запакував фільм у капшук і вийшов за місто, щоб спалити його* [57]; *Замість сідла – вузький довгий ліжник* [40]; *Лише взимку він загортався у ліжник, накидаючи його на голову як каптур* [49]; *Себастьян вирішив, що буде правильно покласти фотографію Францові у трунву*... [42]; *Засніжені Непрості курили файки*... [45]; *Час від часу Себастьян обтирає її спітніле тіло мокрою шматою*... [120]).

Серед гуцулізмів у романі вживаються також назви продуктів харчування і страв:

бриндза ‘спеціально приготовлений для зберігання посолений сир, бринза’, *будз* ‘овечий сир зі свіжого молока у формі кулі; великий шматок (сиру)’, *женциця* ‘перев. одн. сироватка’, *гусянка* ‘спеціально заквашене густе кип’ячене молоко’, *вурда* ‘сир гіршої якості з вторинної переробки молока’, *зупа* ‘суп’, *їда* ‘страва’, *плячок* ‘оладок’ (...*мусили щодня куштувати всі сири і бриндзи на містечкових базарах* [114]; ...*просять молока, женциці, гусянки, вурди, будзу...* [98]; *Анна... подавала гарячу цибулеву зупу відразу після коньяку* [101]; ...*він вчить її робити їди* [100]; *Анна спала, а Себастьян тер картоплю і смажив плячки, щоби взяти у втечу щось доречне* [85]).

Назви рослин, їх плодів і сортів, а також найменування риб, тварин є нечисленними серед виявлених в аналізованому художньому тексті гуцулізмів: *афини* ‘перев. мн., бот. (*Vaccinium myrtillus*) чорниці’, *гогодзи* ‘тільки мн., бот. (*Vaccinium vitidaea*) брусниця’, *яблука-паперівки*, *фасоля* ‘квасоля’, *фасолина* ‘квасолина’, *кітка* ‘кішка’, *пструг* ‘форель’ (Через обмаль літнього часу у цій високогірній тундрі вони достигли одночасно – *суніці, афини, малини, ожини і гогодзи* [27]; ...*кілька кошиків з яблуками-паперівками...* [114]; *Несподівано для себе Анна почала рисувати фасолини* [30]; ...*Анна на кілька хвилин перетворювалася на кітку чи лемура* [24]; ...*леченої кукурудзи з пастою із пстругів...* [116]).

Найбільше карпатський колорит передають діалектизми, що є назвами географічних об’єктів: *буркут* ‘природне джерело’, *бутина* ‘лісова ділянка, яка призначена на зруб’, *торгани* ‘кам’яний виступ’ (пояснення автора), *млака* ‘трясовина, заболочена місцевість’, *полонина* ‘високогірне пасовище’ (Через якийсь час прокинувся і знову запахав руки до *буркута*, але води не відчував [121]; *Себастьян затримався у бутині трохи довше...* [106]; *Оскільки дерева було обмаль, більшість будинків будували з сірих плит кам’яних виступів, які в деяких місцях називаються торганами* [33]; ...*слідкувати за зміною сили млаки за відкритим вікном...* [101]; ...*приходять у пастуші стаї на полонинах...* [98]).

Текст роману засвідчує й те, що автор охоче вживає гуцульські назви споруд і їх частин: *галерія* ‘галерея (перев. відкрита зі зовнішнього боку, вкрита дахом), піддашся вздовж житлового будинку’, *лазничка* ‘приміщення для сушіння льону, конопель’,

гражда ‘спеціальний тип огорожі на Гуцульщині; гуцульська садиба’, *вориння* ‘огорожа з ворин’, *заворітниця* ‘жердина, якою закривають ворота, прохід у плоті’, *тар* ‘паз, видовбаний рівчик’, *гужва* ‘кільце, скручене з гілля, яким скріплюють кілки в огорожі’, *копиці* ‘невеликий стіжок сіна’, *оборіг* ‘повітка на чотирьох стовпах для сіна, збіжжя, соломи’, *стая* ‘постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти’, *шубер* ‘засувка для перекриття димоходу’ (*Картини-коханки він на якийсь час брав додому і жив у їхній присутності, переносячи з собою зі спальні до кухні, з кухні в кабінет, з кабінету на галерію, з галерії до лазнички* [50]; *Початковими умовами краси житла Анна вважала простір, світло, протяги, переходи між подільністю простору. Тому спроектувала кілька будинків як гуцульські хати-гражди. Окремі кімнати і приміщення помешкання виходили безпосередньо на квадратне подвір’я, замкнуте зі всіх боків власне цими кімнатами* [32]; *А потому звідусіль злетілися хмари білих маленьких сов і повсідалися довкола того дерева концентричними колами на землі, копицях сіна, кущах шипшини, криниці й оборозі* [44]; *Комини теж трималося позакриваними шубрами* [84]).

Захоплення писанкарством гуцулів вилилося в цілому ряді назв видів орнаменту, які можуть бути на писанках: *Усе це були ті елементарні символи, які Францові вдалося познаходити у орнаментах писанок з усіх кутів Карпат. <...> Впізнавалися драбини, клинчики..., итерна, ...фасулька, ружі, півружі, ...цвітулька, ...косиці, ...бечкова, ...барабулька, ...пструги, ...рискалики, ...попружечки, ретізки, бесаги, ...пацьорочки, берівочки, ...ільчата, дзьобенкова, ...чиновата, ...стріпата, ...чичкова, глукова, лумерова, буклажок...* [46].

Інші лексико-семантичні групи гуцульських діалектизмів представлені в тексті окремими лексемами: *бартка* ‘топірець (металевий або дерев’яний) з довгою ручкою, прикрашений орнаментом’, *кріс* ‘рушниця’, *дримба* ‘щипковий музичний інструмент’, *ровер* ‘велосипед’, *болість* ‘хвороба’, *ватра* ‘вогнище’, *кавальчик* ‘зменш. до кавалок ‘кусень, шматок будь-чого’’, *керунок* ‘напрямок’, *ланц* ‘ланцюг’, *мапа* ‘географічна карта’, *ипацер* ‘прогулянка’ (*Часом брав у обидві руки по бартці і так біг аж на Менчіл*

[59]; *Штефан швиденько намастив кров'ю зі стіни цілого кріса* [61]; *Сама грала лише на дрімбі* [29]; *Потому – так, ніби їдеш на ровері чи коні...* [107]; *У Африці молодий Себастьян мало не помер від тієї ж болісті* [119]; *На кожній вулиці міста горіли ватри, в яких палили листя і гілля, яке повилазило з-під снігу* [70]; *Він обмурував невеличкий кавальчик землі, засіяв його добірною дрібною однорідною травою* [13]; *Восени 1951 року було би не дивно рушити на захід – тоді навіть схід почав повільно переміщатися у тому керунку* [5]; *Дуже швидко лечу просто на ланц* [54]; *І обов'язково виймав ману тієї місцевості і просив розмалювати словами все позначене* [107]; *Франциск уявляв собі, що колись такий шлях перетворить всю дорогу від Шешулу до Петроса на вигідний шпацер* [45]).

Як засвідчив аналіз, серед гуцулізмів переважають іменники. Набагато рідше уживаються прикметники: *агрестовий* 'агрусний', *веретяний* 'зробл. із верети', *колійовий* 'залізничний', *сохранний* 'обережний', *фамільний* 'родовий, родинний', *шкляний* 'скляний' (...*агрестове вино...*[75]; *Аж тоді Анна заліпила порізи розмальованими веретяними латками* [73]; *Три [мости. – О. Ц.] сполучені між собою, але не з'єднані з твердою арки – набагато вищі від колійових мостів у Ворохті і Делятині – нависали над містом по діагоналі, починаючись і обриваючись у чистому небі* [45]; *Коник-гуцулик досить старий – кращого тоді не залишилося після державної бранки коней до Боснії – але дуже сохранний* [40]; *Знаєш, які ваші фамільні фрази – є і є, треба і треба, безвідповідальна послідовність цілком, я так тебе дуже люблю...* [13]; *Стелею галереї служив шкляний резервуар з дощівкою* [50]). Місцевий колорит створюють і діалектні форми присвійно-відносних прикметників: *вони* [рис. – О. Ц.] *усекі* – *корові, кінцькі, коточі, песії, курічі, гусії, жабії, рибії, мишині* [86].

Так само нечасто трапляються діалектні дієслова та їх форми: *пропльонтатися* 'проплетатися', *звурджений* 'скупілий', *лапаючи* 'ловлячи', *натямити* 'надумати', *шпацеруючи* 'прогулюючись', *дримбати* 'грати на дрімбі', *ливкнути* 'хлюпнути' (...*пропльонтатвся з ними аж до ранку...* [75]; *Його запхали у бочку з медом і поїли козячим молоком, звурдженим у перегрітому вині* [11]; *Можна було вертатися, лапаючи сніжинки пересохлим ротом* [58]; *А що не годні*

надумати кожну інакшу [байку – О. Ц.], *то натямити собі зробити війну* [79]; *Вони говорили, шпацеруючи Ялівцем один пішки, а другий – плавом у каналах* [75]; *Тоді, коли до бару зайшов сліпий з дитиною, вона не курила, лиш грала з растаманами в слова і дрімбала реті* [112]; *...в кожну порцію ливкнути велику ложку горілки і їсти...* [133]).

І вже дуже рідко засвідчено прислівники: *банно* 'сумно', *зимно* 'холодно' (як *банно* анно ой як *банно* [91]; *Себастьян сказав Францові – а що мають робити піаністи, коли стає зимно* [7]), займенники (*усекі* [86]), службові слова (*заки* 'спол. поки': *Він повів Анну вузькою дорогою між двома горами, чекаючи, заки протяг видує вітер* [120]). Частку *йо* 'так' у тексті вжито не в прямому значенні, а в складі лексикалізованої сполуки – власної назви: *На той час бар „Шо йо то йо” у Ялівці став наймоднішим повоснним закладом...* [88].

Гуцулізми, виявлені в тексті, є переважно лексичними діалектизмами. Фонетичні діалектні риси, як уже можна було спостерегти із прикладів, виявляють лише окремі слова, напр.: *фляшка, пропльонтатися, усекі, шкло, Штефан*. Зазвичай діалектизми автор подає в літературному мовному оформленні, напр.: *креденс* (діал. *креденц*), *галерія* (діал. *галерія*), *вориння* (діал. *воринє*), *фляшка* (діал. *флєшка*).

Мовностилістичний аналіз діалектної лексики, виявленої в мові роману „Непрості” Тараса Прохаська, дозволяє нам зробити такі висновки.

1. Діалектна лексика, засвідчена в романі, репрезентує гуцульський говір. Діалектизми є лише окремими лексичними вкрапленнями в художньому мовленні Т. Прохаська, яке загалом є літературним.

2. Діалектизми автор уживає в художньому тексті свідомо. Відчувається замишування письменника гуцульською говіркою, а також звичаями і творчістю цієї оригінальної етнічної групи. Значення багатьох гуцулізмів можна зрозуміти з контексту, тому що митець пояснює найважливіші з його погляду діалектні слова або подає поряд синонімічний літературний відповідник.

3. Гуцулізми, вплетені в художню канву твору, – це здебільшого лексичні діалектизми. Фонетичні діалектні риси відображено меншою мірою. Деякі діалектизми фонетично повністю або частково освоєні літературною

мовою, що покращує їх сприймання та сприяє входженню в літературну мову.

4. Серед діалектизмів переважають апелятиви-іменники різних лексико-семантичних груп: найменування людей, міфічних істот, тварин, риб, страв, посуду, одягу, географічні назви та ін. Прикметники, дієслова, прислівники, займенники, службові слова серед виявлених у тексті гуцулізмів є не такими численними.

5. Своєрідний гуцульський ономастикон репрезентують здебільшого топоніми (переважно ороніми, рідше ойконіми, гідроніми) та міфоніми. Міфонім *Непрості*, винесений у заголовок і найбільш уживаний у творі, зразу ж занурює читача у світ гуцульської міфології і виступає ключовим словом у художньому тексті. Навколо нього групуються як синонімічні назви на позначення міфічних істот (напр.: *байльник*, *віжлун*, *гадер*), так і діалектизми інших лексико-семантичних груп.

6. Особливістю використання діалектної лексики в романі „Непрості” є, по-перше, часткове переосмислення відомих діалектних назв міфічних істот (*Непрості*, *байльник*, *примівник*) відповідно до ідейно-тематичного задуму автора. По-друге, на базі деяких діалектних назв письменник утворює нові найменування: *Чугайстер* (псевдо), *Земледухи* (назва партизанської групи), *Нанашка* (прізвисько), „*Шо йо то йо*” (назва бару).

7. Уживання в тексті роману гуцулізмів, які володіють відчутним стилістичним потенціалом, зумовлене, з одного боку, ідейно-тематичним спрямуванням твору, а з іншого – покликане відтворити культурний і територіальний колорит гуцульських Карпат, створити „відчуття присутності”. Виразно простежуються образо- й текстотвірна, а також пізнавальна функції аналізованих діалектизмів. Вважаємо, що використання гуцулізмів на зразок *непрості*, *байльник* у художньому мовленні допоможе продовжити життя цих колоритних місцевих назв, що мають давню історію, у національній культурі.

Роман Тараса Прохаська „Непрості” засвідчив глибоке закорінення автора в гуцульській говірці, майстерне використання її змістово-стилістичних можливостей у художньому тексті. Насамкінець не можемо не погодитись із російським критиком у тому, що „саме у творчості цього письменника ми бачимо, яким потужним життям наповнена й сьогоднішня українська мова” [14],

невичерпним джерелом збагачення якої виступають її територіальні діалекти.

1. Бондар-Терещенко І. Проста метаісторія „Непростих”. Про „белетризацію минулого” в романі Т. Прохаська / Ігор Бондар-Терещенко // Слово і час. – 2003. – № 6. – 58–60.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Від чуття при сутності „Непростих” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://notimecommunity.hiblogger.net/1539.html>
4. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів: Відродження, 1997. – 232 с.
5. Грещук В. Особливості використання гуцульського говору в українській художній мові ХІХ – І пол. ХХ ст. / Валентина Грещук // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV-XXVI. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 158–164.
6. Десятерик Д. Інтерв'ю с Тарасом Прохасько о городе, котрого нет на картеplus [Електронний ресурс] / Дмитрий Десятерик. – Режим доступу: <http://artwalkers-ru.livejournal.com/372867.html>
7. Мирошкин А. Слоеный пирог по-гуцульски [Електронний ресурс] / Андрей Мирошкин. – Режим доступу: http://exlibris.ng.ru/lit/2009-08-27/5_pirog.html
8. Пена Л. Гуцульські діалектні риси в поезії Марії Матіос / Любов Пена // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV-XXVI. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 77–81.
9. Прохасько Т. НепрОстые: роман и повести; [пер. с укр.] / Тарас Прохасько. – М. : ООО „Ад Маргинем Пресс”, 2009. – 336
10. Прохасько Т. НепрОсті / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 140 с.
11. Солодченко І. Тарас Прохасько: ліричний ботан. Рецензія [Електронний ресурс] / Ірина Солодченко. – Режим доступу: <http://sumno.com/literature-review/retsenziya-na-tvorchist-tarasa-prohaska/>
12. Ткачик Н. М. Міфопоетична топіка української прози кінця ХХ – початку ХХІ □ст.: □дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Ткачик Наталія Михайлівна. – Івано-Франківськ, 2011. – 211 с.
13. Туз Г. „Лучшее доказательство существования Бога”. Тарас Прохасько. Непростые [Електронний ресурс] / Туз Галина. – Режим доступу: http://lit.lib.ru/t/tuz_g_g/text_0560.shtml
14. Фанайлова Е. „Непростые” истории [Електронний ресурс] / Елена Фанайлова. – Режим доступу: <http://www.svobodanews.ru/content/article/2211576.html>
15. Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / Наталя Хобзей; [відп. ред. П. Грищенко]. – Львів, 2002. – 216 с.
16. Черемська О. Діалектні засоби в мовній картині світі в малій прозі Г. Хоткевича (на матеріалі оповідання „Потошок Довбуша”) / Ольга Черемська, Валентина Жовтобрюх // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV-XXVI. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 169–173.

The article deals with the reflection of the traits of the Gutsulian dialect in the novel "Neprostri" by Taras Prochasko, analysis of the semantics of dialectal appellatives, examined peculiar Gutsulian onomastikon, identified factors that determine the use of dialect in the text of the work.

Key words: dialectisms, hutsulizmy, Taras Prochasko.

В статті досліджуються особливості використання гуцульського діалекта в романі Тараса Прохасько „Непростые”, аналізується семантика діалектних апеллятивів, розглядається своєобразний гуцульський ономастикон, визначено фактори, які передопределяють використання діалектизмів в тексті твору.

Ключевые слова: діалектизми, гуцулізми, Тарас Прохасько.

УДК 811.161.2:811.162.1

ББК 81.02.2Пол

Гафія Василевич, Уляна Рис

МАГІЯ СЛОВА В ГУЦУЛЬСЬКИХ ПРИМІВКАХ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОЇ ПЕРЕДАЧІ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ В РОМАНІ С. ВІНЦЕНЗА «НА ВИСОКІЙ ПОЛОНІНІ»

У статті аналізується одна із граней образної структури твору Вінченза – роль магичної сили слова в гуцульських примівках. Розкрито також деякі особливості їхньої передачі польською мовою.

Ключові слова: гуцульський діалект, примівки, словесна магія, художній переклад.

Сучасна лінгвістика відзначається важливою методологічною зміною – переходом від лінгвістики «іманентної» до лінгвістики антропологічної, яка передбачає вивчення мови у тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням та духовно-практичною діяльністю. Саме мова зумовлює формування духовної сутності людини, є засобом інтелектуального й естетичного освоєння навколишнього світу. Як слушно писав І. Франко, «кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності..., а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [7, 207].

Таким щедрим на народнорозмовну стихію є роман Вінченза «На високій полонині», образна структура якого розкриває

енергетику гуцульської душі. Саме Гуцульщина «спромоглась зберегти багатство архаїчних способів життя, обрядів, вірувань, розуміння світу і співжиття з природою» [3, 76]. А її славний син, Вінценз, що вважав «гірський край своєю рідною стороною» [6, 188], щедро черпав звідти виразні, яскраво-образні слова і звороти живої народної мови гуцулів, фольклорно-етнографічні елементи, які акумулюють у собі людські земні чесноти і застереження. Принципи народної моралі, людського духу знайшли художнє втілення у словесній магії, тобто найбільш поширеному чарівництву за допомогою словесних стійких народнорозмовних формул.

У системі виражальних засобів художнього мовлення роману-епопеї важливе місце посідають **примівки** (від дієслова «примовляти», тобто супроводжувати яку-небудь дію словами). Їх ще називають *замовляннями, замовами, закличками, заклинаннями, закляттями*. Не менш цікавими є також назви тих, хто говорить примівками. Це, зокрема, такі: *примівник, віщун, закликач, градівник*. От як описав примівника та його дії ще в 1908 р. В. Шухевич у праці «Гуцульщина»: «Йик шос таке доскулює чоловікови, шо зільи саме не помагає, то він иде до примівника. Тот бере воду або чеснок и говорит примівку та *тиче* (значит) на чесноку шо слово, а йик примовит 10 слів, робит хрестик на чесноку або воді, тай плює на ліво; так до кінцьи, аж доки не віговорит усю примівку. Тогда розтовче чеснок тай помастит ним рану, або тов водов, тай зараз помагає.

Такому примівникови дают шустку, ци хто йику ласку має, або тот примовит такі так, за чоловіцтво, шо добрі вони собі. (...)

Кожний примівник має свою днину, коли він не їст и не п'є; він кличе при примівці до помочи тот день; день тот у него свйиток» [9, 226-227].

Наведемо приклади, як гуцули характеризують різних примівників у романі Вінченза, зважаючи як на їхні зовнішні риси, поставу, так і на особливості поведінки під час примовлянь.

Także poczynacze i przemównicy są różni. Każdy od innej przemówki, każdy walczy z innym złem, każdy co innego zgruntował, inną biedę przejrzał. Niektóre zaklęcia mogą skutecznie tylko kobiety, inne tylko mężczyźni. Inaczej też każdy przemawia, inaczej wyklina.

Jeden wysoki, suchy, kościsty, czarnowłosy, choć niemłody, o rysach jakby wykutyh, z sępim wyrazem twarzy, skupiony w

sobie, mówi cicho. Wśród ciszy u łoża chorego, szeptane zaledwie, spadają słowa zbawienne, z półmroku izby wychylają się obrazy ratowników, ze światów płyną prądy błogosławione. Im bardziej rośnie cisza, tym bardziej tuli się w kąt lub wymyka ku drzwiom, odgryzając się, łypiąc oczodołami i szczerząc wilcze kły, b o ł a, tym pośpieszniej zmyka nastanie.

Inny z potężną piersią, z kędziorami jasnymi i obliczem jasnym, nieugiętym wodza. Wygłasza zaklęcie uroczyste i godnie, to znów rozkazuje krótko jakby grzecznie, lecz wyraźnie i twardo, wykazuje moc nieodpartą. (...)

Inny bardzo stary, zniszczony życiem i wiekiem człowieczyśko. Włosy rozkuślane, twarz – jedne zmarszczki, a żółta, wygląda jak stary bordiuh z koziej skóry [11, 130 – 131].

Як видно з наведених прикладів, людина, якій відводилась певна роль у магічному дійстві, повинна бути чистою серцем, пов'язаною із духами чи божествами, і їй до снаги повелівати стихіями і людськими долями.

У романі Вінченца «маємо світоглядну синтезу гуцульської релігійності, складовими якої є віра християнська, правічні дохристиянські вірування, а також різні магічні практики, забобони тощо» [2, 176]. Характерною особливістю введення примівок у тканину художнього тексту є поетапна підготовка до сприймання та розуміння структури примівок, які є своєрідними за формою, мотивуванням і призначенням. Особливо це виявляється у тих мовних конструкціях, у яких відбилися риси гуцульського побуту, його історії, народні вірування, звичаї та морально-етичні оцінки. Вони зросли на ґрунті живої народнорозмовної та фольклорної стихії і виражають спосіб сприймання дійсності із збереженням первісного метафоричного змісту. Наприклад:

Człek taki, co chce mieć ochronę czy władzę czarodziejską, gdy co dnia przed świtem zbiera wodę z dziewięciu źródeł, czyni to zawsze samotnie, niewidziany przez nikogo. Stoi długo przed każdym źródłem, słucha jego mowy, kłania się każdemu źródłu w lesie czy na połoninie. Gdy zaczerpnie wody, szeptem dziękuje źródłu, czci i prosi wodę starymi przemówkami: „Wodo, Wodyczko! Święta Jordanyczko! Najstarsza caryczko! Umywasz brzegi, korzenie, białe kamienie, gasisz płomienie! Umyj mnie od grzechu, od złego, od zmayı! Jakaś Ty czysta, jakaś Ty święta, spraw bym był taki!”

Naprzód osobno zbiera wodę dla przemówek, a potem osobno myje ręce i twarz. Gdy wraca do chaty czy do koliby, kłania się dymowi z watry. Do gaszenia węgla w wodzie, do wszystkiego okadzania, do przemówek z ogniem musi przygotować prastarym sposobem przez potarcie drewniek – watrę żywą [11, 122].

Словесні примівки спираються на одухотворення природи, яке є виразником органічної єдності всього живого. Свідомість народу кодує цей зв'язок у слові, закріплюючи його на рівні своєрідного мовного сигналу, який здатний викликати асоціації та відповідні зміни в потоці мислення і в поведінці людини. Як зазначає П. Новачинський, в аспекті осягнення світу гуцулами варто звернути особливу увагу на дві риси: «зв'язок з природою та релігійний характер. Для гуцула весь космос є живим організмом, який замирає та оживає згідно з ритмом чотирьох пір року. Він наповнений істотами, свідомими і здатними відчувати, з якими людина близько споріднена і до яких повинна ставитися з любов'ю та братерством, визнаючи права навіть злих духів...Обов'язком людини залишається стати на бік сил добра, а не зла...» [9, 75]. Оригінальним є процес підготовки до сприймання примівок в усномовній стихії гуцулів, де викристалізувалися словесні утворення, епічні мікротексти, які ніби застигли на структурному рівні. Наводимо один приклад польськокомовного та художнього українського перекладу такого мікротексту:

Dzieci i bydło chroni się już na zapas przez okadzanie ogniem żywym, przez umywanie wodą źródlaną, a także za pomocą rozlicznych amuletów i znaków. Wszystko to jednak musi mieć oczy, musi mieć świadomość i kierunek. Do tego właśnie służą zamówienia, zaklęcia i modlitwy przemówkami zwane [11, 129].

Тому малих дітей та маржину вже заздалегідь про всяк випадок окурюють димом із живого вогню, обмивають водою джерельною. А це роблять невірливими з допомогою амулетів та знаків розмаїтих. Цій меті служать також замови та заклинання, так звані «примовки». Серед примовок прадавніх, та тепер ще знаних, чимало таких, що якраз проти насланя спрямовані [1, 86].

Художні мікротексти є виразником духовної культури народу – носія мови. У процесі сприйняття будь-якого фрагменту, в т.ч. пов'язаного з примівками, читач створює у своїй свідомості такий образ об'єктів твору, зміст якого зумовлений його попередніми

знаннями про нашу культуру. Це, зокрема, стосується лексичних одиниць у гуцульських говірках, наприклад: *koliba, welikan, negura, burinnyk*. Актуальними і нині є слова І.Франка про те, що «кожна слов'янська народність хоче заховати свою індивідуальність і не може її занехати, хоч би одиниці сього й хотіли» [8, 76].

У спектрі різних примівок зафіксовані найрізноманітніші емоційні почування, стани і прагнення, а також вияви на ті чи інші складові частини духовного життя народу. Так, перед святом Івана Купала «*молоді газдині й таздівські доньки, вставши рановранці, до схід сонця, щоб людське око не бачило, гасають голі, з розпуценим волоссям – як рожеві, прозорі, світляні серпанки – по луках. (...) Зривають квіти, танцюючи, біжать до скелі, з якої витікає, перехоплене дерев'яною ринвочкою, джерельце. Вмиваючись та освіжаючи водою зірвані квіти, примовляють:*

–Водо, водичко, свята Йорданичко, найстарша царичко, візьми ту щасну годину квіткову, хвилину світанкову! Розтягни, розлий її на цілий рік. Не воду черпаю джерельну, не водою студеною вмиваюсь, а манну збираю з того зілля і квітів» [1, 41].

Примівки як одиниці художнього мовлення характеризуються великою потенційною експресивністю та образністю. Мінливий і неповторний світ природи тісно поєднується у них зі змінами душевного стану героїв твору. Письменник метафорично зображує вплив цих сконденсованих стійких виразів на стан людини, яка їх промовляє, при цьому гармонійно поєднує слухові та зорові відчуття і вселяє віру у силу надприродних явищ. Емоційне сприйняття яскраво ілюструє такий фрагмент:

I wtedy już może zaczynać „przemawianie”. Przemówka może rozwinąć swe skrzydła. Woda żywa, watra żywa i słowo żywe, widzące. Jaki poczynasz, takie i poczynanie. Jeden fruwa jak wróbelek i ćwierka, drugi jak wrona lecąc pokrakuje i stracha się, a gdzieniektórzy wlatuje od razu pewnie, hardo, jak orzeł czarnohorski okiem orlim przenika i wyzywa.

Ludzie starowieku upatrywali wszędzie w świecie walkę ciągłą a nieubłaganą, dzielili świat na dwa obozy, wrogów i druhów. Spośród wszystkich dobroczyńców, pobratymów samotnego człowieka, najpotężniejsze jest Stoneczko. Daje przeciwwagę wszystkim z ciemności zrodzonym napaściom, przepędza czary

i groźby nieuchwytnie. Gazduje ponad wszystkim, płodzi, żywi i uzdrawia.

Wiele słów wdzięcznych je sławi: „*Prawedne Soneczko*”.

Nieskalane Stoneczko, prawe lice Boże, Praojciec i piastun rodów ludzkich, Stoneczko – Hospod – ognisty [11, 122-123].

Пишучи свій твір добірною польською мовою, Вінценз вводить у художні мікротексти примівок та їх описи автентичне мовлення гуцулів, вплітаючи «гуцулізми зі збереженням місцевої вимови, що є свідченням того, що Вінценз досконало знав і володів гуцульським діалектом, тонко відчував особливості і нюанси гуцульської фонетики» [4, 149]. Ментальність українців виражається у творі вживанням демінутивної лексики на зразок *prawedne soneczko, wodyczko, jordanyczko, caryczko*.

Ми зупинилися лише на деяких найбільш виразних, з нашого погляду, примівках, у яких дається вичерпне уявлення про їхні особливості та роль у вираженні художньо-емоційного та настроєвого ставлення людини до сприймання навколишньої дійсності, вірувань, звичаїв та життя гуцульської спільноти. Підсумовуючи, можемо відзначити, що примівки в художньому творі на гуцульську тематику характеризуються багатством передачі життєвого досвіду та сконцентрованим мовотворчим генієм українського народу. Художньообразне уявлення відображає своєрідне сприймання природного середовища гуцулами і є складовою частиною мовної картини світу українців.

Талановитий письменник Вінценз не лише майстерно змалював красу і велич Гуцульщини, а й зумів тонко відчутти і передати багатство автохтонного населення, його іскрометне мовлення. «Він не просто став літописцем Гуцульщини, а й збагатив і Україну, і Польщу, і взагалі світ унікальним твором, створив гуцульську Калевалу» [5, 127]. За влучним висловом І. Гречко, «його монументальний твір від часу виходу в світ був, є і завжди буде енциклопедією гуцульської духовності, її зеленим карпатським Євангелієм» [2, 178]. Примівки як органічний елемент цього твору є не лише засобом стилізації, а передовсім як погляд на життєві факти гуцулів крізь призму народного світорозуміння, світовідчуття, вироблених поколіннями.

1. Вінценз Ст. На високій полонині (Правда старовіку) / Станіслав Вінценз. – Львів: Червона калина, 1997. – 451 с.
2. Гречко І. Синкретична релігійність гуцулів у тетралогії Станіслава Вінценза «На високій полонині» / Іван Гречко // Вінцензіана: статті, листи, фрагменти творів / за ред. М.Васильчука. – Коломия: Вік, 2008. – С.175-178.
3. Козак Світ гуцулів очима Станіслава Вінценза / Стефан Козак // Вінцензіана: статті, листи, фрагменти творів / за ред. М.Васильчука. – Коломия: Вік, 2008. – 75-81.
4. Лесюк М. Станіслав Вінценз як знавець гуцульського діалекту // Микола Лесюк // Вінцензіана: статті, листи, фрагменти творів / за ред. М.Васильчука. – Коломия: Вік, 2008. – 143-174.
5. Полек В. Гуцульщина у кореспонденції Станіслава Вінценза / Володимир Полек // Вінцензіана: статті, листи, фрагменти творів / за ред. М.Васильчука. – Коломия: Вік, 2008. – С.123-127.
6. Федорів Р. Епос старої Гуцульщини / Роман Федорів // Вінцензіана: статті, листи, фрагменти творів / за ред. М.Васильчука. – Коломия: Вік, 2008. – 188-190.
7. Франко І. Літературна мова і діалекти / Іван Франко // Франко І. Збірник творів: у 50 т. – Т.37. – К.: Наук. думка, 1982. – 205-210.
8. Франко І. Слов'янська взаємність у розумінні Яна Колара і тепер / Іван Франко // Франко І. Збірник творів: у 50 т. – Т.29. – К.: Наук. думка, 1981. – 51-76.
9. Шухевич В. Гуцульщина: у п'яти частинах. – Вид. 2-ге. – П'ята частина. – Верховина, 2000. – 332 с.
10. Nowaczyński P. O prawdziwym starożytku Vincenza. Struktura – mit – idee // Studia o Stanisławie Vincenzie / pod red. P.Nowaczyńskiego. – Lublin, 1994. – S.73-77.
11. Vincenz S. Na wysokiej poloninie (Prawda starowieku) / Stanisław Vincenz. – Sejny: Fundacja Pogranicze, 2002. – 511 s.

The article focuses on one of the sides of image structure in the novel by S. Vincenz, and the significance of the word and its magical force in Gutsulian charms. It also highlights some characteristic features of their adequate reproduction in Polish.

Key words: Gutsulian dialect, charms, word magic, literary translation.

В статті аналізується одна із граней образної структури произведения Вінценза – роль магической силы слова в гуцульских заговорах. Раскрыты также некоторые особенности их передачи на польский язык.

Ключевые слова: гуцульский диалект, заговоры, словесная магия, художественный перевод.

УДК 81'282: 821.161.2
ББК 81.2 Ук-5

Любов Пена

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ МАРІЇ ВЛАД

У статті проаналізовано використання гуцульських лексичних діалектизмів у поетичних збірках М.Влад, встановлено й описано їх семантичні групи, визначено їх роль у названих текстах.

Ключові слова: діалектизм, гуцулізм, поезія, Марія Влад.

Літературна мова та народні говори будь-якої національної мови функціонують і розвиваються не роз'єднано, вони перебувають у нерозривному зв'язку між собою, цілісно репрезентуючи духовні й матеріальні вияви життя народу, специфіку його історичного поступу, особливості господарювання й побуту тощо. Тому “одним із важливих завдань сучасної україністики є проблема взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів, оскільки вона дає змогу глибше з'ясувати формування й розвиток літературної мови, роль місцевих говорів у її становленні, субстратну основу її фонетики, лексичного складу й граматики, особливості її нормалізації і кодифікації” [5, 3]. Тісне переплетення української літературної мови та більшого чи меншого обсягу діалектного репертуару демонструють твори красного письменства як минулого, так і сьогодення; вони є одним із джерел проникнення говіркових елементів до скарбниці літературної мови. “Для створення фундаментальної студії про діалектне слово в українській художній мові, – зазначає В.В.Грещук, – необхідні попередні ... дослідження використання місцевих слів і мовних зворотів у всіх текстах, в яких засвідчено вживання таких мовних одиниць” [5, 10].

Метою нашої статті є аналіз семантичних груп діалектизмів у поетичних полотнах Марії Влад, об'єднаних у збірках “Віно”, “Грають в дрімби вітри”, “Живиця”, “Мова полонин”. Зазначимо принагідно, що мова її прозових творів з погляду використання в них діалектних слів уже була в центрі уваги дослідників [8].

Мисткиня – уродженка села Розтоки Косівського району Івано-Франківської області, залюблена в говірку краю, тому лексичне багатство рідного для неї говору живодайним джерелом струменить у її віршах. У передмові до однієї з її збірок зазначено: “Вона – донька гуцульських гір і полонин – так відбила в свічаді поезії свій мальовничий карпатський край, що вірші її сприймаються як якась невідривна духовна частка цього поетичного краю. Вони так само “інкрустовані” (тільки словесно), як і уславлені художні вироби Косова. Без Гуцульщини не можна уявити собі поезій Марії Влад, але, можливо, без її поезій

біднішим було б і наше уявлення про Гуцулію, саме це зумовлює неповторність її поетичних “камінців” у загальній мозаїці нашої поезії” [6, 3-4]. Про замилювання всім, що пов’язане з батьківським краєм, у тому числі й особливостями материнської мови М.Влад пише у вірші “Рідне”: *Як той узір / Милує зір, / Так серце говір співанковий. / Я народилась серед гір, / І щастя тут мого підкова* [4, 167].

Про свою належність до названої етнічної групи й усвідомлення себе її невід’ємною частинкою авторка засвідчує частим використанням у власних творах лексеми *гуцул* та її похідних. Напр.: *Буде гуцул панувати / У рідному краї* [2, 15]; *Зробив собі гуцул скрипку, / Зробив собі гуцул топір* [2, 58]; *А поміж гуцулок промінцем ажурним / Дитинство танцює таке безжурне* [3, 92]; *Гуцульщино-любка, / Хато смерекова, / Через гори лечу* [2, 7]; *Живе в мені Гуцульщина моя / Казками, мавками, цимбалами й скрипками* [4, 34]; *За що так люблю осінь, / Черлену гуцульську осінь?* [3, 89]; *Устав Довбуш, / встав помалу. / Заграли цимбали. / Ще не чула Гуцулія / Такої забави* [2, 14]; *Та не дамо на поталу / Край гуцульський дукам* [2, 15]; *Ходила трембіта гуцульськими селами, / Голосом рідного лісу гуторила* [2, 12] та багато ін. Нерідко вони використовуються в заголовках: “Гуцульське весілля”, “Гуцульська осінь” тощо. Заголовками до своїх віршів авторка також обирає чимало діалектних перлин, напр., “Просинець”, “Дараби”, “Віно”, “Бісиця – красна дівчина з гір”, “Балада про трембіту”, “Грають в дримби вітри”, “Плай” та ін. Говірково марковані лексеми вжиті й у назвах збірок, які вже були вказані.

Особливістю поетичних текстів, оскільки вони репрезентовані переважно монологічними формами, є звертання авторів більшою мірою до лексичних діалектизмів. Однак трапляються і специфічні говіркові риси інших мовних рівнів, зокрема серед морфологічних ознак гуцульського говору, маніфестованих в аналізованих творах, нами виявлені такі: закінчення *ов* в орудному відмінку однини іменників жіночого роду та узгоджених із ними прикметників і займенників (*Буде місто за сто років / Під отов смереков* [2, 157]), редульовані форми займенників (*Перебреду бистру річку / Ще й тоту розтоку* [2, 15]), вживання афікса *ся* у препозиції щодо дієслова (*Ой ти куме – кумцю милий, / Ми ся покумали. / Якби ми ся полюбили – / Гріха би не мали* [3, 82]); форми минулого часу дієслів із залишками

колишнього перфекта (*Чому с тоді не кохав мене, / Як була я коло тебе?* [3, 74]), усичення форми приємника до у сполученні з іменниками та займенниками (*Кукання флюяр сивих / постели д ночі* [3, 72]; *Та я втекла у долину, / А музика д гори* [3, 82]).

Лексичні діалектизми у творах М.Влад настільки щедро й органічно вплетені у мовну тканину, що вважаємо їх невід’ємною складовою її письменницького ідіостилію. Вони репрезентовані словами різної частиномовної належності. Серед лексико-граматичних розрядів найчисленніше представлені іменники. Велику групу складають номінації осіб за різними ознаками, зокрема за віковими особливостями, майновим статусом чи певним тимчасовим становищем (*тазда* “господар; чоловік”, *таздия* “господиня; порядна чесна жінка; дружина”, *дівка* “1) дівчина; 2) донька”, *легінь* “парубок, дорослий хлопець”, *любка* “1) коханка; 2) мила, дорога, кохана (при звертанні)”), за родом діяльності (*бокораши* “сплавник, плотар”, *керманич* “той, хто керує дарабою”): *Чорногора хліб не родить – / Чорних легіників водить, / Красних легіників кличе / Ближче* [2, 13]; *Нехай буде легіникам / Ніченьки замало* [3, 83]; *А як же дівці до козака вийти?* [2, 59]; *А це що за тазда, / Що так засмутився* [3, 79]; *Газдиня дримає, / Музика не грає* [3, 79]; *Чекай мене, любка гожа, / У зелених вікон* [3, 84]; *А по ріці бокораші* [3, 81]; *Я, керманич з Чорногори, / Маю добру славу* [3, 83] та ін. Як видно з наведених речень-ілюстрацій, деякі з діалектних слів мають у своєму складі суфіксальні форманти суб’єктивної (позитивної) оцінки або ж супроводжуються різними означеннями (також із позитивною семантикою), що свідчить про пошанування зображуваної особистості. На це вже вказувалося в літературі: “Особливо важливо те, що у віршах Марії Влад відбилась не тільки зовнішня, пейзажна краса гуцульського краю, а й духовна краса тих, що живуть у ньому, – людей працьовитих, романтичних, талановитих” [6, 4].

Для гуцульського світобачення та світовідчуття характерним є тісний зв’язок горян з навколишньою могутньою й розкішною природою, серед якої плине їхнє повсякденне життя. Тому цілком закономірно, що з метою змалювання багатоманітних виявів цього буття авторка використала велику кількість діалектних слів для найменування різних природних об’єктів: *грунь* “1) вершина гори; гірське пасмо; 2) невеликий пагорб,

непокритий лісом”, *кичера* “гора; стрімка гора, поросла лісом (крім вершини)”, *плай* “стежка в горах”, *полонина* “високогірне пасовище”, *грузь* “в’язке болото; трясовина”, *буркут* “1) природна мінеральна вода; 2) рідк. природне джерело”, *габа* “хвиля на гірській річці”, *звір* “1) міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами (переважно з джерелом; 2) гірське джерело, потік; 3) непрохідне місце, провалля”, *царина* “1) сіножать; пасовище; 2) город; більший кусок поля”; *царинка* “1) те саме, що *царина*; 2) обгороджений шматок поля або сіножаті; 3) невелика галявина в лісі”, *шепіт* “пороги на річці”, *чуркало* “дерев’яний жолоб, по якому стікає джерельна вода”. Напр.: *Лебеді над грунем летіли – / Спочити на груні схотіли* [2, 58]; *Так стояли – червоніли гори, / Посхиляли лісі голови над звори* [2, 17]; *Дід над усе любив полонину* [2, 24]; *І старий погладив ведмежа правицею, / Сам подався лісом навмання, / Де буркут студений олень з оленцею / Пили на світанку щодня* [2, 22]; *Я не торкаюся кришталю / Студеної буркут-води* [3, 77]; *Цариця я в лісах і на царинах* [4, 44]; *Під громи в шаленім шепоті / Народилося зелен-зелено* [3, 98]; *Нап’юсь води / Из чуркала студеного* [4, 167]; *Сьогодні грузь несе ріка* [4, 21]; *Не спіткнуся, мій коню, знову / На зарослім, стрімкім плаю* [3, 7]; *У Тікичі вода мутна і тиха. / Мені б студеної з габою!* [3, 50]; *В золотому піску, на крутих берегах, / Де габа плине безповоротно, / Буйнокрилий, могутній, вогнистий Пегас / Розгулявся лошам безтурботним* [4, 25]; *А сьогодні походить павою / На царинці, де моріг зім’ято* [4, 46] та ін.

Невід’ємною частиною навколишнього середовища жителів гірського краю є його флора і фауна. Назви рослин та пов’язаних із ними реалій у творах М.Влад репрезентовані такими лексемами: *косиці* “квіти”, *ружі* “троянда”, *бараболя* “картопля”, *брость* “брунька”, *моріг, моруг* “молода зелена трава, мурава”, *пласт* “гілля (переважно смереки чи ялиці) з хвоею”. Напр.: *На гарячу бараболю / Сонце – кап та кап* [3, 91]; *Василина щосвята косиці носить / На безіменні солдатські могили* [4, 11]; *Я – шовкова косиця / На кремені* [4, 176]; *Ой ви ружі, ружі-штори* [3, 8]; *Буде пам’ятка – всміхнені ружі* [4, 157]; *Так мудро все і дуже просто – / Ріки усмішка попід мостом, / Тонкий димок і цвіт каштана, / Й тополі доля білостанна... / І запах молодого бросту* [4, 22]; *Чекайте, моруги, – я йду!* [4, 146]; *І смужка сонця – пластма на моріг* [1, 13]; *Я не боюся напоїти пласти* [4,

147]. Тваринний світ маніфестований говірково маркованими найменуваннями диких та свійських птахів, а також риб: *каня* “хижий птах, схожий на шуліку”, *когут* “півень”, *половик* “яструб”, *пструг* “форель”. Напр.: *На високій полонині / Вбив половик каню* [3, 85]; *Пструги його (зір’я. – Л.П.) перелузують / І срібляться лускою* [3, 97]; *А я кукурікаю когутом / І вівцями пасуся білими* [4, 65].

Часто вживаною в поетичних полотнах М.Влад є діалектна номінація *веселиця* “веселка”: *Усі настелі веселиць загарбаю, / Бо хочу бути дуже гарною* [3, 36]; *А веселиці весни мої п’ють* [4, 22] та ін.

Для передачі гуцульського колориту письменниця використовує назви специфічних музичних інструментів: *дримба* “щипковий музичний інструмент”, *трембіта* “духовий музичний інструмент – дерев’яна труба (до 3-х м довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою”, *флюяра* “довга сопілка без денця”. Напр.: *Щастя маю, / в дримбу граю, / Кличу гори в гості* [2, 8]; *Трембіта ніколи не грала веселої, / Вона сповіщала про горе* [2, 10]. Семантично близькою до названої є група лексем, які репрезентують гуцульські танці: *аркан* “гуцульський чоловічий танець”, *гуцулка* “вид танцю”. Напр.: *Ще поки відпрошусь / В аркан дощу у мамі, / То не одну сльозу проллю* [4, 146]; *Зорі аркан танцюють* [3, 78]; *Бережіться, котрі босі, – / “Гуцулка” іде!* [3, 83]. Натрапляємо в аналізованих поезіях і на діалектне слово *набуток* “гостина, забава”: *Ще не знала Гуцулія / Такого набутку* [2, 14].

Назви специфічних гуцульських страв представлені номінаціями *бануш* “густа страва з кукурудзяного борошна, зварена на сметані”, *бринза* “спеціально приготовлений для зберігання посолений сир”, *кулеша* “густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді”. Напр.: *Сьогодні зварила бануш ненька / І завела у хату смерекове тепло* [4, 170]; *По два дні ішов на полонину, / А з полонини – з бочкою бринзи* [3, 39]; *Кулешу запашину зварила мати* [4, 42] тощо.

У мовній палітрі аналізованих віршів виокремлюємо і найменування, пов’язані з господарською діяльністю гуцулів: *дараба* “пліт, збитий з кругляків, який сплавають по ріці”, *кермо* “кермо на дарабі”, *топір* “вид сокири для тесання, тесло”. Напр.: *Дараби, ви, немов літа, / Назавше сходите вдолину. / Ріка студена і крута / Несе дарабу, як билину* [3, 45]; *Мій батько в один момент / Приборкує*

дарабу, як бика [4, 165]; *А руки ці тримали кермо* [3, 43]; *Топір, топір* – опришківська слава [2, 8]. До цієї групи належать і лексеми кланя “1) полукіпок снопів у полі (переважно до 30 штук); 2) одиниця міри – 30 штук”, *терлиця* “знаряддя для тертя льону і конопель”. Напр.: *Складають у клані* [3, 91]; *На терлицях часу тіпають дні білі повісма* [3, 91].

Із назв жител та їх частин використано такі місцеві слова: *колиба* “житло лісорубів, пастухів”, *стая* “постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти”, *стелина* “стеля”. Напр.: *А житло мав просте – / Колибу собі вподобав* [3, 70]; *Уже осінь вовком виє, – / Зимно спати в стаї* [3, 74]; *У тітки Василю ружі по стінах, / Ружі та пави аж до стелини* [4, 11]. З побутом та господарською діяльністю пов'язані вживані як у прямому, так і в переносному значеннях лексеми *ватра* “вогнище, багаття; вогонь”, *ботей* “отара овець”, *тайстра* “полотняна або вовняна торба, яку носять через плече (переважно для харчів)”. Напр.: *І тане сніг / Над ватрою твого кохання* [3, 29]; *Бігли, бігли, розтікалися / Писаним ботеем* [3, 74]; *Щодня іду дитиною / З гуцульською тайстриною* [3, 36].

Самобутність гуцулів виражається і в назвах одягу, головних уборів та прикрас: *кептар* “хутряна безрукавка (переважно з орнаментом)”, *крисаня* “чоловічий фетровий капелюх з прикрасами”, *сардак* “верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками”, *лелітка* “перев. мн. круглі блискучі пляшечки з діркою посередині, якими прикрашали орнамент на одязі, головних уборах”, *топірець* “топірець (металевий або дерев'яний) з довгою ручкою, прикрашений орнаментом”. Напр.: *Мов лелітки кептар, / Зірки розшили небо* [3, 64]; *Я йшла шукати едельвейс, / А знайшла сталевий топірець* [2, 8]; *Ідуть полонинські / Князі-трударі, / Сонце – орденем / Їм на кептар* [4, 174]; *Всі барви, всі форми Міця збирає, / Щоб в яскравий кептар яйце одіти* [4, 46] тощо.

Використано в поезіях і діалектні назви місяців, зокрема *май* “травень”, *падолист* “1) жовтень; 2) листопад”, *просинець* “грудень”: *І ця сльоза, / І серця стук тривожний, / І дивні сни закоханих в маю* [3, 53]; *Грають в дрімби вітри, / Грають в довгі ночі теменні, / Грають в дрімби майстри / Безіменні. / Грають в*

дрімби, добре грають, / І немає кінця-краю / Жовтолисту-падолисту / На царинах, на дорогах [2, 44].

Крім названих груп іменників-діалектизмів, в аналізованих збірках виявлено також такі: *віно* “придане”, *ключка* “петля”, *кріс* “рушниця”, *рахва* “кругла дерев'яна оздоблена шкатулка”, *стус* “стусан”, *тертіла* “поклажа, кінська ноша”, *троніт* “тупіт”, *туск* “туга, сум”. Напр.: *Навчи мене, життя, в руках тримати кріс / І крісом правді послужити* [2, 61]; *А дід мій бачив бісицю, / Не вмер від стуса ведмедя* [2, 24]; *Дай мені зв'язати промінці / У тугенькі вузлики і ключки, / Щоб від мене щастя не пішло* [4, 53]; *Свист і троніт* [3, 80]; *Пани мужицький туск не розуміли* [1, 93]; *Я йшла крізь ночі, ... Несла тертілу* [4, 31]; *Мов рахва інкрустована, долина / Із павиним гніздом між вербних віт, / З краями див і мавками живими* [4, 38].

Відмітною рисою життя гуцулів є те, що в ньому досить тісно переплетені два простори – реальний та ірреальний. На мовному рівні це виявляється у функціонуванні багатьох лексем для позначення надприродних сил, які можуть, за народними віруваннями, певним чином впливати на буття горян, змінювати його. У своїх віршах М.Влад використовує такі демоніми: *бісиця* “1) міф. уявна надприродна істота, лісова жінка, яка могла заманювати пастухів до лісу, ввижаючись їм у вигляді жінки чи дівчини; 2) переносне, лайливе сварлива жінка”, *велети* “давні міфічні люди велетенського зросту” [7, 49], *нявка* “лісова міфічна істота у вигляді дівчини, вживається паралельно зі словом *лісовиця*” [7, 137], *чугайстер* “нелихий лісовий дух; веселий і лукавий лісовий чоловік, який полює на нявок, лісовиць” [7, 189-190], *чугайстриця*. Напр.: *Це була сучасна бісиця / З сумочкою через плече* [4, 41]; *Це ж бо мавка, чугайстриця, / Бісиця – / Красна дівчина з вашого плаю* [4, 41]; *І нявки синьоокі розкажуть мені / Про усі потаємні сліди у лісах* [4, 42]; *Жили легенди, Велети й Чугайстри* [2, 10]; *А Чугайстри живицею / Кору обсмолили / Та й для світу / Гуцульського / Зробили / Трембіту* [2, 11] та ін.

Ономастикон у поезіях М.Влад представлений говірково маркованими антропонімами *Довбуш*, *Дзвінка* (*Ой смутку, мій смутку, / Дзвінко чорноока!* [1, 19]; *Тут Довбушів топір схований, / Що зі скелі зірки кресав* [3, 7]), топонімами *Верховина*, *Косів*, *Розтоки* (*Занесли мене вітри із Верховини* [2, 60], *В Косів спустилась весна / На зеленому*

паращиті [4, 172], *Заграють скрипки-бубни на весь Косів* [4, 7], *Там Розтоки, як писанка, гарні* [1, 15], *Це село, що пахне весною, – / мої Розтоки* [3, 67] та багато ін.), оронімами *Говерла, Піпіван, Чорногора (Чорногору перескочу / Й Говерлу, як схочу* [2, 15]; *Говерло-мамо, сивий Піпіване, / Дали мені у віно ви папір* [1, 38]; *Напевно, місяць зачепив рогами / Стару ялину в білій Чорногорі* [4, 165] тощо), гідронімами *Черемош, Тиса (Тиса тече, / Черемош бурлить* [1, 30]; *На Черемоші скресла крига* [2, 41], *Б'є Черемош в цимбали струнаві* [2, 19]).

Менш частотними є в аналізованих поезіях діалектні прикметники: *красний* “дуже гарний”, *ладний* “добрий”, *студений* “холодний”, *теменний* “дуже великий; страшний”, *файний* “гарний”. Напр.: *Ой в ніч на Івана та й на Купала / Красна дівчина долю шукала* [2, 20]; *Приймай гостей, файна Дзвінко, / Із дороги* [2, 13]; *Сидить і узори випикує ладні* [4, 46]; *Кожен н'є / Студену, цілющу воду* [3, 6]; *Упала зірка в сніг, в студену зиму впала* [4, 171] та ін.

Передати гуцульський дух допомагають різні за значенням діалектні дієслова та їх форми: *здибати* “зустріти”, *збавити* “1) зіпсувати, пошкодити; 2) довести до загиби; знищити, убити”, *минатися* “1) проходити; 2) гинути, померати”, *потати* “загрузнути; потонути; провалитися”, *присилити* “прив'язати”, *уздріти* “побачити”, *старати* “дбати, роздобувати”. Напр.: *Красна дівчина здибала щастя – / Мамину мову, / Пісню ранкову* [2, 20]; *А як минатись, то сьогодні, зараз! / А як любити – то навек, навек* [1, 38]; *А я уздрю свою весну / Лиш в той прийдешиній день, / Коли всім серцем усміхнусь / Крізь втому до людей* [4, 21]; *Любить змалу в дітей питати, / Чи не збавили день без пущя* [4, 157]; *вона [любов. – Л.П.] не каралася / не конала / а потала / з дощем / у землю / на тім місці / де ти все сказав* [1, 54]; *Кінь ірже присилений* [2, 30] тощо.

Органічно вплетені в канву віршів і поодинокі прислівники: *видко* “видно”, *красно* “гарно, дуже гарно”, *файно* “гарно, добре”. Напр.: *Колись по пальцях маму Міця біла – / Учила файно писанки писати* [4, 47].

Службові частини мови в поетичних полотнах М.Влад маніфестовані часткою *най* “хай, нехай”, сполучником *коби* “коли б, якби”, вигуком *йой*: *Най шовкова моя мова / Стане бронєю* [2, 6]; *Подаруй сьогодні сміх, / А завтра – най плачу... / Поцілуй мене при всіх – Най вороги бачать. / Най їм буде гірко* [3,

81]; *Коби скорше до суботи – / Приїду додому* [3, 84] та ін.

Оскільки діалектні лексеми є, на наш погляд, невід'ємною частиною мовної свідомості поетеси, то вона цілеспрямовано вводить їх у текстовий простір своїх творів. Це засвідчують пояснення окремих локалізмів на сторінках її книг, а також введення в один контекст діалектизму та загальномовного синонімічного слова: *А ти піди, / Куди покаже плай – / Стрімка стежина / В напрямку до сонця* [4, 144].

Характерною особливістю гуцулів, відображеною в аналізованих поезіях, є звертання на *ви* до старших і рідних, що виявляється у використанні відповідних особових та присвійних займенників і вживанні форми множини дієслів: *Я так мало знаю вас, тату, – / Мовчазний, працьовитий, – / Про себе і слова не скажете* [2, 18]; *Ваші руки мені / Сняться-видяться кожної ночі* [2, 18]; *Мамо, бийте мене по пальцях, / Коли покривлю душею* [4, 48]; *Благословіть, ньєчко* [3, 46]; *Та не плачте, мамо* [3, 46].

Нерідко у поетичному мовленні М.Влад функціонують діалектизми разом з різночастиномовними похідними: *полонина, полонинний, полонинський; бісиця, бісичин; легінь, легіник; красний, красно; тайстра, тайстрина; кермо, керманич, кермувати; файний, файно* та ін. Напр.: *Іде мій день до солов'я / Кришталями по скелях, / На полонинах і пляях / Гуцульський килим стелить* [3, 76]; *Куточки очей... / Цілує сніг, / Вітри полонинні голублять* [3, 15]; *З полонинних снігів родить русло русява ріка* [3, 63] та ін.

Діалектизми володіють потужним образотвірним потенціалом у змалюванні дійсності. Це виявляється в тому, що нерідко вони можуть уживатися в переносному значенні: *День повільно ватрою згоряє* [3, 15]; *Зацвіту, зблисну ватрою, / Обвуглю* [4, 176]. Досить часто місцеві слова використовуються у складі порівнянь: *Очі з карого й синього бісеру, / Мов дві ватри вночі палають* [4, 42]; *А над ними хмари-хмари, / Як в плаю отари, / Попасають* [4, 17]. Загалом, такі можливості говіркових лексем у художньому відтворенні дійсності широко представлені на сторінках аналізованих книг.

М.Влад, як і інші сучасні майстри слова, за нашими спостереженнями, нерідко вдається до прийому ампліфікації – своєрідного нанизання багатьох (іноді різнорівневих) діалектизмів у порівняно невеликому тексті.

Проілюструємо сказане: *Я косити густі трави / не можу ся скласти. / Танцювати на забаві – Лиш коби допасти* [3, 83]; *Місяць-легінь у золоченій крисані / Зблід-стомився на космічному гулянні / І за кичеру подався на спочинок. / Засоромилися горді груні, / І круті плаї запалені, – / Парубоцька втома їх вразила* [2, 17]; *І коли баба було збісється – / Брав у тайстрину / Хліба і меду / Та й тікав на полонину / До вільної волі, / Набувався там собі доволі. / Добрим і відлюдним з'їде до хати / Із полонини на дарабі. / І видяться не діти – / Ведмежата кошлаті, / І красу бісичину / Вздрить в своїй бабі* [2, 24]; *Бринить цимбалами ріка, / А легіні аркан танцюють. / Плече – в плече, кермо в руках, / Аж серце в'яне у гуцулок* [3, 45] та ін.

Хочемо відзначити, що при введенні гуцулізмів у власні твори поетеса наближує їх фонетичне оформлення до норм сучасної української літературної мови, нівелюючи деякі діалектні особливості, напр.: *бісиця* (замість діал. *бісица, бісиці*), *веселиця* (діал. *веселица, веселиці*), *таздиня* (діал. *таздині*), *просинець* (діал. *просинец*), *минатися* (діал. *минатиси*) тощо.

Таким чином, у поетичних збірках М.Влад широко репрезентована гуцульська діалектна лексика різних тематичних груп. Серед говіркових слів вирізняються етнографізми та ті одиниці, які в літературній мові мають синонімічні відповідники. Щедро розсіпані у віршах, вони відіграють різні функції: номінативно-пізнавальну (іменують специфічні для цієї етнічної групи реалії навколишньої дійсності, які не мають одноклексемних еквівалентів у літературній мові), експресивну (вносять струмінь свіжості, неповторності та своєрідності в тексти), функцію забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності (допомагають якнайповніше зобразити особливості побуту, господарювання та інших сфер життя гуцулів). Про свідоме й цілеспрямоване використання авторкою лексем рідного говору, її намагання полегшити сприйняття читачем написаного свідчать тлумачення деяких із них на сторінках книг. Талановита поетеса зуміла довести, що діалектизми наділені величезними можливостями образотворення, володіють потенціалом художнього зображення дійсності. Вони є тими життєдайними джерелами, із яких постійно поповнюється літературна мова.

1. Влад М. Віно: Вірші та поеми / Марія Влад. – К.: Рад. письменник, 1984. – 111 с.
2. Влад М. Грають в дрімби вітри / Марія Влад. – К.: Рад. письменник, 1971. – 64 с.
3. Влад М. Живиця: Поезії / Марія Влад. – К.: Рад. письменник, 1973. – 104 с.
4. Влад М. Мова полонин: Поезії / Марія Влад. – К.: Дніпро, 1981. – 189 с.
5. Грещук В. Діалектне слово в художній мові / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2011-2012. – № 11-12. – 3-11.
6. Кацнельсон А. Пісня з полонин / Абрам Кацнельсон // Влад М. Грають в дрімби вітри / Марія Влад. – К.: Рад. письменник, 1971. – 3-4.
7. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Відп. ред. П.Гриценко / Наталя Хобзей. – Львів, 2002. – 216 с.
8. Ципердюк О. Гуцульський діалект у книзі Марії Влад "Стрітенне" / Оксана Ципердюк // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (Мовознавство) / [редкол.: В.Г.Матвішин (голова) та ін.]. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – Випуск XIX-XX. – 118-121.

This article deals with the problem of the usage of Gutsulian lexical dialectisms in poetical collections of M.Vlad. Special attention is turned to semantic groups and their roles in mentioned texts.

Key words: *dialectism, hutsulism, poetry, Maria Vlad.*

В статье проанализировано использование гуцульских лексических диалектизмов в поэтических сборниках М.Влад, определены и описаны их семантические группы, раскрыто их роль в названных текстах.

Ключевые слова: *диалектизм, гуцулизм, поэзия, Мария Влад.*

УДК 811.161.2'42

ББК 81.411.1-71

Наталія Шатілова

ГУЦУЛЬСЬКІ ПОБУТОВІЗМИ В ІДІОСТИЛІ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

Стаття присвячена аналізу гуцульської побутової лексики як стрижневої домінанти мови художніх текстів Сидора Воробкевича (1836–1903). Визначено тематичні групи та стилістичні функції гуцульських побутовізмів, зацентровано на їхній ролі у вияві етносемантики ідіостилю письменника на лексичному рівні.

Ключові слова: *ідіостиль, діалектна лексика, побутовізм, гуцульський побутовізм, тематична група.*

Жива народна мова з її регіональними особливостями здавна слугує безцінним джерелом не лише для дослідників історії мови, а й для українознавчих студій. Лексика народних говорів, на переконання

Н. Гуйванюк, “становить великий інтерес завдяки тому, що у словах, здавна створених народом, успадкованих і збережених наступними поколіннями, відображено історичний поступ народу, його різноманітне трудове життя, його світогляд, звичаї, вірування тощо” [5, 88].

Вивчення мовних явищ з оперттям на суміжні галузі знань (культурологію, психологію, етнологію тощо), розуміння мови як складника свідомості людини, що акумулює всі вияви перебігу її життя, розширили межі лінгвістичних досліджень. Мовознавці розглядають мову як своєрідний код, як засіб творення картини світу, як спосіб відображення ментальності, як носій етнокультурної інформації (В. Гумбольдт, О. Потєбня, Е. Сєпір, Б. Уорф, В. Костомаров, Ф. Буслаєв, В. Русанівський, М. Кочерган, Єрмоленко, В. Кононенко, В. Жайворонок, Н. Сологуб, Н. Гуйванюк, Н. Бабич, М. Скаб, Н. Руснак, О. Кульбабська, Л. Дяченко-Лисенко та ін.). У мовознавчих працях пріоритетними є окреслення лексико-семантичних або тематичних груп культурно-маркованої лексики, характеристика слів-концептів, мовних символів, мовних знаків етнокультури, аналіз властивого певному етносу синтаксування фрази, дослідження народознавчого колориту тексту, опис мовних засобів вираження картини світу народу тощо.

Вивчення національно-мовної картини світу передбачає звернення до художнього тексту, тобто пов'язане з дослідженням індивідуально-авторських картин світу, що містять інформацію про ментальність народу, літературу якого представляє письменник. Аналіз ідіостилю дає змогу виявити самотні національно-культурні словесні образи в художньому тексті. У цьому аспекті в колі зацікавлень лінгвістів постійно перебуває мова творів українських письменників ХІХ ст., оскільки в своїх художніх текстах вони спиралися передусім на живу народну мову, демонструючи кращі зразки її лексики, фразеології, словотвору, синтаксису, що були подекуди позначені говірковими рисами. Крім того, твори письменників зазначеного періоду є своєрідними енциклопедіями українського побуту та господарювання.

Письменник як мовна особистість, на думку Бибики, “є носієм ареальних компонентів національної мови” [2, 106]. Так, мові творів М. Котляревського властиво чимало полтавських діалектних рис, художній мові Г. Квітки-Основ'яненка – слобожанських, Т. Шевченка –

середньонаддніпрянських. Вплив південно-західних діалектів спостерігаємо в мові творів І. Франка, Ю. Федьковича, М. Павлика, Д. Харов'юка, В. Стефаніка, М. Черемшини, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Г. Хоткевича та ін. Водночас мові художньої літератури притаманні неординарність щодо вживання діалектних елементів, різний ступінь насиченості говірковими особливостями та неоднаковий характер їх використання.

Залежно від ступеня насиченості мови художнього твору гуцульськими діалектними одиницями, їхніх різновидів, уживання в авторській мові та мовленні персонажів В. Грещук вирізняє чотири типи літературно-діалектної диглосії [3]. Мовознавець указав на окремий тип взаємодії гуцульського говору та мови української літератури, характерний художнім творам, писаним західноукраїнським різновидом літературної мови, що його сформовано на основі південно-західних говорів, а тому, на думку автора, “він допускає як нормативні деякі мовні елементи, властиві більшості південно-західних говірок, включно з гуцульськими, але які з погляду тогочасної літературної мови, сформованої на Наддніпрянщині, і сучасної літературної мови є позанормативними. У творах цього типу і авторська мова, і мова персонажів якнайповніше відбиває мовну специфіку гуцульського говору” [4, 191]. Типовим зразком цього типу діалектно-літературної взаємодії вважаємо мову творів Воробкевича, якого по праву можна назвати репрезентантом української мови на Буковині другої половини ХІХ ст.

Сидір (Ізидор) Воробкевич (літературні псевдоніми – Данило Млака, Демко Маковіччик, Семен Хрін, Волох, Морозенко, Іван Іванів з-під Кіцманя, Сирота з Буковини та ін.) – вагома постать у культурно-громадському житті Буковини середини ХІХ ст., у багатовимірному таланті якої поєдналися покликання самотнього поета, прозаїка, драматурга, композитора світської та церковної музики, фольклориста, визначного педагога, громадсько-культурного діяча, редактора буковинських часописів і одночасно православного священика, професора богословського факультету Чернівецького університету, а крім того – великого українського патріота, одного з перших будителів національного українського духу на Буковині. За сорок років невтомної праці на ниві просвіти, красного письменства й музики він заклав разом з Ю. Федьковичем підвалини української національної культури на

Буковині, сприяв духовному відродженню українців краю. І. Франко влучно назвав Воробкевича “одним з перших жайворонків нової весни нашого народнього відродження” [10, 1], а О. Маковей та Ю. Романчук наголошували: “був се чоловік, що тяжкою працею для народу заслужив собі на те, щоб ми его памятали і его працю пізнали хоч у часті” [7, 8], адже він той, “котрому по Федьковичу загально признає ся перше місце межи буковинськими письменниками” [9, 3]. Попри належне вивчення літературно-культурної спадщини Воробкевича (С. Смаль-Стоцький, О. Маковей, В. Сімович, М. Білинська, П. Никоненко, М. Юрійчук, В. Лесин, О. Романець, А. Коржупова, М. Івасюк, Б. Мельничук, Ю. Гречанюк, Я. Гулін, О. Попович, Н. Бабич, Троян та ін.), дослідження його ідіостилю в мовному плані, на жаль, є фрагментарним (статті Н. Гуйванюк, Р. Козак, Н. Мойсюк, Т. Сорвілової, В. Шабліовського). Ця розвідка продовжує наші спостереження над самотутністю індивідуального стилю митця.

Мета статті – проаналізувати слова з етносемантикою в ідіостилі Сидора Воробкевича, зокрема, предметом розгляду є гуцульські побутовизми, що репрезентують матеріальну та духовну культуру гуцулів як етнографічної групи українців у творах письменника.

У лінгвістичних словниках побутовою називають лексику, “до складу якої входять слова, що називають предмети і явища, поширені в побуті всіх груп населення” [8, 493], “лексику, що об’єднує назви предметів, явищ із різних галузей побуту, господарства (одяг, звичаї, їжа тощо)” [6, 129]. Більшість таких слів є загальноновживаними, однак особливе місце в їхньому складі належить лексичним діалектизмам, зокрема етнографізмам різних регіонів України. Наша стаття присвячена опису гуцульських побутовизмів, зафіксованих у художніх текстах Воробкевича, – слів на позначення назв із різних галузей побуту, господарства, що є невід’ємною частиною повсякденного життя гуцулів, та є ознакою-маркером ідіостилю письменника.

У літературних текстах функціонування побутової лексики пов’язане передусім із художньо-образною конкретизацією дійсності. На переконання Бирик, побутовизми – це здебільшого конотовані елементи мовної тканини твору: одні з них створюють ситуативно нейтральне предметне тло подій,

що розгортаються, інші – національно-культурне, ареальне, треті – мовно-часовий, історичний, соціально-побутовий зріз реальності, четверті – акумулюють символічний зміст позначуваної ними реалії [1, 7]. В енциклопедії “Українська мова” окреслено такі їхні групи: назви житла, меблів, господарських предметів, одягу і взуття, їжі й напоїв, посуду та кухонного начиння, свійських тварин і птахів, знарядь праці, трудових процесів і дій, назви звичаїв, обрядів, ігор, розваг та ін. [8, 493].

За нашими спостереженнями, ідіостиль Воробкевича є цінним матеріалом для тих, хто цікавиться гуцульським побутом, адже у своїх художніх творах він приділяє значну увагу його опису. Мова письменника насичена численними деталями побутового життя, що сприяє індивідуалізації авторської розповіді. Крім того, побутова лексика відіграє також стилістичну роль, відтворюючи мовний колорит гуцулів – центральних постатей у художніх творах письменника. Попри те, що Воробкевич вивчав українську мову самотужки, він добре був обізнаний із звичаями і традиціями своїх країн, оскільки довгий час провів у гірських селах, живучи серед сільського люду, спостерігаючи за місцевим побутом.

Семантика побутовизмів на рівні ідіостилю Воробкевича дає змогу окреслити тематичні групи (далі – ТГ), що є визначальними для його творчості та “виявляють ідіостильові складники мовомислення письменника” [2, 109]:

ТГ “назви кухонного начиння”

складають побутовизми на означення виробів із дерева та скла, що є невід’ємним складником гуцульської кухні: *пугар*¹ (I, 84) ‘склянка’ [ТГ, 159]; *бербениця* (I, 26) ‘дерев’яна дводонна посудина видовженої форми для зберігання продуктів (переважно молока і бринзи) [ТГ, 23]; *раква* (III, 100) ‘кругла дерев’яна посудина з покриттям для масла або бринзи’ [ТГ, 161]; *коновка* (I, 171) ‘дерев’яна посудина з одним вухом для води; дерев’яна посудина для молока’ [ТГ, 100]; *барівка* (II, 204) ‘невелика дерев’яна посудина для зберігання продуктів’ [ТГ, 25];

¹ Ілюстративний матеріал подаємо за виданням: *Твори Іздора Воробкевича / [упоряд., вступна ст. та загал. замітки О. Маковей]. – Львів: Вид-во товариства „Просвіта”: 1909. – Т. 1: Поезії. – 420 с.; 1911. – Т. 2: Оповідання. – 412 с.; 1911. – Т. 3: Драматичні твори. – 421 – (Руська письменність), у дужках зазначаючи номери тому та сторінки.*

ТГ “назви господарських об’єктів та їх елементів” об’єднує побутовизми, що характеризують територію, де проходить щоденне життя гуцулів, з-поміж них кілька назв із семантикою ‘приміщення для зберігання зерна, комора’: *кліть* (II, 287) / [ГГ, 96]; *сніжарня* (II, 359) / [ГГ, 175]; *гамбарь* (II, 238) / [ГГ, 67]; *штільяр* (I, 326) / [ГГ, 219]; *кошниця* (II, 238) ‘виплетена з лози повітка біля хати для зберігання качанів кукурудзи’ [ГГ, 103]; назви господарських об’єктів, де тримають свійську худобу та птицю: *коleshня* (II, 305) ‘приміщення для худоби’ [ГГ, 99]; *обора* (II, 346) ‘частина садиби; місце перед хлівом; загін для худоби’ [ГГ, 135]; *окіл* (II, 181) ‘огорожа, куди заганяють овець для доїння’ [ГГ, 139]; *кошара* (III, 24) ‘тимчасово загороджене місце для овець’ [ГГ, 103]; назви житла та його частин: *колиба* (II, 86) ‘житло пастухів’ [ГГ, 99]; *хороми* (II, 365) ‘сіни’ [ГГ, 202], *бурдей* (II, 387) ‘стара благоденська хата’ [ГГ, 31]; *шопа* (II, 136) ‘приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту’ [ГГ, 218];

ТГ “назви знарядь та предметів праці” представлена побутовизмами на означення багатого арсеналу знарядь та предметів праці гуцулів: *клевець* (II, 384) ‘молоток’ [ГГ, 95]; *топір* (I, 349) ‘вид сокири для тесання, тесало’ [ГГ, 187]; *топірець* (I, 13) ‘топір (металевий або дерев’яний) із довгою ручкою, прикрашений орнаментом’ [ГГ, 187]; *барда* (II, 394) ‘широка сокира з коротким топорищем’ [ГГ, 21]; *рискаль* (I, 347) ‘заступ, лопата’ [ГГ, 163], *бич* (III, 209) ‘коротка частина ціпа, якою б’ють по снопах’ [ГГ, 24]; *вужевка* (II, 228) ‘вид вірвовки з лози’ [ГГ, 64]; *курмей* (II, 387) ‘міцна суконна мотузка’ [ГГ, 107]. Особливу підгрупу складають побутовизми, пов’язані з обробкою та транспортуванням лісу: *бутин* (III, 363) ‘лісорозробка’ [ГГ, 31]; *бервено* (I, 332) ‘колода’ [ГГ, 23]; *ковбок* (II, 285) ‘відрізаний кусок дерева; колода’ [ГГ, 97]; *тертиця* (I, 376) ‘тонка дошка’ [ГГ, 183]; *гонта* (II, 314) ‘покрівельний матеріал у вигляді колотих дощечок довжиною 60 см’ [ГГ, 53]; *дараба* (I, 373) чи *сплав* (I, 28) ‘пліт, збитий із кругляків, який сплавають по ріці’ [ГГ, 28];

ТГ “назви одягу” представлена побутовизмами на означення традиційної гуцульської носії: *сердак* (II, 285) ‘верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’ [ГГ, 168]; *кафтан* (I, 197) ‘шита або в’язана камізелька’ [ГГ, 91]; *кептар* (II, 239) / *киптар* (II, 203)

‘хутряна’ [ГГ, 93]; *горботка* (III, 188) ‘вид жіночого одягу типу плахти, витканої з вовняної пряжі’ [ГГ, 47]; *запаска* (III, 135) ‘жіночий поясний одяг із двох полотнищ (тканий із вовняної пряжі)’ [ГГ, 77]; *гачі* (II, 203) ‘штани (переважно з домотканого полотна або сукна)’ [ГГ, 44]; *сподні* (II, 280) ‘штани з фабричної тканини’ [ГГ, 176];

ТГ “назви прикрас та аксесуарів” репрезентують побутовизми, що служать для окраси чи оздоблення: *нава* (II, 222) ‘п’ір’іна (з павича чи півня) як оздоба’ [ГГ, 143]; *кутас* (II, 220) ‘прикраса у вигляді китиці на гуцульському одязі’ [ГГ, 107]; *китиця* (II, 74) ‘прикраса з кольорових ниток на одязі’ [ГГ, 94]; *чічка* (II, 390) ‘квітка’ (ГГ, 213); *пацьорки* (II, 193) ‘намисто’ [ГГ, 145]; назви аксесуарів – *бесаги* (III, 57) ‘дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече’ [ГГ, 25]; *тобівка* (I, 232) ‘оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка’ [ГГ, 180]; *трайстрина* (I, 350) ‘полотняна або вовняна торба, яку носять через плече’ [ГГ, 180]; *пулярес* (II, 235) ‘гаманець’ [ГГ, 159], *мошенка* (II, 287) ‘гаманець’ [ГГ, 126]; *черес* (I, 372) ‘широкий шкіряний пояс із кишеньками і пряжками’ [ГГ, 211]; *рем’нь* (I, 234) ‘широкий чоловічий пояс (з пряжками або без них)’ [ГГ, 163];

ТГ “назви головних уборів” наповнюють традиційні гуцульські убори: *кучма* (II, 178) ‘чоловіча зимова шапка’ [ГГ, 108]; *кресаня* (II, 289) ‘чоловічий фетровий капелюх із прикрасами’ [ГГ, 21];

ТГ “назви їжі” складають побутовизми, що репрезентують гуцульську кухню: *книш* (I, 350) або *книшик* (II, 261) ‘корж, начинений бринзою, сиром та ін.’ [ГГ, 97]; *кулеша* (I, 41) ‘страва з вареного кукурудзяного борошна’ [ГГ, 106]; *вурда* (II, 290) ‘сир гіршої якості з вторинної переробки молока’ [ГГ, 42]; *гуслянка* (I, 18) ‘спеціально заквашене густе кип’ячене молоко’ [ГГ, 78]; *бриндза* (II, 53) ‘приготовлений для зберігання посолений сир’ [ГГ, 29]; *юшка* (II, 164) ‘суп на м’ясному бульйоні’ [ГГ, 223];

ТГ “назви музичного мистецтва” охоплює побутовизми, пов’язані з музичною культурою: назви гуцульських музичних інструментів – *трембіта* (I, 72) ‘духовий музичний інструмент – дерев’яна труба, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою’ [ГГ, 188]; *флюяра* (I, 72) ‘довга сопілка без денця’ [ГГ, 198]; *теленка* (I, 336) ‘сопілка (переважно вербова) без бокових отворів, дно якої прикривають пальці під час гри’ [ГГ, 182]; назви гуцульських танців –

коломийка (I, 191) ‘назва танцю’ [ГГ, 99]; аркан (I, 242) ‘гуцульський чоловічий танець’ [ГГ, 18]; дрібушка (II, 76) ‘назва танцю’ [ГГ, 63], гуцулка (I, 17) ‘вид танцю’ [ГГ, 50];

ТГ “назви зброї” наповнюють побутовизми на означення знарядь для нападу чи оборони, ведення війни, бою тощо: назви гуцульської холодної зброї – брнич (III, 179) ‘ніж (переважно великий, наприклад знаряддя кушніра)’ [ГГ, 30]; чепілик (II, 63) ‘малий складний ніж’ [ГГ, 210], сцизорик (III, 287) ‘складний ніжик’ [ГГ, 207]; назви гуцульської вогнепальної зброї: твер (III, 207) ‘гвинтівка’ [ГГ, 52]; кріс (II, 117) ‘рушниця’ [ГГ, 105]; пушка (I, 84) ‘рушниця’ [ГГ, 160]; стрільба (II, 289) ‘рушниця, пицаль’ [ГГ, 178];

ТГ “назви, пов’язані зі звичаями та обрядами” складають побутовизми, що відтворюють характерні для гуцулів обрядодії: обзорини (II, 348) ‘оглядини’ [ГГ, 135]; заводини (III, 41) ‘вечір, напередодні весілля’ [ГГ, 73]; могорич (II, 367) ‘частування з приводу успішного завершення якоїсь справи’ [ГГ, 125]; крижмо (II, 316) ‘полотно, яке дарують новонародженому хрещені батьки’ [ГГ, 105]; приніс (II, 225) ‘дарунок на новосілля, весілля’ [ГГ, 157] тощо.

Щедре використання лексики з національно-культурною специфікою, зокрема гуцульських побутовизмів, є маркувальною ознакою ідіостилу Воробкевича, яку вважаємо важливим складником образності його художніх текстів, значеннєвою домінантою, що слугує етнокультурним тлом художньої оповіді.

Діалектне підґрунтя художньої мови письменника є компонентом західноукраїнського варіанта літературної мови, а тому більшість гуцульських побутовизмів позбавлена стилістичної функції. Однак подекуди простежуємо інтенцію письменника використати їх зі стилістичною настановою, що насамперед пов’язано зі створенням національного колориту: 1) відображення реалій гуцульського побуту, зокрема: а) детальний опис вбрання гуцулів: *Зворухнув ся Стефан, приодів ся в свій гуцульський стрій, в крисаню з навами, в ретязі і ремені, в лянну, заполочию вишивану сорочку, черчикові шаравари і сірак з китицями, на котрім медаль золотив ся* (II, 145); 3) *пейсів і борідки, з ярмурки і кафтана вже й сліду не було; носив він крисаню і ще до того украшену навами і чічками, вишиваний киттар, черчиком крашені гачі, – от став наш Сруль правдивим, вірним моделем нашого верховинця-Гуцула* (II, 203). Деякі контексти навіть містять певні пояснення деталей вбрання, напр.: [Семен:] *От*

бачиш ген-де на вершкун дрібненьку омелу? Крачок з трійома листками? Зараз за крисаню затичу! От так (стріляє, омела паде). *Так гуцул свою крисаню майть* (III, 34); б) увиразнення місцевого колориту в описах господарських речей та об’єктів: *...в політированім замиснику під шклом стояла рядом срібна посуда: миски, фарфурки, таці і паньські пугари та карафки* (II, 346); *Ціле обійсте єго із стайнею, стодолюю, кошицями і гамбарями виглядало як паньський двір* (II, 238); *І в коморі усе в порядку, мов у книжці: тут бочка з сушеницями, там бербениці з бриндзєю, маслом, вурдою, гусянкою, рядами, як ялиці в лісі...* (II, 26); 2) відтворення мовної характеристики персонажів – носіїв гуцульських говірок: *У стаї на полонинах уже і на гусянку не доять; тазди-фрунташі уже з літовиска маржину позганяли, а дівчата коло ботальниць і терлиць так звивають ся, що думав бись, що їм уже завтра під вінець ставати* (II, 150). Отже, гуцульські побутовизми в мові художніх текстів Воробкевича виконують гносеологічну функцію, знайомлячи читача з побутом, звичаями та особливостями господарювання гуцулів.

Фактичний матеріал дає підстави для висновку, що мові творів Воробкевича властиві національно-виразні мовні засоби, етнографічні номінації, регіональні елементи, що сукупно репрезентують цілісну систему художнього бачення письменника, ілюструють специфіку мовного середовища на Буковині другої половини XIX ст., сповнюючи Воробкевичеві твори народним духом. Уважаємо, що семантичний потенціал побутової лексики як стрижневої домінанти мови художнього тексту найкраще відображає вияв етносемантики в ідіостилі письменника на лексичному рівні та характеризує його ідіостиль як національно зорієнтований.

1. Бирик Побутовизми і знаково-символічна система мови прози Г. Квітки-Основ’яненка / П. Бирик // Культура слова. – К., 2003. – Вип. 63. – 6–12.
2. Бирик П. Оповідність в українській художній прозі: монографія / Світлана Бирик; за наук. ред. Я. Єрмоленко. – К.; Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 288 с.
3. Грещук В. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2001. – № 3. – 3–10.
4. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис [Текст] / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
5. Гуйванюк Н. Українознавчі аспекти живої народної мови // Українознавство. – № 4. – 2005. – 87–91.
6. Єрмоленко Я. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Я. Єрмоленко, П. Бирик,

- О. Г. Тодор / [за ред. Я. Єрмоленко]. – К.: Либідь, 2001. – 223 с.
7. Маковей О. Ізидор Воробкевич / Осип Маковей // Твори Ізидора Воробкевича. – Львів: Вид-во товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1: Поезії. – 5–8. – (Руська письменність).
 8. Нечитайло О. І. Побутова лексика / О. І. Нечитайло // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 493
 9. Романчук Ю. Передмова / Юліан Романчук // Твори Ізидора Воробкевича. – Львів: Вид-во товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1. – 3.
 10. Франко І. Я. Передмова / Іван Франко // Данило Млака (Ізидор Воробкевич). Над Прутом: збірник поезій. – Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1901. – 1–2.

Умовні скорочення

ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 233 с.

The article is devoted the analysis of guzul domestic vocabulary as the cored dominant of language of Sydir Vorobkevych's (1836–1903) artistic texts. An author defined thematic groups and stylistic functions of guzul domestic vocabulary, marked their role in the display of ethnosemantic of writer's idiosstyle at lexical level.

Key words: *idiosstyle, dialectal vocabulary, pobutovizm, gucul pobutovizm, thematic group.*

Стаття посвячена аналізу гуцульської побутової лексики як центральної домінанти мови художественних текстів Сидора Воробкевича (1836–1903). Означені тематическі групи і стилістическі функції гуцульських побутовізмів, акцентировано на їх ролі в виявленні етносемантики ідиостилі писателя на лексическом уровне.

Ключевые слова: *идиостиль, диалектная лексика, бытовизм, гуцульский бытовизм, тематическая группа.*

УДК 811.161.2'282
ББК 81.2 Ук

Тетяна Тищенко, Оксана Зелінська

ВИРАЖАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНАХ МАРІЇ МАТІОС

У статті розглянуто лексико-семантичні групи діалектної лексики, використаної Марією Матіос у романах «Майже ніколи не навпаки», «Нація», «Солодка Даруся», повісті «Москалиця». З'ясовано, що діалектні слова можуть виконувати функцію прямої номінації, набувати фігурально-образних значень, забезпечувати відповідний регіональний колорит, слугувати засобом мовної характеристики героїв.

Ключові слова: *діалектна лексика, гуцулізми, лексико-семантична група, стилістична функція.*

Українське мовознавство має вагомий здобуток у вивченні діалектної лексики на матеріалі творів українських письменників. Об'єктом зацікавлення лінгвістів були різноманітні аспекти функціонування діалектної лексики у мовній тканині художнього тексту, специфіка використання окремим письменником, визначення ролі діалектизмів як елементів ідіостилі письменника тощо.

Гуцульський говір – один із найколіоритніших у південно-західному наріччі, а тому його походження, структурно-системні ознаки, ареалогія, взаємодія з сусідніми діалектами і мовами стали предметом досліджень Б. Кобилянського, Я. Яніва, А. Залеського, Бевзенка, І. Робчука, М. Павлюка, О. Горбача, Й. Дзензелівського, Я. Закревської, М. Бігусяка, Н. Хобзей, Т. Ястремської та ін.

Взаємодія гуцульського діалекту з мовою української художньої літератури висвітлена в працях Ф. Жилка, Б. Кобилянського, Г. Матвіяса, В. Грещука, В. Кононенка, Д. Бучка, М. Лесюка, В. Грещук та ін., об'єктом досліджень яких були гуцульські діалектизми у творах західноукраїнських письменників кінця XVIII – I половини XX ст. Дослідники відзначають, що в українських художніх текстах XIX – початку XX століття діалектизми використовували для утвердження їх як лексичних норм літературної мови.

Функціонування гуцульської говірки у творах сучасної літератури вивчають Ж. Колоїз, Т. Мислива.

Мета цієї розвідки – з'ясувати виразальний потенціал діалектної лексики у творах про життя гуцулів видатної сучасної української письменниці Марії Матіос. Джерельною базою дослідження стали романи «Майже ніколи не навпаки», «Нація», «Солодка Даруся», повість «Москалиця».

Літературні критики про роман «Солодка Даруся» зауважили: «Коли читаєш роман, то першим упадає в око його словниковий раритет, щедро аж до переситу насичений «гуцулізмами». Складається враження, що натхнення письменниці вишукує у свідомості насамперед слова найрідніші і тому найточніші, хоча для пересічного читача – найдивніші (що потребує давати до них примітки)» [2].

Відзначимо, що діалектна лексика у творах М. Матіос виконує традиційні функції, забезпечуючи відповідний колорит, номінує

специфічні реалії, предмети побуту, характерні для певного регіону, та загалом слугує мовним засобом ідентифікації етнічної групи. Діалектизми Марії Матіос не порушують норм художнього стилю, вносячи нове у стилістичне забарвлення твору, органічно вплітаючись в його тканину.

Грещук В.В. вказує, що серед гуцульських діалектних слів, використаних у художній літературі, виділяються дві групи діалектизмів, так звані протиставні, для яких у інших говорах і нормативній мові є літературний відповідник, та непротиставні, тобто такі, які не мають тотожних однослівних аналогів у літературній мові. До них належать слова на позначення специфічних реалій, поширених тільки на певній території., номінація їх має локальний характер, обмеження територією самої Гуцульщини й деяких суміжних земель [1, 26]

Серед гуцулізмів, використаних у прозових творах М.Матіос, виділяємо такі найбільш наповнені лексико-семантичні групи:

– лексеми, які відтворюють первозданий пейзаж, серед якого розмістилася гуцульська садиба: ... його Варварка сидітиме в цих горбах, де лишилися з чоловіками лише дві хати й ані одного парубка, з прикладеною дашком долонею і з граблями в другій руці – й визиратиме з *плаю* своєї доли; на другий бік – лягала дорога в *плай*, звідки мали показатися й Дунусь добре вичистив окоп-дикунку на *кичері*, що лишився ще від австрійської війни, грубо вистелив дно хвоею й сховав малому трохи їжі, а замість води можуть бути чорниці, що ними, як зірницями, всіяна *кичера*. *Кичера* – гора, вкрита вся лісом, крім вершини (СУМ, IV, 156). *Плай* – гірська стежка, дорога в горах (ГГ, 150).

– назви одягу, прикрас, взуття: Калина два дні підряд провітрювала на обійсті джерги, коци, укривала, килими, хустки, запаски, *сардаки*, *кептарі* й усе, що могло бути видко здалеку – з гостинця, й зблизька – із лісу, начебто й не зважала на військових людей, що пленталися під ногами. ... а тоді мовчки, але дуже поволі, почала скидати із себе *кептарик-безрукавку* (М, 42). *Сардак* – верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками (ГГ, 168). *Кептар* – хутряна безрукавка, переважно з орнаментом (ГГ, 93); І Северина, зі страху і несподіванки, як тримала наполовину обгорнуту круг себе

горботку, то і випустила її з рук (М., 14). *Горботка* – вовняний елемент верхнього жіночого одягу на зразок спідниці, який обмотується навколо стану і підперізується вовняним поясом (М, 14; ГГ, 47); ... а на пролюдень маєш телячі *вироб'єски* (СД, 116). *Вироб'єски* – святкові постоли з телячої шкіри (СД, 116); Зверху на вовняну кацавейку накинула половинку тертого-перетертого, давно вицвілого ліжника (СД, 21).

– назви предметів побуту стають виразниками особливої матеріальної культури гуцулів: Газда Дмитро, завалений *ліжниками* і килимами мало не під стелю, також іще обертався на різьбленому ліжку (М,13). *Ліжник* – домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком (ГГ, 113); Посунула москалиця в комору, винесла три *таси* до хліба – велику круглу, середню кантову й малу квадратну. – Такі *таси* хотіли? – Такі, – майже зраділа Полотнючка. А москалиця далі й каже: – То купіть собі самі, як ви газдиня. *Таса* – це не вила для сіна (М, 11). *Таса* – форма для випікання хліба, печива; піднос, таця (ГГ, 181); Калина два дні підряд провітрювала на обійсті *джерги*, *коци*, укривала ... *Джерга* – грубе домоткане рядно, ковдра з вовни; старий ліжник (ГГ, 58); Іван струсив порохи, розгладив маглівницею складки та й почав збирати Дарусю, як тато доньку до шлюбу (СД, 59). *Маглівниця* – пристрій для качання білизни; качалка (ГГ, 117) ... поділяться гранічери сушеними сливами в *мішулику* (СД, 106). *Мішулик* – полотняна торбинка (СБГ, 292); щось чи не сто долярів коштує *фляшка* (М, 43). То коли мені ладувати в дорогу *рупцак*? (СД, 141). *Рупцак* – рюкзак (СД, 141)

– назви міфічних створінь: ... а жінка щезла, як річкова *нявка* (СД, 100). *Нявка* – мавка (ГГ, 134); Не інакше, як *щезник* помагає... Певно, що таки виплодила дідька! Бо любчика під пахвою не гріла, своїм теплом ні з ким не ділилася. Усе віддала тому *гонихмарникові*. А то ж — ого-го-о-о яка справа, як незайманка своєю цнотою *щезника* вигриває! Тоді він неміряну силу дістає від цнотливого дівочого тіла. *Щезник* – нечиста сила (ГГ, 222);

– назви транспорту: *фіра* : Доброго здоров'я, пане-товариу директоре! – сказав, як проїхав фірою (СД 52). *Фіра* – підвода (ГГ, 197);

– назви спорідненості і свояцтва: ... дав кожному *діввакові* по одному, ще й по дримбі вручив, і спровадив по домівках (СД, 47);

обхід представників нової влади скінчився тим, що пішли вуйко Онуфрійчук із вуйною Онуфрійчучкою у світ Панської Долини без «будь здоров» (М, 16). *Вуйна* – тітка, сестра матері або дружини матиного брата (СУМ, I, 785), *вуйко* – брат матері або батька (ГГ, 42); ані Букінгемського палацу їй не треба, ні мужа, ні *любаса*, ані горілки (СД, 37). *Любас* – коханець (ГГ, 116); другу добу чи не третина черемошнянської мужської челяді шукала Мотронку (СД, 100); Або який *любчик* призначив їй здибання над самою водою (СД, 121). *Любчик* – коханець (ГГ, 116); після закінчення промови *первий брат* Курика ... підніс офіцерові хліб-сіль ... (СД, 138). *Первий* – двоюрідний (СБГ, 396); Моїх *верстаків* забирають (СД, 142) *верстак* – ровесник (СД, 142); ... а ви бих поміняли свою любку на мою (СД, 109). *Любка* – коханка (ГГ, 116); ... жаль, що ніхто дотепер не навчив *хлопа* цій нехитрій роботі (СД, 92). *Хлоп* – селянин, чоловік (ГГ, 202);

– назви рослин: перетри *фасуль*, *барабуль* та й нагодуй – здоровіша буде (СД, 120). *Фасолі* – квасоля (ГГ, 195). *Барабуля* – картопля (ГГ, 21);

– часові проміжки: Коли Іван ішов до когось на *деньку*, брав із собою Дарусю. *Денька* – робочий день, щоденна праця (ГГ, 56);

– риси людини: ... Черемошне тулилося у дідька за пазухою, то й дишло розверталосся поволіше, ніж де-інде, але зрідка зі *шпаровитими* гешефтарями траплялося саме так. *Шпаровитий* – винахідливий, метикуватий (СД, 105); Корниля заарканять москалі й котрась фудульна дівка. *Фудульний* – зарозумілий, гордовитий (ГГ, 198).

Спостерігаючи за функціонуванням діалектизмів у мові художньої прози 60-х років ХХ ст., Г. Козачук пише: «Стиль художньої літератури має здатність надовго затримувати і навіть активізувати в собі позалітературні мовні елементи, використовувати зі стилістичною метою ті мовні явища, що згодом можуть стати літературною нормою» [4, 52]. Так, художні тексти сприяють поширенню лексеми *файно* у загальномовному вжитку. Діалектизми *файно*, *файний* виражають загострене відчуття прекрасного, здатність глибоко сприймати красу не тільки зором, а й душею, серцем. У художньому тексті ці лексеми передають значно глибше семантичне наповнення, ніж їх загальномовні відповідники: Дай, Боже, вам добре здоров'я і *файну* любку! (Н); Не мий

мене так *файно*, як до шлюбу. Сповідатися я не буду, прости, Боже, мою грішну душу (Нв); Дивися, який ти гуцул *файний*, – поправляла на хлопцеві капелюх із зеленою оборкою. – Кептар, шкірою прикрашений і лелітками. Тебе під вінець хоч зараз вести можна (Нв).

М. Матіос діалектні лексеми використовує як для прямої номінації, так і у складі тропів. Чимало діалектизмів засвідчено у структурі порівнянь.

Почуттям обоження сповнені описи молодих дівчат. Авторка добирає порівняння не до конкретних рис, а до лексем, які уже позначені символікою, так виникають образи ускладнені, дуже глибокі. Вісім неділь тому Іларій засватав Гафтинякову Анну. Білу – як ранній туман, свіжу – як молода *гуслянка*, неторкану – як опівнічна вода.

Діалектизм *гуслянка* на тлі більш звичних порівнянь значно увиразнює образ, надає йому оригінального колориту.

Жіноча поведінка, що викликає осуд, позначена порівнянням, як *фіра без дишла*: Хай тато краще питає, чого її так довго не було, ніж має кривитися, що донька ходить, як *фіра без дишла*.

Глузливої тональності з діалектизмом *фіра* набуває порівняння, що характеризує поведінку непуцящої жінки: Хоч і женився ти не з нашої волі й великого гонору нашій фамілії твоя жінка не робить, бо валандається потоками із плотогонами, як *фіра без дишла* (Нв).

Як етноментальні мовні знаки можемо кваліфікувати діалектну лексику на позначення господаря - *газда*, *газдина*, а також пов'язаних з ними семантичними і словотвірними зв'язками лексеми *газдинька*, *газдик*, *газдівство*, *газдувати*. Контексти засвідчують, що вони є втіленням високої народної оцінки працьовитості господаря-гуцула, дбайливого ставлення до всього в господі, охайності, турботи про родину. Лексема *газда*, крім прямого номінативного значення, реалізує пучок символічних етнокультурних нашарувань, є виразником ціннісних орієнтацій і моральних норм. Глибоке змістове наповнення виразно розкривається у різноманітних контекстах, де *газда* – це статечність, авторитет, досвід, пошана: Але коли *газда* каже, що про це не вольно говорити, то вже най буде так (Н.); Мені вже більше нема, ніж лишилося. А вам – провадити фамільну господарку та тримати *газдівство* (Нв). *Газдику* гречний, я знав, що ви *газда*, але ніколи би не подумав, що ви так

фальшиво дитину свою вчите! Встидали би ся! (СД.); *Чуже сито – невидиме й безжальне, без серця в грудях і Бога в душі – просіювало Черемошне від газдовитих і чесних родин, як згіркле борошно від червів, забираючи в далекі, холодні світи всіх без пощади: калік і здорових, старих і молодих, удів і нешлюблених, грамотних і неписьменних.*

Символом, що віщував трагічні часи для гуцульського краю, у романі «Нація» стає осикове дерево. Символ, що має традиційні стійкі асоціації, отримує у творі нове наповнення, завдяки діалектній назві на його позначення – *трепета: Позаду мельникового обійстя, трохи ближче до Черемошу, де на громадських лугах від весни до пізньої осені паслася сільська худоба, гналася в небо осика. Трепета по-тутешньому.* Опис рослини, з якою не могло зрівнятися зростом жодне дерево і з верхечка якої *можна вздріти сніжну корону Чорногори* перед початком оповіді викликає передчуття чогось недоброго, такого, що охопить лихом увесь край. Крім того, внутрішня форма діалектної лексеми, що пов'язує її з дієсловом *трепетати*, дає змогу точніше реалізувати авторський задум.

Розгортаючи сюжет письменниця поступово поглиблює образ. Спочатку вона акцентує на узусному значенні цього символу, який міцно вкоренився у народній свідомості: *Ваші люди кажуть: це дерево зле! Коли Йосип і Марія сховалися під осику від Ірода, всі дерева позмовкали, одна лиш осика шелестіла своїм листом... і виказала їх.*

– *Таке скажеш... – знизав плечима Тимофій.*

–... *А ще кажуть, що на трепеті повисвся Іуда Іскаріот.* Потім письменниця вживає діалектне *трепета* кілька разів протягом невеликого фрагмента твору, вводить його до структури порівняння, передаючи внутрішній стан жінки, і ніби переводить образ в інший план, особистісний, не пов'язаний з долею народу, позбавлений трагічного звучання: *Вона гойднулася перед Тимофієвими очима, ніби недалеко від них трепета, обдала його якимсь незнаним доти повівом; Естер дрижала в Тимофієвих руках, як біла трепета за їхніми спинами в лузі.* Однак фінал оповіді про колісницю, *що неслася цілим світом і цими горами, і не дивилася під свої колеса, переїжджаючи ними винних і невинних, пов'язаних між собою коли любов'ю, коли ненавистю,* замикає в єдине ціле зловісний образ трепети, змальовуючи долю всього народу через образ звичайної жінки. Не

випадково, на нашу думку, письменниця подає і загальнонародний відповідник лексеми *трепета – осика*. Діалектизм виступає ніби своєрідним маркером, що дає змогу окреслити трагічність долі гуцулів на тлі всього стражденного народу України.

Аналізуючи засади укладання словника гуцульського говору в українській художній мові, В. Грещук акцентує на тих лексемах, денотати яких посідають особливе місце в життєдіяльності гуцулів, які виступають знаковими для їх культури [1, 26]. Такою лексемою є діалектизм на позначення танцю – *гуцулка*, що став засобом розкриття своєрідного внутрішнього світу гуцулів, пристрасної душі, особливої філософії життя. Опис цього танцю, вираження через нього світосприйняття гуцулів вирізняється особливою майстерністю. Авторка добирає каскад порівнянь та епітетів, які роблять зримими для читача його рухи: Після *несамовипої, буйної, як п'яний чоловік, і безконечної, як похоронні голосіння, «гуцулки»,* здатної витрусити душу не гірше, ніж нечиста сила чи опівнічний блуд, розтяжно-сповільнена, мало не схлипуєча мелодія «гора-маре» - це все одно, що нагла зупинка серця, стрибок потойбіч цього світу, чи як примусове намацування наосліп дороги до раю і добровільний вихід із пекла водночас. Але ніде, ніхто й ніколи не пояснить вам, чому саме так звучить ця велична музика надглибокого душевного потрясіння. Мабуть, той, хто першим поклав почуту в собі мелодію на струни, зазнав усього, що може зазнати чутлива в житті людина, бо укладав ті звуки в ритм, як у пазуху: і тішився, і плакав, чи, може, тільки схлипував після купелю в них... чи скрикував, як в очищувальній воді морозного потоку.

Лексичні діалектизми у текстах романів письменниці часто служать для реалізації семи 'свій' в опозиції 'свій' : 'чужий' : Не раз і діти падали сторч головою, задивившись на шумливу воду, і худоба ішла на той світ із дамби, і не одного контрабандиста, або, як кажуть по-тутешньому – *шварцівника*, з того боку пристрелили отам, унизу (СД, 105). *Шварцівник* – контрабандит (СД, 105); *Ваші люди кажуть: це дерево зле! ... гналася в небо осика. Трепета по-тутешньому* (Н). Та замислюватися над цим не мали коли ні ті, кому тут пуп різали з діда-прадіда, ні ті, що недавно ввійшли сюди *господарювати*, не питаючи ні в кого ні дозволу, ні згоди (М, 19);

Трохи *газдуси*. Значить не зовсім дурний (СД, 58).

Більшість діалектних лексем розкривають своє значення у контексті і не потребують додаткового тлумачення, наприклад: Інакше биль розшматує її на дрібні *кавалки* (СД, 9), де *кавалок* – шматок; Васюта чогось не носить свого онука в садок в одних штаненятах, а лиш загортає в *коцик* (СД, 5), де *коцик* – невелика ковдра. ... боячись п'яного *вар'ятського* характеру свого господаря (СД, 7), *вар'ятський* – божевільний. Інколи авторка вживає діалектне слово разом із загальнонародним відповідником: Вам *фірами*-підводами усього до хати возять з ферми, а я своїм мозолем заробляю (СД, 73).

Окремі діалектні лексеми, характерні для гуцульського говору, авторка сама тлумачить посторінково, подаючи з ремаркою *діалектне*, наприклад: *фертик* – ось так, все (СД, 122); *половик* – яструб (СД, 110), *крішечка* – дрібка (СД, 110), *каламітний* – заводій (СД, 110), *флинкати* – схлипувати (СД, 116), *шпаровитий* – удатливий (СД, 89), *мольфарити* – ворожити, чаклувати (СД, 90), *фалди* – складки (СД, 93), *веремінсть* – вагітність (СД, 95), *дріб* – вівці (СД, 96), *чипіти* – бути нахиленим (СД, 97), *слонити* – присипляти (СД, 98), *вадитися* – сваритися, сперечатися (СД, 100), *шляхтувати* – проклинати (СД, 136), *шпаровитий* – винахідливий, метикуватий (СД, 105), *чір* – собача їжа, каша (СД, 58), *кавальчик* – маленький шматочок (СД, 86), *траджувати* – нести, переміщати (СД, 112) та ін. Деякі лексеми є семантичними діалектизмами, оскільки літературній мові чи іншим діалектам вони відомі з іншими значеннями: порівняймо: *хороми* – 1) великий розкішний будинок; 2) діал. сіни (СУМ, XI, 128); *шопа* – діал. 1) Покрівля, накриття на опорах для захисту чого небудь від сонця, дощу (СУМ, XI, 509), 2) сарай (АСЦ) та ін.

Діалектні слова, зафіксовані у прозових творах Марії Матіос, зареєстровані в діалектних словниках, які репрезентують всі суміжні із гуцульським діалекти – буковинські, наддністрянські, закарпатські, а інколи й інші говори української мови: *а бодай тебе шляк трафив* – проклин (ЛЛ, 86); *агій* – вигук, що виражає погорду чи здивування, негативне ставлення до особи або її вчинків (ЛЛ, 49; СБГ, 17; ГГ, 17); *банувати* – тужити, сумувати (ЛЛ, 66; Ш., 47, СБГ, 24; ГГ, 21); *бараболя* – картопля (ЛЛ, 67; Ш., 48; СБГ, 24; ГГ, 21; Он., 45); *бодай* – хоч, хоч би

(ЛЛ, 86; ГГ, 27); *віно* – посаг, придане (Б., 57; Он., 130); *газда* – господар (Ш., 100; Б., 79; С., 55; ГГ, 51; Он., 157); *газдівство* – господарство (СБГ, 79; ГГ, 51; Он., 156); *гонор* – честь (СБГ, 71; ГГ, 47); *господарка* – господарство (ЛЛ, 164; Он., 187); *камізьелька* – жилет (ЛЛ, 269; Ш., 135; Он., 336); *леда* – ледве, тільки, як тільки (ГГ, 110), ледь-ледь (СБГ, 255); *набуватися* – гостювати, приємно проводити час у гостях (СБГ, 304; ГГ, 128); *набуток* – гостина, забава (ГГ, 128); *най* – нехай (ЛЛ, 378); *ніц* – нічого (ЛЛ, 390; ГГ, 133); *пантрувати* – пильнувати (ЛЛ, 414; ГГ, 144; Ш., 193; СБГ., 382); *файка* – люлька (ЛЛ, 576; СБГ, 576); *файно* – гарно, чудово (ЛЛ, 576; Ш., 261; СБГ, 576; ГГ, 194); *фамілія* – родина (ЛЛ, 577; Ш., 261; СБГ, 579; ГГ, 195); *фіранок* – фіранка, занавіска (ЛЛ, 585; СБГ, 591); *хлоп* – мужчина (ЛЛ, 597; Ш., 266) та ін. Всі ці та інші діалектні лексеми допомагають передати колорит гуцульського краю, ментальність гуцулів, показати історію України в її буковинському ареалі.

Використання діалектної лексики у художніх творах сучасності – показник культури авторського стилю. У прозових творах Марії Матіос діалектні слова можуть виконувати функцію прямої номінації, набувати фігурально-образних значень, забезпечувати відповідний регіональний колорит, слугувати засобом мовної характеристики героїв.

Джерела:

- СД – Матіос Марія. Солодка Даруся: Видання сьоме. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 188 с.
 Нв – Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Вид. 2-ге. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 176
 М – Матіос Марія. Москалиця. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 64 с.
 Н – Матіос Марія. Нація: вид. шосте. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 256 с.
 ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
 Березови – Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 224 с.
 СБГ – Словник буковинських говірок. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
 ЛЛ – Лексикон львівський: поважно і на жарт. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009 – 672 с.
 Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наук. думка, 1984.– Ч. 1: А – Н. – 495 с., Ч. 2: О – Я. – 515 с.
 СУМ – Словник української мови: В.11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.– Т. 1–11.
 Ш. – Шило Гаврило. Словник наддністрянських говірок. – Львів : Інститут українознавства ім.

І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 288с.

1. Грещук В.В. Семантика гуцульського діалектного слова в словнику «Лексика гуцульського говору в українській художній мові» / В.В. Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Мовознавство. – Вип. 21 – 22, - Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. – 25 – 28.
2. Дігай Тетяна. Рецензії. – maysterni.com/publication.php.
3. Зеленько А. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури // Культура слова. – Вип.22. – К.: Наукова думка, 1982. – 39.
4. Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі // Рідне слово. – Вип. 5. – К.: Наукова думка, 1971. – 52.
5. Колоїз Ж.В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» / Ж.В. Колоїз // Філологічні студії науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: Зб.наук.пр.- Вип.4. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – С.97 – 116.
6. Мислива Т.А. Діалектизми у жіночій прозі к.ХХ – п.ХХІ ст. (на матеріалі творів Марії Матіос) / Т.А. Мислива // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб.наук.пр / Відп. ред. М.Я.Плющ. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 8. – 269 – 271.
7. Zik.com.ua/ua/news/2007/09/15/90412

This article covers lexical and semantic groups of dialect vocabulary used by Maria Matios in her novels "Hardly Ever Otherwise", "Nation", "Sweet Darusia" and her story "Moskalitsya". It's found out that dialect words can perform the function of direct nomination, obtain figurative and metaphorical meanings, represent proper regional colouring and serve as means of linguistic description of characters in her novels and stories.

Key words: *dialect vocabulary, Gutsulian words, lexical and semantic groups, stylistic function.*

В статтє рассмотрєны лексико-семантичєские группы диалектной лєксии, использованной Марией Матиос в романах «Почти никогда не наоборот», «Нация», «Солодая Даруся», повєсти «Москалица». Выяснено, что диалектные слова могут выполнять функцию прямой номинации, приобретать фигурально образные значения, обеспечивать соответствующий региональный колорит, служить средством языковой характеристики героев.

Ключевые слова: *диалектная лексика, гуцулизмы, лексико-семантическая группа, стилистическая функция.*

УДК 82'282:811.161.2

ББК 81.05+81.Ук

Андрій Панченков

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ЕЛЕМЕНТИ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА АДРЕСАТА В ГОМІЛЕТИЦІ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

У статті розглянуто використання гуцульського діалекту для посилення впливу на читачів і слухачів, створення ефекту відвертості й інтимності викладу в пастирському посланні Митрополита Андрея Шептицького.

Ключові слова: *гомілетичний підстиль, проповідь, послання.*

Досліджуючи функціонування української мови в релігійній сфері, переконуємося в надзвичайній різноманітності й унікальності стильових і жанрових різновидів, тісному переплетінні традиціоналізму й новаторства, унікальному співіснуванні в сакральних текстах церковнослов'янської, латинської, староукраїнської та сучасної української мови.

Українські віряни й церковні діячі роблять вагомий внесок у розвиток різних конфесій, тож і українська мова є сакральною для православних (Українська Православна Церква – Київський Патріархат, Українська Автокефальна Православна Церква, частково Українська Православна Церква – Московський Патріархат); католиків (Українська Греко-Католицька Церква та частково Римо-Католицька Церква в Україні); протестантів (Українська Лютеранська Церква, Євангельські Християни-Баптисти, Християни Віри Євангельської, Адвентисти Сьомого Дня та ін.), а також для неоязичників (Рідна Українська Національна Віра). У різних конфесіях і в різних регіонах процес сакралізації й уцерковлення української мови різнився. Приміром, у греко-католиків аж до середини ХХ століття літургійною лишалася церковнослов'янська мова, натомість українською читали Святе Письмо й виголошували проповіді.

Проповідництво (гомілетика) є тією цариною духовно-релігійного життя, де жива українська мова побутує від найдавніших часів. Особлива інтенція проповіді та послання визначає й потребу в максимальному наближенні мови цих гомілетичних текстів до мови реципієнтів. Засобом такого наближення почасти стає використання діалектних елементів у проповідях і посланнях. Високомайстерним зразком використання

гуцульського діалекту є пастирське послання Єпископа (на той час) Андрея (Шептицького) *«До моїх любих гуцулів»*.

Актуальність цього дослідження зумовлена посиленою увагою науковців, у тому числі й лінгвістів, до гомілетичної спадщини визначного церковного діяча, потребою дослідження внеску Митрополита в історію українського проповідництва.

Досконалу обізнаність Андрея Шептицького з народною мовою, зокрема з гуцульським діалектом, досліджували філологи й богослови А. Базилевич [3], Богдан [4], М. Гринчишин [6], Б. Дзюрах [7], М. Лесюк [9; 10; 11] та ін.

Метою дослідження є з'ясування ролі й доведення історичної закономірності використання гуцульського діалекту як засобу впливу на адресата в посланні *«До моїх любих гуцулів»*.

Сучасна лінгвостилістика виокремлює в межах конфесійного (релігійного) стилю кілька підстилів: *канонічний, літургійний, молитовний, катехитичний, науково-богословський, піснеспівний, гомілетичний* [12, 197]. Жанрами гомілетичного підстилю є *розважання, звернення, лист, проповідь і послання*. Послання часто кваліфікують як «проміжний» жанр, оскільки воно має ознаки і конфесійного, і публіцистичного стилів [15; 6]. Авторами послань зазвичай є церковні ієрархи (єпископи, митрополити, патріархи), адресатами ж – вірні певної територіальної чи конфесійної громади. Обов'язковим змістом таких творів є заклики дотримуватися євангельських заповідей і церковних настанов, а також суголосні часові події та проблеми, що на них пастир хоче наголосити.

І проповідь (усна), і послання (письмове) насамперед чинять емоційний вплив на реципієнтів. Якщо в усній формі ця емоційність реалізується у своєрідній просодиці (наголоси, інтонація, темп, паузи), то в письмовій – у повторах, риторичних фігурах, окличних реченнях тощо [13, 236]. Окрім емоційного, послання передбачає також логічний вплив, переконання щодо певного способу життя та праведних учинків.

Названі особливості обумовлюють інтенцію послання – наставлення вірних згідно з істинами християнської віри. Таке наставлення має бути переконливим, впливовим і зрозумілим. Варто згадати тут яскравий приклад з художньої гуцуліани – повість Г. Хоткевича *«Камінна душа»*. Автор подає яскраві замальовки церковного життя

гуцулів, зокрема й іронічні сцени проповідництва, котре не досягає жодної мети, бо є непереконливим і незрозумілим: *«Казань відбулася перед церков. Дек скочив поза пліт, укєв штири гаджючки та й вбив посеред царинки. З того замаєня говорилося проповідь. Гуцули потисли туду і збилися такою лавою, що нею хилило, як хвилею на морі. Мало хто зрозумів, о що там ходило попові, але хто був ближче – скорботно зітхав, підіймаючи очі догори; хто стояв май далі, бесідував собі потихеньку з сусідою о маржині, а одна жінка положила собі кожух під голову і заснула, сказавши збудити себе, як казань си скінчить. Дві бабі голосно плакало зі зрушення; впрочім, на кожнім казаню плачуть дві бабі»* [14, 83].

Андрей Шептицький, здобувши блискучу освіту й багатий досвід церковного служіння, прекрасно розумів силу пастирського слова й потребу наставляти вірян у проповідях і посланнях: *«...моїм обов'язком є провадити своїх вірних до вічного спасіння почерез віру католицьку, в любові до Бога та до Його Церкви, – то значить, християнізувати життя, думки і теж навіть патріотизм моїх вірних...»* [6, VII]. Для такого християнізування Шептицький досконало вивчав спосіб життя, звичаї, проблеми та потреби своїх парафіян і постійно враховував це у своїх пастирських творах. Цю вимогу до проповідництва підкреслюють автори посібників з гомілетики [8, 28]. Допомігав Митрополитові також досвід сповідування своїх вірних, відповідно до людських потреб він і складав свої послання. Тому дослідники й відзначають певну спонтанність гомілетики Шептицького [6, X].

Урахування потреб вірян накладає відбиток і на зміст, і на композицію, і на мову гомілетичного твору. Усі без винятку підручники з проповідництва наголошують на популярності і в сенсі змістового наповнення, і в сенсі подання й розгортання думок, і в сенсі мовного оформлення [1, 87]. Священик має звертатися до вірян ніби з приятельською розмовою, щоби його розуміли всі, від найосвіченіших інтелектуалів до малих дітей; брати приклад з проповідей Ісуса Христа, який метафорами, притчами й життєвими образами оповідав про Царство Боже [18, 80]. Мова проповідника має бути прямою й сучасною [2, 131], своїми виразовими засобами тісно переплітатися із сучасним змістом [20, 173].

Саме проповідь і послання, на відміну від канонічних текстів, завжди відрізнялися наближеністю до народної мови, своєю

формою стоячи на межі конфесійного, художнього та публіцистичного стилів. У ній народна мова знайшла найширший вияв. Цікаво, що, наприклад, у часи всезагального панування латини католицька церква розвивала проповідництво народними мовами. І, як це не парадоксально, латинська наднаціональна церква стала могутнім пропагандистом національних мов [19, 95–96]. Гомілетичні тексти є одним із масових і споживаних продуктів культури, вони гнучко пристосовуються до рівня слухачів.

Дослідниця української гомілетики Г.Чуба відзначає, що вже з другої половини XVI століття в карпатському регіоні відчувається потужний вплив ідей європейської Реформації. Цей вплив виявлявся як у цитуванні іншомовних авторів, так і в загальній стратегії побудови гомілетичних творів. Відмовившись від складних схоластичних доказів, вигадливих літературних прийомів і надмірного метафоризування, проповідники зосереджувалися насамперед на морально-етичних аспектах, що впливали з біблійного тексту. Руські автори будували свої проповіді за принципом «посполитизації» тексту, намагалися вплинути не лише на формування світогляду адресата, а передусім на його поведінку. Особливістю таких гомілетичних текстів є проста мова з домішками угорських і польських слів, невеликою кількістю церковнослов'янської лексики, зрозумілої вірянам, і з використанням діалекту [16, 16–18].

Отже, важливим засобом наближення до реципієнта, посилення впливу й інтимізації викладу є «посполитизація» тексту, зокрема використання діалектного мовлення.

Андрей Шептицький майстерно використав свою глибоку обізнаність із гуцульським діалектом у пастирському посланні «До моїх любих гуцулів». Як наголошує М. Лесюк, таке вживання діалекту «не було загравання, не була бравада, це була нормальна, щира розмова батька зі своїми дітьми, душпастиря зі своїми вірними рідною для них говіркою» [10, 105].

Проаналізуємо це послання з огляду на викладені нами позиції щодо інтенції творів такого жанру й «посполитизації» гомілетичного тексту.

Послання «До моїх любих гуцулів» є зразком майстерного пастирського твору, окремі фрагменти якого можна назвати навіть високохудожніми. Не дарма уривок цього

тексту було використано для мовної характеристики героя у фільмі Олесь Янчука «Владика Андрей» (2008): *«Переїхавши Ваші красні гори, пізнавсми, ек Ви живете, і полюбивсми Вас так, що дуже банно було мені Вас опускати...»* (72)¹.

За типом послання аналізований нами текст є посланням до вірних [4, 478]. Він традиційно складається зі вступу, основної частини та заключної частини.

Вступ пастирського послання містить початкове вітання й окреслює мету написання (*«тільки злотних ниток любви понасновувалоси межи мнов а Вами, шо ретельно приймете від мене радо і це письмо, еке я Вам здалеку посилаю. Я хочу ним утвердити Вас у добрім, а остеречьи від злого; хочу, аби Ви мали й на письмі від мене науку, шо її бисте могли чытати у чытальнях, скімси Вам у кождім селі позакладав»* (72). Далі автор складає гуцулам *«подеку за файну гостину»* (73).

Основна частина послання побудована з урахуванням важливого принципу діалогічності тексту: вона містить констатацію гріхів вірян, до яких автор звертається, і добрі поради, що можуть стати порятунком від цих гріхів. Шептицький неодноразово підкреслює, що це послання є відповіддю на спілкування, запитання, потреби та прохання гуцулів. З усього побаченого й почутого він робить пастирські висновки й виводить досить конкретні рецепти побожної праведної поведінки. Теоретики гомілетики наводять безліч прикладів досягнення зв'язку з вірянам, забезпечення внутрішньої діалогічності проповіді чи послання: готувати пастирські твори, поклавши праворуч Святе Письмо, а ліворуч – свіжу газету; повісити перед храмом скриньку для запитань парафіян; вислуховувати запитання вірних і відповідати на ці запитання в проповіді чи посланні [18, 79–82]. Діалогічність тексту Шептицького досягається також за допомогою постійних звертань, прохань не гніватися на нього за таку науку, використання риторичних запитань: *«... ек же плакати та якими слезами змивати такі гріхи! Єкими молитвами віпросити у Бога, аби затримав громи свого гніву, шо над такими людьми зависли! Ек вімолити їм відпушення таких*

¹ Тут і далі, цитуючи текст аналізованого послання, покликатимемося на видання: Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр., т. 1. – Львів, 2007, зазначаючи в круглих дужках номер сторінки.

гріхів! Єк вікупити їх від тої безмірної карі, що стоїт на них записана! А до того усього веде горівка – та аді трутина, що по селі розходиться з цього гнізда-зарази та беззаконства, з тої коршми!» (85).

До гріхів, на яких особливо варто наголосити, автор зараховує подружню зраду, п'янство та звичаї й забобони поганських часів. Як бачимо, тематика цього блоку основної частини послання є вкрай інтимною. Тож щирі слова та зрозумілий гуцулам діалект цілком відповідають інтимності пастирської науки.

Застерігаючи від подружньої зради, перелюбу, блуду, Єпископ Андрей відверто картає цей гріх, але додає, що гуцули не заслуговують на нього й можуть викорінити поміж собою: *«таке хіба межі маржинов може бути, а ни межі людьми, – тай того ше межі такими мудрими людьми, єк гуцули!» (76).* Цими словами автор свідомо тримається засадничого принципу пастирського богослов'я – картати не людину, а її гріх, завжди зберігати позитивне ставлення та віру у виправлення грішника [8, 19]. Пастир безпосередньо реалізує інтенцію свого послання – прямо закликає позбутися цього страшного гріха: *«усі громади взиваю, усіх по громадах вітів і старшину громацку, усіх старших людей у селі тай старшу челідь, усіх таздів і таздинь, усіх легінів і тівчет, аби Ви дбали за славу Божу і самі викорінювали з-помежи себе заразу блудства. Це Ваша робота. Єк Ви цього ни зробите, марно пропадуть Ваші села! І Ваша свєта земля перейде у чужі руки!» (79).*

Наступним гріхом автор проголошує дотримання огидних з погляду християнства поганських звичаїв, зокрема так званої «грушки». За давнім гуцульським звичаєм, коли помирала людина, улаштовували ігрища при померлому («грушка» – від слова «гра»), аби забуватися та збавляти час [5, 19]. Шептицький застерігає: *«цєс гріх кібзує корінь цілого життя христенцього... Ніколи ни роби другому, шо тобі ни миле!» (82).*

Ще одним гріхом, згаданим у посланні, є пияцтво: *«горівка відбирає христининові ше май сто раз дорошій добра, ніж здоров'є дочєсне тай маєток! Бо відбирає єму чєсть, приглушнює сумлінне, затемнює розум, – а на останку обдирає з ласки у Господа Бога» (83).* Виразним засобом авторської інтимізації виступає в цьому розділі вставлене речення, що характеризує внутрішнє ставлення до

висвітлюваної проблеми: *«... онь кров у мні закипіла на ту гадку!» (85).*

Блок конкретних порад є максимально практичним, ужитковим. Автор навіть дає настанови, як читати цього листа, які розрахунки й розважання дозволять щонайкраще виконати ці поради. «Добрі ради» Шептицького виглядають так: звиряти всі справи з Богом, молитися: *«ураз з Богом та молитвов зачинайте тай дуже уважєйте, аби по-Божому робити та розумно» (89);* стеретися боргів і позик: *«хто довгу ни боїтси, цєй Бога ни боїтси» (88);* не марнувати мастку: *«шо Вам дєдє тай нєня лишили, то маєте тітям своїм по смерті лишити» (88);* дбати про порядок і гігієну в оселі: *«подивиси ані лиш по своїй хаті! Кілько можно ше у ній зробити, аби уна була май файнішия тай чістішия!» (91);* не вірити в забобони й ворожіння: *«такої сили, аби знати то, шо буде, або у єкімс тілі помочьи, ни мают ворожбити вид себе, – бо й ніхто її ни має» (93);* святкувати неділі та свята: *«Ісус Христос дав тобі Свої свєтої Крови напитиси і Кіло своє їсти під видами хліба та вина» (97);* читати Святе Письмо: *«таким способом може навчєтитиси віри свєтої і такий христинин, шо дотєпер мало її знає, хоть, може, й над гробом трісєси» (97);* щиро сповідатися: *«тим письмом дуже Вас файно просю, аби ви ... ніколи у сповіді свєтій нічого перед ксьондзом у серцю ни закривали, а усе шіре вісказали так, єк у Вашім життю було» (97).* Інтимізації викладу пастирських порад сприяє народна фразеологія, апеляція до власного досвіду, вибачення за таку відверту й не надто приємну розмову. Варто підкреслити також уживання кількох цитат зі Святого Письма, переданих гуцульським діалектом: *«Радуйтиси й веселїтси, бо заплава Ваша велика у небі» (73); «Ни будєш мати єнчьих богів, кромі Мене!» (94–95)* тощо. Українська гомілетична традиція знає кілька варіантів цитування Святого Письма: від наведення цих уривків церковнослов'янською – до цитування живою українською мовою. Передаючи «неканонічним» діалектом фрагменти Біблії, Шептицький далі тримається настанови «посполитизації» тексту свого послання, наближає зміст цих цитат до читачів і слухачів.

Заключна частина пастирського послання «До моїх любих гуцулів» містить заклик не марнувати Божих дарів, благословення та прощання *«Мир вам» (98).*

Як підкреслив єпископ Богдан (Дзюрах) у своїй передмові до видання пастирських послань Андрея Шептицького, «вражають у писаннях Митрополита безпосередність вислову, простота і надзвичайна щирість, із якими він звертається до адресатів. Високоосвічена та глибоко духовна людина, він не створює навіть тіні вищості чи якогось невидимого бар'єру. Такий стиль писань не завжди був поширений серед вищих світських і духовних верств, тож поет Іван Франко навіть назвав його великим «новаторством» Митрополита Андрея» [7, XXI–XXII].

Таким чином, елементи гуцульського діалекту використано Андреем Шептицьким у посланні «До моїх любих гуцулів» з метою забезпечення максимального впливу, посилення інтимності та внутрішньої діалогічності пастирського твору. Така комунікативна стратегія зумовлена традицією «посполитизації» гомілетичних текстів, що прослідковується на західноукраїнських землях із другої половини XVI століття.

Подальші дослідження гомілетичного підстилю конфесійного стилю української мови можуть стосуватися розвитку української гомілетики у XX – на початку XXI століття, зокрема традицій і новацій у мовних засобах впливу.

1. Аверкий (Таушев), єп. Руководство по гомилетике. – М., 2001.
2. Александренко Н. Гомилетика. Сем шагов к проповеди. – Одесса, 1997.
3. Базилевич А. Історія видань творів Митрополита Андрея // Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького, т. 1. – Торонто, 1965. – В-17–В-237.
4. Богдан Структурно-семантична організація послань Андрея Шептицького та особливості функціонування мовноетикетних виразів у них // Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції. – Львів, 2000. 478–485.
5. Влад М. Стрітенне. Книжка гуцульських звичаїв і вірувань. – К., 1992.
6. Гринчишин М. Введення // Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр., т. 1. – Львів, 2007. – VII–XI.
7. Дзюрах Б. «Великий і небуденний» пастир // Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр., т. 1. – Львів, 2007. – XII–XLIX.
8. Кияк Р., о. Гомілетика. – Івано-Франківськ, 1997.
9. Лесюк М. Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького // Писанка. Всеукраїнський культурно-мистецький етнографічний журнал. – Ч. 1 (17). – Верховина, 1996. – 6–7.
10. Лесюк М. Митрополит Андрей Шептицький – знавець гуцульського діалекту // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія (Мовознавство). – Випуск XIX–XX. – Івано-Франківськ, 2009. С 104–109.

11. Лесюк М. Мова послання Андрея Шептицького «До моїх любих гуцулів» // Спадщина Митрополита Андрея Шептицького. – Івано-Франківськ, 2000. – 119–125.
12. Петришина О. Визначальні риси та особливості функціонування проповідницького підстилю як різновиду релігійного стилю сучасної української літературної мови // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Випуск 509–511. 196–203.
13. Розанова Н. Коммуникативно-жанровые особенности храмовой проповеди // «И.А. Бодуэн де Куртенэ: Ученый. Учитель. Личность»: Доклады научно-практической конференции «Лингвистическое наследие И.А. Бодуэна де Куртенэ на исходе XX столетия». – Красноярск, 2000. – 233–237.
14. Хоткевич Г. Камінна душа: Повесть. – К., 1970.
15. Худякова Е. Социальная обусловленность системы жанров и жанровой компетенции в церковно-религиозной сфере (на примере текстов Русской Православной Церкви и Украинской Православной Церкви Московского Патриархата): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Пермь, 2009.
16. Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія: Дослідження, каталог, описи. – К. – Львів, 2011.
17. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр., т. 1. – Львів, 2007.
18. Panuś K, ks. Sztuka głoszenia kazań. – Kraków, 2008.
19. Pasierb J. Miejsce kaznodziejstwa w kulturze polskiej // tenże. Pionowy wymiar kultury. – Kraków, 2008. – S. 95–96.
20. Richard R. Preparing Evangelistic Sermons: A Seven-Step Method for Preaching. – Grand Rapids, 2005.

The article examines the use of Gutsulian dialect to enhance the impact on readers and listeners, creating the effect of openness and intimacy of presentation in the pastoral epistle «To My Dear Hutsuls» by Andrey Sheptytsky.

Key words: homiletical substyle, sermon, message.

В статті розглянуто використання гуцульського діалекта для посилення впливу на читачей і слухачей, створення ефекта відкритості та інтимності викладу в пастирському посланні Митрополита Андрея Шептицького.

Ключевые слова: гомілетический подстиль, проповідь, послание.

Марія Скаб, Мар'ян Скаб

БІБЛІЙНИЙ СКЛАДНИК МОВНОЇ
КАРТИНИ СВІТУ ГУЦУЛІВ

У статті на матеріалі творів Марка Черемшини досліджено біблійний складник мовної картини світу гуцулів. Автори приходять до висновку, що християнські уявлення, зокрема й біблійні елементи, глибоко вкорінені в їхню мовну картину світу гуцулів, хоча, будучи для простої людини досить складними, часто зазнають фонетичного переоформлення, своєрідного спрощення і пристосування до фонетичної системи гуцульських говірок.

Ключові слова: мовна картина світу, бібліїзми, біблійні фразеологізми, біблійний складник мовної картини світу.

Бібліїзми в українській мові вже були об'єктом вивчення лінгвістів (див. праці Н. Бабич, З. Бакум, Л. Будівської, Г. Бурдіної, М. Демського, В. Денисюка, Л. Запорожець, Г. Клімчук, А. Коваль, О. Ковач, А. Ковтун, Ж. Колоїз, Л. Коломієць, А. Кравчук, М. Крупи, В. Політила, З. Сікорської, М. Скаб, Н. Сологуб, І. Судук, Г. Тимошик, Г. Чуби та ін.), однак біблійний складник мовної картини світу гуцулів ще не привертав уваги дослідників, що і є метою нашої статті. Дослідження проводимо на матеріалі творів Марка Черемшини, який називав себе гуцулом і часто давав підзаголовок до своїх творів – „із гуцульського життя”.

Мова творів письменника насичена висловами зі словом *Бог*, *Господь*, що засвідчує сліди християнського світогляду – визнання Бога як Творця всього земного (написання слів із релігійним значенням у реченнях подаємо за аналізованим виданням [11], вказуючи при ілюстраціях лише сторінку). Слово *Бог* є, безсумнівно, дуже давнім, ще язичницьким, однак у текстах Марка Черемшини йдеться про єдиного Бога, що уособлює собою християнські уявлення. Що ж до слова *Господь*, то І. Огієнко зауважує, що „слово *Господь* і *Господин* спершу не розрізнялися. І тільки з прийняттям християнства слово *Господь* стало використовуватись при звертанні до Бога, а *господин* – до людини” [6, 171]. Відразу зауважимо, що і слово *Бог*, і слово *Господь* знаходимо у мовленні гуцулів як із голосним [o], так із голосним [i] у закритому складі, що засвідчує глибоку вкоріненість цих слів у

мовну свідомість гуцулів: *Самі здорові видите, бог би вам дав пановане!* (с. 42) – *Най біг даст на пожиток, бадічку Луки!* (с. 35); *А може, господь даст, шо мій Петрик на попа вивчытси, то буде за вас служби правити, будут вам карби даровані* (с. 30) – *Поклав би тобі господь добро у хату, у тоці – стирти пишениці, у стайнях – стадо, ріллю – на плиттю, у вікнах – сонце, вірність – у постелі!* (с. 220). Узвичаєність лексеми *господь* засвідчують і утворення від неї похідних, причому не лише першого ступеня – із зменшувально-пестливим суфіксом **-к-** (*Ей, госпідку милосердний, йкий-їс добрий та уважний на оці гори!* (с. 104); *Дай госпідку спасувати та не хорувати, – кажу* (с. 196)), але й другого чи навіть третього (*Один патентар скочив був, підбіг, загоспідкався і, заточившися колесом, упав у траву* (с. 117)).

Життя гуцулів повне молитви – розмови з Богом, особливо в складні моменти життя: *Ану віговори оченаш, то зараз ті легше стане* (с. 40). Основною і найчастіше вживаною молитвою є Господня молитва „Отче наш”, яку дав Ісус Христос у Нагірній проповіді. Її навчали змалку всіх дітей, а поки вони не могли самі запам'ятати, проказували замість них: *Нене, я піду спати, прокажіт оченаш, – просила мала Анничка, що, накормившися, дрімала при „столи”* (с. 44). Початкові слова цієї молитви стали її назвою, яка лексикалізувалася та зазнала у вимові простих гуцулів асиміляційних змін, що засвідчує певний автоматизм у проказуванні молитв: *Бадіки клячать теж і відмовляють уривками оченаш* (с. 67). У мові ж автора частіше знаходимо правильну, хоча й лексикалізовану форму *отченаш*: *Відтак за того саме голосно отченаш відказувала* (с. 89). Однак найчастіше письменник використовує слово *отченаш* у формі множини (*Прийшли самі газди. Не пилувалися додому, харчували, то молилися, то згадували небіжску добрими словами, то знов харчували і говорили отченаші, так аж поза полуденок* (с. 44); – *Скляними очима дивилися на свої руки, святих призивали, отченаші зачинали й уривали* (с. 108); *...відговорювали уривками отченаші* (с. 87); думаємо, це означає не просто проказування цієї молитви більше одного разу, але й інших молитов, про що свідчить хоча б оця ілюстрація: *Насамперед умер старий панотець, а владика прислав у село молодого*

духовника-парубка. *Править він відправу приязно і красно, бо сам високий і голос високий. Запровадив нові установи і нові **отченаші** та й навернув до божого дому всю челядь* (с. 221).

Слово *амінь*, яким Ісус Христос закінчує свою молитву в Нагірній проповіді (грецьке *амінь* означає „правда”, „нехай так буде”, „погоджено”, його вживають у кінці молитов, проповідей, послань [4, 190]), у мові гуцулів означає „кінець”: – *Гей, люди добрі, зробіт ми тут **амінь** та й перекажіт моїй, най веде діти з торбами* (с. 84); *На війні нема віри, нема серця, нема жінки, лиш неприятім, та й **амінь!*** (с. 99); *Най мій тезко спустить ноги, най гримне з цівки, най слово писне, та й зараз йому **амінь*** (с. 219), причому інколи йому передують інші молитовні формули: *Зарубав го **навіки-вічні, амінь** – потверджають бадіки* (с. 68).

У творах Марка Черемшини, а отже й у мовній картині світу гуцулів, наявні уривки й інших молитов, наприклад, виголосу, який супроводжує хресне знамення і містить згадку про всі три іпостасі Бога: – ***Мньоца с-с-с-ина с-с-с-світого духа, амінь!** – у один голос застогнали бадіки* (с. 67); – ***Мньоця, і сина, і духа світого!*** (с. 201), причому теж у дещо зміненому звучанні.

Назву третьої іпостасі Святої Трійці – *Дух Святий* знаходимо й у висловах-оберегах, які звичайно проказують при згадці про нечисту силу: *Аби-с, любко-кумка, мала хліба та й до хліба, та й аби ті господь боронив від нечестой сили, **дух світий при нас!** – приязно приговорюють кумки одна наперед одної* (с. 68); – *Дековать вам, любетка, файно за добре слово та й за вашу ласку, що помогли-сте ми скараскатиси, **дух світий з нами, щезника*** (с. 68); – *Най щезає, най щезає, **дух світий при нас!** – загомоніли кумки* (с. 71); *Але що то нетрудний, **дух божий з нами, фурт свої: продай drankу, не попусти!*** (с. 69).

Думаємо, під впливом молитв, читаних у церкві, виник вислів *сохрань божє*, часто вживаний гуцулами саме в церковнослов'янському мовному оформленні і перетворений фактично в оберегову формулу, оскільки перед *божє* завжди відсутня кома: ***Сохрань божє**, – але екби я від цеї не зачав, то і той не нагадав би, ану, погодіт крішку, а зараз мете чути...* (с. 156); ***Сохрань божє** від якої пригоди!* (с. 245); *Гадаєте, що Семенко з Черемошем у гніву? **Сохрань божє!*** (с. 250).

У творах Марка Черемшини знаходимо згадку про церковні книги, які найчастіше

являють собою частини Біблії: *Находить дяк із **псалтирею*** (с. 66); *Дяк кладе **псалтирю** на стіл, скидає з себе байбарак і капелюх та й роззуває чоботи* (с. 66); тут ідеться про Псалтир – книгу, що становить собою частину Старого Заповіту і містить 150 псалмів, які приписують пророкові Давиду. Псалтир звичайно читають біля тіла покійника. У мовленні простих людей ця назва також зазнає фонетичних змін: *Видит ми си, шо то він справивси суди з Олійникової царинки, бо шос під пахов, отік **савтиря**, – відповідає визируючий бадіка* (с. 65). Надзвичайно цікавий приклад знаходимо в оповіданні „Основини”: – *Дяк отвирає **псалтирю** й читає більше за пам'яті: „Блажен мужик, іже не йде на світ нечестий і на путо грішне не стане і на сідало губителів не седе...”* (с. 66). У цьому прикладі маємо своєрідний переспів початку першого псалма, який в українському варіанті церковнослов'янської мови звучить так: *Блажен муж, іже не іде на світ нечестивих, і на пути грішних не ста, і на сідалище губителей не сіде.* Як бачимо, навіть дяк, який мав певну освіту, напам'ять розказує дещо видозмінений текст, ближчий для розуміння простої людини, більш-менш правильно передаючи зміст тексту.

Згадано автором і назву основної книги християн – *Євангеліє*, однак лише один раз і також у дещо фонетично спотвореному вигляді: *Та й здоймеш пізьму з Митра та й не меш йго кованим **євангелем** по голові бити за то, шо в церкві відвернув рот від руки твоєї* (с. 101).

Як не дивно, але в оповіданнях Марка Черемшини практично не згадано ікони Ісуса Христа, Матері Божої чи інших святих, хрест, які звичайно були в кожній гуцульській хаті, і лише поодинокі приклади засвідчують їх наявність у храмі: *В церкві жінки **Іванів вівтар** зіллями убирають, гей до шлюбу* (с. 176); *Іде та й роздумує, чи лишити сегоднішне молоко на сметанку, чи понести до Берчихи та й сире продати, аби впрятати грошиків на свічку ід **богородиці*** (с. 55). Однак двічі згадано розп'яття, яке було не просто церковним атрибутом, але й елементом обряду: *Хрестилася і біла в груди, всі **розп'яття** обцілувала* (с. 89); *На лавиці під образами лежало тіло. Кінець голів **розп'яття** межі двома свічками розливало німий сум над Плашкою* (с. 50). До речі, особливістю гуцульського мовлення є використання вислову *спадайте на рани божі*, прохаючи змилюватися над кимось: – *Та ек же*

це, панчику? **Спадайте на рани божі**, лишіт сьвітого, – просив Курило. – **Спадайте на рани божі**, пишній та файній пане здекурю, комісаріку наш любий, – голосила Курилиха (с. 43); **Жінки і дівчата** кинулись до ніг комендантові і піворили, просячи, **щоби спадав на рани божі і віддав їм газдів і дедів** (с. 122); **Очима хрест** цілували, **божі рани прикликали**, сковані руки підіймали, **аби хрест** поздіймав ланці їм, грішним, **аби село** заступив перед напастями, **аби зволив нічку** переночувати, **аби...** (с. 117). У цьому усталеному вислові спостерігаємо алюзію на історію страти Ісуса Христа, хоча сама традиція набоженства до Святих Ран Ісуса зародилася у ХІХ ст. (її практикує католицька та греко-католицька церкви) [8, 57-58].

Нерідко автор використовує назви церковних свят, які слугували для гуцулів своєрідними часовими мітками в році: **...сьогодні маємо неділю, а від цієї середи за тиждень маємо богородички малої** (с. 80); **Каже та й проказує тогид на саму богородицю...** (с. 156); **Ще одні радили піти це раз до директора [...], аби не збавляв їх весни божої та й великодня** (с. 169); **По знесінню дав біг красну днинку** (с. 195). Інколи назви церковних свят мають переносне значення: **Йй-га, то ти, казати, таки увесь великдень нені справила?** (с. 168) – тут слово великдень означає „все, що входить у великодній кошик, насамперед писанки”; **Скільки літ маєш, бадю? – мені вже, проше чесного дохтора, мені вже йде ід пилипівці** (с. 58) – пилипівкою називають зимовий піст, який в уявленні гуцулів асоціювався із заходом людського життя. Інколи назви церковних свят є елементом порівняння: **Князь убраний, гей на великдень, підтирається паличкою...** (с. 204).

Слово **заповіді**, яке звичайно асоціюють із біблійним значенням („повчання, своєрідний наказ, найчастіше морально-побутового змісту”; „суворе правило поведінки”, „неухильний обов'язок” [4, 67]), у творах Марка Черемшини має дещо інший зміст – „оголошення священиком про заручини та весілля”: **...це село не наговорилося, не насудилося, а дід вже на заповіді несе** (с. 204); **Пішли в церкві заповіді, пішла селом догана...** (с. 228).

Глибоке закорінення християнської релігії у мовній картині світу гуцулів, незважаючи на поширену думку про язичництво цієї етнічної групи, засвідчують вітальні вислови: **Юра схиляє тоді лице**

вдолину, батіжок ховає назад плечей, каже газді гечно „славайсу” і борзенько з ним розминається (с. 53). **Славайсу** є скороченим варіантом вислову **Слава Ісусу Христу!** і часто поєднується з іншими вітальними формулами, до складу яких входить слово **мир**, що, думаємо, споріднене із біблійним єврейським привітанням [9, 33]: – **Славайсу**, – сказав **Танасій**, розпочинаючи привітання з кумою. – **Навіки сла!** – відповіла **Тимофіїха**. – **Що си діє, кумко Пара', миром?** – **От миром**, богу декувати, **позаєк миром** (с. 75); – **Славайсу!** – **Навіки**. – **Ба, ци миром**, газдині пишні та годні? – **Ой миром**, вуєчки файні та славні, **позаєк тепер миром** (с. 102); – **А дома миром?** – **Миром**, – **кажу** (с. 200); – **Ночою миром**, **Гафійко-душко!** – **Гости миром**, **Петрику любий!** (с. 200).

Слово **хрестити** у гуцульських говірках має фонетичний відповідник **ерстити**: **Аби я тобі копилюка ерстив?** (с. 147); – **Гей, Іванчику божий, Іванчику чорнобривий, роздай діти межі молодиці, аби-с мав шо ерстити, аби-с мав де у кумах бувати!** (с. 176). Дуже часто в уста героїв Марка Черемшина вкладає слово **хрещені** (у тексті **ірщени**), що має позитивну конотацію і протиставляє християн людям іншого віросповідання: – **Йй, най бог криє, бадіку Ілаше, вас від усекі прички та й усіх нас, ірщених!** – протестував **руками приземкуватий Юрко Бросюк** (с. 46); **Кілько вас тут є ірщених, то аби-сте були свідомі: через оцес варінник я на старця зійшов** (с. 81); **Але я отут межі нами кажу вам вірну правду, шо ему не варт поляком бути, бо то – шануючи образ і вас ірщених – таки пустий друк та й решта** (с. 179). Цікаво, що звичайно в таких висловах вживають слово **християнин**, а не **хрещений**, очевидно, саме конкретний церковний обряд хрещення у картині світу гуцула є символом християнина, хоча й слово **християнин** (чи **христинин**) знаходимо у творах письменника у мовленні персонажів: **Милі християни**, – **приповідав**, – **це не вояки мене кують ланцями, це Митро Пужливий мене кує** (с. 102); **Ратуймо христинина!** (с. 84); **...доки тебе звір не збавит або христинин до вершка берези горі ногами не присилит...** (с. 182).

Свідченням християнського світогляду гуцулів – визнання Бога як Творця всього земного – є численні вислови з прикметником **божий**: **божий дім** (**Чіму ви не вбираєте дрантиву дранку, ек ідете до дому божого, але берете білу чісану сорочку, та й фустку броцку, та й коралі, та й киптарь смушковий,**

та й постільці легонькі? (с. 110); Бадіки лігма стелються і просять братів церковних, аби вступилися за **домом божим** (с. 114); ...коли москаль спалит **дім божий**, то село не збірує другу церкву покласти (с. 115); Пани наші чесні та грішні, що ми вам винні, що за **дім божий** вступаємося? (с. 116)); **мир божий** (Сонце, що лише пополуднувало, і взялося йти в дальшу дорогу, та й так гріє **мир божий**, що поти збивають (с. 54)), – Ов! то, мой, хло', скрізь бідує **мир божий!** (с. 85), де мир, як у церковнослов'янській мові, означає „світ”); **божа воля** (А як неприємком станеся **божа воля** та й Мотрюк замкнет очі, то най село каже, що собі хоче... (с. 210); Така вже, відай, була **божа воля** (с. 246)); **божа ласка** (– Це ласка **божа**, жінко, коби лиш пан узєв, аби не заздрів більма (с. 78); – Та що **божа ласка** та й панька, то най тото буде (с. 79)); **слово боже** (Та лишень закінчив панотець **боже слово**, а церква заметушилася (с. 177)); **божа земля** (с. 36), **рік божий** (с. 36), **гадки божі** (с. 115), **божий двір**, **боже діло** (с. 114), **хлібець божий** (с. 142); **весна божа** (с. 169) тощо.

У біблійній фразеології **Божим даром** називають „певні вміння, які виявляються в чомусь; талант, видатні здібності, природне обдарування” [5], однак у мовленні гуцулів – це „їжа”: Несу я **дар божий** до рота, але так, як крадене, як би воно мене удавити мало (с. 196); – Ви тепер не пантруйте нас, – говорить він, – але декуйте богові, що-сте збулися нещестя. Ми самі упораємося з **божим даром**. Нівроку, стів не порожний, харчу ласка божа (с. 68),

Біблійний вислів **царство небесне** [5] гуцули використовують переважно при згадці про покійників чи про наступне потойбічне життя: Так-таки сталоси на її слові, дав би їй **біг царство небесне!** (с. 36); – Дедя – Василь, **царство їм небесне!** (с. 197); **Царство небесне** його душечці (с. 246); Бо панотець їх похрестив, повинчав, сестрицями в церкві установив, гріхи з них змивав, сварив, кривим небіщикам **царство** вимолював (с. 100).

Вислів **пастир** духовний має у творах Марка Черемшини дещо книжний відтінок, принаймні він використовувався лише в мовленні автора або в розмові зі священником: Такий **духовник божий**, такий **пастир** свячений! (с. 100); Віит пригадав, як передтогид мадярські гусари по всіх гірських селах вилонили і потратили **пастирів духовних...** (с. 124); Молодиці скося поглядають на кухарку і питаються панотця, чому приймив собі таку вісповату мазурку, а

не якусь красну та делікатну паню, а панотець оправдується, що і над ним є **пастир** і шо той його **пастир** не зволяє йому красну челядину в себе тримати, аби менша покуса була, бо його ручки мають пильнувати **церковного винограду** (с. 224).

Ім'я Юда у мовленні гуцулів, та й загалом в українській мові набув переносного значення „зрадник”: **Тоті юди, тоті осуди, тоті вуводи гонорні** (с. 193); від нього навіть утворилися похідне **юдити** за значенням „намовляти до злого, під'юджувати” [2, 223]: **Стала я в гадках, а він, дух світий при нас, ірцених, юдит мене на своє** (с. 69).

У літературі неодноразово йшлося про те, що інколи українські прислів'я перегукуються із біблійними сентенціями. Окремі з них лінгвісти визначають як біблійні, наприклад, **Бог дав, бог узєв** [3; 7], який ми знаходимо й у мовленні гуцулів: **Маєш діти? – Біг дав, та й біг узєв. Найшлоси було тройко, та й, аді, так ек віником замів** (с. 58); **Ну, та що ж дієти, біг дав, біг узєв** (с. 59).

У присвятах Василю Стефанику та літературно-критичних статтях Марко Черемшина використовує й інші біблійні вислови, які засвідчують його освіченість, добре знання Святого Письма: **І душаться люди у божій землі і приймають кару від людей і від бога...** (с. 240); **Та чи тобі, ба й Василю, ані раз не банно, Та як бачиш десь у людей і гроші, і манну?** (с. 241); **Довголітня, великанська мартирологія українського народу вступила в нову добу боротьби – в добу ясного, дзвінкого протесту проти своїх гнобителів – в добу творення історії. Ввесь світ дивиться тепер на неустрашимість, самопосвяту і ідейність борців і дивується, що у народу, гнобленого через сотки літ, у народу, окраденого із усього земного добра, ще не завмерла ідея волі, рівності та воскресення, що народний дух грімким голосом відзивається до всього культурного світу** (с. 336); **Все ішли ви прямо і тільки шляхом праці для свого народу, не відступаючи убік ані на крок, хоч той прямий ваш життєвий шлях був терневий** (с. 339). У листах спостерігаємо вислів **святая святих**: ...як кожний робітник пера, має він своє **святая святих** (с. 377).

Аналіз біблізмів у творах Марка Черемшини засвідчує, що, незважаючи на поширену думку про глибоко закорінене й широко розповсюджене язичництво цієї етнічної групи, усе ж таки християнська тема, зокрема й біблійні елементи глибоко проникли

в мовну картину світу гуцулів, хоча, очевидно, ці вислови були для простої людини інколи досить складними та незрозумілими, що зумовило численні випадки їх фонетичного переоформлення, своєрідного спрощення і пристосування до фонетичної системи гуцульських говірок.

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська; [Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України]. – Львів, 1997. – 232 с.
3. Дубровина К.Н. Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов / К.Н. Дубровина. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 808 с.
4. Коваль А.П. Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
5. Колоїз Ж. В. Слово Благовісті : словник-довідник фразем біблійного походження / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Вид-во „І.В.І.”, 2002. – 96 с.
6. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. – К. : АТ „Обереги”, 1994. – 424 с.
7. Николаюк Н.Г. Библийское слово в нашей речи: Словарь-справочник. – СПб. : ООО „Светлячок”, 1998. – 448 с.
8. Світло вервиці. – Вид. 3-тє, поправлене. – Львів: Добра книжка, 2003. – 148 с.
9. Ткаченко О. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу) / Орест Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с.
10. Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник / Укладачі: Л. П. Будівська, З. Сікорська. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2007. – 76 с.
11. Черемшина М. Новели. Посвяти Василю Стефанику. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи / вступна стаття, упоряд. й приміт. О. В. Мишанича; ред. тому В. М. Русанівський / Марко Черемшина. – К. : Наук. думка, 1987. – 448 с.: портр. – (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр. літ.).

The article deals with the biblical constituent of the Gutsuls' linguistic picture of the world on the basis of Marko Cheremshyna's works. The authors come to the conclusion that Christian concepts in general and biblical elements in particular took deep roots in the the Gutsuls' linguistic picture of the world but being complicated enough for an ordinary person they often underwent phonetic transformation, some simplification and adjustment to phonetic system of Gutsuls' dialects.

Key words: *linguistic picture of the world, biblical expressions, biblical phraseological units, biblical constituent of the linguistic picture of the world.*

В статтє на матеріалє произведений Марка Черемшини исследовано библийская составляющая часть языковой картины мира гуцулов. Авторы приходят к выводу, что христианские представления, в частности и библийские элементы, глубоко укорененные в их языковую картину мира гуцулов, хотя, будучи для

простого человека достаточно сложными, часто испытывают фонетическое переоформление, своеобразное упрощение и приспособление к фонетической системе гуцульских говора.

Ключевые слова: *языковая картина мира, библизми, библийские фразеологизмы, библийская составляющая часть языковой картины мира.*

УДК 811. 161. 2'367. 625

ББК 81.031.45

Марія Федурко

ІСТОРІЯ СЕЛА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті одиниці лексико-фразеологічного рівня говірки одного села обстежено в контексті етнолінгвістичного підходу. Встановлено, що наявність серед них чужомовних елементів вмотивована історично й засвідчує безпосередні контакти носіїв говірки з представниками інших народів і культур.

Ключові слова: *говірка, лексема, фразеологізм, ойконім, апелятив, запозичення, прізвисько.*

Сьогодні не потребує доведення думка, що найадекватнішим засобом пізнання народу є його мова, у якій найповніше відображені всі тонкощі його світосприйняття і світобачення, його ментальність і характер, сучасне буття та історична доля. Варто лише захотіти читати з цієї величної книги – і стільки захопливих сторінок відкриється небайдужому читачеві. Важливим у такому разі виявляється все: і мова етносу в цілому, й окрема її говірка, бо в цій останній також живе історія, хай не така масштабна, але, поза сумнівом, цікава й сповнена усіляких барв – сумних і веселих. Спробуємо показати це на прикладі однієї з бойківських говірок – мові села Велика Білина Самбірського району Львівської області.

Село розташоване на придністрянських болотах у 25 кілометрах на схід від Самбора. Перша писемна згадка про Білину датована 1442 роком [3, 682]. Грамотою від 28 серпня 1442 року король Владислав (у М. Грушевського – Володислав) надав знатному магнатові Петрові Одровонжі за заслуги лицарські перед польською державою солтиства в селах Дорожів, Білина, Кобло й Сіде Самбірської волості. Треба думати, що на той час село як таке вже мусило функціонувати хоч би з 50 років. Непрямим підтвердженням такого припущення автор історії села Василь Артимович вважає задокументовану згадку про те, що ще 1374

року село Дорожів князем Владиславом Опольським (талановитим дипломатом, свояком угорського короля Людовіка, що вірною службою здобув собі прихильність і був призначений управителем “Руського королівства” одразу ж по Людовиковій коронації на польський престол [1, 104-105]) було віддане в дарунок його лицареві, якомусь Яськові.

У доступних нам писемних джерелах назву поселення зафіксовано так: 1479 р. – *in Magna Byelyna* [AGZ XVIII, 1239]; 1508 р. – *in Bylyny* [ŹDŹ. XVIII/1, 115]; 1515 р. – *Bylyna Magna* [ŹDŹ. XVIII/1, 141]; 1589 р. – *Bilina Maior* [ŹDŹ. XVIII/1, 27]; 1785-1788 рр. – *Bilina Wielka* [ЙМ, 35]; 1907 р. – *Bilina* [Skor., 567]; 1947 р. – *Білина Велика* [АТП, 885], *Велика Білина* [АТП, 138]. В опорному компоненті ойконіма, очевидно, відображено власну назву особи (засновниці чи першої власниці). Назву поселення утворено за допомогою присвійного суфікса *-ин-а* від особової назви *Бѣла*. Первісне значення: “Бѣлина (оселя, садиба, слобода чи ін.)”. Особова назва *Бѣла* [Мор., 32] < *Бѣль* [Мор., 32; Туп., 134] – слов’янська автохтонна відапелятивна (від апелятива *біла*) або відкомполитна (від імені-комполита на зразок *Бѣлбогъ, Бѣловѣтъ, Бѣлизарь, Бѣлиморъ, Бѣловодъ, Бѣлославъ* [Мор., 32]) власна назва. Компонент-означення *Велика* вказує на ознаку за розміром та протиставляє ойконім назві поселення *Мала Білина*.

Шість століть зовсім не малий як для села вік. Чимало пережило-перебачило воно упродовж своєї історії: і століття польського гніту, і турецько-татарські наскоки, і цісарські часи, і вже новішу, більшовицьку, кабалу. Перші поселенці села мусили, як нам видається, пам’ятати княжі часи, якщо врахувати, що повне падіння Галицько-Волинської держави припадає на другу половину XIV століття. Нас зацікавило, чи залишили ті далекі часи, рівно ж і як пізніші епохи, якісь сліди в говірці села. Було проаналізовано одиниці всіх її рівнів, щоб виявити, за допомогою яких із них до нас найголосніше «промовляє» історія.

Відомо, що на зміни в історичному житті етносу найчутливіше реагує лексика: з мовного вжитку виходять слова на позначення понять, які втратили свою суспільну вагу, їм на зміну приходять нові, актуальніші. А от протягом віків активно функціонують лише найважливіші. У лексичному складі говірки виявлено лексему, точніше, зворот, що

засвідчує, наскільки тривкою в народі є пам’ять про, гадаємо, його прабаб’яківщину. Ще й сьогодні на гарно заврунене пшеничне поле у селі кажуть: *пшениця як Дунай*. Крім того, багато хто з господарів своїм чотириногим друзям дає кличку *Дунай* (щоправда, з наголосом на 1 складі). І це не данина якійсь новітній моді. Місцева легенда передає: під час одного з татарських наскоків, найімовірніше, 1664 року, мешканцям вдалося втекти на болота і там якийсь час переховуватися. Одного дня хлопчина, у якого був добре навчений собака, пішов у розвідку. І бути б йому полоненому, якби не його *Дунай*.

Від тих сумних часів лишилися в мові ще й такі згадки. По сьогодні те місце за селом, де розташувалися були татари, називається *Табір*, а інша одиниця місцевого топонімікону – *Печена дорога* – нагадує сучасникам про жорстокість нападників: масове спалення селян. І нині проживають у селі родини, яких по-вуличному кличуть *Кагани* і *Цяуси* (пор. з *каган* – «У стародавніх тюрків найвищий титул ватажка племені; із середини VI ст. – титул голови держави в тюркських народів, а також особа, що мала цей титул [5 IV, 67]; *чауши* – «Правовий служитель, розпорядник у Туреччині» [5 II, 283]). Уже ніхто зі старожилів точно не пам’ятає, чому їх так прозвано (подейкують, за те, що голови родин якимось прислужилися завойовникам), а прізвиська живуть і досі. До слова сказати, сусіднє село, де проживають потомки полонених татар, – а це засвідчують їхні прізвиська, наприклад, *Коцуней*, – має назву *Татари*. За радянської влади село було перейменовано – звісна річ, не випадко: згадаймо депортацію татар Криму – на *Залужани*. Інших сусідів, з Малої Білини, більшість з яких антропологічно різниться від мешканців навколишніх сіл (чорне, як галчине крило, волосся, широкі скули, карі розкосі очі), прозивають *батіями* – чи не споріднене з *Батий*?

Мешканцям Білини, *білинчанам* (катоїконім-синонім із стилістично зниженим забарвленням – *білинеци*) теж дали прізвисько: *макогони* – це від назви тих скриньок для зберігання шляхетських відзнак, що формою нагадували макогони. Треба сказати, що в селі від часу його заснування проживало три суспільні верстви: *шляхта* (чи то дружинники руських князів, чи колишні воїни короля – невідомо), яка підпорядковувалася старостинському

замковому урядові в Самборі, *камаральні*, по-іншому, *рустикальні* (королівські чи цісарські піддані) та *земські* селяни, що перебували в юрисдикції місцевого дідича. Про цей становий поділ сьогодні нагадують топоніми: *Камаральне*, *Зімське* (назви озер та прилеглих до них сіножатей), *Вали* (місце дідичевого осідку, що й сьогодні топографічно вирізняється), а також прізвиська родин колишніх сільських урядників: *Префекти* (він був за старшого у шляхти, тоді як для керівництва камаральними та земськими обиралися до 1870 року вийти), *Совтиси* (у Польщі з 1934 року виборні сільські начальники стали знову називатися солтисами). Прізвиська давалися не тільки за посадовою ознакою когось із членів сім'ї, як правило, батька, а й за професією: *Коваль*, *Граб'я*, *Кравець*, *Швець*, *Свинар*, *Гураль* (пор. з *гуральня*), *Кашталян*, певними рисами характеру: *Гидз*, *Гидзик*, *Смалець*, *Гицель*, *Спійонцій*, зовнішніми ознаками: *Бородатий*, *Куций*, *Кривий* (*Базьо*), *Штрамак* (пор. зі *штрамуватися* від нім. *stramm* 'прямий, рівний, натягнутий'), *Козар* чи якимись іншими прикметами: *Соловій*, *Дзвіник*, *Галас*. Є в переліку прізвиськ і такі, що свідчать про зносини жителів села з іншими, не слов'янськими, світами – це *Цімер* (нім. *Zimmer* 'кімната'), *Кавзус* (лат. *casus* 'випадок'), *Капуцин* (італ. *cappuccino* 'каптур'), *Гайцер* (нім. *Heizer* 'кочегар'), *Шаран* (нім. *Schar* 'ватага'). Як видно з останнього прикладу, за формування такого типу прізвиськ іншомовний корінь може взаємодіяти з питомим суфіксом і за потреби тим чи тим способом модифікуватися.

Запозичених слів у лексичному складі говірки не так уже й мало. Найчастіше вона переймала їх із польської мови (*бахур*, *бадати*, *кобіта*, *кулавий*, *мидниця*, *бацькати*, *вомпити*, *борикатися*, *плячок*, *пляга*,) або за її посередництвом (*адвокат*, *фільозуф*, *індзінер*, *авантура*, *антрамент*, *блондин*, *фоса*, *кляса*, *колета*, *куфер*, *льос*, *люксусовий*, *малігна*). Це детерміновано багатовіковими контактами українського й польського народів, під час яких перший, як і його мова, був завжди експандованим (термін О. Б. Ткаченка [6, 9]). Зауважмо, що в селі поляків не було, зате проживали євреї (перед війною – 15 родин проти 357 українських) та німці (2 родини), які частіше послуговувалися польською мовою, хоча, звісно, знали й українську [1,115]. Уважаємо, що завдяки передусім їм говірка поповнилася багатьма запозиченнями з

німецької: *шуфля* (нім. *Schaufel* 'лопата, совок'), *бамбетель* (нім. *Bank* 'лавка', *Bett* 'ліжко'), *капа* (нім. *Kappe* 'чехол'), *бамбін* (нім. *Bonbon* 'конфета'), *блят* (нім. *Blatt* 'лист'), *ляда* (нім. *Laden* 'магазин'), *имельц* (нім. *Schmied* 'коваль'), *льоки* (нім. *Locken* 'кучері'), *шрайбувати* (нім. *schreiben* 'писати'), *спацерувати*, *спацер* (нім. *spazierengehen* 'прогулюватися'), *шихта* (нім. *Schicht* 'вахта'), *жакет* (нім. *Jackett* 'піджак'), *шпарівний* (нім. *sparen* 'заощаджувати'). При цьому до процесу запозичення в говірці підходили творчо, бо чужомовне слово використовували або на позначення нових понять (*шуфля*, *зуна*, *шихта*, *бамбін*, *п'єрнік*, *бамбетель*), або ж як стилістично маркований синонім до питомого слова: *зух* (молодець, смільчак) = пол. *zuch*, пор. з нім. *suchen* 'шукати', *шрайбувати* – не просто *писати*, а як-небудь *писати*. Якщо запозичувалося багатозначне слово, то зазвичай не в об'ємі всіх його значень, а лиш окремих. Так, лексема *Blatt* у німецькій мові полісемантична, однак говіркою засвоєна лише в значенні 'чавунний верх кухонної плити'. Слово *piętro* в польській мові означає 'поверх, ярус', тоді як у складі говірки *пійтро* – це 'горище у стайні'. Італійське слово *ghetto* 'частина території в містах, відведена для примусового проживання певної ... групи населення' (на нашу думку, принесене, як і дієслово *скузуватися* 'перепрошувати, вибачатися', у село тими, хто служив в австрійському війську), вживаючись у формі *гето*, стало позначати 'літній табір для худоби'.

Часом запозичувався лише корінь, який оформлявся питомими афіксами: *підсофітка* 'піддаштя', пор. з італ. *soffitto* 'стеля' та літературним *софіт* – 3. Видима знизу поверхня якої-небудь архітектурної деталі, часто оздобленої [5 IX, 473].

У процесі засвоєння запозиченому слову часто надавали близької до питомих слів форми, насамперед фонетичної та словотвірної (пор. *язьмік* (жасмин) та пол. *jaśmin* < нім. *Jasmin*; *надеспанець* (нормативне *надеспань*) та франц. *pas d'Espagne* 'іспанський танець' [4, 413]). Частина запозичень адаптовувалася також до морфологічних норм, підпорядковуючись, зокрема, правилам чергування голосних зразка V//Ø: *куфер* 'скриня' – *куффа* (пол. *kufer* < нім. *Koffer*) та V//V: *кляштір* 'монастир' – *кляштора* (пол. *klasztor* < нім. *Kloster*). Згідно з сучасними

правописними нормами, фонемі /o/, /e/ в основах чужомовних слів на *-or*, *-er* не чергуються з /i/. Однак у словах обстежуваної говірки ця вимога не витримується послідовно, пор., з одного боку, *льока́тор* – *лока́тора*, а з другого, – *до́хтір* – *дохто́ра*. Зміну o/i в іменнику *кляштір* можна пояснити також давністю функціонування: у Біліні ще 1686 року біля кринички, де, за переказами, сталася об'ява ікони “Успення Матері Божої”, було засновано монастир (кляштір) під управою оо. Василян, який через два століття, 1841 року, перенесено до Лаврова. Поля, що належали монастиреві, і понині мають назву *Кляшторне*. Церковця тепер відреставрована (у підсоветські часи її було перетворено на склад), тричі на рік – 28 серпня, 14 січня та на Провідну неділю – тут відбуваються відправи.

У говірці фонетичної трансформації зазнавали не тільки загальні назви, а й власні. До прикладу: прізвище вчителя-німця *Шугарта*, що оженився на єдиній дочці одного з найзаможніших у селі шляхтичів, адаптоване було як *Шуварт* (так воно начебто більше по-українському) з похідними *Шувартів*, *Шувартиха*, *Шувартишин* та закономірними морфонологічними перетвореннями – чергуваннями *С/С* та *С/Щ*.

Деякі з запозичень лягли в основу паремій: *Що рік, то цурик* (нім. *zurück* ‘назад’); фразеологічних зворотів: *мати фйол(к)а* (пол. *fiotek* ‘фіалка’) *в голові* = немудрий, *повні райтки* ‘штани-галифе’ (нім. *Reiter* ‘вершник’) *хлопа* = низького зросту; *дати шпіца* (нім. *Spitze* ‘носок’) = копнути, *виламатися з моци* (пол. *moc* ‘сила’) = непослушний; вигуківих фразеологізмів: *Шлак би тебе трафив* (нім. *Sclag* ‘удар’, *treffen* ‘потрапити’), *перім би тя луснув* (пол. *piogit* ‘грім, блискавка’, *łuskać* ‘вдарити’) = *Побий тебе сила небесна*. Трапляються серед цих одиниць і фразеологізми-кальки: *впасти плячком* (пол. *paść plackiet*) = ‘простягтися на весь зріст’. З прикладів видно, що значення слова-етимона зазвичай не збігається з тим значенням, яке можна приписати йому в складі фразеологізму. Побутують у мовленні носіїв говірки й, так би мовити, локальні фразеологізми. Один із них – *піти на Смучишину нивку* ‘померти’. Річ у тім, що частина поля, де тепер кладовище, до 1945 року належала Смучисі (жіноче прізвище від чоловічого *Смук*). До слова, декого в селі кликали не за ім'ям/прізвищем батька, а матері, наприклад: *Левонишин* (від *Левониха*

'жінка Левона/Леона') *Михасько*, *Базончишин* (від *Базончиха* 'жінка Базя, тобто Василя') *Орисько*. Траплялося, що особливо колоритних жінок «нагороджували» за певну рису характеру якимось самостійним прізвищем, скажімо *Професорка*.

Гадаємо, і наведених прикладів досить, аби стверджувати, що кожна епоха залишає по собі сліди в мові, у тому числі діалектній, важливо лише бути небайдужим, намагатися фіксувати та розкодовувати такі історично марковані одиниці, а також передавати, як найкоштовніший скарб, наступним поколінням.

Скорочення назв джерел

- АТП** – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Вид. перше. – К.: Українське в-тво політичної літератури, 1947. – 1064
- ЙМ** – Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики (Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів). – К.: Наук. думка, 1965. – 353
- Мор.** – Морошкин М. Я. Словянський іменослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке. – Спб., 1867.
- Туп.** – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – Спб., 1903. – Т. 6. – 58-913.
- AGZ** – Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868-1935. – Т. 1-25.
- Skor.** – Skorowidz gminny Galicyi. – Wiedeń, 1907. – 1023 s.
- ŹDz.** – Źródła dziejowe. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII, cz. 1.

1. Артимович Василь. Велика Білина і довкілля. / За ред. Володимира Літинського. – Львів: Євросвіт, 2003. – 216
2. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 4. – 535 с.
3. Історія міст і сіл України: Львівська область. – К.: Укр. рад. енциклопедія, 1968. – 983 с.
4. Словник іншомовних слів. К.: Наук. думка, 2000. – 662 с.
5. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
6. Ткаченко О.Б. Місце України й української мови на карті світу (геополітичний аспект) // Мовознавство. – 2001. – 1. – 3-13.

In the paper dialect of the village as unit of lexicological-phraseological level is examined in the context of ethnolinguistic approach. Established that the presence of alien elements among them is historically motivated and shows direct contacts with native speakers and representatives of other peoples and cultures.

Key words: *dialect, lexema, phraseological unit, oikonym, appellative, loan-word, nickname.*

В статті єдиної лексико-фразеологічного рівня говора одного села досліджено в контексті етнолінгвістичного підходу. Установлено, що наявність серед них іноязычних елементів мотивовано історично і підтверджує безпосередні контакти носіїв мови з представниками інших народів і культур.

Ключеві слова: *говор, лексема, фразеологізм, ойконім, апелятив, заїмствовање, прозвище.*

УДК 811.161.2'06'4(467.85.87)

ББК Ш141.14-4

Наталія Хобзей

ГУЦУЛЬСЬКИЙ «ВСЕСВІТ» У ФОРМАТІ ДІАЛЕКТНОГО СЛОВНИКА

У статті йдеться про історіографію діалектної лексикографії. Подано етапи створення словників гуцульських говірок. Дослідження проілюстровано тематичним групами лексики, які позначають явища духової культури. У роботі використано власні записи автора та матеріали Картотеки словника гуцульських говірок.

Ключові слова: *лексикографія, словники гуцульських говірок, гуцульські говірки.*

Жоден словник не може відтворити усього лексичного багатства діалекту незалежно від завдань, які ставить перед собою автор. Це завжди тільки більший, чи менший фрагмент «всесвіту»: та його частина, яка стала доступною авторові, та, яку він зумів декодувати, відкриваючи свої пізнання носіям інших діалектів та літературних мов.

Пізнання гуцульського «всесвіту» має давнє коріння. Наприкінці XVIII ст. згадка про цей світ з'явилася в публікації Балтазара Гакета, професора Львівського університету, члена понад двадцяти європейських академій наук та наукових товариств [15]. Згодом, майже через півстоліття, Іван Вагілевич вмістив низку гуцульських слів у спеціально присвяченій гуцулам праці [18], яка й започаткувала лексикографічне дослідження гуцульських говірок. Згодом різні за обсягом словнички стали додатками до праць Софрона Витвицького, Іларія Огоновського, Іларіона Свенціцького, Юліана Шнайдера, Володимира Шухевича, Володимира Гнатюка та інших. У кожному лексикографічному додатку було представлено лексику різних груп; наприклад, початок із «Гуцульщини» В. Шухевича: «Абомовня – відгомін; Акришбори – село, І. 56; Альбінець – потік І. 6; алтиця – частина сорочки під пахою; амбар – більша комора; Аридник –

чорт; аркан – танець, ІІІ. 80; асьік – мабуць, здає ся; афини – чорниці (Вассае Мурт.). баба – куля з глини, І. 260; баба – страва І. 444; бабак – бабяр; бабелки – овеці входи; Бабин – село, І. 56; бабінець – частина церкви І. 115; бабіщи – недуга V. 243; бабка – Gobius aquat; бабка – до клепаання коси І. 169, бабчыр – до клепаання коси І. 169; багакати – сьпівати; бай – забава; байбарак – короткий вишиваний суконний сердак І. 126; бажыти – хотіти; балта – грузь, болото; банка, баночка – паперові гроші (Banknote); банно – жаль, тужно за ким; банувати – жалувати, тужити за ким» [13, 280]. Навіть із представленого фрагменту бачимо, що частину реєстрових слів паспортизовано, є вказівки на конкретний том та сторінку, де засвідчено лексему. До «Словарця» ввійшли і власні (Акришбори, Альбінець, Бабин), і загальні назви; ботанічні назви, як і зооніми («гуджулія – хрущ: Geotrupes stercorarius» [13, 284]), мають латинські відповідники; натрапляємо на омоніми (баба; бабка) та синоніми (банка, баночка) тощо.

Наступний етап вивчення лексичного складу гуцульських говірок мав уже не аматорський, а науковий, мовознавчий, характер. Серед найповажніших і найпопередніших дослідників лексичного вивчення гуцульських говірок довоєнного періоду чітко вирізняються постаті двох учених: Броніслава Кобилянського та Яна Янова. Б. Кобилянський, навчаючись (1922–1926 рр.) в Інституті слов'янської філології у Відні, зробив, за порадою Вратослава Ягича, на підставі власних польових записів порівняльну характеристику гуцульського й покутського діалектів (Der huzulische Dialekt und sein Verhältnis zum Pokutischen), а 1926 року захистив цю працю як докторську дисертацію та здобув науковий ступінь доктора філософії за спеціальністю філолог-славист і германіст. Згодом (1928 року) у скороченому варіанті студію опубліковано в «Українському діалектологічному збірнику» під назвою «Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття». Дослідження говірок карпатського краю продовжував автор практично все життя (див. список публікацій [3, 233–234]). Я. Янів, довголітній професор Львівського університету, упродовж кількох діалектологічних експедицій, проведених у 20–30 рр. ХХ ст. разом із колегами та учнями Грабцем та Ф. Левандовським, зібрав чималий матеріал із Гуцульщини, на підставі якого систематизував картотеку Гуцульсько-

покутського діалектного словника. Задум ученого продовжували реалізувати його учні. Після смерті Я. Янова (1952 р.) Грабець отримав для опрацювання машинопис гуцульського словника (569 с.), разом із ним – інший словниковий машинопис, побудований гніздовим способом (693 с.). Грабець об'єднав обидва варіанти та організував карткування словників. Згодом працю над словником продовжив Януш Рігер. На підставі матеріалів було опубліковано лексичний атлас гуцульського говору “A Lexical Atlas of the Gutsulian Dialects of the Ukrainian Language” [14] та словник гуцульського говору [17].

1997 року з'явилося ще дві лексикографічні праці: у Мюнхені в серії «Матеріали до української діалектології» вийшла друком «Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія)» [1] – результат польових записів Олексі Горбача в рідному селі його дружини Анни-Галі Горбач. Другу працю, що побачила світ 1997 року – «Гуцульські говірки: Короткий словник» [2] уклав колектив авторів за редакцією проф. Ярослави Закревської.

Особливість гуцульського говору полягає в тому, що він, незважаючи на нівеляційні процеси, які відбуваються під впливом української літературної мови, а також на дедалі більше зростання відчуття мовної норми у його носіїв, продовжує бути активною діалектотворною одиницею. На Гуцульщині нівеляційні тенденції більш сповільнені, що деяким чином зумовлено підосновою формування говору, історичними та соціальними умовами, природним бар'єром у вигляді Карпатського хребта, у результаті чого носії гуцульських говірок були ізольовані від представників інших етнографічних районів України, а також добре розвиненим почуттям своєї етнічної належності.

Оскільки “Гуцульські говірки: Короткий словник” – праця, що розрахована на широке коло читачів і призначена для освітянських потреб, то реєстрове слово подано в українській літературній транслітерації, проте збережено основну діалектну фонетичну структуру слова. Запропоноване видання не є лише науково-популярним, як зазначено в передмові, воно здійснене за чіткими лексикографічними принципами й засадами. До того ж словник наповнено цікавим, влучним ілюстративним матеріалом; наприклад, **оседок** – *Оседок, се хата враз з иньшими будинками, царина, пасовисько,*

кішниця, словом ціле нерухоме майно одного газди, обведене плотом (тут і далі матеріали цитуємо за Картотекою словника гуцульських говірок [5]); **копанник** – *На того, що копає барабулю, кажуть дереник або копанник (і про жінку, і про чоловіка)*. Запозичені лексеми наведено в порівнянні з іншими мовами: **бануш** *пор. уг. balmos, рум. balmos*. Ще однією особливістю словника є й те, що при значній кількості реєстрових слів подано синоніми: **колоченка** // **мнєцканка** // **тамачка** // **тамачинка (томаченка)** ‘заправлена м'ята варена картопля’; **весела** // **веселиця** // **веселівка** // **веселюха** // **весілка** ‘веселка’ та ін.

Словник є багатим на назви, що позначають поняття духовної культури, серед яких: календарно-обрядова, міфологічна групи лексики: **Василіний святий вечір** «св. Меланії Преподобної (13.01)»: *Василіний святий вечер скоромний – їде скоромну вечерю. По вечери збираютьци миланки и ходет – діти мають из миланок радість. Печут кукуци. Главосіки (главосіки, головосіки) тільки мн. церк. «Усічення голови Івана Хрестителя (11.09)»: На Главосіки не вольно їсти капусти, цибулі, часнику і маку, словом того, що росте у головках*. Увесь цитований матеріал Словника чітко паспортизовано з покликанням на конкретні населені пункти з Гуцульщини у яких записано ілюстративний матеріал або ж на друковані джерела.

Короткий словник гуцульського говору, який опубліковано у Львові, створено на підставі лексичної картотеки гуцульських говірок [5]; її формування розпочалось у 70-х роках у відділі мовознавства Інституту суспільних наук (тепер відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України). Основу картотеки склали записи діалектної лексики з-понад ста населених пунктів. Хронологічні рамки матеріалу, зібраного в картотеці, – більш як столітній період (друга половина XIX – XX ст.), себто період, коли можна говорити про збирання і систематизацію діалектної лексики згідно з усталеними вимогами і правилами на науковій основі. До картотеки увійшли експедиційні записи працівників відділу, для яких тривалий час Гуцульщина становила об'єкт наукових зацікавлень. Такі записи робили, збираючи матеріали до «Атласу української мови», «Карпатського діалектологічного», «Загальнослов'янського лінгвістичного», «Загальнокарпатського діалектологічного

атласів». Картотека поповнюється й до сьогодні із різних джерел, а її перевага над іншими збірками – матеріал з усієї Гуцульщини: Івано-Франківської, Закарпатської (Рахівський р-н) і Чернівецької (Вижницький і Путильський р-ни) областей. Створення картотеки започаткувало роботу над великим академічним діалектним Словником гуцульських говірок (пробну частину опубліковано) [див.: 3]).

Свідченням активності функціонування гуцульських говірок слугували експерименти, які провели на початкових етапах створення картотеки. Рукописні словники В. Коржинського і М. Мосори, перевірено в експедиціях 1981 і 1986 років у тих же місцевостях, де колись було зроблено записи. Результат перевершив сподівання: більшість слів із рукописів підтверджено.

Короткий словник не зміг представити всього лексичного багатства гуцульських говірок, а тим паче того ілюстративного матеріалу, який містить картотека. Візьмімо, наприклад, евфемізми на позначення різних реалій та явищ, які в гуцульських говірках є табуйованими. Зокрема на позначення поняття "гадюка, змія" в гуцульських говірках із різними ареалами поширення вживають лексеми із коренем **gadъ*: *гадина, гадюга, гадючик, гаде, гад*. Однак тут існує певна заборона, табу: *Треба казати: кус'ї; не снила би с'ї; тотя, шо в корчи сидит; довга; бідич'ї; тотя, шо сичит* (Зелена Надвірнянського р-ну). А ще існує чимало інших назв, різних за походженням, сферами поширення і використання (у замовляннях чи звичайному мовленні): *вона, довга, довганка, краса, лязюха, лойк, лойка, лойкуш, лойкушка, паня, поганка, позерка, пожиріста, попеєриста, свистак, сопавка, софія, тотя, фиса, фисяга, фисдяга, фискавка, червак, шчезлаби, тотя довга, тотя під корчом, біда довга, та шо в плиттю сидит* та ін. [див.: 5]

У картотеці словника гуцульських говірок широко представлена лексика, що номінує поняття, пов'язані з духовною культурою гуцулів. Упродовж останніх десятиліть така лексика, зокрема міфологічна, залишалася практично не дослідженою. Виступаючи на XII Діалектологічній нараді із проблем, дотичних до карпатського лінгвістичного атласу, Б. Кобилянський зазначав, що до питальника не могли ввійти, наприклад, такі давні слова, як *арідник, градівник, мольфар, сточник, чинтар, чугайстер* та ін., яких уже немає, хоч їх

зафіксували етнографи, фольклористи. Дослідник вважав, що таке становище – результат великих спустошень, яких зазнало східнокарпатське населення в часу Другої світової війни, подальшого знищення і переселення, а також зникнення багатьох реалій давнього побуту [див.: 6]. Однак кожна особистість виростає серед відповідних норм і правил, формується серед них, знає їх і дотримується. Вона є репрезентантом і виразником уявлень, цінностей, які пов'язані як із станом людської свідомості, так і з умовами життя. Такі уявлення, зокрема міфологічні, свого часу виникли в певних середовищах і створювали відповідні норми поведінки. Вірування й оповідання про міфічних істот чи людей, які володіють надприродними можливостями, є однією з форм матеріалізації суспільної свідомості. Збереження та переказування цих вірувань від покоління до покоління засвідчуємо в пам'яті поодиноких осіб, у пам'яті, яка, однак, підтримується загальною свідомістю. А це сприяє відбору і збереженню традицій [див.: 16]. Хоча сучасна людина переважно визначає вірування своїх предків як забобони, однак у багатьох випадках вона зберігає традиції (навіть якщо робить це підсвідомо).

Духовний світ гуцулів був цікавим та різноманітним, і це знайшло своє відображення у великій кількості назв на позначення понять духовної культури. Слід зауважити, що назви ці збереглися та функціонують і сьогодні, хоча за деяких обставин можуть належати до рецептивного словникового фонду. Часто їх можна кваліфікувати як табуйовані.

Для вираження загального поняття «людина, яка за допомогою вроджених чи набутих знань, а також магічних дій може приносити користь або завдавати шкоди людям» у картотеці Словника гуцульських говірок маємо дві назви: однослівну форму *непростий(-а)* та складне найменування *земляний бог*. Непрості можуть бути різні за силою своєї магічної дії та за своїми функціями. Можна навіть сказати про їхню «спеціалізацію», відображену в назвах: *примівник, байльник* 'той, що виліковує за допомогою примов, баю'; *віщун* 'той, що може пророкувати, віщувати майбутнє', *градівник* 'той, що відвертає бурю, град, може керувати ними' та ін. А ось які цікаві відомості маємо про «спеціалізацію» у відьом: *є усекі: корові, хрескиницькі, кінцькі, коточі, тай песії, курічі, гусії, тай жабії, рибії, татечі й мишичі; є до*

усекої живини відьми, що из кождої живини уживає густ (себто те, що найліпше) [8, 125]. Непростими були і чоловіки, і жінки, тому серед назв часто трапляються родові пари: *байльник – байльниця, байбірник – байбірниця, гадер – гадерка, ворожбит – ворожка, знахар – знахарка, примівник – примівниця, віжлун – віжлунка, віщун – віщунка, чарівник – чарівниця, віддойник – віддойниця, лихогільник – лихогільниця, упир – упирка* та ін. Однак, виявляємо й такі назви, що мають лиш в один рід: *сточник, градобурник, хмарник, вовкун, верхоблюд, баба* або переважно чоловічому чи жіночому роді *відьма, мольфар* та інші.

Слова, об'єднані загальною назвою *непрости*, є різними щодо свого походження. Одні з них своїм корінням сягають ще праслов'янського лексичного фонду і мають паралелі у слов'янських мовах: *байльник, віжлун, ворожка, знахар*. Інші характерні для української мови й поширені в карпатському регіоні: *гадер, градобурник, хмарник, зметлак* та інші. Трапляються й відомі тільки в кількох говірках чи засвідчені оказіонально: *лиходільниця, гнилозубиця* на позначення відьми. А є й запозичення з інших мов: *босорканя, мольфар* та ін.

Різними є й дати фіксації лексем, поширених у гуцульських говірках, у пам'ятках української мови. Якщо, скажімо, слова *вовкун, градобурник, сточник* відсутні, то лексема *бай* має ранні фіксації. Її зафіксовано у значенні 'incantare' – 'чарувати, заклинати' уже в «Ізборнику» з 1073 року [11, 46]. Словник І. Срезневського наводить кілька прикладів уживання слова *баяти* із цим значенням і в пізніших пам'ятках, а також ціле гніздо дериваційних утворень: *баяльниць, баяльниця, баянис, баянь* [11, 46]. У Нягівському Євангелії, пам'ятці XVI ст. з території Закарпаття, трапляється лексема *байля*, яку засвідчено також і в сучасних записах гуцульських говірок: *А ви ище хрестяне, коли упадаете у якую кощовань дяволу, або у страхъ смертний, або у кваръ, не идъте ико баильямъ, або ико ворожкамъ, або ико (кому иншему), али лише учини молитву праву сю смиреную. У цій пам'ятці засвідчено й лексему бай у значенні 'замовляння': *усякый бай не инъшая доброта, лише есть дявульская молитва* [10, 114, 155]. У гуцульських говірках лексема *бай* також засвідчена як 'замовляння': *Бай – невидиме лікарство. Даїно впотребали йак и молитву, докї у тото вірили, то помагало* (Кваси).*

Дослідження гуцульського «всесвіту» на рівні лексикографії продовжується й у XXI столітті, що засвідчили, зокрема й невеликі за обсягом публікації «Словник гуцульського говору в Закарпатті» І. Жегуца, Ю. Піпаша [4]; «Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області» Ю. Піпаша, Б. Галаса [9]; «Скарби гуцульського говору: Березови» М. Негрича [7].

Міфологічну лексику гуцульських говірок також репрезентовано у форматі словника – етнолінгвістичного [див.: 12].

Такі студії не можуть претендувати на вичерпність, але кожна з них відкриє нові грані цього дивовижного гірського світу, продемонструє його розмаїття, його самотність, а водночас спільність з іншими «всесвітами».

1. Горбач О. Південнобуковинська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія) // Матеріали до української діалектології / За ред. Олекси Горбача. – Мюнхен, 1977.
2. Гуцульські говірки: Короткий словник / Укладачі: Г. Гузар, Я. Закревська (відп. ред.), У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. – Львів, 1997.
3. Гуцульщина: Лінгвістичні етуди / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1991.
4. Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001.
5. Картотека словника гуцульських говірок / Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
6. Кобилянський Б.В. Лексичні паралелізи в говорах української і південнослов'янської мов // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – Київ, 1971. – С.429–440
7. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів, 2008.
8. Онишук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. 11.
9. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005.
10. Поучения на Євангеліє по Няговскому списку 1758 г. // Матеріали для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угро-руссов XVI–XVIII вв., изд. А.Петровым. – Спб. 1914. – Вып. VII.
11. Срезневский И.И. Матеріали для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – СПб, 1893. – Т. I.
12. Хобзей Н. Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002
13. Шухевич В. Словарець до всіх V-ти томів «Гуцульщини» // Шухевич В. Гуцульщина. – Т. V. – Львів, 1908. – 280–296.
14. A Lexical Atlas of the Gutsulian Dialects of the Ukrainian Language / Compiled and Edited from the Fieldnotes of Jan Janow and His Students by Janusz Riger. –Warszaw, 1996.

15. Hacquet B. Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791, 1792 und 1793 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nrdlichen Karpaten. – Nrnberg, 1794, Th. III.
16. Miceva E. Swiat i antyswiat // Etnolingwistyka / Pod red. J. Bartminkiego. – Lublin, 1992. – №5. – S. 31–43.
17. Janów J. Słownik huculski. – Kraków, 2001
18. Wagilewič D. Huculowé. Obywatelé východnjho pohorja Karpatského // Časopis Českeho Muzeum. – 1838. – Roč.12. – S. 475–498; 1839. – Roc. 13. – S. 45–68.

The article is about the historiography dialect lexicography. Filed stages of dictionaries Gutsulian dialects. The study illustrated thematic vocabulary groups that represent the phenomenon of spiritual culture. The paper uses the author's own records and materials Card index dictionary Gutsulian dialects.

Key words: *idiografija, dictionaries of gucul manners of speaking, gucul dialects.*

В статтє исследується историография диалектної лексикографии. Подано етапы сотворения словарей гуцульских говоров. Исследование проиллюстрировано тематическими группами лексики, указывающими на явления духовной культуры. В работе использованы собственные записи автора и материалы Картотеки словаря гуцульских говоров.

Ключевые слова: *словари гуцульских говоров, гуцульский говор.*

УДК [811.112.2 + 811.161.2]'373

ББК 81.2Ук

Надія Бабич

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІНШУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ДАВНІХ ГУЦУЛЬСЬКИХ КОЛЯДКАХ (за матеріалами В.Шухевича)

Старовинний жанр народної творчості коляда зазнавав з часом деяких версифікаційних, тематичних і обрядодійних модифікацій, але незмінною залишалася її функція – віншувати українців із зимовими святами – урочисто-шанобливо або й жартома. Якими були віншувальні конструкції (фінали)? Чи знає їх сучасний колядник, зокрема на Гуцульщині?

Аналізові цих питань присвячена стаття.

Ключові слова: *коляда, колядник, віншування, ритмомелодика, гуцульський колорит, народознавство, тотемізм, лексика.*

До написання цієї статті нас спонукало кількарічне спостереження за міськими різдвяними колядниками і засівальниками нового року, які здебільшого були безпорадними у заключній частині традиційних народних фольклорних жанрів – що і як побажати господарям, щоб заслужити

щирю і щедрю винагороду? Та й репертуар сучасних колядників дуже бідний, принаймні тих, хто наважується на коляду мешканцям міських багатоповерхівок. Це тим більше сумно, що в середній школі діти отримують досить широку інформацію про фольклорні жанри, про класифікацію обрядових пісень, зокрема коляд, у багатьох навчальних закладах відбуваються конкурси на краще виконання коляди, щедрівки, веснянки і т. ін.

„Колядка, – пише В.Жайворонок, – обрядова різдвяна пісня, що виконується у вечір 25 грудня / 7 січня на Різдво, раніше колядували все свято коляди – центрального хліборобського свята, що святкувалося два тижні – від 25 грудня по 6 січня за ст. ст. Колядки – це величання з вірою в те, що сказане в них про господаря та його родину обов'язково сповниться, і цим колядки наближаються до заклять, тобто не лише накликають щастя та здоров'я, а й відвертають нечисту силу” [2, 302]. „Коляда – у дохристиянських віруваннях – богиня Неба, мати Сонця, дружина Дажбога...” [2, 302].

З тривогою в серці читаєш слова Сергія Гаркавого та Юрія Іванченка з їх передмови до двотомника праці Павла Чубинського „Мудрість віків” (1995 р.): „У пору шалених, блискавичних темпів суспільного розвитку і без того до краю ослаблені часові зв'язки, сучасність химерно нашаровується на спадщину попередніх епох. Спадщина однозначно сприймається як спадок, що дістався нам від предків, і аж зовсім не як спадок, який ми залишимо нащадкам. Століття зовнішнього державно-ідеологічного гніту й наруги, повне нехтування вселюдськими моральними законами, зречення духовності цілими поколіннями призвело до занепаду самосвідомості, соціальної роздвоєності ества” [5, 6]. Тому свідомим цієї правди людям залишається частіше заглядати до пам'яток етнічної культури, створених попередніми поколіннями дослідників, які начебто передбачили, що ця культура zagrożена перед цивілізаційними викликами часів грядущих.

Однією із таких пам'яток є п'ятитомна праця В.Шухевича „Гуцульщина”, друге видання якої здійснене у м. Верховина Івано-Франківської області Українським об'єднаним товариством „Гуцульщина”, редакцією журналу „Гуцульщина”, філією „Гуцульщина” Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка 1997-2000 рр. Четверта частина цієї праці (розділ XVII. Обряди церковні) під

заголовком „Різдво” містить тексти і нотні записи гуцульських коляд. В.Шухевич пише: „Я зібрав коляди з усіх сіл галицької Гуцульщина (Жаб’є, Ворохта, Криворівня, Яворів, Брустури, Розтоки, Ясенів, Микуличин, Космач, Яблониця, Річка, Тюдів, Ільце та ін. – *Н.Б.*), з винятком кількох повторяють ся вони з меншими або більшими варіантами по всіх селах...” [7, 22]. І далі: „Різномірність арій коляд, співаних по Гуцульщині, не велика; я слухав більш 200 колядників з різних сел, але не довелось мені почути інших арій, як сі, що понизше подаю” [7, 25]. „Перші 6 арій коляд, поданих понизше, і пльєсанки списав Вп. проф. Філарет Колесса з уст колядників; інші списав проф. О.Людкевич за фонографом, на який я коляди збирав” [7, 26].

Наголосивши, що колядки належать до найдавнішої „формації” українських народних пісень і зберегли старовинний характер як у формі (будові) вірша, так і в характері мелодії, фольклорист подає добірку „віншувань”, якими обов’язково закінчуються колядки і які стосуються безпосередньо особи (осіб), якій колядовано (напр., дитині, дівчині, парубкові, вдовиці, газді, газдині, священикові і т.д.). Ось деякі тексти з цієї добірки:

А за цим словом бувай нам здоров!

Бувай нам здоров, господаречку!

Не сам собою, а з газдинькою,

Йа з газдинькою та родиною!

Дай же ти, Боже, йа в дім здоровя,

Йа в дім здоровя на чельдочку,

На чельдочку, на домовую

Тай на худібку на роговую.

Ой дай Боже!

Дай же ти, Боже, йа в хаті ситно.

У хаті ситно, на двір прибитно.

Дай же ти, Боже, на хаті зіля,

На хаті зіля, в хаті весіля!

В павсіці бджоли из роєчками,

Из роєчками, пароєчками!

Ой дай Боже!

Вінчуємо ти шьистем-здоровйим,

Шьистем-здоровйим, Різдом

Христовим!

Дай же ти, Боже, в городі зело,

В городі зело, в хаті весело!

Подай же, Боже, всім здоровйичко,

На худобочку, на двір шьистьичко,

На худобочку, на роговую,

На чельдочку, на домовую!

Ой дай Боже!

Бувай же здоров, гордий паничу,

Гордий паничу, чом (імя)

Не сам собою, з дьидем, ненькою,

З дьидем, ненькою, з всев чельдкою!

Ой дай Боже!

Бувай здорова, кречная панно,

Кречная панно, чом (імя)

Рости здорова тонко високо

Людским дівчатам на завидоньку!

Дьидеви й ненці на услужечку,

Твоєму газді на утішечку!

Ой дай Боже!

Вінчуємо ти шьистем здоровем,

Шьистем-здоровем, красним молодцем,

Красним молодцем й розумом добрим,

Й розумом добрим і віком довгим!

Ой дай Боже! [7, 23-25].

Але й починати коляду, підкреслює С.Килимник, можна було тільки з дозволу того, кому вона адресувалася:

Чи цьому дому та й веселому,

Чи дозволите колядувати,

Колядувати – дім звеселити,

Дім звеселити – дітей втішити!

Господарі відповідають:

Просимо, колядуйте!

Господь благослови!

А чи:

Веселитесь, звеселіте! (Звесельте!) [4, 48].

Треба враховувати також, що, як пише О.Воропай, „колядувати починають не в усіх місцевостях України одночасно: на Покутті діти ідуть колядувати вже на Святий Вечір; на колишній Гетьманщині, в Слобідській Україні та в Гуцульщині – на перший день Різдва Христового, після того, як у церкві скінчиться Богослужіння. На Західному Поділлі йдуть колядувати на другий день свят ранком. Колядують діти, дорослі парубки та дівчата, а в Галичині інколи колядують і газди” [1, 77].

С.Килимник подає класифікацію коляд, яка свідчить про динамічні процеси трансформації змісту текстів у різні історичні періоди життя українського народу:

„1. Філософічні. 2. Коляди світоглядно-мітологічні, хвальні. 3. Лицарсько-дружинні (період племінного життя). 4. Історично-дружинно-князівська рання доба. 5. Пізня княжа доба. 6. Початки християнства. 7. Період двовір’я. 8. Апокрифічні. 9. Біблійні. 10. Релігійно-національні: господарські та з політичним забарвленням” [4, 68]. Учений-народознавець так коментує ці змістові й формні видозміни: „Але з часом українська людність не вдовольняється лише евангельськими мотивами в колядах, хочеться

відчувати і своє національне життя, як у всій народній творчості. І коляди релігійного змісту починають прибирати національно-політичне забарвлення та господарсько-економічне. І зовнішня форма, і внутрішній зміст у багатьох колядах відповідає психіці українського народу” [4, 108].

І не лише психіці, а й способів життя, господарюванню, баченню доцільності або недоцільності тих чи тих прагнень. Навіть у коляді священикові бажають:

По двору шьисть на худобочку,
А в нім здоровля на чельидочку! [7, 32].

Зрозуміло, що бажання здоров'я і многих літ (довгого віку) є у кожній коляді, незалежно від адресата: Поза цим словом тривайте здорові! І для переконаності у щирості побажання рефреном або обрамленням як правило додають: „Ой дай Боже!” або „Гей дай Боже!”, „Дай же ти Боже!”

У т. зв. колядках під вікнами адресатом є всі домочадці (домато(у)ри), тому віншування розлогіші й емоційно експресивніші:

Дай же вам, Боже, в ваш дім здорове,
В ваш дім здорове на чельидочку,
Гой на двір шість на худобочку.
Віншуєм вас шістьем, здоровйим,
Свийтим рождеством тай новим роком,
Тай довгим віком; ...
[7, 41].

Характерним стилістичним прийомом музичної розбудови тексту та надання йому більшої переконливості є, за нашим спостереженням, повтор або тавтологія. Напр.:

Ой на здорове та й пане газдо!
Ой здоров, здоров, та не сам з собов,
Не сам из собов, з дітьми й женою,
З дітьми, женою, з всев чельидкою,
З всев чельидкою та з домовою!

Дай же вам, Боже, в сей дім здорове,
В сей дім здорове на чельидочку,
По двору шьисте на худобочку [7, 48-49].

Дуже часто у віншувальній частині коляди вживається прикладка *шьисте-здорове*, тобто щастя народ асоціює у першу чергу зі здоров'ям і значно рідше, та усе ж – з „добрим прибутком”, що в колядах здебільшого називає приплід (прибування) худоби. Закликаючи газду приєднатися до співу, колядники „виспівують” усі його одвічні справи:

Сідай коло нас тай не сам собов,
З своєв газдинев тай з діточками,
Ой з діточками тай з овечками,

Ой з овечками тай коровками,
Ой з коровками тай з кониками,
Ой з кониками тай із бджілками,
Йа з всев судинков тай із маржинков [7, 54].

Значно рідше, та усе ж згадуються і обов'язки поратися на землі:

Дай же вам, Боже, в городі зіле,
В городі зіле тай зелененьке [7, 70].

Або ще й так:

Дай же-ж вам, Боже, що в поли вроже,
Йа в поли вроже, жовтий перстенец,
Жовтий перстенец, жито, пшеницу,
Жито, пшеницу, всьіку сівбину,

Поза цим словом травяко здоров [7, 68].

Ще один знаменитий дослідник Гуцульщини, переважно буковинської, Р.Кайндль, такими сприйняв колядки: „Іноді для окремих домочадців співають особливі пісні. Причому співаки повідомляють заодно, кому та чи інша пісня присвячена... Коляда буває часто дуже довга і в цих піснях оспівується, здебільшого незв'язно, найрізноманітніші теми” [3, 99]. Так, теми найрізноманітніші, але місія колядника – віншувати, тобто побажати того, що людина найбільше потребує не лише повсякчас, а й саме цього року, цієї коляди: „в хаті весіле ще й веселеньке”, „йа в домі скліїно” (тихо, спокійно), „за здоровьичко ваших діточок”, „дай тобі, Боже, втіхи, радости Від молодості аж до старости, А рік від року токма до віку...”, „не сама з собов, а із газдою”.

Колядники можуть підсилувати своє віншування, „передоручаючи” його Богові:

Не вмiли ми вас завінчовати,
Най вам вінчує Христос небесний,
Сам Господь з неба, чого вам треба... [7, 85].

Але люди сприймають віншування з радістю, веселістю і надією, що промовлені на Різдво чи Новий рік, коли „нова радість стала”, вони мають магічну силу і служать, як писав В.Жайворонок, „замовлянням” від усього злого. До того ж уже саме оцінене звернення до адресата налаштовує на потребу гостинно приймати співаків: *ой пане ти наш гречний, гречний паночку, гречний газдо, гордий паничу, гречний, пишний, гордий! гречна газдине, пишна газдине, гречная пане, гречная панна, пишна дівочка, господарочку, сивий соколе* і ін.

Особливу цінність мають для сучасного молодого покоління коляди дівчині або парубкові – їх високий моральний діапазон повернув би, можливо, до відповідальності

батьків за дітей і дітей перед батьками.
Порівн.:

А за сим словом рости здоровий,
Рости здоровий, в Бога щасливий,
Татови й мамі на потіхоньку,
А добрим людям на порадоньку [7, 91].
Дай тобі, Боже, втіхи, радості,
Тай твоїй мамці з тебе потіху,
Тай твоїй мамці, тай дьидичкови [7, 95].
В Бога просити доброї долі,
Доброї долі, добру подругу,
Добру подругу, шьистя-здоровя
Шьистя-здоря, довгого віка,
Довгого віка тай діток кілька... [7, 114].

У піснях такої адресності нерідко вживаються чоловічі та жіночі імена, очевидно, реальних осіб: *Іван, Іваночок, Іванко, Василь, Василько, Василечко, Федя, Федько, Марійка, Марічка, Марійчина, Параска, Парасочка, Ксеня, Йиленочка, Юстина, Василичка, Катериночка, Анна, Анночка* або слово *брат, (brate наи)*, до якого колядник долучав конкретне ім'я: та *гречна..., гречна панна на ймние...* Як бачимо, набір жіночих імен переважає в текстах коляди та у віншуваннях, що дає підставу стверджувати, що колядники (а це були колись переважно чоловіки) дбали про шанобливе ставлення до адресатки і добре знали її очікування в цих побажаннях.

Як висновок наведемо слова С.Килимника: „На всіх ступенях розвитку потреба щастя, блеску, могутності вимагає задоволення, бодай у мрії. Тим здібніше задоволити сю жагу щось настільки об'єктивне, як пісня...”

Чим далі в давнину, тим звичайніша й сильніша віра, що слово одною своєю появою здатне творити те, що ним означене. На цій вірі засновані всі поздоровлення й прокляття...” [4, 80].

На жаль, сучасна людина свідомо чи під тиском обставин суспільного життя десакралізує слово. Воно втрачає не само по собі, а в устах людини ту магічну силу, яку мало від часу, коли людина почала називати предмети, явища й ситуації навколишнього світу. „Спочатку було Слово. І слово було у Бога. І Бог було слово”. Як часто нині цитують цю євангельську тезу і як мало замислюються над тим, що не лише в Храмі Господньому, а й у храмі білого світу, у який людина прийшла для збереження отого „спочатку”, зі словом треба поводитися як з даром, якому немає ціни іншої, окрім духовної.

Сьогодні небагато знайдеться збирачів-дослідників, які б зізнавалися, як В.Шухевич, завершивши свою „Гуцульщину”: „Моя праця не є критичною, так як вона тільки групує зібраний матеріал не про те, що ми знаємо про людей, але те, що люд знає і що люд уміє... Мою особисту працю при сій публікації не вважаю за якусь особливу свою заслугу, а лише за довг, виплачений мною гуцульському народові за ті красоти его чудової країни та его власної вдачі, яким я тільки налюбувався...” [7, на форзаці].

І ще раз зачитуємо укладачів згаданого двотомника фольклорно-етнографічних записів П.Чубинського: „Відродження культури – перш за все відродження культури взаємовідносин між людьми, одухотворення повсякчасної діяльності. Внутрішні зусилля кожного індивіда хоч і будуть особистісними за змістом, сенсу ж справдження набудуть лиш об'єднавшись у сфері буття етнічного духу” [6, 6]. Чи здатна виконати це завдання сучасна школа? Очевидно, що без сімейного виховання, підкріпленого державною підтримкою на всіх рівнях – освіти, культури, засобів масової інформації, особливо радіо і телебачення, сфера „буття етнічного духу” й надалі озвучуватиметься „віншуванням”:

Виносіть коляду, бо вам хату рознесу,
Виносіть гуску, бо вам у вікно лусну.

І це вже будуть не середньовічні жарти, а споживацькі інтереси віку двадцять першого.

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – У 2-х т. – Т. 1. – К.: „Оберіг”, 1991. – 456
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 704
3. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Перекл. з нім. З.Ф.Пенюк. – Чернівці: „Молодий буковинець”, 2000. – 208
4. Килимник Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – У 4-х т. – Т. 1 (Зимовий цикл). – К.: „Обереги”, 1994. – 3-148.
5. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Наталя Хобзей. – Львів, 2002. – 280 с.
6. Чубинський П. Мудрість віків (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського) / Павло Чубинський / Упоряд. С.К. Гаркавий, Ю.О.Іванченко. – У 2-х кн. – Кн. 1. – К.: „Мистецтво”, 1995. – 224 с.
7. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – У 5-ти ч. – Вид. 2. – Ч. 4. Верховина: „Гуцульщина”, 1999. – 304 с.

An ancient genre of folk art, carols (koliada), with time, underwent some versification, rhythmomelodic, thematic and ritual changes, yet its function remained unchanged – to wish Ukrainians happy winter holidays,

solemnly and with respect, sometimes with humor. What were extolling constructions (finali)? Does a contemporary carol-singer (koliadnyk), especially from Hutsulshchyna, know them? The article presents the analysis of these issues.

Key words: *koliada, koliadnk, extolment, rhythmomelodic, Gutsulian colouring, ethnology, totemisms, vocabulary.*

Старинный жанр народного творчества коляда испытывал со временем некоторых версификационных, тематических и обрядодийных модификаций, но неизменной оставалась ее функция – поздравлять украинцев с зимними праздниками – торжественно уважительно или шутя. Какими были винишувальные конструкции (финале)? Знает ли их современный колядник, в частности на Гуцульщине? Анализу этих вопросов посвященная статья.

Ключевые слова: *коляда, колядник, поздравление, ритмомелодика, гуцульский колорит, народоведение, тотемизмы, лексика.*

УДК 811.112.2

ББК 81.2 Ук

Роман Бачкур

ЛЕКСИКА ПРОКЛЬОНІВ У ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті аналізується лексика прокльонів у гуцульських говірках, зокрема встановлюються лексичні групи найчастіше вживаних лексем, виокремлюються різні типи фраз-прокльонів, простежується їх мотиваційна база.

Ключові слова: *лексика прокльонів, інвектива, гуцульські говірки.*

Дослідження специфіки гуцульських говірок на різноманітних рівнях мовної системи в сучасній лінгвістиці уже має чималі здобутки. Водночас недостатньо вивченою залишається лексика прокльонів як своєрідний пласт гуцульського лексикону, що функціонує, з одного боку, у повсякденній, буденній сфері, а з іншого, у сакральній сфері буття гуцула, виявляючи, таким чином, своєрідні аспекти реалізації магічної функції мови, репрезентуючи мовну картину світу й архаїчну світоглядну систему регіональних носіїв мови. Окремі аспекти лексики прокльонів висвітлюються у працях, присвячених ширшому контекстові мовних обрядодій, передусім замовлянь, примовок, обрядових побажань тощо [див., зокрема: 1; 3; 7; 9; 10; 11; 12 та ін.]. Водночас прокльони безпосередньо пов'язані з табуйованою та інвективною лексикою, евфемізацією, адже кленучи комусь, слід було дотримуватися

певних ритуальних правил, зокрема не згадувати імені нечистої сили безпосередньо, використовувати специфічний синтаксис та ін. Такі аспекти аналізованого пласта лексики частково окреслюються в працях М. Лесюка [2], І. Мілевої [5], М. Олійник [8], М. Махнія [4] та ін.

Первинно інвективна лексика є частиною ритуалу, замовляння від нечистої сили, від хвороби, яка використовувалася навіть як альтернатива молитві. Для того, щоб захиститися від лісовика, чорта, домовика потрібно було або прочитати молитву, або використати брудну лайку. Її ж використовували й у лікарських справах, вважаючи хворобу впливом демонічної сили. Навіть зараз лайливі слова використовуються в ритуальних заходах як засіб спілкування з потойбічними силами. Дуже багатою в цьому плані є українська лайлива лексика: *дідька лисого, бісова баба, стара, як біс, нечиста сила, стара відьма* тощо.

Гуцульські говірки в цьому плані виявляють свою специфіку, пов'язану з архаїзмом всієї лексичної системи гуцульського говору, своєрідністю світогляду діалектоносіїв, особливістю історичного розвитку краю та народної мови тощо. У зв'язку з цим дослідження цього пласта лексики є надзвичайно актуальним.

Таким чином, мета пропонованої розвідки – охарактеризувати та виявити типологію лексики прокльонів у гуцульських говірках.

Матеріалом дослідження послужили художні твори на гуцульську тематику, передусім роман П. Шекерика-Доникова “Дідо Иванчік” [13], збірки-словнички інвективної лексики [див., напр. 6], картотека словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, укладена в Інституті українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, а також власні записи та спостереження автора.

У межах аналізованого нами масиву гуцульської лексики прокльонів можна виокремити певні лексико-семантичні групи та підгрупи.

Так, окрему групу становлять інвективні номінації особи, які можуть бути як однослівними, так і багатослівними, наприклад: *Пек ти та осина. Ти-и-и, итранєнику охаблений. Ти-и-и, опришку проклетий. Пустєку пустенний. Проклета бабо. Порхавко. Остатнику остатний. Ти-и-и,*

инклюзе проклетий, почінавнику пустий. Аріднику проклетий. Ти сотона, ни чьоловік. Проклеть проклета. Ти, шмарьку, ти мені не до розказу та ін.

Як бачимо, лексичне наповнення таких звертань цілком передбачуване: мовець називає свого опонента відприкметниковими субстантивами, мотивованими прикметниками із семантикою ‘поганий, найгірший, останній’ (*пустек, остатник, проклеть*). Підсилення висловленого досягається за рахунок повторення однокореневих лексем (*пустеку пустенний; проклеть проклета, остатнику остатний*), а також за допомогою вживання особового займенника *ти*.

Водночас, як бачимо, в гуцульській традиції ця група не є надто розгалуженою, що свідчить про високу мораль носіїв діалекту, адже не натрапляємо в такій функції на вульгарні лексеми. Інакше кажучи, гуцули обережно висловлювали свій гнів і обурення, зважаючи на магичні закони, згідно яких клятва могла повернутися на того, хто її наслав.

Часом у функції “прозиванки” вживаються християнсько марковані номени, звернені на нечисту силу, зокрема *инклюд* (срібна монета, очевидно, одна з тих, за які Юда продав Христа), *осино* (також, на нашу думку, асоціативно пов’язана лексема з Юдою, який повісився на осині), *сотона* (сатана), *пек* (язичницький божок, функцію якого можна ототожнювати з пізнішою функцією чорта), *арідник* (чорт).

Структурно самі прокльони є простими реченнями, здебільшого імперативного характеру, часом ускладнені звертанням до того, на кого ці прокльони надсилаються. Наведемо приклади:

А слых би ті пропав! А напівбисси смоли горечьой! А прали би ті тудивци бучім! Ти, шмарьку, ти мені не до розказу! Пся кров собача твоя була! Здохла мама твоя була! Іка дідьча мама! Іди на псю маму! Кольки би ті скололи! Би тебе кров нагла залила! Качка би ті копла! Шляк би ті трафив! Нагла би ті стела! Мاستи собі голову! Нишесті би на тебе впало! Марш вид мени! Машир видци! Пазь дорогу! Ігій на тебе! Агій на твою голову! Аби с жив доти, поки тобі воробці не будут з рук кулешу хапати! Аби с ходив (або писав, або робив і т. д.) поки гіря та каміня! Дни би тобі війшли! та ін.

Аналізуючи лексичне наповнення таких фраз, зазначимо, що найчастіше в гуцульських прокльонах використовують:

– прикликання своєму опоненту різних хвороб і болячок: *Кольки би ті скололи! Би тебе кров нагла залила!; Шляк би ті трафив;*

– прикликання загального нещастя, невдач: *Нишесті би на тебе впало! Упала би на те біда, ек нічь на хати; біда би ти упала на голов, чюд би ти впав на голов, Ігій на тебе! Агій на твою голову!;*

– побажання смерті опоненту чи його родині: *А слых би ті пропав! Нидоля би те втела тежка та солона; дубом бес задубів, Дни би тобі війшли! Здохла мама твоя була!;*

– прикликання Божого гніву на опонента: *біг би те побив та покарав, Біг би те побив на гладкій дорозі;*

– відганяння опонента від себе подалі: *Марш вид мени! Машир видци! Пазь дорогу!*

Окремі формули прокльонів накликають на опонента пекельні муки (*А напівбисси смоли горечьой!, Чорти б тебе пекли в пеклі*). Незначна кількість їх знову ж таки засвідчує їх пізнішу появу, аніж інших, підтверджуючи тим самим архаїчність гуцульських говірок і в аспекті використання інвектив.

Зауважимо, що часом словесні формули можуть модифікуватися залежно від обставин спілкування. Так, дія, яку виконував мовець перед накладанням прокльону, автоматично переносить у словесну формулу самого прокльону, наприклад: *Ти чьо мене сіпаєш заволоси, сіпала би ти біда очі з голови; Та ни латрай на мнє тільки, латрала би ти біда на голов; А іла ж би ти біда голов – гадаю – та я твої їди жеден?; Я лиш водно маю позадь цим пусту роботу. А робила би ти біда ребра на спаню, ек ти тежко мене узолуєш та докорєєш ми; Кажи... Чьо мовчїш? Говори, говорив бес медведям у лабах; А ти чьо мене пужїєш? Пужї-і-іла би ти біда голов страшна та велика, ек ти мене пудно перепудив тощо.*

Окремо варто відзначити іронічні, глузливі прокльони, якими є, наприклад, словесні формули *качка би ті копнула, аби ті зазуля ни заковала без грейцєря* та под.

Зауважимо, що чи не кожна словесна формула прокльону має підґрунтям певні вірування, певні норми гуцульської моралі, поведінки, світоглядні переконання тощо. Так, яскравим прикладом є прокляття *Сумліне би те гризло, ек ти мнє пудно угриз*, де бачимо переконання людей, що сумління – це є страшна кара, що, у свою чергу, засвідчує високу моральність діалектоносіїв.

Своєрідними в гуцульських говірках є прокльони, які переплітаються з молитвами, коли мовець звертається в молитві до Господа чи до сонця як язичницького божества про наслання певної кари своєму опонентові. Таке антагоністичне поєднання молитви і побажання злого створює оригінальні інвективні формули, наприклад: *Глюзавий би ж був цьому світ, дай то Боже, праведне Сонечько, днинко света та велика, запашина; Ше чій одурій, дай то Боже днинко света, Сонечько праведне* та ін. Цікавий епізод описує П. Шекерик-Доників, коли баба, молячись Богові, водночас продовжує клясти своєму дідові:

Баба, црстечіси, напамішма из Божими словами клела діда, на чім світ стоїт:

«Воньо ца – біда би ти упала на голов – и сина – Ива’, пусти кота, най так жесно ни вавчіт – светого Духа – ци чюси – амінь. Госпидку – раз ти кажу окротиси ти, яведо погана, – помилуй нас грішних – тис бес си за вилиці у дурній болі, ек ти тиснеш котика – Прости, Госпидку, гріхи наші».

Основою для виникнення прокльону могли стати й певні історичні події, спостереження гуцулів за своїми односельцями тощо. Серед таких прокльонів наведемо, наприклад, з П. Шекерика-Дониковаго *Ше й до сегодне ниодни гуцули клинут своїх ворогів давнов страшинов клетьбов: «Побила би те, дай то Боже, Гердліччина ниволя тай Юріштанова рука».* У романі автор розповідає про мандаторів Гердлічка та Юріштана, які знущалися над простими гуцулами. Схожою за своєю мотиваційною базою є й словесна формула *А прали би ті тюдівци бучім!* Можна припустити, що в Тюдів на Косівщині проживали гуцули, які колись когось жорстоко відлупцювали. На нашу думку, такі формули з використання онімної лексики існують в кожному населеному пункті, однак далеко не всі є зафіксованими.

Таким чином, проведене дослідження лексики прокльонів у гуцульських говірках дає підстави зробити висновки, що такі прокльони є різновидами замовлянь проти своїх опонентів, вони спрямовані на накликання на опонента хворіб, загального нещастя, смерті тощо. Своєрідними є формули, в яких переплетено молитви до Бога та прокльони, інвективні фраземи з використанням онімної лексики. Розмаїттям відзначаються й лексичні групи слів, якими називають під час прокльонів опоненти.

Водночас гуцульські прокльони не відзначаються вульгарністю, що свідчить, з одного боку, про їх архаїку, а з іншого, про високу мораль діалектоносіїв.

1. Лабашук О. Українська примовка: особливості побутування та функціонування / О. Лабашук: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2001. – 18с.
2. Лесюк М. П. Еротизм в українському пісенному фольклорі: Наукове видання / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 244 с.
3. Марченко Г. Обрядові побажання: структура і семантика тексту / Г. Марченко: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 20с.
4. Махній М. Інвектива: лихослів'я як етнокультурний феномен / Микола Махній // Махній М. Етноеволюція: науково-пізнавальні нариси. – К.: Blox ua, 2009.
5. Мілева І. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / І.В. Мілева; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. — Луганськ, 2005. — 19 с.
6. Найгірша лексика і прокльони // Здвиженський храм / Автор-упорядник Марія Равшер. – Снятин: Прут-Принт, 2008 [режим доступу] // <http://kosiv.info/library/51-zdvizhen-hram/522-821-najgirsha-lajka-i-proklony.html>
7. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / М. Новикова // Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1993. – С.7-29.
8. Олійник М. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / М.Я. Олійник; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2002. — 20 с.
9. Остроушко О. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь / О. Остроушко: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2002. – 20с.
10. Пасічнюк І. Поетика українських народних прикмет / І. Пасічнюк: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 20с.
11. Соляр О. Українські народні замовляння: питання походження і поетики / О. Соляр: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2005. – 20 с.
12. Темченко А. Українські лікувальні замовляння: вербально-акціональні універсалиї, символіка та семантика / А. Темченко: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 10.02.01. – К., 2003. – 20с.
13. Шекерик-Доників П. Дідо-Иванчік: Роман. – Верховина, 2007. – 495 с.

In the article the vocabulary of curses is analysed in the gucul'skikh manners of speaking, lexical groups are in particular set more frequent all common lexemes, the different types of phrases-curses are selected, traced them motivational base.

Key words: *vocabulary of curses, invektiva, gucul'ski manners of speaking.*

В статье анализируется лексика проклятий в гуцульском говоре, в частности устанавливаются лексические группы чаще всего употребляемых лексем, выделяются разные типы фраз-проклятий, прослеживается их мотивационная база.

Ключевые слова: лексика проклятий, інвектива, гуцульський говор.

УДК 81'374.2

ББК Ш141.14-51

Сімович Оксана

АРХЕТИП ВОГОНЬ У ГУЦУЛЬСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

У статті проаналізовано кілька аспектів функціонування одного з найпоширеніших архетипових символів *вогонь*, наголошено на зв'язку семантики символу з обрядом. Представлений матеріал відтворює вагомому частину мовної культури Гуцульщини.

Ключові слова: архетип “вогонь”, символ, гуцульський говір.

Поняття “вогонь” відоме в усіх культурах світу, і його символіка закладена в підсвідомості людського мислення. Про особливе ставлення до вогню у слов'ян свідчить чимала кількість слів, що виступають на його позначення. О.Потебня зазначив, що “якщо б ми не знали, що божества вогню і світла посідали важливе місце в язичницьких віруваннях слов'ян, то могли б переконатися в цьому з багатства слів, які мають у своїй основі уявлення вогню і світла” [17, 289]. Саме тому ми можемо говорити про поняття “вогонь” як про архетип, тобто модель для утворення численних додаткових чи трансформованих значень: такими в українській мові є слова-символи *вогонь*, *вогнище*, *ватра*, *пожежа*, *свічка*, *горіти* та ін. Архетип існує як вроджена здатність людської свідомості виробляти паралельні образи. У мовному плані функціонування слів-символів виявляється в тісному зв'язку семантики слова і його архетипу. Проте поширення таких слів у текстах конкретної національно-мовної системи сприяє появі власного національного, “культурного” компонента. Такі слова формують і відтворюють мовну культуру кожного народу. Досліджуючи цю мікросистему, слід брати до уваги, що архетиповий символ часто пов'язаний із поняттям обряду, що є своєрідним контекстом, у якому реалізується семантика символу.

Традиційні вірування гуцулів — один із пластів багатопланової традиційної культури українців. Основні компоненти обрядових дій, їх семантика та форма вираження тісно

пов'язані із системою традиційних символів інших областей та регіонів України.

Вогонь є одним із найпопулярніших архетипових символів, що функціонує в гуцульському мовному просторі.

У багатьох давніх релігіях вогонь вважали священним представником сонця [11, 352], до того ж символізм *вогню* пов'язаний із символізмом “вищого” рівня. Тому народна уява поєднувала два поняття: *сонце-вогонь*, адже “вогонь походить від сонця [...]”. Вогонь, вірили, був виявом сонячного бога на землі, послон Неба на землю” [8, 30]. Адже сила вогню в давньому світогляді асоціювалася з енергією сонця, яке давало людям тепло і світло. Позитивні асоціації зумовлені тим, що вогонь є джерелом тепла та світла, а також має очищувальні функції.

У світовій, зокрема й у слов'янській, ритуальній обрядовості виявляємо у словах-символах розвиток семантики ‘плодючість’. Дж. Фрезер перераховує численні ритуали, у яких предмети, пов'язані безпосередньо з вогнем, сприймаються як такі, що здатні стимулювати плодючість нив та добробут людини. Деякі вчені вбачають тут “очищення, знищення сил зла” [див.: 21, 15]. В українців подібна семантика реалізується у словах, пов'язаних із вогнем, зокрема у текстах купальських пісень: *Запалала собітойка, Схотилася челядойка, Схотилася, прибігає Та це дровець докладає. Собітойка ясно горить, Челядойка пишно ходить, Собітойка догорає, Худобойка проквітає* [21, 312] та под.

Вірили, що вогонь має і Божественне начало: *Пане господарє, На твоїм дворі ялина стоїть Тонка — висока, листом широка. На тій ялині трійця горіла, Три гискри впало, три мори стало. У першому морі Господь купав ся, У другому морі у ризи вбрав ся, У третьому морі став на престолі...* [5, 63].

Вогонь водночас асоціювався і з негативним; порівняймо гуцульські апокрифічні легенди, у яких наголошено, що вогонь вигадав чорт: “Пішов чорт. На дворі упала зима; він замерз, став відгадувати, що тут робити, аби зігріти си, тай вігадав ватру” [24, V, 3]. Така амбівалентність поняття “вогню” переносилась і на символічне вживання слів зі значенням ‘вогонь’. Зв'язок слова *вогонь* із семантикою ‘очищення’ не випадковий. У багатьох мовах лексеми на його позначення могли вживатися із значенням ‘чистий’: дінд. *pavanas* ‘той, що очищує’, ‘вогонь’; *pavakas* ‘чистий, світлий, очисний’, також ‘вогонь’; гр. ‘вогонь’, а лат.

purus 'чистий'; гр. 'горіти', але *waros* виступає також зі значенням 'чистий, світлий' [13, 142].

Значення слів на позначення вогню формує обрядовий контекст. Для купання дитини приносять воду до хати, де обов'язково горить "ватра в печі і мечетці оден вугор грани у воду, шоби си вода видгасила, і ек би були екі чері в воді, то аби згоріли. Витак си каже: "Благословіт воду!" — Хатні відповідают: "Вже благословлена вогнем, най еї і Бох благословіт" [23, 144]. Очисні функції вогню реалізуються також у забороні виносити з хати зметене від Святого вечора сміття, яке потім спалюють: Від Стого вечюра перед Риздвом до на "Василений Сетий вечыр" замітают у хатах, але пометки из хати не виносет надвір, бо то си ни годит. Ці пометки виносет аж на "Василія" досвіта надвір, палет їх і гріют над ватров из пометків руки, оби си почерез цілий рік ни "розвивали" і ни боліли [23, 28].

Семантика 'очищення', 'захист від злих сил' характерна і для лексеми *трійця* (*тройця*) 'церковний свічник з трьома свічками; трисвічник' [3, 188], *трійця* 'підсічник на три свічки' [15, 170], що асоціюється з вогнем: *На Стрічене светит піп у церкві "трійці", убрані зілем і трьома свічкками. Люде розберают собі "трійці" из церкви из хаті. Свічкки из тріці і зілж сохранно ховают. Тим зілем і вічкками добре си підкурювати, ек си хрестінина шош осахнет, або учепитці икас бола. Тим добре підкурювати і маржинку, ек їй шош хебує* [23, 33]. Зауважмо, що свічничі-трійці були поширені у XVIII–XIX ст. не тільки на території Гуцільщини, а й Бойківщини, Лемківщини, Опілля, Покуття та Підгір'я. Орнамента гуцульський трійць зберігає давні уявлення про світове дерево (утілення ідеї будови всесвіту) тощо. К.Кутельмах вважає, що "трійця з антропоморфними голівками, ймовірно, була пов'язана з культом предків" [12, 718].

Семантику очищення реалізує вогонь і в так званих юрїївських звичаях, коли запалювали ватру коло воріт, або біля загороди, де ночує худоба, або на городі. Тоді просили в Бога стільки *маржини*, *кілько буде попелу з цієї ватри* [24, IV, 246]

Очищувальну та зіцлювальну функцію вогонь виявляє й у звичаї кидати на могилу злочинця або самогубця сухі гілки, тріски, які потім спалюють [див.: 4, 246].

Особливе навантаження виконують лексеми, що номінують предмети, пов'язані з вогнем (дають вогонь, світло тощо) або ж

вступають із ним в асоціативний зв'язок. Скажімо, перед Великоднем (найчастіше в середу або четвер) на Гуцульщині *гріли діда*. Семантику обряду, як, відповідно, і вербального символу *гріти*, можна з'ясувати лише в контексті усього обряду, що, зокрема, містить взаємопов'язані символи. Діти ходили від хати до хати і під вікнами кликали: — *Грійте діда! Грійте діда! Дайте хліба! Аби вам овечки, аби вам ягнички, аби вам телічки!* [у відповідь:] — *Гріємо, гріємо, даємо!* Дітей обдаровували *кукуцями* 'спеціально спеченими малими пшеничними чи житніми хлібцями'. Дякуючи, кукуцарі бажали: "Дай, Боже, душам померлим царство небесне, а вам, газдинько, аби си овечки мирно покотали та й аби си єгнички починили" [4, 295]. По селах Гуцульщини також зберігся звичай, коли у вівторок на Страсний тиждень під вечір запалювали по городах вогні з галуззя та листя дерев — робили культову *ватру* і з того "гріли діда", щоб "дати праведним душам померлих можливість погрітися ... Така була обрядова гостина для померлих" [19, 232; 12, 535–536]. Тоді найстарші обходили *трічі* навколо ватри і разом закликали: "Грійте діда, дайте хліба", а відтак, як ватра гасла, ішли селом; пор. також: *кукуци* 'невеликі хлібці, схожі на проскури, які печуть умерлому; кладуть покійникові у пазуху, "шоби мав шо в дорозі на тот світ їсти"' [23, 163]. Перед тим як запалити ватру, із хати виносили *гуску солі, кварту води* та *кукуцик хліба* та клали на те місце, де мали *гріти діда*. Узявшись за руки, крутилися навколо ватри за *сонцем*, кричали: "Грійте діда!". "Тото приносила молодіж у вофіру тому дідови, шо йіго гріла, бо тот дідо постит за нас грішних цілий рік, а цілий рік він жиет лиш тов офіров, тим кукуцом хліба, горшем води и тов сільов. Тоту офіру давали прихожим, ек потухала ватра а ек нікого ни було из прихожих коло тої ватри, то заберали то у хату и вітак давали тим, шо приходили під вікно гріти діда" [23, 41–42].

Як бачимо, семантика вогню виступає не самотійно, а разом з іншими символами — *хліб* (*кукуцик*), *вода*, символізуючи жертву Богові та душам померлих, утілюючи давній культ предків. Водночас *вогонь* як символ вищого рівня разом із хлібом виступають символами душі предка, а до того ж солярну семантику вогню посилює ритуальний обхід (архетип *коло*) навколо вогню за сонцем.

Однією з важливих особливостей символу є здатність формувати в семантиці слова складну багатопланову структуру, коли

попередньо реалізована семантика символу зберігається у слові та за найменшого натяку контексту актуалізується в подальших його вживаннях, тому в семантичній структурі символу *вогонь*, що стає ключовим у звичаї *зріти діда*, зберігається і семантика очищення, накладаючись на символічне значення “жертва”, “душа”, “прощення”, “Божественне начало”.

Вогонь (свічка) — один із символів родильної обрядовості. Якщо дитина народилася вночі, баба *світить свічку* біля дитини і примовляє: “Свічу свічку, Пїду по запічку, Ладану шукати, Обкурити хату”. Світло свічки, як і світло в хаті має відганяти злих духів від дитини та матері, отже, виступає їхнім символічним оберегом, символом очищення. Так свічка горить, доки дитину не охрестять, після чого немовля перебуває вже під Божою опікою. А до того часу свічка горить щонаочі, *а в днину ни треба, бо вна* [бісиця лісна], *зчезла би в плите дираве та безвісти, ни має вже моци до дитини* [23, 131].

На хрещення (*ирщенє*) батько готує “службу” за здоров’я дитини: окрім миски зерна, гуски солі, пляшки води, бере *свічку-служебницю (світци-повитиці)*: *Сучют кум и кума по одній воскової світци-повитиці, бо при иршеню мусит бути вогонь. Крижму разом из свічков перев’езуст ци звиту в трубку червонов волоцьков* [23, 133–134]. Семантику захисту від злих сил посилює символ *червоної волічки*, що також у родильному обряді виконує захисну, оберегову функцію.

Вогонь супроводжує обряд хрестин, зокрема свічку світить *матка* в хаті священика, коли той охрещує дитину, причому свічка стоїть не в тому приміщенні, де відбувається хрещення, а на столі в кухні перед дверима з кімнати до кухні, де власне відбувається обряд [23, 136]. Таким чином свічка додатково символізує і шлях дитини до Бога, і очищення, і здоров’я. Свічку гасять аж тоді, коли дитину вже охрещено. А вдома свічку дають також поліжниці, “ніби оце и дитині разом”, зі словами: *Проше, на шо витскаємо, дай вам Боже шестя, здоров’я и на многа літ з помичьов* [23, 139]

Боже начало, Божа сутність вогню реалізується і в іншому елементі родильного обряду — купанні новонародженого: приносять воду до хати, де обов’язково горить “*ватра в печи и мечетци оден вугор грани у воду, шоби си вода видгасила, и ек би були єкі*

чєрі в воді, то аби згоріли. Витак си каже: “Благословіт воду!” — Хатні відповідають: “Вже благословлена вогнем, най єї и Бох благословит” [23, 144]. Три вуглики кидають і до купелі. Відомо заборони, пов’язані з вогнем: поки маленька дитина в хаті, не можна брати ватри до люльки і виносити з хати, тому що дитина не буде спати, зрештою, існує табу на будь-яке винесення вогню з хати, тому що разом із вогнем *береци и спанє надвір*. Водночас не можна допустити, щоби світло знад двору проникало вночі до хати, тому вікна заслоняють полотном, бо є *такі, шо мечют на світло всєкі череки та буби* [23, 144].

Післяпологові звичаї також передбачають наявність вогню та індукують семантику символу ‘душа’, ‘жертва’: відразу після пологів відбувається *обряд колачини* — давання кумам колачів. У тому випадкові, коли дитина помирає перед обрядом, то *колачі по умерлій дитині ни даєтци на столу, лише стеле біду крижму на земни, на ню складают колачі и пите, а зверхе біле горше кришталеве з водов, перев’езане на вушку червонов волоцьков. Світе свічку, тулєют до горшети, уклекают всі трое на земню... дєдє з мамов даєт ти колачі за простибих дитини, шоби Біх був ласкав прошети їй грїха, шо має за маму, ека си з ним карала в злогах* [23, 147].

Отже, свічка — це також душа, передусім християнська. Після смерті людині “на тому світі” світить вогонь, запалений перед смертю. Тому родичі обов’язково дають у руки тому, хто помирає, свічку, щоб та освітлювала шлях, очищувала душу. Вірять, що жиди після смерті перебувають у темряві. Якщо ж хтось із них оженився із *русначьков, то після смерті йому буде світити її свічка* [23, 160]. Запалений каганець біля померлого, що має горіти, аж доки не винесуть тіла, також дають “за простибих”, що формує відповідно символічне значення ‘жертва Богові за душу померлого’, як і ‘душа’.

Багатий гуцульський обрядовий контекст, численні вірування, звичайно ж, фіксують постійну символіку чистоти. Наприклад, особлива шана тим парубкам та дівчатам, які “задержали дівочтво і парубоцтво аж до вінчєня”. Гуцули переконані, що в них після смерті свічка горить над правим плечем, “и то така красна, шо рехунку їй нима. Крашшя вид самого золота” [23, 160].

У гуцульських народних традиціях виявляємо міцний зв’язок вогню із коханням.

Це реалізується, зокрема, у віруваннях: *на Василеній Светий вечер палет кужелі и на тім ворожєт, хто си любить, а хто ні. Роб'єт з повієм малі кужелики — оден на дівку ци жінку, а другий на легіня ци чоловіка. Приперают тоти кужелі до опеца на припічку у хаті, тай підпалюют їх скіпков. Кужелі горєчі лов'єтци докупи — зходєтци, або розлітаюци — розлучаютци. Котрих кужелі имутци разом. то тоти си люб'єт — навидєтци. А котрих кужелі розлітаюци, то тоти ни люб'єтци, або ек люб'єтци, то в тім році розийдутци* [23, 29]. Окрім цього, виявляємо домінування семи 'сум, туга, жаль' у семантичній структурі слова *пожар*. Про зближення слів *жалко-жарко, жар-жаль, жар-печаль* указував О.Потебня: *По тім боці огонь горить, по сім боці жарко* [14, 39]; *Коломию запалили, Коломия горить; Токой мене за миленьком головонька болить. Вигоріла Коломия, лишилися ільми; Ой любко ма солоденька! То ж за тобов жиль ми* [18, 299].

Особливе значення для гуцульської традиційної культури має *полонинська ватра*, яка горить упродовж усього періоду вигону худоби обряд запалювання “живої ватри” розпочинає пастуше життя на полонині. Перед виходом на полонину ватаг *іде з одним або двома пастухами наперед, аби у стаї і на стоїцу усе приладити*, а також *зробити живу ватру* [24, II, 190–191]. *Жива ватра* — ‘вогонь, добутий з допомогою тертя один об оден двох кусків дерева, добувається з відомими обрядами ватагом в полонині і служить для розведення вогню у житлі пастухів і для здійснення різних обрядових дій над худобою, які, на думку пастухів, оберігають її’ [2, I, 128]. У народів, які заселяють Карпати, вогонь завжди вважався найдавнішим і найповажнішим оберегом людини в гірських пушах: *Ватра, то є май перший Ангіль* [16, 163]. *Живу ватру* розпалюють спеціальним способом: у розколену з одного буку круглу деревину “втикають губку і тим же кінцем встромляють полінце в округлий тісний отвір, висвердлений збоку в забитій у землю вертикальній вертикальній колоді. Другий кінець полінця вставляють у заглибину дощечки, якою притискають його щільно до колоди. Потім полінце обкручують міцним мотузом, і двоє чоловіків, взявши за обидва кінці мотуза, надають полінцю обертового руху, аж поки воно не займеться. Таке “зачаття” та “народження” живого вогню позначає [а

властиво символізує. — О.С.] життя стаї означає народження полонинського життя [1, 25]. П. Шекерик-Доників так описав процес розпалювання ватири: *У ватернику розшкабарив [Иванчік] до ковбка сокиров у потемку навгадь в обох кінцях ошкальок громовиці, ззавгоді на ту річ постараний. Напопитьма напхав в розвішканені гузарики сухої векелиї, замотав ошкальок на середині курмиком, тай держічі курмик за оба кінці руками, покручував ним ошкальок громовиці, опертий одним кінцем до протеса в стіні, а другим до берфели вид верклюга* [цит. за: 7, 199].

Слово *ватра* охоплює практичну всю територію поширення гуцульських говірок [10; 25, 184; 3, 34; 27, 253; 17, 21; 15, 32], що підтверджує наявність численних дериватів: *ватерник, ватерничок, ватерка* ‘місце, де горить вогонь на гірському пасовищі (у стаї)’ [3, 34; 27, 253], *ватришче* ‘місце, де було вогнище на гірському пасовищі’ [17, 21; 15, 32], *за'ватра* ‘приміщення на полонині, де пастухи сплять’, *ват'рак, ват'рал* ‘помічник пастуха, який стежить за вогнем’, *ватровина* ‘оплата, яку здійснюють чабани за паливо, спалене на полонині’ [25, 184], демінутив *ватерка* [17, 21; 15, 32], словосполучень *ватру накласти* ‘розпалити вогонь’, *в'ікласти ватру* ‘закінчити палити в печі’, *набу'рити ватру* ‘розпалити досить великий вогонь’ та фразеологізмів *зга'сити ватру* ‘зняти уроки’, ‘насварити’ та ін. [27, 134; 15, 32].

На позначення вогню, що добувають тертям і який постійно підтримують до завершення полонинського сезону, у гуцульському мовному просторі відомі такі словосполучення: *жи'ва ватра* [26, 169], *же'ва ватра, же'ва ватра, жи'вий во'гонь, жи'вий о'ген* [10]: *Шо'би жи'воїї ватри кру'тили/ то те'пер' того ўже не'ма// а ко'лис' обов'яз'ково кру'тили/ а й'акшо так не кру'тили/ то ба'жано би буў св'є'ч'єний с'і'р'ник/ й'акій на Ве'лик'ден' с'в'є'т'є (с. Шешори Косівського р-ну); Даў'но/ за Пол'шч'і/ ни було с'і'р'ни'є'к'і'ў// то мали к'ресало/ кам'ін'// т'реба' було бере'зову/ губку ва'рити у к'і'п'і'т'ку дес' коло ч'о'тири-п'їет' го'ден/ во'но робиц'є' типу те'пер' і'шної вати// та і та скра/ й'єк по'пала на ту губку/ фу-фу/ роз'дути/ то та'ке за'баўне/ шо т'реба доўго с тим си'д'іти// або скру'т'єле та'ке/ й'єк ро'би'ле ди'рку/ та і кру'т'є'ў/ ватаг це кру'т'є'ў/ кру'т'є'ў/ і до'ти/ шо при тер'т'у/ цес' аби су'х'є' було/ дере'вина' аби ду'же су'ха*

'була/ і ди'мок/ ди'мок/ 'душче// так ва'трак мау си ста'рати/ 'шоби та 'ватра ни зага'сала/ бо то 'доуго с тим р'оботи' (Верховина Рахівського р-ну); *В'іуч'ар'і 'маїут жи'ву 'ватру учи'нити 'першиї раз на с'тайи/ 'аїбо то'ту 'ватру дер'жати доу 'осене* (Росішка Рахівського р-ну) [цит. за: 25, 184].

Слово *ва'тра* є компонентом словосполучень: *на'терти жи'ву 'ватру, кру'тити жи'войі 'ватри, запу'скати жи'ву 'ватру, розпа'лити жи'ву 'ватру* [10; 25, 184].

Зауважмо, що поклоніння вогневі і його вшанування, а відповідно, і символізація мають загальнослов'янський характер, що відображено в назвах, напр.: рос. *живой огонь, деревянный огонь, новый огонь*, укр. *жива ватра*, пол. *żuwu ogień*, болг. *нов огън*, чес. *novu oheň* [6, 144]. Вогонь, добутий тертям, був у вжитку багатьох європейських народів, що займалися гірським пастухуванням, напр., німецькі чабани називали його *диким вогнем* (*wildes Feuer*) [19, 153]. Напередодні дня св. Юрія розпалюють живий вогонь (*focul viu*) у Румунії [9, 144].

Ватра має не тільки особливе значення на пастушій полонині — вона потрібна і в господарстві, що аж ніяк не применшує її особливих властивостей. У гуцулів існує також чимало звичаїв, пов'язаних із *ватрою* 'вогонь у печі'. Зранку, набравши води, повертаються до хати і обов'язково вклоняються димові від ватри. Ватру вкористовують для того, щоб загасити вугілля у воді, обкурити від злої сили, зрештою, для того, щоб із вогнем поговорити. І для цього мусить бути розпалений не просто вогонь в хаті, а *живий вогонь, ватра*.

Отже, обряд, звичай чи традиція є тим своєрідним контекстом, у якому реалізується семантика символу. Зазвичай символічне значення тут формується під впливом цілеспрямовано поданих обставин: місця подій, діяча, підпорядкованості певній ідеї та ін. Такий обрядовий символ є вторинним. Уже сам предмет обрядової дії виступає не тільки у своїй утилітарній функції, а у вторинній, ритуальній. Відповідно і слово, яке позначає обрядовий символ, виконує вторинну символічну функцію. Тобто слова *вогонь, ватра* та асоціативно ін ними пов'язані отримують символічну функцію вже від символічно маркованих предметів.

Зв'язок вторинного символічного значення слова із природними властивостями реалії може бути безпосереднім або дуже віддаленим. Він відображає складні зв'язки реалії з іншими ритуальними елементами (*вода, хліб*), а також

зв'язок знака і контексту — вербального чи обрядового. Символічні функції вогню виникають саме із первинних властивостей реалії. Складна мотиваційність об'єкта символічного позначення, обряду, із ним пов'язаного, слова на позначення обрядової дії, тощо спричинює ускладнення самого культурного значення реалії, а також семантичної структури слова-несимволу. Наслідком такого ускладнення є також можливість різноманітного тлумачення обряду, а також і семантики слова, яке позначає обрядовий символ.

1. Вінценз На високій полонині (Правда старовіку) / Станіслав Вінценз. – Львів, 1997. – 451 с.
2. Грінченко Б. Словарь української мови / [за ред.: Б.Грінченка]. – Київ, 1907–1909. – Т. 1–4.
3. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред.: Я.В. Закревська]. – Львів, 1997.
4. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1987.
5. Етнографічний збірник / Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1914. – Т. 1.
6. Журавлєв А. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян / Андрей Журавлєв. – Москва, 1994.
7. Зеленчук В. Проблеми створення діалектних словників до літературних творі (повість Петра Шекерика-Доникова "Дідо Іванчик") / Василь Зеленчук // Діалектологічні студії.3.: [відп. ред.: П.Гриценко, Н.Хобзей]. – Львів, 2003. – 197–201.
8. Іларіон Мит. Дохристиянські вірування українського народу / Іван Огієнко. – Вінніпег, 1965.
9. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы конца XIX – начала XX в. Весенние праздники. – Москва, 1977. – 358 с.
10. Картотека "Словника гуцульських говірок" / зберігається в Інституті українознавства ім. І.Кип'якевича НАН України (Львів)
11. Керлот Х. Словарь символов [перев. с исп. Богун Н.А., Данько Ю.Л. и др.] / Керлот Хуан Эдуардо. – Москва, 1994.
12. Кутельмах К. Календарна обрядовість як етногенетичне джерело / Корнелій Кутельмах // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат: Етнологія. Мистецтвознавство. – Львів, 2006. – Т. II. – 473–555.
13. Маковский М.М. Удивительный мир слов и значений: Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике / М.Маковский. – Москва, 1989.
14. Метлинський А. Народныя южнорусскыя песни / Амвросий Метлинський. – Киев, 1854.
15. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негрич. – Львів, 2008.
16. Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. 15. – 159–177.
17. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області) / [укл.: Ю.Піпаш, Б.Галас]. – Ужгород, 2005.
18. Потебня А.А. Слово и миф / Александр Потебня. – Москва, 1989.

19. Сеньків І. Гуцульська спадщина / Іван Сеньків. – Київ, 1995.
20. Сімович О. Лексико-семантична характеристика традиційних слів-символів в українській мові: дис. ... кандидата філолог. наук: 10.02.01 / Сімович Оксана Ігорівна. – Львів, 1999. – 186 с.
21. Українські народні пісні: Родинно-побутова лірика. – Київ, 1963. – Ч. 1.
22. Фрезер Дж.Дж. Фольклор в Ветхом завете [пер. с англ.] / Дж.Фрезер – Москва; Ленинград, 1931.
23. Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів / Петро Шекерик-Доників. – Верховина, 2009.
24. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Львів, 1899–1904. – Ч. I–V.
25. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Тетяна Ястремська. – Львів, 2008.
26. Brzezina B. Stylizacja hucylska / B. Brzezina. – Kraków, 1992.
27. Janów J. Słownik hucylski / Jan Janów / [oprac. J. Rieger]. – Kraków, 2001.

In this paper the functioning of widely distributed archetype symbol (wogon) is discussed. It is shown that the semantic of symbol is closely associated with ritual. This material is essential for research of language culture of Gutsulian region.

Key words: language culture of Gutsulian region, symbol, dialect.

*В статтє проанализировано несколько аспектов функционирования одного из самых распространенных архетипических символов **огонь**, отмечено связь семантики символа с обрядом. Представленный материал воспроизводит весомую часть языковой культуры Гуцульщины.*

Ключевые слова: архетип “огонь”, символ, гуцульский говор.

УДК 811.161.2'06'282'(477.85/87)
ББК Ш141.14-51

Тетяна Ястремська

ЧІЄ ВЕРЕМНЕ, ТОГО Й ПОГОДА: МЕТЕОНІМ ВЕРЕМ'Я В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

*У статті зроблено спробу дослідити семантичну трансформацію слова **верем'я** ‘час’ → ‘погода’, з'ясувати розвиток значень в історичному контексті, а також окреслити ареал його поширення в гуцульських говірках.*

Ключові слова: гуцульський говір, формальний аспект, семантичний аспект, семантична трансформація.

Лексема **верем'я** (гуцульське **веремне**) викликає зацікавлення у двох аспектах: семантичному — занепад первинного темпорального значення і активізація метеорологічного та формального — збереження давньої повноголосної форми в

говірках південно-західного наріччя і її відсутність у літературній мові.

Від перших засвідчених фіксацій і до XVII ст. значення слова “**коливалися**” здебільшого в межах семантичного поля темпоральності: ‘час’, ‘конкретний відтинок часу’, ‘визначений час’ та ін. [Збірник 1076, 40 зв.; див. також: СДЯ I, 393; СУМ¹⁴⁻¹⁵ I, 164–165; СУМ¹⁶⁻¹⁷ III, 229; КТ]. “Іпатіївський літопис” (приблизно 1425 р.) фіксує лексему зі семантикою ‘сприятливий, відповідний момент’ і ‘несприятливий, невідповідний момент’ [СДЯ I, 393], що містить вказівку на позитивну чи негативну ознаку. Як свідчать історичні джерела, уперше метеорологічне значення ‘погода’ для форми **время** задокументував П. Беринда у другому виданні “Лексикону” 1653 року поряд зі значеннями, що вказують на час [ЛБ, 258]. Зазначмо, що до XVI – I половини XVII ст. переважали повноголосні форми, які поступово витіснили неповноголосні церковнослов'янські [СУМ¹⁶⁻¹⁷ V, 15, 16; КСУМ¹⁶⁻¹⁷; Тимченко ІС, 541; КТ].

Загальноукраїнські словники XIX – початку XX ст. фіксують повноголосні форми **вѣреме, вѣремне, вѣремя, вереминь** зі семантикою ‘сприятлива погода’, ‘гарна погода’ [Желехівський I, 62; Головацький, 393; Грінченко I, 258 (за В. Шухевичем, І. Франком)]. До речі, Я. Головацький наводить слово у складі приказки, значення якої не цілком зрозуміле: *Чіє веремне, того й погода* [Головацький, 393]. Цікавий коментар І. Франка: “Значіне не ясне, бо ж верем'я і погода — все одно” [Франко I, 214]. Припускаємо, що в цьому контексті йдеться про сприятливий випадок, удачу, тим паче, що у процесі становлення **верем'я** передавало цю семантичну ознаку; пор.: гуц. **верем'я** ‘добрий час’, яке зафіксував Вінценз 1936 року [КСГГ].

У сучасних гуцульських говірках слово функціює як метеорологічна назва, демонструючи значний семантичний обсяг:

1. **‘погода’** [Мосора, 13; Коржинський, 7; Огоновський, 53; Шухевич I, 81; II, 189, III, 7, IV, 49, V, 282; Онишук 1909, 57; Gregorowicz, 29; Kolberg I, 184; Schnajder, 264; Vincenz, 575; ОКДА VII, к. 60; Горбач Б, 257]: *Звичайно, мають уже певні місця, по котрих пізнають, яке буде вѣремньи* [Онишук 1912, 56 (Зелениця-Зелена Надвірн.)]; *Днес буде файні вѣремне* (Кваси Рахів.); *У Петрашях [Вижниця] буѣ такий..., шьо згадуваѣ, йіке буде вѣремий: ци будіє годийина (слота), ци студійено, ци тійепло* (Розтоки Вижн.) [КСГГ];

ареал поширення назви продовжується в буковинсько-покутських [Горбач М, 346] та в закарпатських (мармароських) говірках [Горбач П, 282];

2. **‘гарна** (сонячна, літня) **погода’** [КСГГ; ГГ, 34; Жегуц, Піпаш, 29; Піпаш, Галас, 21; Негрич, 35; Janów, 255; Павлюк, Робчук 2003, 109, 348, 643; ЛАЗО I, к. 2; ОКДА VII, к. 60; 3, 92]: *Йди на двір поворожи, йика завтра буде година, ци вереміе ци дощч* [Шухевич IV, 49; Janów, 255]; *Тепер веремні, то вони пішли на полі* (Кваси Рахів.); *Веремні — то ек дощ ни йде* (Виженка Вижн.); *Верем’ї, то як хмар і дощчу нема* (Кремінці Косів.); *От верем’я настало, тільки сіно робити* (Зелена Надвірн.); *Кобі-ко на сінокоси Гобсподь веремньи післав* (Ворохта Яремч.); *Але оутаву треба сушити три дни або й два дни. Добре, добре верем’я, за дніну не схнет, бо ўже малий дни, а она молодá* [Павлюк, Робчук 2003, 109]; *Угадуют погоду по снови, по спаню, по своєму тілови, по маржині и по птасі, ек си ўна захоуєт на ику годину* [‘погода’]. *Икі дає знаки на погоду — веремне* [‘добра погода’], *а икі на слоту — годину* [‘погана погода’] [Гуцульський календар 1935, 31]; *Як ластіўки дужи високо літають, то буде веремне, а як попри землю — то буде слотити* [Онишук 1909, 57]; *Ластіўкі літають високо, вішиють веремні* (Рожнів Косів.); *Кумке йак кумкають, буде веремне, йак мовчет — дощч* (Зелена Надвірн.).

Виявлено також деривати: *веремєчко* ‘гарна погода’ [Vincenz, 575]; *веремний*, *веремінний* ‘погідливий’, ‘теплий, ясний, погожий’: *Веремні дни* (Гринява Верхов.). Слово фіксуємо у складі фразеологізмів *цеганське веремне*, *циганське веремне* ‘дощ зі сонцем; сліпий дощ’: *Циганське веремне — і дожди, і сонце* (Бабин Косів.); пор.: бук.-пок. *циганск’ий дожд* ‘тс.’ [Горбач М, 370], гуц. *цеганське весілле* ‘тс.’, пов’язане з тим, що, за спостереженнями, циганське весілля часто відбувається під час дощу [5, 19]; пор.: у покутських, буковинських, бойківських, наддністрянських говірках [АУМ, к. 354; ОКДА VII, к. 60; БГ, 49; Онишкевич I, 90; Шило, 69; 5, 9; 8, 125].

3. (перев. мн. *веремєна*) **‘стійка гарна** (сонячна, літня) **погода’** локалізоване на Рахівщині [КСГГ; ЛАЗО I, к. 2]: *Дуже веремєна були. Коби веремня, то бісмо й рєшту косіли* (Ясіня Рахів.); *Дуже веремєна були великі ціле літо* (Росішка Рахів.); пор.: гуц. *веремєна впали* ‘усталилася гарна сонячна

погода’ [КСГГ: Рахів.]; *вїбралосі на веремне, пробирáєся на веремня* ‘тс.’ [5, 9];

4. **‘погана погода**; негода’, ‘дощ’, ‘сльота’. М. Толстой зафіксував *веремні* ‘погана погода’ у Дора (тепер Дора-Яремча Яремч.) [7, 34]; пор.: *Веремєнні хмáри йдуть* (Росішка Рахів.), де *веремєнні*, вірогідно, може позначати ‘дощові’ [КСГГ; ГГ, 34; пор. також: Онишкевич I, 90].

Як бачимо, для лексеми характерна енантіосемія, наявність антонімних значень за ознакою “позитивна / негативна оцінка стану атмосфери”, щоправда, не в одній діалектній системі, де “за появи двох енантіосемійних лексем відбулася б нейтралізація” [7, 44 (виноска 22)].

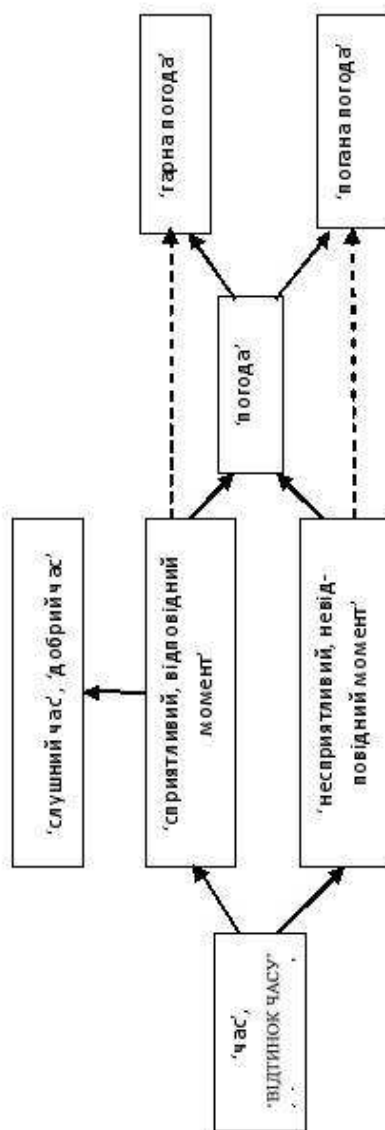
У говірках української мови інші метеоніми *погода*, *година*, як і *верем’я*, є семантично пов’язані і часто виражають протилежні поняття. Зокрема в гуцульських *година* номінує загальне поняття “погода”, гарну, сонячну погоду і — найчастіше — негоду (сльоту, дощ) [КСГГ; ГГ, 46–47; АУМ, к. 354; LANH, к. 212], *погода* — здебільшого погоду (загальне поняття) та гарну погоду, рідко — негоду; пор. лексико-семантичні опозиції: *година* ‘погода’ : *верем’я* ‘гарна погода’ (Росішка Рахів.), *верем’я* (*веремні*) ‘гарна погода’ : *година* ‘погана погода’ (Богдан Рахів., Виженки Вижн.), *веремні* ‘погода’ : *година* ‘погана погода’ (Шепіт Путил.) [7, 34]. Антоніми свідчать про наявність конотативної семи, що пов’язана не тільки з об’єктивною реальністю, а й із суб’єктивним сприйняттям людиною стану атмосфери [4, 152].

Для семантичної структури аналізованої лексеми характерні й родо-видові відношення: вона репрезентує родові поняття “погода” і видові — “гарна погода”, “погана погода”; про це на підставі аналізу лексеми *погода* О. Макушева зазначає: “Якщо в сучасній літературній мові оцінку якості часто передають за допомогою прикметників *добрий*, *поганий*, тобто ресурси значення черпають поза лексемою *погода*, то в говорах використовують внутрішні ресурси слова, можливим є роздвоєння семи ‘стан атмосфери в конкретному місці у визначений час’ на ‘гарний стан’ – ‘гарна погода’ і ‘поганий стан’ – ‘погана погода’ [там само].

Семантичний розвиток ‘час’ → ‘погода’ вчені пов’язують із тим, що наші предки асоціювали час із явищами природи [2, 58]. Розвиток значень ‘час’ → ‘погода’ міг відбуватися поетапно, через низку проміжних

стадій: 'відповідний час, слушний момент та ін.' → 'сприятливий, відповідний час і, зокрема, сприятливий стан атмосфери [= гарна погода]' → 'погода', або в результаті семантичного зсуву, стрибка ('час' → 'погода') [1, 100].

Історичні та діалектні джерела української мови виявляють таку семантичну еволюцію слова *верем'я*:

Аналізуючи семантичну структуру лексеми, виявляємо т.зв. перехідні значення ('сприятливий момент', 'слушний час'; 'несприятливий, невідповідний момент'), які, на думку М. Толстого, є "ланками еволюційного процесу" [7, 44]. Учений зазначає, що "між окремими ланками, які далекі між собою за значеннями [як, наприклад, 'час' і 'погода'. – Т.Я.], звичайно,

можна виявити низку перехідних ланок, які трактуються здебільшого у хронологічному аспекті, а різні семантики в діалектах є суто фіксацією періодів єдиного семантичного розвитку" [там само].

Семантична трансформація темпоральних назв у метеорологічні характерна також для південнослов'янських мов. Засвідчене це явище в румунській та угорській мовах [1, 101; 2, 58–59; 5, 124]. Фонетичні варіанти лексеми *время* функціують і з темпоральним, і з метеорологічним значеннями в південнослов'янських мовах: болг. *време* 'час', 'пора', 'епоха', 'сприятливий час'; 'стан атмосфери в конкретний момент; погода (*хубаво време* 'гарна погода', *лошо време* 'погана погода')' [БРС, 71–72; 1, 98; 2, 58; 7, 34;]; серб. *време (вријеме)* 'час', 'пора року'; 'атмосферні умови в конкретний період; погода', діал. 'негода', 'опаді' [1, 98; 2, 58; 7, 34; ОКДА VII, к. 60]; мак. *време* 'час', 'погода' [там само; МРС, 64]; хорв. *vrijème* 'час'; '(погана) погода', 'стан погоди' [HPR, 1204; УХСС, 664; ОКДА VII, к. 60; 7, 33–34;]; а також у румунській, де слово є давнім запозиченням зі слов'янських мов: рум. *vrème* 'час, термін, пора'; 'дозвілля, вільний час'; 'погода' [DRU, 505; ОКДА VII, к. 60; 1, 101 (кк. 1–2)]. Метеонім *vrème* 'погода' функціонує у словенській мові [1, 98; SRS, 669; Преображенский I, 101; Rudnyc'kuj I, 352; ЕСУМ I, 353]. У сучасних західнослов'янських мовах назва не відома — *wrzemie* зафіксовано в пам'ятках польської мови від XIII ст. [SSP, 333; Brückner, 634].

У російській мові слово *время* домінує з часовими значеннями: рос. літ., рос. діал. *время* 'час', 'перебіг часу; послідовна зміна годин, днів, років', 'визначений проміжок часу', 'епоха, період (мн. *временá*)', 'вільний час' [ССРЛЯ II, 803–807; СРНГ V, 192; ПОС V, 42–45]. Натомість у говорах та в усному мовленні слово репрезентує "перехідні ланки" "основних" значень 'час' і 'погода': 'щастя'; 'сприятливий час, відповідний момент' [там само]; а також метеорологічні значення: 'погода, стан атмосфери'; 'гарна погода' (у псковських говорах); пор.: *беспутное время* 'холодний період року' [ССРЛЯ II, 807; ПОС V, 44–45].

Етимологічні словники фіксують *véreme*, *urème* 'час' у білоруській мові [Преображенский I, 101; Brückner, 634; Фасмер I, 361; Rudnyc'kuj I, 352; ЕСУМ I, 353], однак, на жаль, першоджерел не

наводять (назви відсутні в перекладних словниках, тлумачному, діалектних (!) [див. також: 1, 99]). Варіанти *вѣреме* і *врѣме* на позначення часу документує історичний словник білоруської мови (при цьому повноголосну форму за українськими пам'ятками “Четья” та “Архив Юго-Западной России”) [ГСБМ III, 117; IV, 256–257], також варіант *вѣремн'е* ‘час’ виявлено в говірках українсько-білоруського порубіжжя [7, 35].

Щодо формального аспекту виявляємо такі особливості лексеми *верем'я* на фонетичному рівні: ● *e* (ненаголошене і наголошене) реалізується як *e^u*, *e^a*, *i*: *вѣре^u-*, *вѣ^aре-*, *вѣрⁱ-*, *вѣ^uрѣ-*, *верⁱ-*; ● переголос *a* в *e*, *i*, *i^u*, *и* після м'яких та пом'якшених приголосних: *вѣремн'е*, *вѣремн'и*, *вѣремн'у*, *вѣремй^u*, *вѣремйⁱ*; ● чергування *й/н'* після *м*: *вѣремн'е* – *вѣремйе*, *вѣремн'и* – *вѣремйи*, *вѣре^uмн'а* – *вѣре^uмйа*. Наголос домінує на першому складі — *вѣрем'я*, хоч оказіонально фіксуємо й на другому — *верѣм'я* (Бабин Косів.).

На рівні граматики в гуцульських говірках виявлено варіативність категорії роду (*вѣрем'я* ‘гарна погода’ (с.р.) – *вѣремй* ‘тс.’ (ч.р.) [Шухевич III, 7; IV, 49; Janów, 255], *вѣремн'я* ‘тс.’ [Головацький, 393]) та числа (*вѣрем'я* ‘гарна сонячна погода’ – *веремѣна* ‘тс.’ [Піпаш, Галас, 21]).

Значимо, що в сучасній літературній мові не закріпилися ні слово *верѣм'я*, ані *врѣм'я*, які, однак, активно вживають носії говорів: зазвичай неповноголосна форма номінує час у говірках південно-східного та північного наріч [Могила 2008: 11], поодинокі фіксації *e* і *i* в південно-західних говорах, наприклад: бойк. *врѣме* ‘час’ [Онишкевич I: 149], бук. *урѣмня* ‘тс.’ [БГ: 570]. Повноголосна форма *верѣм'я* позначає погоду в говірках південно-західного наріччя. Отже, аналізована лексема поширена здебільшого в карпатській зоні, рідко — за її межами, при цьому вдалося виявити лексико-семантичні паралелі в південнослов'янських та в румунській мовах.

Джерела

- АУМ — Атлас української мови: у 3 т. / [за ред.: І. Матвіяса, Я. Закревської, А. Залеського та ін.] — Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. — Київ, 1988.
- БГ — Словник буковинських говірок / [за заг. ред.: Н.В. Гуйванок]. — Чернівці, 2005.
- Білецький-Носенко — Словник української мови / [укл.: П. Білецький-Носенко; підгот. до вид. В.В. Німчук]. — Київ, 1966.
- БРС — Болгарско-русский словарь / [укл.: С.Б. Бернштейн]. — Москва, 1966.

- ГГ — Гуцульські говірки: Короткий словник / [відп. ред.: Я.В. Закревська]. — Львів, 1997.
- Головацький — Головацький Я.Ф. Матеріали для словаря малорусского наречия / Яків Головацький // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Пряшів, 1982. — Т. X. — 311–612.
- Горбач Б — Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник Бродина, повіту Радівці / Олекса Горбач // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / [відп. ред.: Я. Закревська]. — Львів, 1997. — 247–364.
- Горбач М — Горбач О. Південна буковинсько-покутська говірка Милешовець бл. Радовець / Олекса Горбач // Горбач О. Зібрання статей. — Т. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. — Мюнхен, 1997. — 324–375.
- Горбач П — Горбач О. Мармароська говірка й діалектний словник села Поляни над р. Русковою (Румунія) / Олекса Горбач // Горбач О. Зібрання статей. — Т. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. — Мюнхен, 1997. — 276–322.
- Грінченко — Словарь української мови: у 4 т. / [за ред.: Б. Грінченка]. — Київ, 1907–1909.
- ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы / [гал. рэд.: А.І. Жураўскі]. — Мінск, 1982–1989. — Т. I–XIII (видання не завершено).
- Гуцульський календар — Календар гуцулский на рік 1935, 1937, 1939 // Гуцульський календар. — 1997. — №1 (49).
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [за ред.: О. Мельничука]. — Київ, 1982–2006. — Т. I–V (видання не завершено).
- Жегуц, Піпаш — Словник гуцульського говору в Закарпатті / [укл.: І. Жегуц., Ю. Піпаш]. — Мюнхен, 2001.
- Желехівський — Малоруско-німецкий словарь: у 2 т. / [укл.: Є. Желеховский, С. Недільский]. — Львів, 1886.
- ЗА — Записи авторки.
- Ізборник 1076 — Изборник 1076 года / [под. ред.: С.И. Коткова]. — Москва, 1965.
- Коржинський — Малый словаречъ укываныхъ слѳв гуцульскихъ збранихъ въ Жабю Слупійці. 1894–1896 / В. Коржинський / зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, ф.1 (НТШ), спр. 530.
- КСГГ — Картотека “Словника гуцульських говірок” / зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).
- КСУМ¹⁶⁻¹⁷ — Картотека “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” / зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).
- КТ — Картотека “Історичного словника українського язика” за редакцією Є. Тимченка / зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).
- ЛАЗО — Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області УРСР: у 3 т. / Й.О. Дзандзелівський. — Ужгород, 1958–1993.
- ЛБ — Лексикон словенороский / Памво Беринда. — Київ, 1627 р. (Надруковано з київського видання 1627 р. фотомеханічним способом) / [підгот. до вид.: В. Німчук]. — Київ, 1961.
- Мосора — Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою 1885–1896 / Михайло Мосора / рукопис зберігається в архіві І. Франка у Києві, №3/100.

- МРС — Македонско-русский словарь / [под ред.: Н.И. Толстого]. – Москва, 1963.
- Негрич — Скарби гуцульського говору: Березові / Микола Негрич. – Львів, 2008.
- Огоновський — Слова з Гуцульщини / Й. Огоновський // Правда. – Львів, 1879. – Вип. I (січень). – 52–56.
- ОКДА — Общекарпатский диалектологический атлас: у 7 т. / [за ред.: Бернштейна, Г. Клепиковой и др.]. – Т. I. – Кишинев, 1989; Т. II. – Москва, 1994; Т. III. – Warszawa, 1991; Т. IV. – Львів, 1993; Т. V. – Bratislava, 1997; Т. VI. – Budapest, 2001; Т. VII. – Нови Сад, 2003.
- Онишкевич — Словник бойківських говірок: у 2 ч. / Михайло Онишкевич. – Київ, 1984.
- Онищук 1909 — Матеріали до гуцульської демонології / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. XI. – 1–139.
- Онищук 1912 — Народний календар у Зелениці Надвірнянського повіту (на Гуцульщині) / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. XV. – 1–61.
- Піпаш, Галас — Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області) / [укл.: Ю. Піпаш, Б. Галас]. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- ПОС — Псковский областной словарь с историческими данными / [редкол.: Б.А. Ларин, А.С. Герд, С.М. Глускина и др.]. – Ленинград, 1967. – Т. I.
- Преображенский — Этимологический словарь русского языка: в 3 т. / Александр Преображенский. – Москва, 1910–1914.
- СДЯ — Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / [глав. ред.: Р.И. Аванесов.]. – Москва, 1988. – Т. I.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / [глав. ред.: Ф.П. Филин]. – Москва; Ленинград, 1970. – Вып. V.
- ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. / [глав. ред.: В.И. Чернышев, С.Г. Бахударов и др.]. – Москва; Ленинград, 1951. – Т. II.
- СУМ¹⁴⁻¹⁵ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / [гол. редкол.: Л.Л. Гумецька]. – Київ, 1977–1978.
- СУМ¹⁶⁻¹⁷ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / [відп. ред.: Д.Г. Гринчишин]. – Львів, 1994–2010. – Вип. I–XV (видання не завершені).
- Тимченко ІС — Історичний словник українського языка / [укл.: Є. Тимченко]. – Харків; Київ, 1930–1932. – Зош. 1–2 (А–Ж).
- УХСС — Українсько-хорватський або сербський словник / [укл.: А. Менац, А. Коваль]. – Загреб, 1979.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / Макс Фасмер / [пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева]. – Москва, 1964–1973.
- Франко — Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. / [зібр., упор.: І. Франко]. – Львів, 2006–2007.
- Шило — Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило / [за ред.: Л. Полюги, Н. Хобзей]. – Львів; Нью-Йорк, 2008.
- Шухевич — Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Львів, 1899–1908. – Ч. I–V.
- Brückner — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polkiego / Alexander Brückner. – Kraków, 1957.
- DRU — Dicționar romîn-ucraïnean / [red.: Gr. Cocotailo]. – București, 1963.
- Gregorowicz — Gregorowicz J. Słownik wyrazów huculskich / Jan Gregorowicz // Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. – Kraków, 1880. – Т. 5. – S. 26–35.
- HPR — Hrvatsko-poljski rječnik / [укл.: J. Benešić]. – Zagreb, 1949.
- Janów — Janów J. Słownik huculski / Jan Janów / [oprac. i przygot. do druku: J. Rieger]. – Kraków, 2001.
- Kolberg — Kolberg O. Pokucie: Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. – Kraków, 1882–1889. – Т. I–IV.
- LAHD — A Lexical Atlas of the Gutsulian Dialects of the Ukrainian Language / [compl.: J. Rieger]. – Warsaw, 1996.
- Rudnyc'kyj — Rudnyc'kyj J. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language / Jaroslav Rudnyc'kyj. – V. I. – P. I–X. – Winnipeg, 1962–1972; V. II. – P. I–XI. – Ottawa, 1982.
- Schnajder — Schnajder J. Z kraju Huculów. Słowniczek / J. Schnajder // Lud. – Lwów, 1901. – Т. VII. – Z. 4. – S. 65–73; S. 169–176; S. 259–272.
- SRS — Slovensko-ruski slovar / [Sest.: J. Kotnik]. – Ljubljana, 1967.
- SSP — Słownik staropolski. – Т. 1–11 / [Red.: S. Urbańczyk]. – Kraków; Wrocław; Warszawa, 1953–2002.
- Vincenz 1980 — Vincenz S. Na wysokiej poloninie / Stanislaw Vincenz. – Warszawa, 1980.
1. Клепикова Г.П. К изучению славяно-румынских взаимодействий в лексико-семантической сфере. Обозначение 'времени' и некоторых временных отрезков в румынских диалектах: *vreme** / Галина Клепикова / [электронный ресурс.] – Режим доступа: <http://iling.spb.ru/pdf/des/095kle.pdf>
 2. Кочерган М.П. Лексика часових понять в українській мові / Михайло Кочерган // Лексикологія та лексикографія. II / [ред. кол.: Л.С. Паламарчук (відп. ред.) та ін.]. – Київ, 1966. – 53–63.
 3. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ, 2008.
 4. Макушева О.А. О словах "погода" и "негода" в орловских говорах / О. Макушева // Лексический атлас русских народных говоров (Материалы и исследования). 1995. – Санкт-Петербург, 1998. – 151–155.
 5. Могила О.А. Метеорологічна лексика українських говірок / О. Могила. – Київ, 2008.
 6. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії / Микола Павлюк, Іван Робчук. – Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003.
 7. Толстой Н.И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава / Никита Толстой // Вопросы языкознания. – 1963. – №1. – 28–45.
 8. Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny / Karol Dejna. – Wrocław, 1957.

The article attempts to explore the semantic transformation veremja 'time' → 'weather', to retrace the values in historical context, and outline the area of its distribution in the Gutsulian dialect.

Key words: *the Gutsulian dialect, formal aspect, semantic aspect, semantic transformation.*

В статті зроблена спроба дослідити семантичну трансформацію слова верем'я 'время', 'погода', вивчити розвиток значень в історичному контексті, а також окреслити ареал його розповсюдження в гуцульському говорі.

Ключевые слова: гуцульский говор, формальный аспект, семантический аспект, семантическая трансформация.

УДК 811.161.2

ББК 81.282

Іван Думчак, Мар'яна Панчишин

КОНЦЕПТ «ВАТРА» В ГУЦУЛЬСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ П. ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВА «ДІДО ІВАНЧІК»)

У статті висвітлено особливості концепту «ватра» в гуцульському говорі на матеріалі роману П. Шекерика-Доникова «Дідо Іванчік». На основі художнього твору проаналізовано смислове, поняттєве та контекстуальне наповнення лексеми «ватра», її поліфункціональність.

Ключові слова: гуцульський говор, концепт, ватра, жива ватра.

Активний розвиток когнітивної лінгвістики наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття сприяв передусім розробці різних методик опису структури концепту як основної одиниці нового напрямку і визначив його роль та місце в системі наук (йдеться про зв'язок із психологією, логікою, комп'ютерною наукою). Когнітивна лінгвістика завдяки своїй поліпарадигмальності представлена на сьогодні різними школами, зокрема американською, де акцентовано увагу на комп'ютерному різновиді когнітивізму і дослідженні проблем моделювання штучного інтелекту на основі припущень про подібність роботи людського розуму і комп'ютера; німецькою, яка аналізує мовну обробку інформації в актах породження і сприймання мовлення, та російською, де вивчають наївну картину світу (як форму подання й інтерпретації культури народу й життєдіяльності людини) та її оприявлення мовними засобами¹.

Поняття «концепту» в лінгвістичній науці не має єдиного визначення, оскільки структура концепту є «складною,

багатовимірною, що охоплює, окрім понятійної основи, ще й соціо-психо-культурну частину, яка не стільки осмислюється носієм мови, скільки переживається ним, вона містить асоціації, емоції, оцінки, національні образи і конотації, властиві цій культурі» [12, 47]. Ми розглядаємо концепт як ментально-мовне утворення, яке відображає пізнавальні етнокультурні особливості людини про дійсність. «Концепт, відображаючи етнічне світобачення, маркує етнічну мовну картину світу і є цеглинкою для будівництва «дому буття» (за Гайдеггером)» [12, 47]. Саме такий підхід, тобто дослідження концепту в етнолінгвістичному аспекті, репрезентують праці українських вчених: В. Жайворонка [6], В. Кононенка [9], Н. Венжинович [2]. Виникає перед дослідниками і проблема ідентифікації концепту. Загальноприйнятою є думка про те, що концептами є найбільш актуальні для певної культури явища дійсності, які мають значну кількість вербальних репрезентацій, вживаються в прислів'ях і приказках, поетичних і прозових текстах, виступають у ролі символів і є носіями культурної пам'яті народу. Таким, на нашу думку, є концепт «ватра» в гуцульському говорі.

Ставимо за мету виявити особливості концепту «ватра» на основі аналізу художнього твору П. Шекерика-Доникова «Дідо Іванчік», написаного верховинською говіркою гуцульського говору.

Зважаючи на специфічні ландшафтні, історично-побутові умови життя гуцулів (Карпатські гори, з одного боку, обмежувализовнішні впливи як в політико-соціальному, так і національно-релігійному, культурному сенсі, з іншого боку, сприяли збереженню споконвічної автентичної культури), можемо констатувати оригінальність їхньої концептуальної картини світу, відображеної засобами гуцульського говору. Одним із функціонально важливих концептів цього «дивосвіту» є ватра.

Вогонь відіграє неабияку роль у житті людей, він дає світло й тепло – два основні джерела існування, тому здавна був і залишається об'єктом культу. Як зазначає В.В. Жайворонко, вогонь є «символом Божої сили; наші предки вірили, що вогонь був проявом сонячного бога на землі (дослідники визнають первинність архетипу Сонце стосовно архетипу Вогонь), послом неба на землю (другим сином бога Неба Сварога, тому його стародавні пам'ятки часом називають

¹Деякі вчені, зокрема французький/швейцарський лінгвіст Патрік Серіо, вважають підходи російської когнітивної лінгвістики поверненням до неогумбольдтіанства [дет. див.1]), а інші визнають висновки російських когнітивістів штучними та ненауковими [13], а самі ідеї запозиченими із закордону [11].

Сварожичем); вогонь святий, тому здавна за його допомогою чинили Суд Божий, – вірили, що невинного вогонь не спалить, а «на злодієві шапка горить»;... вогонь має благодійну та очищувальну й захисну силу»[5, 104]. Його оспівували в легендах і міфах, піснях та зразках красного письменства. Однак у всякого народу цей фрагмент дійсності по-різному омовлюється не лише з погляду звукового вираження, а й з погляду змістового чи смислового наповнення. Як слушно зауважував В. фон Гумбольдт, «різні мови – це зовсім не різні позначення однієї й тієї самої речі, а різні бачення її» [3, 375].

Прикметно, що гуцули як етнічна гілка українського народу культ вогню експлікують у назві «ватра». Етимологічний словник української мови слово «ватра» подає зі значенням «вогонь, багаття; житло гуцула; попіл від соломи чи бур'яну; піч; черинь у печі» [4, 339]. Лексема «ватра» вживається у польській (watra – вогонь, вогнище), чеській (vatra – вогонь), словацькій (vatra – багаття, вогнище), болгарській (ватра – вогонь), сербській і хорватській (в тра – вогонь) мовах. Словник української мови (далі – СУМ) подає лексичне значення «ватри» – вогнище, багаття [15, 297]. У романі «Дідо Иванчік» «ватра» номінує, окрім вогнища та багаття, ще й вогонь. Пор.: *Наложив люльку з тариука, що завжди була в него за ременем наготові, повний тітіню-бакуну з Кобак. Викресав ватри. Закурив¹[23]; З полонника, що висів коло печі на жердці, узєв кремінь, векелію й кресело. Викресав ватри, у печі роздув у вуглю грань, зажох березову скінку, тай шунув у ріг из порохом[123]; А ек опеvнвиси, то так, екби на иглах, борзо зметавси: викресав ватри, наклав у печі ватру, видгасив собі ватри[201].* До речі, слово «ватра» в романі вжите більше 150 разів, що підтверджує думку про надзвичайну важливість цього мовного знака в гуцульському світосприйманні.

Окрім назви «ватра», вживається у творі й лексема «ватерка» – вічний вогонь (СУМ подає значення «зменш. до ватра» [15, 297]). Пор.: *Підпер на руки голов, схелений над ватерков тай тов водов у горішечку и шош довго-довго думав, уп'єливиши свої чорні очі у ватерку – вічний вогонь [357]; На мо! Пий цу горівку, закуси солонинов, тай иди далі у*

ватерник. Тай уважєй там міні добре на ватерку, аби ни вигас вічний вогонь, бо я лиш тебе на це держу тай годую, та вбераю ціле твоє життє, аби ти впорєдку дозерав міні ватерку у ватрєнику[458].

Зі словом «ватра» тісно пов'язані ще такі номінації, як *ватерник* та *ватрише*. **Ватерник, ватрєник(ватрєнник)** – це приміщення, де постійно горів вогонь. Пор.: *Але ек вавкнєв на поду котик, то Малиш нараз перервав бесїду, взєв Иванчікову судину на обєртин тай мовчки пішов з нев у ватрєнник назадь хати, де в головєньках вічно тліла в него жива ватра, ни вигасаючі ні вночі, ні вдєнь (357).* **Ватрише (ватришє)** – це місце, де горів вогонь. *Він видважєно ступив на спєлєлє ватришє, брав у жменю попєлу тай чїстив ним свою стрїєбу, залагожєв її на цілий рік до стрїєцтва[192]; Аж ек цілком потух в Иванчіка вогонь на городі, то аж тогди він, лишєючі на ватришєю тоту писанку, сирєний колачік, кукуцїк хліба, гуску соли й горішєтко води, шо дав їх у жєрству Богу-Сонцу, пишов разом из своїов родинов д'хатї, повний надїї у серци: діждати скоро Воскрєсєнїя весни[320].*

Навколо ватри чи на її основі здійснювалися всі магічні дії, пов'язані з життям гуцулів. Ватра разом із водою виступає засобом у боротьбі із нечистою силою. Найчастіше використовують для цього «**видгашєну ватру**». Ось як описує П. Шекерик-Доників її приготування й використання: «Сидїв коло ватри на припїчєку й зазерав, ек дідо видгашєвав ватри у голубїй кварталї, на видобранїй водї з дев'єтьох головиц (джерел – І.Д.)<...>

Дїдо вигрїбав з печї на припїчєок гачьком глогівї вуглики грани. Хапав по одному голими пушками, метав у воду у голубїй кварталї. Видгашєвав ватру, так само рахуючі назїстрїть за кожним разом, шо все верг одєн вуглик у кварту, ек рєхєвав у головици, видбераючі воду<...>

Вуглики падали на воду. По тїм, ек уни си крутили на водї, піли, гасли й утихомирєлисис, пизнавав дідо, шо йїму чїнєт почїнавники[ворожбити – І.Д.] – добре ци злє діло. Й послїдь того знав він, ек си маєт маїшєрєсти(триматися стїєко – І.Д.) й засокочєвати перед лихєм ділом и поганими людьми.<...>

Алє дідо на то ни тураєв. Помали шодо цоту робив то все, шо си годило робити при видгашєваню ватри. Докїв ни скїнчєв

¹Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку тексту роману у виданні: Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Роман / Петро Шекерик-Доників. – Верховина: Редакція журналу (видавництво) "Гуцульщина", 2007. – 494 с.

видгашуванє ватри, то ни уступивси й наступінь бабі вид печі<...>

Дідо видгасив ватри, виліз на запічок, здоймив из сволока тоту биришу кварту, поклав обі кварти разом на опецок(місце на печі – І.Д.). Из ременя витєг чєпелик вид граду, гадєчу пацирку й тріску громовицу, изсилєні разом на остушєі коло ременя. Приклав до рота, уклєк наколінки у запічку, припертий ліктями до опеца, зибгавси над обома квартами так, шо мало шо ни мочєв ротом у воду й, ни видриваючі очій вид води, ирстив її правєв долонєв «Вонь о-ца й сина, вонь о-ца й сина, вонь о-ца й сина»<...>

По цих словах дідо хукав иртом навхрєст на воду у квартах. Здував ничісту силу, спльовуючі у лівий бік: «Ху, тфу, зчєзни, ничіста сило. Ху, тфу, пропади поганє діло. Ху, тфу, ни май моци та путєрі доменє, иршєного, порожєного Ивана»<...>

«Єк служби дослужили, живої ватри видгасили,

Водєв живучєв, цілющєв менє напоїли, поздорєвили».

Знов три рази хукнув на воду. Три рази плюнув на відлю. Витак покушів води з менчєй голубої кварти з трьох боків три рази. Изсипав видгашєної ватри собі на кімнє. Обмивавси вид усєго лихого діла, поганого чєсу. Усєкої нехари» [27-30].

Ритуал видгашування [живої]ватриздійснюєтьєя головним героєм твору та іншими персонажами майже щодєнно: чи то для миття рук вівчарів післє доїння овець (А Иванчік, миючі руки вид доїня овець у **видгашєній ватрїв** співним митїли до миття рук для всїх мішєнників й пастирїв, налагоджєним коло ватри у відрї, весєло смїючїси, боронивсья... [343]; Старшїий вівчєр, Гаджума, взєв из стаї відра з **видгашєнов ватров**, шо то в нїй по доїню овець на міру всї обмили свої руки, а в другу руку взєв головню з живєв ватров. Обїйшов три рази за сонцєм наокола в кошєрї вівці, обкурюючі їх живєв ватров та обпорскаючі їх **видгашєнов живєв ватров** – водищєв-свєтищєв. Решту **видгашєної ватри** висипав на струнці кошєри вівцям під ноги, поклав там тліючу головню з живєв ватров. Розперєзав из себе на голим тїлі вєвнєний кордач, виплєтєний в живний чєтвєр для полонини, тай почєрєз **видгашєну ватру**, Божїий вєгонь и тот кордач пустив з кошєри на полонину в пашу першїий раз по мірї мішїнє овець[345]), чи то від наслання або нечїстої сили (Тай так ним начєсок скруменцувала ничіста сила, шо він мало шо

видразу ни минувси. **Видгасили** йїму борше **ватри**, тай єкос лєдвї він гїрко діждав днини[359]; А єк опєвнивси, то так, єкби на иглах, борзо змєтавси: викрєсав ватри, наклав у печі ватру, **видгасив** собі **ватри**. Примєвив на нїй, тай протїв наслання зробив обєртин. Тов примївков обмивси цілий, до трєх раз напивси її тай нев оббрїзкав цілу хату, а витак гившїнув тої примївки до трєх раз на вікна, на дєверї, а рєшту гившїнув з коновки на відлю криз каглу на під, ничїстїий силї в зуби[201]), чи то для успїшного полювання (правєв руков **видгашуєв живєвої ватри**, потрібної до чїшїшїня стрїлєцкогє строю, тай потрібної йїму протїв наслання й ничїстої сили [189]), чи то для щодєнного вмивання «старєго, завєїстогє стрїльчєя, шо крїє у нєго був дєрєжчїий від усєго на свїті.Тєго, шо нїколи ни вмивавси звїклов водєв, лиш водєв з **видгашєнов** на нїй **ватров**» [284], чи то від якїхєсь злїх людєй(Йїго ратувала лиш та одна вода, шо відбєрав він її з дєв'єтьєох головищ шєдєнь оперєд заходєм сончєя. **Видгашуєв** на нїй **ватру** тай нев мивси. А єк би була ни та вода, то би си був давно минув. Инчєму, то Шкіндєя з Дєвгїм вжє би були давно замили днї, єк би си були так напєсїдали завєтєто, єк то си вни насїдали на Иванчіка[436];Зсїпаючі собі примївку – **видгашєну ватру** на голєв, обмивси цілий нев вид голови до нїг, та порскаючі нев узїстрїть сончєя наокола себе та наокола пасїки, клєв обєрєну та робив обєртин[119]), чи то для потреб мольфарїв (Тай наокола хати хлїв на вівці та свїні, прєдїлєний насєрєдинї ватєрникєм, шо в нїм Дєрадудє **видгашуєв ватри**, примєв'єв тай чїнив всєкї дєбрї й злї діла своїми мєльфами людєм[439]). На думку Василя Зелєнчука, авторє прєдмови до роману П. Шєкєрїка-Дєнїковє, «...дїдо Иванчік повертєє читача у тє напївміфєлогїзовєнє язичнїцкє минулє, коли людїна визнавєла двє прєшєначєла свїтобудєви – воду і вєгонь (праукраїнськє «їнь» і «янь»))» [8, 6]. Язичнїцкє складєву в рєлїгїєному життї гуцула вбачєв і М. Коцюбїнськїий, автор нєпєрєвєршєного рєалїстїчного гуцульськєго роману «Тїні забутїх прєдкїв», якїй так харєктерїзуєв вєрховїнцїв: «Глїбокїий язичнїк – гуцул всє свєє життєя, до смєртї прєводїть в борєтбї зї злїми духами, щє насєляють лїси, гєрї і водї. Хрїстїянствєм він скорїстєвєя лїшє для тєго, щєб прїкрєсїтї язичнїцкїий кулът. Скїлькї тут красївїх казєк, прєкєзїв, вїрувань, сїмволїв!» [10, 439].

Підтвердженням цього є і традиція карпатських мольфарів на найбільші християнські свята здійснювати свої «мальфи» із використанням води і ватри, про що розповідає автор роману: *Перед тим, як мав дідо лечі спати, казав, що завтрішне свято Уведеніє є найбиришим светом у всіх примивників, мальфарів и почінавників. Казав, що досвіта на Уведеніє усі мальфари зачінают усі свої мальфи чінити й уводити їх на цілий рік. Досвіта на Уведеніє ми ше усі спали, як дідо уже потихоньки потесси у ватерник, викрутив живої там ватри й нев зачев своє мальфованє на цілий рік тай видгашував ватри на воді, що була видобрана у накривчестий коновоци [59].*

Особливого значення в повсякденному житті гуцулів набуває **жива ватра** – «вічний» вогонь, добутий тертям дерева об дерево. Добування такого вогню як неодмінний елемент ритуальної обрядодії здійснює здебільшого головний ватаг на полонині або в селі на великі християнські свята: *Так само досвіта у живний четвер головні ватаги та розумні депутати (старший на полонині; той, хто брав полонину в оренду – І.Д.) крутєт живу ватру тай сокотєт її в селі, у своїх ватерниках, аби ни загасла аж до полонинского ходу. А в полонинский хід берут її разом з худобов из села в полонину й нев на стоїшию розплужуют першу ватру, що горит у стаї на полонині, ни погасаючи, вид міри аж до розлучєня, бо на тоту стаю, що в ній горит вічний вогонь – **жива ватра**, викручена досвіта у живний четвер, то ни маєт моци й пугєри вдарити через ціле літо нієка ничіста сила [321].* Найбільш придатна для всіх потреб жива ватра, добута в живний (страсний) четвер із «ошкалок громовиці» (зі скіпок дерева, у яке вдарив грім). Пор.: *Того року Иванчік досвіта у живний четвер, так як усі примивники й мальфари то робили, викрутив з ошкалька громовиці у ватернику живої ватри на то, аби вна си йиму цілий рік фолосила, бо **жива ватра**, викручена перший раз у живний четвер, є головним ділом, на усе помічним.*

*Иванчік казав, що такі головні мальфари, як Олексій з Плоскої та Процьо Дарадуда з Граблина на Буковині, то тоту живу ватру, що її викрутєт з дерева громовиці досвіта у живний четвер, то цілий рік стережут її так, як око в голові, аби вна їм ни загасла ніколи в їх ватерниках, бо то тота правдива **жива ватра**, що маєт у собі велику силу хоть до чого<...>Иванчік, як*

викрутив ту живу ватру, то з нев обійшов до трох раз за сонцем наокола цілий свій осидок. Поклав вид свого домівства товживов ватров оборону протів усекого злого насланія та протів ничістої сили.

Взєв Иванчік з тобівки усукану свічку з воску, утопленого з воску роя-пароя. Засвітив її викрученюв живов ватров тай пішов у стару курнєнку мити маліг. Познаминав там ножицями всім єгнетам вушка. А тоти пишшикі, повідтинані з єгнєчих вух, зібрав у руку, тай так досвіта, що ше й птаха в лісі ни співала, закопав їх у мураховину, примов'єючи: «Аби си ніколи ни звєли вівці так на моїй газдівці, як ни зводєтси в лісах мурахи в мураховинах. Тай аби си вни так у мене борзо розплужували та котили, як котєтси та розплужуютси борзо мурахи в мураховинах [321].

У гуцульському світосприйманні, зумовленому впливом язичницьких вірувань, головним богом є Сонєчко, Сонєчко(пор.Хоть з великого туску за своїм чоловіком биласи аж у стіни головов, просічі Бога – правєдне Сонєчко, аби си й уна за Олексієм ни забарила вибратиси на тот світ[423]; Я так поступаю ціле житє, тай почєрез тото годит міні Бог – правєдне Сонєчко ув усій роботі. Дєкувати правєдному Сонєчкови, днинці свєтій запаиній, я си доробив ади йкого красного маєтку[13]; Молюси й клонюси тобі, свєте, правєдне, велике Сонєчко, що засвєчюєши й благословиши свойов добров ласков, свєтов великов наші гори, як заходиши[23]). Не дивно, що саме воно Перуновими стрілами посилає людям живий вічний вогонь: «Правєдне Сонєчко-Господь Бог Перуновим громом знов викресав и зажех живу ватру на полонинах для пастирив, тай по селах для мальфарив. Роз'єтрило правєдне Сонєчко притасну, через зиму вдерєві, свою искру вічного живого вогню[117]; Казав, що тота вода є дуже головна. Живушия. Видгашєна перший раз у живний четверь викрученюв живов ватров из ошкалька громовиці, що в ній на Благовішиинє розплудив искров грому живий вічний вогонь Перун» [118].

Живу ватру головний герой – дідо Иванчік – сприймає як дар божий, навіть молитьсє до неї: *Він аж засмієвси з утіхе, як уздрів, що з громовиці закуриласи **жива ватра**. Розмахуючі громовицєв у руці, чинив вітром – Божим духом, вічний вогонь – живу ватру, що на світі до усекого діла маєт велику пугєрю.*

Обкуривси наокола до трох раз димом **живої ватри** тай пошепки зговорив до**живої ватри** – вічного вогню – тайну молитву-примівку. А витак зібрав на плечя всій свій стрілецький стрій тай, ни корнеючі свою хату з твердого сну над досвідком, пишов д'деветьом головицям у ліс, чістити вид скверни стрілецький стрій [188].

Ватра виступає у творі символом життя та смерті, збереження давніх традицій, є пам'яттю про них. Пор.: *Верклюг, прив'езаний розкрутом до стіни, изхелений кужбов з берфели над ватришем говів, ек кінь умучіний. Ждав на ватру, Божу искру. Чьорні дирочьки, пороблені крученем живої ватри, моргали старовітченев из стіни на мене. Додавали ми жєлю за давнинов*[15]; *Мижи новим, молодим поколінням из свойов старовітченев в серци, вірний їй аж до смерти, помали на самоті занипав. Потух, ек ватравспаленій перегореній короді дерева*[475].

Відомо, що на Гуцульщині, на знак того, що хтось помер, перед хатою чи за обійстям (граждою) розкладали велику ватру, біля якої вночі на посіжні (сидінні при небіжчикові) проводили забави, які, по-перше, нагадували людям, що життя триває, по-друге, розганяли тугу за покійним, по-третє, душа померлого на небі веселитиметься від споглядання цього дійства. Ось як описує цей звичай П. Шикерик-Доників: *«А дехто, то ішов на царинку поза граждов, де коло великої горючої ватри сиділи наокола старші люде тай, курічі люльки, розказували одни одним всекі історії з Олексієвого життя, та про то, ек то тежко він конав, та шо вироб'єла ничіста сила у тот час, ек лапнула в свої руки йиго грішну душу. А дехто з-мижи них, то провадив такі веселі жарти, кепкуючі з усього на світі, шо голосні сміхе лунали в потемку ночі далеко по кичирах.*

А нидалеко них, коло ватри, то старі й молоді мушініне так завзєто били галембези, шо аж на земню падали з таким голосним криком та реготом, шо з хати вибігало ціле посижніне дівитиси, ек вни всі лоском лежєли на земни. А тогди вни схоп'єлиси з земні, ловилиси знов до галембізи тай, великим півколесом оббігаючі наокола ватри, захоплювали всередину колеса ту челідь, шо си цікаво витрішиєла збоку на них, тай разом з нев падали на земню, валєючі фантєчко на царинці в мокрих травах, по бури. А всій нарід, шо на то дівивси серед ночі при світлі єсної ватри, то аж до сліз смієвси, приговорюючі:

«Прости Госпідку, праведне Сонечко, Олексієву грішну душу та наші проступки, тай дай йиму на тім світі легкий супочівок, а нам, живушишим на цім світі, продовжи віка та дай веселости». Тай весєлилися так, ек то звикло здавну в нас, бувало, на посіжніях, шо «одні плакали, а другі си вискірєли, тай усім сум з душі прогонили»[421-422]. Отже, ватра виступає в поховальному гуцульському обряді, окрім звичних символів світла, очищення, ще й символом вітаїзму – вічно живого весєлого духу горян, символізує перемогу життя над смертю, а також єднає їх у горі та радості.

Ватру як оберіг від усього поганого особливо стерегли і підтримували на полонинах вівчарі, оскільки вірили, що вона захищає їх і від примх погоди, і від звірів, які можуть страхати, а то й поїдати домашніх тварин; вогнище також сприяло налагодженню теплих людських стосунків між пастухами, ватагами, депутатами та господарями, які давали свої вівці на випас у полонину, пор.: *Ватаг навіть ни здоймав теркіли з коний, лиш борше, разом з депутатом, на стоїшишу оперед стаї викрутив з громового дерева живої ватри.*

Злучів тоту живу ватру з живов ватров, винєсєнов з села, тай тов дубєлтовов живов ватров розплодив у стаї живу ватру на ціле літо. А відтак відобрав у відро з головиці води, видгасив живої ватри, тай обходічі наокола три рази за сонцем ціле стоїшише, кропив йиго тов видгашєнов ватров. Та обкурюючі димом з головєньки громового дерева, шо клїла йиму в руках, з живов ватров, засокочював себе, ціле стоїшише тай всу полонину разом з уєв людєков худібков, шо на ній мет літувати, вид уєво зла, лихого чєсу та ничістої сили. Робив против наєлання обєртин.<...>

В заєтайках коло худоби на кошєрах пастирі та мішєнники бурили великі ватри цілу ніч, аби вночі ни страшно було худобі вид звірака. Тай и в стаї горїла велика ватра, бо ватаг, депутат, старіший вівчєр та богато мішєнників допізна керєкорили при ватрі в стаї [336-337].

Особливо пильно слід було стерегти ватру від крадіжки її чужими вівчарями з інших полонин, оскільки це могло стати причиною негарздів у стаї: *«А ти, дурню, чо дав йиму взєти з стаї ватру?»* – сердито крикнув Иванчік.

«Та бо я навіть й ни зовидів, коли він узєв. Аж німше міні про то сказав спузєр», –

засоромлено боронивси Карпа, аж упріваючі з устиду.

«Но ек так, то вибачей, шо вівці хєбли молоко, бо ти за це сам винен, бо дав єс ворогови взети собі **ватру** з ватришия, тай ни застеріг єс си, ек слід, протів него[354]. Довелося головному героєві «виправляти» ситуацію з допомогою «головного мальфара, другого по Олексієві тай Дарадуді». І знову ж таки «помічний обертин» був приготовлений на основі води і живої ватри: *А подаючі Иванчікови в руки судину з обертином, пудно похмурєючіси, остро приказував: «На, хло', цєс обертин, сїдай на коня тай шо нога закєваєт, палай ним раз-два в Гропу так, абєс там ужє разом из заходом сонця був на струнках. Тай сам абєс, ні до кого нічо ни говорєчі, побрискав цєв водицєв-сєтицєв, живов ватров, вічним вогнем цілє мішинє овец до трох раз за сонцем, тай на струнках абєс сам полив цєв водицєв-арданицєв, зроблєним мнов обертином усім вівцям и козам вимнє тай писки, а рєшту цєго обертину абєс висипав на відлю себе на опівніч за стоїшиєм. Тай ни бїйси, шо си ни поможєт. Алє уважєй, абєс по дорозі нігдє ни повернув, ані ні до кого ни заговорив[358].*

За допомогою ватри проводжали гуцули і зиму, спалюючи «мертвого діда – бога студєни», а діти «не перєставали бігати вид вогника до вогника «грїти діда», за що отримували від господарів гостинці: чи писанку, чи «сирний колачік», чи «кукуцик хлїба». Ось як описує цей обряд П. Шєкерик-Доників: *«Иванчік, розмахуючі в руці ошкалком громовиці, єтрив в нім Божим духом – вітром, притаєну живу ватру. А відтак нев розплєдєв у короді вічний – живий вогонь, палючи ним мертвого діда – бога студєни. Тай в тот раз грїв вогнем, на тридєв'єтїй земни прокєтого Марка. Топив сєтєним вогнем на мідєним току йиго лєди тай нївєртив йиго силу – студїнь – на земни.<...>*

Лєсьо куражив вильми вогонь, згрїбаючі на ватришиє нидогарки форосту, мєрви, лєстя та буришини. Ватра, вєсєло палахкотічі, то нїби оживала, то потахала. Нїби то вогнєний дідо вогнем дихав на дїтвору, шо обступила була йиго наокола, тай «грїючі діда», крутиласи наокола ватришия. Данцувала та, перєскакуючі почєрєз вогонь, радуваласи перємозі тєпла над студїньов. А вогонь у тот раз так завєто кундєсєв горючим дїдом, шо искрами торкав аж дїтвори в твар» [318-320].

Перєносного значєннє набувє лєксєма **ватра** в порівнєннєх: *З печі остро пукала ватра, нїби плєвала вугликами грани аж насєрєд хати, здавалєси, шо земнє в хаті клїпаєт вогнєними очїма на Иванчіка [196]; Ватра, вєсєло палахкотічі, то нїби оживала, то потахала. Нїби то вогнєний дідо вогнем дихав на дїтвору[320]; у мєтафорєх: Ватра висувала з печі тонкі, зашпїлєні вогнєні єзики й лїзала золотєв половїнєв глїг[27]; Сухєй глїг скєро пожєрєла ватра[189]; Злучїв тоту живу ватру з живєв ватров, вїнєсєнов з сєла, тай тов дубєлтовєв живєв ватров розплєдєв у стїї живу ватру на цілє лїто[336]; А ек ишов, то аж копїтєми ватри крєсєв, такий був скєрий [163].*

Як бачимо, концепт «ватра» займє чїлнє мїсцє в гуцульському свїтєсприйманнї, виступаючі символєм життє і смєртї, свїтла і очїщєннє, вїтаїзму, єдностї, а також вїдображє аксієлогїчні особливостї духовного буттє українського горянина – по сутї щє язичника за рєлїгїйним склєдом. П. Шєкерик-Доників у романі «Дїдо Иванчік» зумїв глїбоко і доскєнєло перєдати самобутнїсть, оригїнальнїсть життє вєрховїнцє за допомогою мєвних засобів гуцульського говору, дослїдженнє якого мєжна продєвжувати і з допомогою когнїтивних мєтодик.

1. Вежбицкая А. Имеет ли смысл говорить о «русской языковой картине мира»? (Патрик Серио утверждает, что нет) / Анна Вежбицкая // Динамические модели: Слово, предложение, текст.– М., 2008.– 177–189.
2. Венжинович Н. Концептуальна й мовна картина світу як похідні етнічних менталітетів / Н. Венжинович // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць.– Вип. 14. – Донецьк: ДонНУ, 2006.– 8-13.
3. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт.– М.: Прогресс, 1985.– 448 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін.– К.: Наукова думка, 1982.– Т.1: А-Г / Укл.: Р.В. Болдирєв та ін. – К.: Наукова думка, 1982.– 632 с.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.В. Жайворонок.– К.: Довіра, 2006.– 703 с.
6. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007.– 262 с.
7. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закрєвська. – Львів, 1997. – 232 с.
8. Зелєнчук В. Літературний шедевр Гуцульщини / Василь Зелєнчук // Шєкерик-Доників П. Дїдо Иванчік. Роман.– Вєрховина: Гуцульщина, 2007.– 4–6.

9. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Монографія / Віталій Кононенко.– Київ-Івано-Франківськ: Плай, 2004.– 248 с.
10. Коцюбинський М.М. Твори: У 3-х т. / М.М. Коцюбинський. – К.: Дніпро, 1965. – Т. 3. – 607 с.
11. Манакін В.М. Мова і загальна симетрія універсуму / В.М. Манакін // Мовознавство.– 2011.– №3.– 26–40.
12. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В.А. Маслова.– 2-е изд., испр.– М.: Флинта: Наука, 2006.– 296 с.
13. Павлова А.В. (Майнц, Германия), Безродный М.В. (Гейдельберг, Германия). Хитрушки и единорог: из истории лингвонарциссизма / А.В. Павлова, М.В. Безродный // http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling38/ling38_1.pdf
14. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин.– М.: АСТ: Восток-Запад, 2007.– 314 с.
15. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970–1980.– Т. 1.– К.: Наукова думка, 1970.– 799 с.
16. Шекерик-Доників П. Дідо Іванчик. Роман / Петро Шекерик-Доників.– Верховина: Редакція журналу (видавництво) “Гуцульщина”, 2007.– 494 с.

The article deals with the peculiarities of the concept “vatra” in the Gutsulian dialect based on the text of the novel “Dido “Ivanchik” by P. Shekeryk-Donykiv. A semantic, conceptual and contextual content of the lexical unit “vatra”, its polyfunctionality on the basis of the work of art is analyzed.

Key words: Gutsulian dialect, concept, vatra, living vatra.

В статті освещаются особенности концепта “ватра” в гуцульском говоре на материале романа П. Шекерика-Доникова “Дидо Їванчик”. На основании художественного произведения проанализировано смысловое, понятийное и контекстуальное наполнение лексемы “ватра”, ее полифункциональность.

Ключевые слова: гуцульский говор, концепт, ватра, живая ватра.

УДК 811'161.2'342'28
ББК 81-1

Олександр Іщенко

ТЕМП МОВЛЕННЯ В ГУЦУЛЬСЬКОМУ ГОВОРІ

У статті здійснено спробу експериментально-фонетичного дослідження темпу гуцульського діалектного мовлення. Зокрема, на прикладі говірки Акрешори виявлено середнє значення фразового темпу мовлення, середню тривалість фраз та пауз між ними.

Ключові слова: темп мовлення, фраза, пауза, діалектне мовлення, гуцульський говір.

Уважають, що темп мовлення на різній території України неоднаковий. Зокрема, наголошують, що носіїв західноукраїнських говірок вирізняє порівняно швидке мовлення.

Щоправда, експериментально-фонетичних підтверджень із наведенням конкретних даних немає. Втім є тези відомих мовознавців, що спираються на суб'єктивні спостереження; одна з них належить праці Ю.В. Шевельова, в якій зазначено (хоча й стосовно галицьких говірок), що прикметною рисою цієї діалектної території є пришвидшений темп мовлення порівняно з повільним на Сході України [8, 65]. Цікаво висловила Л.М. Коць-Григорчук: у говірках південно-західного наріччя висока швидкість мовлення є результатом збільшення сили видиху, підвищення тону наголошених складів та скорочення середньої тривалості складу, причому таке мовлення сторонній слухач може сприйняти як сварку мовців [5, 322].

Характеристика діалектів за мовленнєвим темпом є полем наукової уваги не лише в лінгвоукраїністиці. Зокрема, досліджено, що в російській мові [7, 4], як, скажімо, і в англійській на території США [10, 29], у північних діалектах розмовляють швидше, ніж у південних. Ця проблема виявляє себе й на рівні зіставлення мов світу: середній типовий темп у японській, іспанській, італійській, французькій мовах¹ швидший, ніж, наприклад, у норвезькій, данській чи шведській мовах². Отже, зважаючи на те, що темп належить до засобів ідентифікації діалектів і мов, вивчення цієї фонетичної надсегментної одиниці відповідає потребам сучасної лінгвістики. Водночас темп мовлення як об'єкт наукових студіювань актуальний ще й тим, що певною мірою співвіднесений із віком мови. Так, за спостереженнями Л.В. Златоустової, із плином часу середній темп мовлення поступово підвищується [3, 53]. Це саме з'ясовано й на прикладі німецької літературної мови: середній темп мовлення дикторів німецького радіо постійно зростає [12, 126]. На жаль, у такому висвітленні ні діалектне, ні літературне українське мовлення не має практики вивчення. Проте ґрунтовне дослідження темпу діалектного мовлення має великий потенціал стати новим етапом у розв'язанні питань історії української мови, шляхів її територіальної динаміки, діалектного членування. Звісно ж і сама ареалогія темпу в українській мові – питання, яке цікавить не лише лінгвістів.

¹ Про дослідження темпу мовлення у різних мовах світу див. працю [11].

² Про результати вивчення темпу мовлення у скандинавських мовах див. працю [9].

Матеріал і методика. Об'єкт уваги дослідження – спонтанне мовлення діалектоносіїв Акрешори (давніша назва: Бабинопілля) Косівського району Івано-Франківської області. Географічне розташування – середня смуга гуцульського говору. Тож вважаємо, що вплив сусідніх діалектів – бойківського, закарпатського, покутсько-буковинського та наддністрянського – відсутній.

Матеріалом експериментально-фонетичного аналізу слугують аудіотексти трьох мовців – двох жінок (далі – Ж 1, Ж 2) і одного чоловіка (далі – Ч 1). Усі діалектоносії – люди старшої вікової групи (за 65 років). Аудіозаписи, здійснені в 1969 році (Автор записів – А.М. Залеський), використано з Українського діалектного фонотону [6].

Інструментальний аналіз (осцилографування) проведено в комп'ютерній програмі Sound Forge 8.0. Опрацювання отриманих даних, зокрема обчислення середніх значень, побудова діаграм – у комп'ютерній програмі SPSS Statistics 17.0.

Темп розуміємо як швидкість мовлення (артикулювання). Її вимірювали шляхом ділення кількості складів на кількість часу (секунд), необхідну для їх вимовлення. Для цього, прослуховуючи аудіозаписи, фіксували вимовлені фрази, їхню тривалість та кількість складів у них. Для кожного аудитора визначали по 50 фраз. Причому обирали фрази розповідної модальності з тих текстів, у яких диктори розповідають про себе, своє село. Фіксували лише ті фрази, які з обох боків виділені паузами. Далі вираховували середнє значення фразового темпу – а) для кожного диктора, б) окремо жіночого і чоловічого мовлення, в) окремо для говірки (сукупно за всіма аудиторами), результати за якою екстраполюємо на весь говір, адже через географічне розташування її (говірку) розглядаємо як репрезентативну для всього гуцульського ареалу. Окремо вивчали тривалість пауз із огляду на їхню залежність від темпу мовлення. Кількість пауз для кожного аудитора – по 50 одиниць.

Результати експериментів.

Вимірювання темпу мовлення в гуцульській говірці Акрешори дало такі результати: середній темп мовлення аудитора Ж 1 – 6.54 скл/с, аудитора Ж 2 – 6.22 скл/с, аудитора Ч 1 – 6.19 скл/с. Загальний середній темп мовлення становить 6.32 скл/с (рис. 1). Середній темп жіночого мовлення виявився

швидшим за чоловіче на 0.19 скл/с, що дорівнює лише 3%.

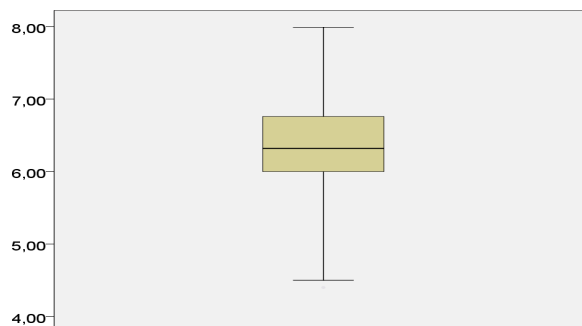

Рис. 1. Розподіл значень темпу мовлення в діапазоні експериментальної вибірки

Результати вимірювання довжини (тривалості) фраз у аудиторів: Ж 1 – 1.840 с, Ж 2 – 1.720 с, Ч 1 – 1.800. Загальна середня тривалість фраз – 1.790 с (рис. 2).

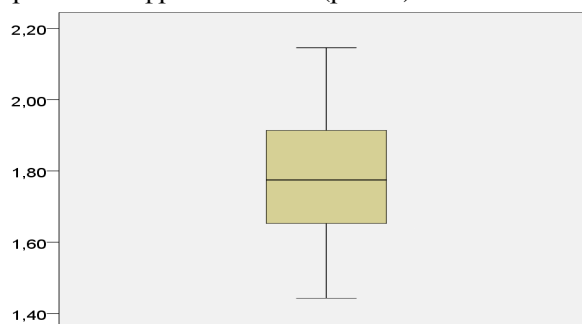

Рис. 2. Розподіл значень тривалості фраз у діапазоні експериментальної вибірки

Результати вимірювання довжини (тривалості) пауз: Ж 1 – 0.430 мс, Ж 2 – 0.550 мс, Ч 1 – 0.480 мс. Загальна середня тривалість пауз – 0.480 мс (рис. 3).

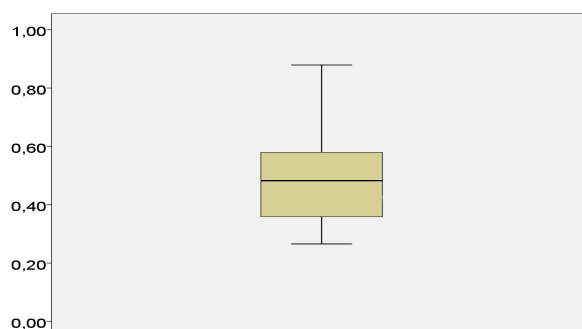

Рис. 3. Розподіл значень тривалості пауз у діапазоні експериментальної вибірки

Помічено часті випадки відсутності паузації між фразами, за таких умов фраза як сегмент оформлена винятково частотно-енергетичним параметром, тобто рухом ЧОТ

та динамікою інтенсивності амплітуди звукової хвилі.

Чоловіче мовлення, на відміну від жіночого, виявилось більш членованим засобами паузації. Це зумовлює сприйняття чоловічого мовлення як повільнішого порівняно з жіночим. Для мовлення чоловічої статі прикметним є виділення паузами синтагм, тоді як у діалектоносіїв жінок їх (синтагм) можна зафіксувати лише семантично; інтонаційно ж синтагми часто не виражені – паузи між ними відсутні, інші ж акустичні характеристики теж не надто виразні у виділенні синтагм.

За нашими спостереженнями, які не лягли в основу експериментальних вимірювань, загальна динаміка темпу мовлення виявляється в тому, що впродовж фрази швидкість артикулювання малозмінна, однак у її кінці завжди чуємо уповільнення мовлення. Найповільніша ділянка фрази – переважно останній наголошений склад, особливо в тих випадках, коли фрази відділені паузами. Якщо ж паузація між фразами відсутня, то динаміка темпу мовлення менш помітна, тобто різниця між ділянками найшвидшого і найповільнішого темпу невиразна.

Дискусія. Результати експериментів засвідчили, що середній темп мовлення носіїв гуцульського діалекту (6.32 скл/с) виявився справді вищим порівняно з типовим середнім для українського стандартного (літературного) мовлення – 5.5 скл/с [4, 6], а найближчим – до середнього темпу англійської мови – 6.19 скл/с [11, 544]. Доречно зазначити, що одна з найшвидших мов світу – японська – має середній темп мовлення 7.84 скл/с [11, 544]. На жаль, через відсутність необхідної інформації не можемо зіставити результати дослідження з даними середнього темпу мовлення найближчих іншомовних сусідів Гуцульського краю – носіїв польської, словацької, угорської чи румунської мов, а також інших українських говорів¹. Різниця між темпом діалектного гуцульського та літературного мовлення становить 13%. Проте варто зауважити, що середній показник темпу мовлення носіїв гуцульського говору потрапляє до категорії помірному темпу в

українській мові, діапазон якого 4.5–6.5 скл/с [4], хоча і впритул наблизений до категорії швидкого темпу. Щоправда, на нашу думку, у говорах діалектоносії по своєму оцінюють повільний, помірний чи швидкий темп. Іншими словами, те мовлення, яке слобожани сприймають як швидке, може видатися повільним для гуцулів.

Суттєвої різниці темпу мовлення в гендерному аспекті не виявлено, адже перевага темпу жіночого мовлення мінімальна.

Велика подібність тривалості фраз і пауз в усіх аудиторів, виходячи із закону просодичної ізохронії, свідчить про незначну динаміку темпу мовлення (це підтверджують і наші суб'єктивні сприйняття мовлення), яку визначає різниця між значеннями максимального і мінімального темпу.

Варто сказати, що відносно слабка темпова динаміка фраз, недовгі паузи та нечасте їх уживання сприяють посиленню суб'єктивної оцінки темпу мовлення як швидкого чи дуже швидкого, незважаючи на той факт, що об'єктивно (за результатами експериментів) середній темп гуцульського мовлення належить до категорії помірному в українській мові.

Висновки.

Експериментально-фонетичне дослідження темпу гуцульського мовлення дало можливість виявити середній (типовий) темп, середню тривалість фраз та пауз, які притаманні усному спонтанному мовленню діалектоносіїв. На перспективу вбачаємо цінним досліджувати не лише темп мовлення в інших говірках України задля подальшого зіставлення, але й особливості сприйняття темпу діалектоносійми, зокрема в контексті вивчення таких категорій темпу мовлення, як швидкий, помірний, повільний порівняно з дослідженими в українському літературному мовленні.

1. Беляя А.С. Акцентно-ритмическая структура слова в южно-западных говорах украинского языка. – Черновцы, 1984.
2. Бузинская В.Е. Интонационная система (интонация фразы) в покуто-буковинском говоре (экспериментально-фонетическое исследование) / В.Е. Бузинская : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)»; Ужгородский государственный университет. – Ужгород, 1986.
3. Златоустова Л.В. Особенности современной звучащей речи / Л.В. Златоустова // Речевые технологии. – М., 2008. – № 2. – 53–60.
4. Іщенко О.С. Голосні звуки сучасної української літературної мови залежно від темпу мовлення (експериментально-фонетичне дослідження) / О.С. Іщенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

¹ В українській мові питання діалектної інтонації, попри виразну відмінність діалектної інтонації від літературної, на жаль, не вивчені. Можемо навести лише дисертацію Є.В. Бузинської [2], а також працю О.С. Білої [1], яка принагідно (через вивчення просодії слова) заторкує питання інтонації в говірках.

- канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.С. Іщенко; Інститут Української мови НАН України. – К., 2009.
5. Коць-Григорчук Л.М. Лінгвогеографічний аспект української синтагматичної акцентуації / Л.М. Коць-Григорчук // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. 234: Філологічна секція. – Львів, 1997. – 304–327.
 6. Український діалектний фонофонд / Упоряд.: П.Ю. Гриценко; Ін-т укр. мови. – К., 2004.
 7. Шаульский Е.В. Русская диалектология. Фонетика / Е.В. Шаульский, С.В. Князев. – М., 2006.
 8. Шевельов Ю.В. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Львів - Нью-Йорк, 1996.
 9. Hilton N. Syllable reduction and articulation rates in Danish, Norwegian and Swedish / N. Hilton, A. Schüppert, C. Gooskens // Nordic Journal of Linguistics. – Vol. 34. – P. 215–237.
 10. O'Neill C.G. Dialect Variation in Speaking Rate / C.G. O'Neill : A Senior Honors Thesis. – The Ohio State University, 2008.
 11. Pellegrino F. A cross-language perspective on speech information rate / F. Pellegrino, C. Coupé, E. Marsico // Language. – 2011. – Vol. 87. – № 3. – P. 539–558.
 12. Scherz-Schade S. Deutsche Radio-Nachrichten: Der Wandel ihres Sprachgebrauchs von 1932–2001 / S. Scherz-Schade : Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Dr. phil. – Technische Universität Berlin, 2004.

The article presents an attempt of the experimental phonetic dialectal study for speech rate in Gutsulian spoken language. In particular, as an example of Akreshory-dialect an average phrasal speech rate is found, an average length of phrases and external phrasal pauses are discovered.

Key words: *speech rate, phrase, pause, dialect spoken language, Gutsulian dialect.*

В статтє осуццествлена попытка експериментального фонетического исследование темпа гуцульского диалектного вєщания. В частности, на примере говора Акрешори обнаружено среднее значение фразового темпа вєщания, среднюю длительность фраз и пауз между ними.

Ключевые слова: *темп вєщания, фраза, пауза, диалектное вєщание, гуцульский говор.*

УДК 81'221
ББК 81.001.1

Тетяна Бичкова

**ВЗАЄМОДІЯ ВЕРБАЛЬНИХ І
НЕВЕРБАЛЬНИХ СКЛАДНИКІВ
СПІЛКУВАННЯ В СИТУАЦІЇ
ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ (НА
МАТЕРІАЛІ РОМАНУ П. ШЕКЕРИКА-
ДОНИКОВА “ДІДО ІВАНЧІК”)**

Стаття присвячена аналізу взаємодії вербальних і невербальних складників спілкування у ситуації встановлення контакту (на матеріалі роману

П.Шекерика-Доникова “Дідо Іванчік”). Поєднання загальнонаціональних засобів із локальними компонентами відображає, з одного боку, традиційні етнічні стереотипи, а з іншого боку, засвідчує специфічність комунікативної поведінки гуцулів та особливості їх культури на загальноукраїнському тлі.

Ключові слова: *ситуація встановлення контакту, вербальні засоби спілкування, невербальні засоби спілкування, ментальність.*

Сучасні мовознавчі студії, перебуваючи в антропоцентричній парадигмі, все більше приділяють уваги вивченню тих явищ, що так чи інакше пов'язані з особливостями національного менталітету, під яким дослідники розуміють “сукупність способів мислення, сприйняття навколишнього світу, а також ставлення до нього, які властиві представникам певної культури” [3, 100] або “підсвідомі уявлення, вірування, цінності, традиції, моделі поведінки й діяльності різноманітних етнічних і соціальних груп, верств, класів суспільства, над якими надбудовуються теоретичні й ідеологічні системи” [5, 51]. Незважаючи на значну кількість визначень менталітету, безперечним є те, що він існує зокрема на рівні взірців поведінки. “Це немовби якась традиція, яка подібно до могутнього потоку захоплює людей і непомітно змушує їх робити і говорити те, що роблять і говорять інші, створюючи при цьому ілюзію природності і безумовності власної поведінки. Тобто, менталітет – це шар людської свідомості, який непрорефлектований, не усвідомлений повністю, потаємний від самих його носіїв” [8].

Метою нашої публікації є дослідження взаємодії вербального та невербального складників комунікативної поведінки гуцулів у ситуації встановлення контакту, що утворюють невід'ємні риси українського характеру. Як зауважують вчені, ці загальні національні риси по-різному виявляються у гуцулів, бойків, лемків, долинян тощо. Зокрема, дослідники відзначають таку різницю: гуцули – аристократи гір, активні, заповзяті, настирливі, працьовиті, невибагливі, люблять свій край і свою рідню, сміливі, не бояться смерті, індивідуалісти, наївні і довірливі. Натомість бойки – доброзичливі, надійні, послужливі, скромні, демократичні, схильні до бійок і запальні, працьовиті, але не напружуються. Лемки мають холодний жорсткий погляд, мляву і непевну ходу, самолюбиві, не такі послужливі, як бойки, працьовиті, швидко полонізуються і

словакізуються. Долиняни – нерішучі, бо ще не мають остаточної думки про свою належність до угорців, перейняли від них багато з матеріальної і духовної культури, охоче пристосовуються до угорської культури, релігійні, працьовиті, законслухняні, ставляться до угорців як до панів [8].

Праці мовознавців, які вивчають проблеми спілкування, стосуються переважно загальнонаціонального мовленнєвого етикету (С. Богдан, Я. Радевич-Винницький, М. Стахів). Актуальними є дослідження не лише вербальних, а й невербальних складників комунікації, яким також притаманна національна своєрідність. На цьому зокрема наголошують Ф. Бацевич, І. Стернін, Н. Формановська та ін.

Важливими складниками більшості комунікативних ситуацій загалом і ситуації встановлення комунікативного контакту зокрема є привітання і звертання. У різних ситуаціях спілкування ці компоненти, з одного боку, відображають ставлення співрозмовників один до одного, а з іншого, – тісно пов'язані з ментальністю народу.

Привітання – один з найважливіших знаків мовленнєвого етикету. З вітання розпочинають спілкування, ним визначають взаємини між людьми, а також підтримують стосунки. “Багата на синоніми українська лексика і барвиста фраземіка дають мовцеві змогу для оптимального вибору відповідних одиниць у мовленні” [6, 34]. Найпоширенішими формулами привітання в українській мові є вислови з початковим компонентом *добр-*, у яких відображені етнопсихологічні риси українського народу, адже “семантика слова *добрий* наголошує на одному з найзагальніших понять моральної свідомості – добру” [6, 18]. Вживають ці вислови і в гуцульських діалектах, що засвідчує наш фактичний матеріал.

Дослідження показало, що вітання *Добрий день / вечір* гуцули здебільшого використовують для встановлення контакту зі старшими або малознайомими людьми. І лише поодинокі приклади фіксують на це привітання аналогічну відповідь адресата, при тому не узвичаєну усічену, а повну, напр.:

“Добрий день”, – привитавси Иванчік з ним [з мольфаром Олексієм. – Т. Б.]

“Дай Боже доброго дня й тобі, синку”, – відповідь так облесно незнакомий дідок, що аж отек си усміхнув д’Иванчікови [9, 172].

Найчастіше у відповідь на темпоральне вітання гуцули бажають доброго здоров’я,

використовуючи вираз *Добре здоров’є / здоров’єчко*:

Але ек переступив хатений поріг, то йиго страх минув, ек уздрів серед хати з люльков у зубах уже ек гриб, старого, трохе вже й згорбленого з старости, з просивим волосєм на голові діда...

“Добрий день!” – привитавси гречно Иванчік.

“Добре здоров’є!” – дзвінко видвитавси дідо, тай видразу запитавси. – “А ти, мо, з котрої полонини прийшов?” [9, 355];

На Дарадудиним задвірю Иванчік привитавси з низнайомими людьми:

“Добрий день вам усім!”

“Добре здоров’є”, – відповідь дехто йиму з гурту людей... [9, 438].

При цьому варто звернути увагу на невербальні компоненти, які мовці активізують залежно від конкретної комунікативної ситуації або від статусу учасників спілкування. Жести в комунікативному акті можуть повторювати актуальну мовленнєву інформацію; суперечити мовленнєвому висловлюванню; замінювати мовленнєвий вислів; підкреслювати або посилювати якісь компоненти мовлення; доповнювати мовлення у змістовому аспекті; виконувати роль регулятора мовленнєвого спілкування [4, 22].

Так, під час сватання відповідь на привітання старости – ватажка пушкарів, другої людини після мандатора – супроводжує низький уклін, який підкреслює високий соціальний статус мовця:

Иванчік шепнув Парасочці у вухо, шо то увійшов у хату ватажок Пушкарів Юріштан, тай низко вклонивси йиму, майже до самої земні, так ек клонилиси йиму в тот час майже всі гуцули...

“Добрий вечір”, – остро привитавси Юріштан.

“Добре здоров’єчко”, – гречно відповідь Иванчік, бо знав, шо з Юріштаном жерту нима, то прото поганин [9, 152].

В іншому випадку під час сватання використання невербальних складників комунікації має ритуальне значення, порівн.:

Иванчік став серед хати, витаючіси з усіма: “Добрий вечір”.

“Добре здоров’є”, – відповідь Ботик, сідаючі на колник припічка, аби мижги молодети зав’язалоси так родинне гніздо докупи, ек у хаті є зав’язана піч [9, 216].

Розглянемо ще один приклад: [зустріч відбувається увечері]

Низнакомий хлопець помали, осторожно підійшов д'Іванчікови.

“Добрий вечер!” – довстріту сказав Іванчік.

“Добре здоров'є!” – помали, аж ліниво відповів хлопець [9, 407].

Завершується діалог так:

“Йй най си лиш преч кажет вид такого покаїня”, – стривоживси Іванчік, ломнєчі собі з желю за Олексієм руки. А хлопчік, ни здоймаючі крисаню з голови, бо то вже вечеріло, а вночі, то ніколи ни годитси здоймати з голови крисаню, аби си шош ни осахнуло простоволосої голови, побожно переирстивси... [9, 409]. Отже, можемо припустити, і під час вітання чоловіки не знімали капелюхів, що представники іншої культури могли б сприйняти як порушення етикетних норм. Символіка шапки пов'язана зі стародавнім культом голови та волосся. Голова, яку вважали основним місцем мешкання душі, і волосся, за міфологічними віруваннями, потребували захисту від “недоброго ока” та посягань нечистої сили. У чоловіків оберегом від такої напасті слугувала шапка [10, 410].

Зовсім інший набір лексичних одиниць міститься у вітальних конструкціях, що вживають на свята, зокрема на Різдво. Окрім традиційного *Добрий вечер*, ці вітання, як засвідчує наш матеріал, включали в себе побажально-віншувальні вислови як з боку мовця, так і з боку адресата мовлення, напр.:

Сусіде виталиси весело “Добрий вечер. На многоліт з свєтим вечєром усім посполу, шо є в цим дому”.

“Декуємо, дай Боже й вам усім на многоліт. Шєстє та здоров'я”, – відповідали кожде про себе з домашних, витаючіси з гостями [9, 68];

А коледники за кождим разом усе повторєли голосно тай грімко: “Дай же вам Боже шєстє здоров'я, дай Боже”... [9, 83].

При цьому як обов'язкові вербальні компоненти виступали не власне вітальні конструкції, а вислови подяки з боку всіх учасників спілкування, напр.:

“Декую вам, панове коледникове, за коледу. Дай Боже й вам шєстє та здоров'я й много літ. Та будьте ласкави у хату. Прошу блиише заходити”.

“Декуємо ласкаво! Дай боже й вам шєстє та здоров'я и многоліт из цими светками”, – говорили коледники, витаючіси з дідом, заходічі за березов у хату, ек бджьоли у вулий за матков [9, 84].

Подібні побажальні стереотипи, як справедливо зауважує Богдан, “відтворюють виразні риси національного характеру – доброзичливість, емоційність..., вони – вагомі елементи в з'ясуванні українського менталітету” [1, 127].

З-поміж своєрідних невербальних компонентів спілкування гуцулів, що включені поряд із словесними у структуру комунікативної ситуації встановлення контакту, виокремлюємо використання зброї. Зброя для чоловіків-гуцулів виконувала функцію невербального символу особливого, високого соціального статусу. Наприклад, у повісті Ю. Федьковича “Серце не навчити” знаходимо її опис: ... *А кресаки були в тих двох парубків такі, що кожний вартував ретєнно коло яких 500 срібних, коли не більше: такого золота, пав та червінчиків було на їх! Як, бувало, зустрінєшся з ними, то аж за очі вхопишся, так засіяють! [7, 31].* У святкові дні маніпуляції зі зброєю виконували кілька функцій. На важливі свята під час приходу гостей стрільбою, по-перше, заміняли або супроводжували словесне привітання, напр.: *Надворі дідо з вуйком вигєвкували з пістолєт, шо аж шиби у хаті дрижєли, на добрий вечєр светому вечєрови [9, 68].* Таке “вітання” з боку господарів було виявом особливої поваги до гостей: *У діда дуже грєчно приймали прихожєх. Радувалиси їм, бо дідо вірив, шо дотів си добре дієт на таздівстві тай йиму си добре поводит, доків кортит людий приходити до него у гості. А до кого люде ни приходєт, тому си тежко жиєт на світі [9, 68].* По-друге, підтримували святкову атмосферу спілкування: *Вид данців помости ломилиси хоромами. Вид побожних коледий, жєртвіливих плєсів й куражистих співанок аж дзвиніли стіни в хатах. А вид гласу гримких пістолєт, то у вухах піло тай шиби дзелєнькотіли у вікнах. А нираз, то й світло гасло вид гримкого гласу [9, 78]; У Джєнди на розплєсах, то цілу добу ише пили, гуляли, плєсали та з пістолєт вибуркували коледники, набуваючіси [9, 93].* По-третє, як ми вже зазначали, зброя була засобом демонстрації заможності, що обов'язково треба було показати під час святкових подій, наприклад, весілля: *Пістолєта майже ни угавали гримати, було чім стрілети, бо богачі на то весіле кіньми в бисагах поприносили пістолєта та по кільканайціть рогів пороху на кожде пістолє, а, крім того, й домашний тазда був прилагожєний, єк річ, мав поверх терха прилагожєного пороху для себе й своїх гостий,*

бо в тоти чеси, то тото весіле було найгірчішійше, на йкім найбіріше й найголоснішійше стрілили пістолета [9, 236].

Встановлення комунікативного контакту не обмежується лише звертаннями або привітаннями. Часто з метою налагодження зв'язку, привернення уваги адресата мовець додатково використовує питальні конструкції. Серед традиційних гуцульських стереотипних засобів найпоширенішими у досліджуваному матеріалі є питальні вислови, до складу яких входить лексема *дужий*, напр.:

Я обчепивси дідови поза шию руками й цулував йго в губи під колючем вусом своїми слинавими вид плачу губами.

“Єк дужі, дідочку?” – криз плач привитавси я.

“Гаразд, єк ти дужий, летію”, – весело сказав дідо, беручі мене на коліна пестити, цулував прилипачько в лице [9, 12];

[Иванчік] *Аж витак привитавси з Луцем: “Єк дужий?”*

“Гаразд, єк ти, синку?” – майже криз плач застогнав Луцьо [9, 269–270];

“Єк дужий, Ива’?” – довстріту привитавси Шкиндя, фігляво уціреючіси тай штуркаючі у бік локтем Довгого.

“Гаразд, єк ти дужий, Дмитрику”, – тихим голосом відповів Иванчік [9, 206].

Як бачимо, традиційною стереотипною відповіддю на таке вітання є фраза *Гаразд, єк ти (дужий)*. Вираз *єк дужі* позначений як формула привітання і в короткому словнику “Гуцульські говірки” [2, 64], що свідчить про активне його функціонування у гуцульському діалектному мовленні.

Показово, що в окремих випадках із цим висловом зверталися навіть до худоби або й до неживих істот, напр.: *Але єк си розказуєт тот сон маржині, або деревині, то треба так говорити, єк би ніби говорив з хрестенином: “Гов! Єк дужий?”* ци *“Єк дужя? Я шош прийшов из тобов заговорити, єк би ни за гнів?”* [9, 143]. Зважаючи на особливе ставлення гуцулів до худоби, пов'язане з давніми християнськими й дохристиянськими віруваннями, з матеріальним аспектом життя гуцулів, таке вітання не видається дивним. До того ж жителі гір використовували зменшено-пестливі лексеми *маржинка*, *худібка* або *коровка*. У цьому виявляється така специфічна риса українського менталітету, як кордоцентризм, індивідуальний підхід до тлумачення реальності та злитість людини з природою, що в жителів гірської місцевості

виявляється, як ми вже зазначили, в особливому ставленні до свійських тварин.

Навіть у конфліктних ситуаціях гуцули вживають зменшено-пестливі форми, порівн.: *“Аби біда так жила, єк ти си розумієш на манні! Піть геть! Єк бес си розумів, то ни говорив бес, шо в наших коровок є манна”*...

В Джюнди аж губи задрижєли з злости: “Я забрав манну в твоїх коровок?”

“Ти, ти, чінатарю пустий! А хто ж другий тут, в нашим куті, їх чередуєт?” [9, 392].

Аналізований фактичний матеріал підтверджує, що вибір гуцулами тих чи тих засобів встановлення контакту (як вербальних, так і невербальних) детермінований самими учасниками та обставинами спілкування. Так, якщо адресатом мовлення виступала особа, зайнята якоюсь роботою, то мовець передусім висловлював побажання, наприклад: 1) під час доїння: *“Дійте богато молока”,* – привитав я вуйка на стійлі.

“Доїмо, коби лиш давали”, – викручуючі на бік голов з-під корови, відповів міні вуйко, тай далі додоював напочєнки корову... [9, 19];

2) під час косовиці: *“Боже помагай”,* – привитавси він з косарями.

“Дековать! Най и тобі Бог помагаєт, Иванку”, – гуртом всі, крім Обарінчука, відповіли косарі [9, 375].

Окремі приклади засвідчують кілька привітальних формул, поєднаних в одній комунікативній ситуації: 1) побажання; 2) вислів *єк дужі?*; 3) питальні конструкції з прислівником *миром*, що в гуцульських говірках має значення “все гаразд, спокійно, щасливо” [2, 123]. Подаємо останній приклад повністю:

(1) *“Боже помагай”,* – привитавси він з косарями.

“Дековать! Най и тобі Бог помагаєт, Иванку”, – гуртом всі, крім Обарінчука, відповіли косарі.

(2) *“Єк май дужі сте?”*

“Гаразд, єк ти, Иванку, дужий?”

(3) *“Ци миром?”*

“Миром, слава Богу”, – відповідали косарі, поводиті очіма то на него, то на йго косу [9, 375].

Як бачимо, кожний із елементів привітання передбачає визначений набір реплік-відповідей. Щодо питальних конструкцій із прислівником *миром*, то вони, як показує досліджуваний матеріал, поряд із виразом *єк дужі?* є найпоширенішими

стереотипними висловами у мовленні гуцулів під час встановлення контакту, напр.:

Иванчік, то ше зделку здоймив крисаню, витаючіси з вівчєрями:

“Єк си літуєт на полонині з худобов у вас без нас? Худібка – миром?” [9, 353]

Окрім того, ці вислови є і складниками фатичного спілкування, що відіграє велику роль у мовленні і після привітання виступає обов'язковим зачином наступної розмови. Стандартними запитаннями такого спілкування у гуцулів є запити про дружину, дітей, господарство, зокрема худобу тощо, напр.: *“Най Бог приймет твою честочку”, – побожно подекував Федько тай поважно розпитувавси: “Єк жінка – ци дужя?” // “Дужя”, – відповів поважно й Иванчік // “Шо син та нивістка діют?” // “Добре, чемні, слухают”. // “А єк на таздівстві? Ци худібка миром?” // “Добре, декувати праведному Сонечкови, тай худібка миром. Добре й визимуваласи, вже й лінитиси зачєла. А єк май у тебе, Федьку, – ци миром?” – запитавси й Иванчік. // “Миром усе и в мене, декувати Праведному”, – відповів Федько... [9, 311];*

“А миром ті, тезку?” – лїново пультнув Довгий. // “Миром, єк ти, тезочку?” – исклєсь відповів Иванчік [...] “Єк у вас двох – діти? Челяда? Та все на таздівці?” ... // “Усе миром, по-старому, декувати праведному Сонечкови”, – відповіли оба разом, пидводічі побожно очі на сонце. – “Єк у тебе – ци миром?” // “Миром й у мене, декувати Праведному, тай днинці свєтій, запашиій”, – говорив привитачко до них Иванчік... [9, 206–207].

В окремих випадках невербальні засоби або заміщують словесне привітання, або передують йому. Такими засобами, наприклад, виступають поклони, які дослідники українського етикету вважають характерною рисою української гостинності: [у церкві]: ... *Иванчік, знаючі Федькову натуру, вже иззавгоді витег мошенку з грїшми з-за ременя, тай до встріту Федькови лагодивси веречі грошиий на кружок [...] Федько, то ше зделку вже вклонивси Иванчікови.*

А Иванчік відклонивси й йиму грєчно тай верг у кружок “на Боже” сороківця [9, 311].

Отже, поєднання загальнонаціональних словесних засобів встановлення контакту, зокрема стереотипних етикетних висловів із локальними невербальними складниками спілкування або навпаки – традиційних гуцульських формул із національними невербальними засобами засвідчує наявність

специфічних рис комунікативної поведінки в межах окремої етнографічної групи, обумовлених їхнім світобаченням. Безперечно, запропоноване дослідження не охоплює усіх особливостей комунікативної поведінки гуцулів, яку необхідно розглядати у загальноукраїнському контексті, проте переконує, на наш погляд, у необхідності подібних досліджень не лише у зв'язку з етикетом, але й в аспекті з'ясування особливостей українського національного менталітету.

1. Богдан Стереотипи мовноетикетної поведінки волинян і поліщуків: побажання / Світлана Богдан // Діалектологічні студії. 2 : Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 120–129.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська] ; [укл.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. – 232 с.
3. Коцюба О. Мовні засоби відображення ментальності українського народу у творах Йозефа Рота / О. П. Коцюба // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки ; [відп. ред.: Гороть Є. І.]. – Луцьк, 2010. – № 8. – 99–103.
4. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика” / Григорий Ефимович Крейдлин ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2000. – 68 с.
5. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие / Т. Б. Радбиль. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 328 с.
6. Стахів М. Український комунікативний етикет : навч. метод. посіб / Марія Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
7. Федькович Ю. Твори: В 2 т. Т. 2 : повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи / упор. і приміт. М. Ф. Нечитайло. – К. : Дніпро, 1984. – 426 с.
8. Хархаліс У. Риси української ментальності та їх прояв у народній обрядовості (на прикладі Закарпаття) / Хархаліс У.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Philosophia/18373.doc.htm.
9. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік : роман / Петро Шекерик-Доників. – Верховина : Гуцульщина, 2007. – 496 с.
10. 100 найвідоміших образів української міфології / [Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О. та ін.] ; за ред. О. Таланчук. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.

The article analyzes the interaction between verbal and nonverbal elements of communication in a contact situation (based on the novel “Dido Yvanchik” by P. Shekeryk-Donykiv). The combination of national funds and local components reflects on the one hand, traditional ethnic stereotypes, on the other hand, confirming the

specificity communicative behavior Gutsulian and features of their culture on the all Ukrainian background.

Key words: a contact situation, verbal communication, non-verbal communication, mentality.

Стаття посвячена аналізу взаємодії вербальних і невербальних складових частин об'єкту в ситуації встановлення контакту (на матеріалі роману П. Шекерика-Доникова "Дідо Іванчик"). Сочетание общенациональных средств с локальными компонентами отображает, с одной стороны, традиционные этнические стереотипы, а с другой стороны, удостоверяет специфичность коммуникативного поведения гуцулов и особенности их культуры на общукраинском фоне.

Ключевые слова: ситуация установления контакта, вербальные средства общения, невербальные средства общения, ментальность.

УДК 811.161.2'342'28

ББК 81-1

Наталія Вербич

ПРОСОДИЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ У ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

У статті характеризується особливості виокремлення ключових слів. Установлено різну активність просодичних параметрів в акцентному виділенні семантичного центру фрази залежно від темпу мовлення.

Ключові слова: семантичний центр фрази (ключове слово), просодія, темп, інтенсивність, зміни частоти основного тону.

Вивчення українських говірок має стати традицією та представлене значною кількістю ґрунтовних розвідок. Однак один із напрямків аналізу – експериментально-фонетичне дослідження просодії слова та інтонації усного тексту – перебуває на периферії інтересів науковців.

Інтонацію українського літературного мовлення докладно описано з погляду її будови, комунікативних можливостей, функціонального призначення складників просодії тощо. Інтонаційна організація українського діалектного мовлення поки що лишається поза увагою дослідників, хоч навіть звичайне порівняння записів діалектного й літературного мовлення дає змогу визначити відмінності в їх звуковому оформленні, що спостерігаємо не лише на рівні артикуляційних особливостей, а й щодо ритмічної організації синтагми, розміщення фразових акцентів, темпорального та мелодичного оформлення фрази.

Просодію слова пов'язують насамперед із акцентно-ритмічною будовою, зокрема виявленням довжини слова (кількість складів), місця наголосу та частотних типів і видів акцентно-ритмічних структур [2; 4]. Однак значною мірою варіативність фонетичної організації слова зумовлює його фразова позиція [5; 6]. У такому аспекті просодія слова на матеріалі українського діалектного тексту ще не була предметом дослідження.

Мета нашої праці – визначити вплив інтонації фрази, зокрема її темпорального компонента, на просодію слова.

Об'єкт аналізу – ключові слова, які є семантичними центрами висловлення. Ключове слово розуміємо як тематичний центр усного тексту, що, з одного боку, має особливе змістове навантаження, а з другого, реалізує дистантні зв'язки на рівні надфразних єдностей зокрема та всього монологічного тексту загалом.

Матеріал дослідження – записи з українського діалектного фонотипу Інституту української мови НАН України, які представляють гуцульську говірку. Для аналізу відібрано фрагменти текстів із двох населених пунктів – Яворів та Великий Ключів Косівського району Івано-Франківської області.

Методика. Для виявлення просодичних параметрів ключового слова в діалектному тексті використано спонтанне монологічне мовлення, за жанром – спогади про життя. Із звукових файлів відібрано уривки – надфразні єдності (НФЄ) – які відповідають вимогам до методики експериментально-фонетичного опрацювання текстів (відсутність сторонніх шумів, приблизно однакова величина середнього рівня сигналу тощо).

Для коректного представлення результатів аналізу підібрано інформантів із близькими за висотою тону голосами. Мовці – жінки віком від 40 до 50 років.

Такий підхід до вибору матеріалу (тексти одного жанру, записані від інформантів однієї статі, однієї вікової групи) дає змогу уникнути розбіжностей у характері мовлення, спричинених впливом соціальних та стилістичних факторів.

Відібрані тексти відрізняються темпом вимовляння. Зокрема, тексти 1-го типу виголошено в повільному темпі (3,5–4,2 скл/с), тексти 2-го типу – середньому (4,8–5,7 скл/с) та тексти 3-го типу – швидкому (6,5–6,8 скл/с).

Відомості про основні просодичні характеристики ключових слів (часові,

динамічні, частотні) отримано за допомогою комп'ютерних програм для опрацювання та аналізу звукових файлів – Speech Analyzer та Sound Forge 5.0.

Аналізуючи інтонаційну організацію тексту вирізняють такі його структурні елементи – початок (перша фраза тексту), кінець (остання фраза) і середню частину, корпус. Збільшення кількості виокремлених просодичними засобами інформаційних центрів спостерігаємо в межах корпусу. Інтонаційне виділення більшості синтагм утворює особливу ритмічну структуру тексту, орієнтовану на смислову та просодичну актуалізацію максимальної кількості номінативних одиниць.

Для усіх досліджених текстів характерний нерівномірний розподіл наголосів за ступенем виділення: одні фрази мовці вимовляють із частими, сильними наголосами, інші – з наголосами меншої сили, з більшими інтервалами між виділеними складами. Однак кожна синтагма має одну інтонаційну вершину, чітко виділену найсильнішим для неї наголосом, навіть у тому випадку, коли синтагми довгі або дуже довгі (див. графіки 1–3).

Порівняння даних про місце розташування ключового слова (позначеного логічним наголосом) у синтагмі засвідчує, що семантичний центр висловлення може стояти в будь-якому місці фрази: на початку, всередині або в кінці. Однак помітна виразна тенденція до виділення слів у кінцевій позиції (68% випадків), що до певної міри відрізняє досліджувані монологи від текстів кодифікованого розмовного мовлення, де інформаційний центр частіше виноситься на перше місце у фразі [1; 3].

За результатами слухового аналізу встановлено компоненти, які беруть участь у виокремленні ключових слів. Засвідчено різну активність просодичних параметрів у виділенні семантичних центрів у текстах, що відрізняються швидкістю промовляння (див. таблицю 1).

Таблиця 1
Засоби виділення ключових слів (%)

темп тексту	засоби виділення ключових слів			
	темп	наголос	паузи	гучність
повільний	40	30	8	22
середній	36	25	11	28
швидкий	42	32	10	16

Отже, найактивнішою ознакою виділення є зміна темпу мовлення (його уповільнення, дещо розтягнена вимова), на другому місці – наголос і посилення гучності. Виокремлення ключового слова за допомогою пауз виявилось найменш використовуваним прийомом. [Відзначмо, що в НФС спостережено незначну кількість міжсинтагмових пауз (переважно коротких та середніх), зі значним відсотком нетемпоральних. Очевидно, така особливість паузального оформлення та особлива ритмічна будова текстів сприяє тому, що мовлення представників гуцульської говірки часто характеризують як прискорене].

Зазначені компоненти діють переважно не відокремлено, а в певних комбінаціях (найчастіше: темп – наголос – паузація, наголос – гучність – темп).

Результати інструментального аналізу просодії ключових слів представимо на прикладах фраз, типових для кожного виду текстів.

Отже, фразу 1 (інформантка Р) відібрано з НФС, виголошеної у повільному темпі: **А йа ўже у'чула шо то ўже і'дут ус'тарости**. Пор., тривалість складів цієї фрази в мілісекундах (далі – мс): 145-199-193-**94-366-217**-201-170-261-92-297-82-324-133-233 //¹

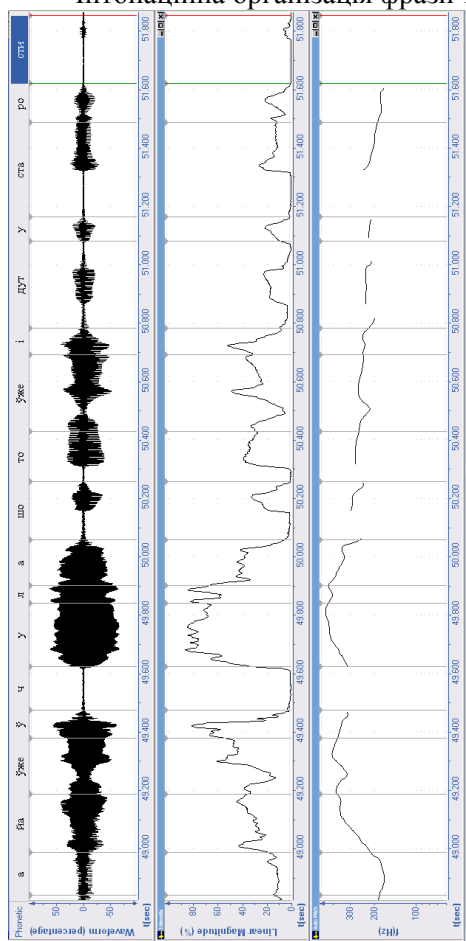
Ключове слово **у'чула** виділене (на думку аудиторів) за допомогою наголосу та темпу. Тривалість наголошеного складу значно більша за показник середньоскладової тривалості тексту (239 мс) і є максимальною в цій фразі (перевищуючи тривалість закономірно подовженого кінцевого наголошеного складу з фразовим наголосом).

Крім темпорального компонента, наголошеність складу відтворена максимальною для фрази амплітудою інтенсивності, суттєво перевищуючи цей показник у всіх інших складах фрази – 86% (див. графік 1).

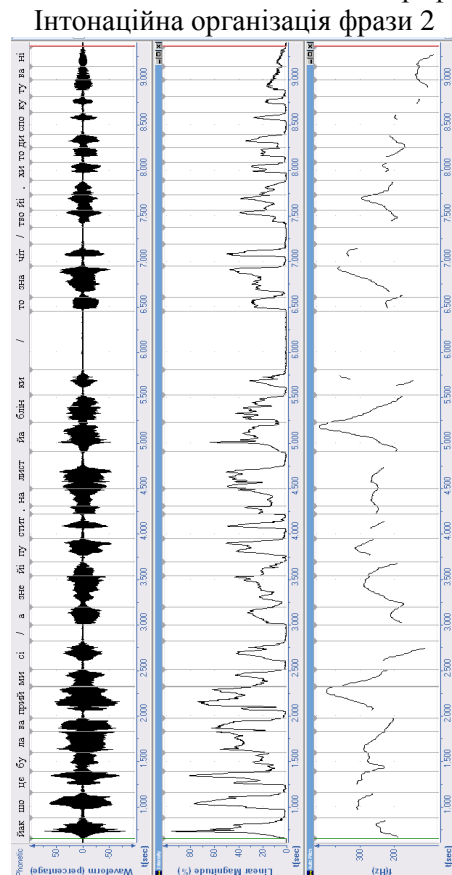
Частотні характеристики теж беруть участь у виокремленні слова **у'чула**. Наголошений склад ключового слова реалізований на високому рівні, має широкий частотний діапазон (9 пт). Рух тону на ядрі висхідний, спостерігаємо повторення контуру на кількох ядерних складах у сусідніх фразах, що ритмізує досліджуваний монолог. ЧОТ (453 Гц), яка визначає наголошений голосний ключового слова, є максимальною частотою усієї НФС.

¹ Жирним виділено тривалість складів ключового слова.

Графік 1
Інтонаційна організація фрази 1

Графік 2
Інтонаційна організація фрази 2

Фраза 2, відібрана з текстів, що мають середній темп (інформантка Б), має 4 синтагми з ключовим словом – **йабл'інки** – у другій: **Й**ак'шо 'ц'е булава п'риймис'і / а з 'неї 'пустит у'на 'лист **й**абл'інки / то з'начіт / твої гр'іхи то'ди спо'кутуван'і //.

Тривалість складів у фразі 2 така: 220-282-230-209-230-144-348-189-311 /180/ 192-345-153-250-272-88-191-411-**316-299-281** /643/ 157-342-239 /184/ 193-165-162-198-161-146-237-179-180-150-217 //

Наголошений склад ключового слова (316 мс) значно перевищує показник середньоскладової тривалості тексту – 218 мс. У досліджуваному прикладі є склади, тривалість яких більша за тривалість ядерного: *п*рий – 348 мс, *з*на – 345 мс, *л*ист – 411 мс, *з*на – 342 мс. Однак вони відрізняються від головного наголошеного складу за структурою (з погляду кількісної та якісної характеристик). Коректніше в цьому випадку порівняти тривалість наголошених голосних. Наголошений голосний ключового слова має найбільшу у фразі тривалість (191 мс), що перевищує навіть значення закономірно

Загальний характер розподілу інтенсивності – спадний; з найбільшою силою вимовлено початок фрази, зокрема, локалізація максимальної інтенсивності (85%) відбулася на 1-му наголошеному складі фрази. Наголошений склад ключового слова за динамічними характеристиками відрізняється від інших наголошених складів у синтагмі, зокрема на ньому спостерігаємо збільшення рівня інтенсивності до 60%, що становить максимальний показник у цьому сегменті фрази.

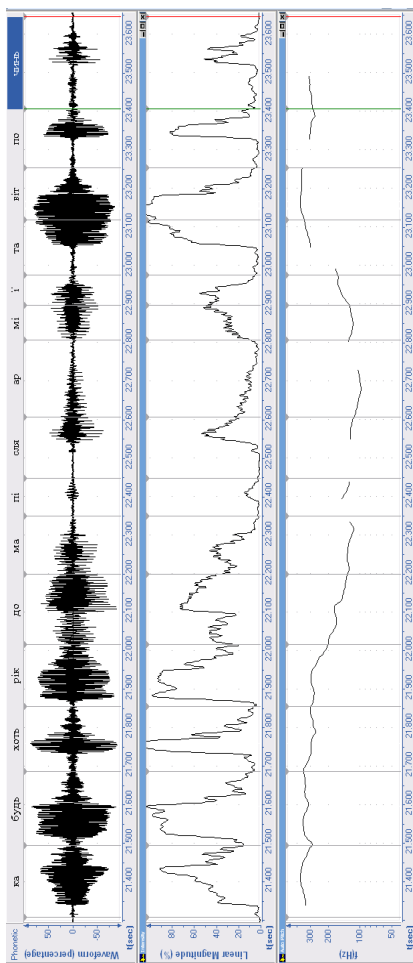
Синтагма з акцентно виділеним словом має висхідно-спадний контур, реалізована в межах широкого частотного діапазону. Наголошений склад смислового центру фрази маркується високим частотним рівнем, рух тону на ядрі – висхідний з максимальним частотним інтервалом у фразі (+ 16 пт). Максимальне значення ЧОТ (480 Гц) виокремлює цей склад з-поміж інших виділених складів у фразі (у першій синтагмі мах ЧОТ – 445 Гц – зафіксовано на слові з синтагматичним наголосом – **п'риймис'і**, у третій синтагмі максимум ЧОТ – 389 Гц –

характеризує 1-й наголошений склад синтагми). Відзначмо, що максимально високий рівень тону досягається не лише абсолютною величиною тону (відносні показники ЧОТ наголошеного складу смислового центру близькі до 1), а й суттєвим протиставленням іншим наголошеним складам фрази. Пор., показники відносної величини ЧОТ наголошених складів: 0,62-0,58-0,91 / 0,58-0,64-0,53-0,53-**0,99** / 0,78 / 0,46-0,42-0,31 // (жирним виділено ядерний склад).

Фраза 3 (інформантка М), відібрана з НФС, виголошеної у швидкому темпі: 'Ка[жу] 'бут' 'хот' 'р'ік' 'дома 'п'ісл'а 'арм'ї та **'вітпо'чин'** //

Ключове слово **'вітпо'чин'** останнє у фразі (графік 3). Слуховий аналіз засвідчує його виділення за допомогою наголосу та гучності.

Графік 3
Інтонаційна організація фрази 3

Динамічна організація фрази 3, типова для спонтанного мовлення, де виявлено тенденцію до поступового зниження рівня середньоскладової інтенсивності від початку до кінця фрази. Локалізація максимальної

інтенсивності відбулася на першому наголошеному складі фрази (*будь*) – 113%, окремі піднесення спостерігаємо ще на наголошених голосних слів *хоть* (106%), *рік* (97%), однак вони не досягають максимального рівня. Наголошений склад виділеного слова позначений стрімким підвищенням амплітуди інтенсивності (порівняно з іншими складами) до 110%.

Часова організація фрази 3 представлена такими величинами сеоредньоскладової тривалості: 187-191-169-159-183-150-97-159-199-90-77-144-**135-153-239**.

Наголошений склад виділеного слова закономірно подовжений (це передпаузальний наголошений склад). Аналіз темпоральних характеристик усієї НФС засвідчує, що тривалість ядерного складу (239 мс) становить максимум у фразі, крім цього, суттєво перевищує показник середньоскладової тривалості тексту – 179 мс.

Зміни ЧОТ засвідчують, що наголошений склад слова **'вітпо'чин'** реалізований на високому рівні, має середній частотний діапазон (6 пт). Рух тону на ядрі рівний. Максимум ЧОТ характеризує переднаголошений склад виділеного слова (374 Гц), дублюючи величину ЧОТ 1-го наголошеного складу фрази.

Отже, яскраве контрастне виділення семантичного центру фрази внаслідок дії окремих просодичних компонентів організовує мовленнєві одиниці, сприяє членуванню мовленнєвого потоку та разом із тим привертає увагу слухачів до найвагоміших слів, допомагає не лише сприйняти зміст висловленого, а й підвищує емоційний вплив текстів.

Ядро фрази виокремлює наголошення, посилення ступеня гучності та зміни тривалості звучання.

Виділення ключових слів у всіх текстах характеризує значне подовження ядерного складу, його тривалість майже вдвічі перевищує тривалість інших складів фрази, незалежно від загальної характеристики темпу. У текстах, виголошених у повільному темпі, суттєве збільшення тривалості характеризує не лише ядерний склад, а все слово загалом (з подовженим вимовлянням не лише голосних, а й приголосних звуків). У цих НФС ключове слова позначене локалізацією пікових значень інтенсивності. Ядро фрази, вичленоване з НФС, виголошеної у середньому й швидкому темпі, характеризують, крім збільшення

середньоскладової тривалості, значні зміни (часто контрастні, порівняно з фоном) частотних показників.

1. Багмут А.Й. Интонация спонтанного мовлення / Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. – К.: Наукова думка, 1985. – 214 с.
2. Белая А.С. Акцентно-ритмическая структура слога в южно-западных говорах украинского языка / Белая А.С. – Черновцы: ЧГУ, 1984. – 85 с.
3. Борисюк І.В. Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення / Борисюк І.В. – К.: Наукова думка, 1990. – 204 с.
4. Бузинская В.Е. Интонационная система (интонация фразы) в покутско-буковинском говоре (экспериментально-фонетическое исследование): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Бузинская В.Е. – Ужгород, 1986. – 22 с.
5. Николаева Т.М. Семантика акцентного выделения / Николаева Т.М. – М.: Наука, 1982. – 102 с.
6. Пауфощима Р.Ф. Фонетика слова и фразы в севернорусских говорах / Пауфощима Р.Ф. – М.: Наука, 1983. – 111 с.

The article focuses on the features of selection of keywords. Activity of prosodic parameters in the selection of semantic center of phrase is determined.

Key words: semantic center of phrase (keyword), prosody, speech rate, acoustic intensity, frequency variation.

В статтє проанализированы особенности вычленения ключевых слов. Установлена разная активность просодических параметров в акцентном выделении семантического центра фразы в зависимости от темпа речи.

Ключевые слова: семантический центр фразы (ключевое слово), просодия, темп, интенсивность, изменения частоты основного тона.

УДК 811.161.2'282.3'367.332.7'37

ББК 81.411.1-5

Оксана Даскалюк

АНАЛІЗ СЕМАНТИКИ ПРЕДИКАТА (ІМПЕРАТИВА) У ТЕКСТАХ МОЛИТОВ ТА ЗАМОВЛЯНЬ ГУЦУЛІВ

Замовляння і молитва у житті гуцулів відіграють важливе значення. У цих словесних формулах поєднано і вірування цієї етнографічної групи, і намагання вплинути на події навколишньої реальності, а отже, вимальовується сакральний складник цілої мовної картини світу. У статті проаналізовано слова, які у згаданих текстах функціонують як предикат (імператив), встановлено закономірності вживання тієї чи іншої лексеми відповідно до мети висловлювання.

Ключові слова: імператив, вокатив, лексема, замовлення, молитва, гуцульський діалект.

Мова нерозривно пов'язана зі своїм носієм – народом, у якого вона виконує функції комунікації, причому не лише між окремими представниками спільноти, а й між поколіннями, тому що мова у словесних формах збирає і зберігає те бачення світу і місця в ньому людини, яке виникло у певній общині, і розвинулося згодом у народності, нації. Тому вивчення як певної мови, так і окремого її діалекту надає знання не лише про особливості розвитку мовної системи, а й про звукове, а відтак і лексичне зображення світу як порівняно невеликої групи мовців, так і цілого народу, їх мовний досвід, їх картину світу.

Гуцульський діалект досліджують уже доволі давно, але все одно ще залишається багато невивченого, зокрема у лексичному багатстві цієї етнографічної групи. Причому у лінгвістичних студіях описують не лише лексеми, яких немає у словнику української мови, а й особливості контамінацій уже відомих слів та понять, функціонування слів у різних контекстах, ритуальні формули, які є обов'язковими компонентами досягнення мети комунікації та створення відповідного їй комунікативного тла, особливості лексичного заповнення граєм у текстах ритуального призначення тощо.

Для нашого дослідження ми обрали молитви та замовляння, без яких у житті гуцулів не обходиться жодне дійство як релігійного, так і господарського значення, причому християнські звичаї тут химерно переплелися з давніми язичницькими віруваннями. Дослідник гуцульського побуту Р. Ф. Кайндль, зазначає: “Наскільки все ще поширені у гуцулів поганські звичаї поряд з християнськими переконаннями [...] виявиться найвиразніше з наступного святкового календаря. Переглянувши його, можна, зрештою, помітити, що більшість святкових звичаїв і забобонів, які тепер припадають на різні християнські свята, були колись пов'язані зі святами рівнодення та сонцестояння” [2, 82]. Особливе значення у житті гуцулів має різного роду чаклунство, яке покликане як на користь (наприклад, лікувального спрямування), так і на шкоду (забирання молока у корів, відбивання парубків від щасливіших суперниць тощо). Р. Ф. Кайндль вказує, що “чаклунством займаються старі жінки й чоловіки” [2, 100], також відомо, що вид

чаклунства – замовляння – супроводжує гуцула від народження до смерті.

Отож мета нашого дослідження – з’ясувати, які лексеми найчастіше вживають як предикат (імператив другої особи однини / множини) у різного роду молитвах та замовляннях, від чого залежить вживання тієї чи іншої лексеми, яка розбіжність між цими текстами і що їх поєднує з погляду семантики предикатів. Джерелом фактичного матеріалу стали виписки з роману Петра Шекерика-Дониківа “Дідо Иванчік”, де повністю збережено особливості гуцульського діалекту не лише на рівні лексем, а й фонетичні, що будемо передавати й на прикладах, які наводитимемо в роботі.

Спершу з’ясуємо, що таке замовляння, оскільки знання комунікативного призначення тексту допоможе в аналізі його граматичного та лексичного наповнення. Літературознавчий словник-довідник подає таке тлумачення цього терміна: “Замовляння (діалектне “заговори”, “заклинання”, “закликання”) – жанр словесного фольклору, усталені вислови, речитативні, переважно віршовані тиради, що супроводжують магичні дії, рухи їх виконавців – знахарів (від “знати”), відьом чи відьмаків (від давнього “відати” – знати), чарівників, ворожбитів, шептух тощо і виражають їх бажання вплинути на природу, на людину і її стосунки з оточенням у відповідному напрямку (доброму чи злому). Первісно основою замовлянь були обрядові, магичні дії, імітаційні рухи, можливо, без слів. Пізніше словесний супровід стає головним, набуває самостійного значення [...]. Основний зміст З. складає звернення до якоїсь вищої сили, яка б дарувала щось бажане...” [3, 278-279]. На власне семантичному рівні маємо таку структуру: *Мовець звертається до адресата (або якоїсь вищої сили, або певних реалій, яких наділено чарівною силою) з проханням виконати бажання мовця (або яке озвучує мовець на чиєсь прохання) і внести потрібні мовцеві зміни у реальність*. Таким чином, маємо потенційного виконавця дії, від волі якого і залежить реалізація волевиявлення мовця, і саму дію, заради якої, зрештою, й створюється замовляння, всі інші слова лише уточнюють бажання адресанта підсилюючи його як змістовно, так і емоційно. Грамема, яка позначає адресата (= потенційного виконавця)

спонукованої дії, – це вокатив. Дію у таких комунікативних актах передає імператив.

Оскільки схожу функцію у житті людини відіграє молитва – розмова (у глибшому значенні – одкровення) християнина з Богом, у якій, зокрема, висловлюють і прохання змінити щось у житті людини, захистити, спасти, відвести щось лихе тощо, то ми розглянемо і такі витвори усної творчості гуцулів (канонізовані молитви не входять до кола наших студій). На відміну від заклинань, у молитві людина все ж таки повністю покладається на волю Божу і тому у цьому випадку можемо говорити лише про семантику прохання, що й повинно підтвердити лексичне наповнення текстів, які ми трактуємо як молитву. Зупинимось на тлумаченні терміна, для цього наведемо визначення В. Домбровського, що найліпше підходить до аналізованих нами текстів, які є витвором звичайної людини, а не одкровенням, яке сходить на Божих подвижників: пісні, “у яких висловлені релігійні почуття людини до Бога, як, зокрема, дитяча покора, що впливає з визнання людської немочі в порівнянні з Божою всемогутністю, готовність здатися на Божу волю, глибока віра й надія на Божу поміч, прохання ласки й опіки Божої, – мають назву *молитва*” [1, 357].

Таким чином, ми з’ясували і призначення аналізованих текстів та їх основну синтаксичну формулу (наводимо за 4, 133):

П дії + А діяч + А об’єкт

На думку М. Скаба, “предикат цього речення семантично конкретизується значенням волевиявлення (*хотіти, бажати, прагнути*) і вимагає двох аргументів: одного зі значенням діяча (семантика якого обмежена значенням істоти), другого зі значенням об’єкта дії (неістоти)” [там само].

Отож предикатом такого типу речення може бути лексема щонайменше з двомісною семантичною валентністю, яка передбачає наявність двох семантичних актантів: діяча, який виконуватиме дію (агенс, в аналізованих текстах він є потенційним, бо до нього звертаються з проханням виконати певну дію, сама реалізація якої перебуває поза межами комунікації), об’єкт на який спрямована дія (пацієнс, у молитвах він часто збігається з особою мовця і маркується займенником мене); а також можливий об’єкт, від якого

треба охоронити (факультативно), або об'єкт, яким треба охоронити (інструмент), – тут маємо справу з розщепленням семантичної валентності об'єкта. Як бачимо, з погляду семантичної валентності, дієслово, яке називає потенційну дію у текстах замовлянь чи молитов, має бути щонайменше двовалентним. Зазвичай у реченнях аналізованих текстів позиції синтаксичних актантів об'єкта дії є факультативними, переважно заповненими є семантичні актанти агенса і пацієнса.

До текстів, які за своєю структурою та семантичним наповненням наближені до молитов, з нашого фактичного матеріалу відносимо такі: *Закрий, Господку, та засохрани кожного з нас від такого дива [...]. Уздорови та нарозуми йиго, Господку... (176); Дай Боже намногаліт из водицев, тай позволь Господи дочекати й нарік цеї водиці покушту усім людям на світі тай нам грішним (95); Присветая Тройце, Пречеста Діво Маріє, Матко Хрестова, Земнице света, водице света, Ангелики светі, Апостоли светі, станьте на помочи усім добрим людям тай мині. Светий Юрію, Иване, Петре, Дмитрію, Николаю, хрестителі, светителі, усі светі светці, осветіт мене грішного. Небо господне, місцю пресвітлий, зерниці Господні й Сонечко Боже, визвольте нас на добре діло, добре шесте й на добрий розум наведіт нас. Лихей розум і лихе нишесте від нас видверніт, а все, що добре, до нас приверніт на віки віков. Амін (35). У наведених прикладах дієслова мають у своїй семантиці конотації 'прохання задля покращення наявного стану', 'віра у захист сьогодні та й в майбутньому', які підсилює адресованість мовлення. Окрім того, у наведених текстах присутня семантика залежності мовця від адресата, а також відчуття того, що мовець повністю віддається на волю адресата (підсилено семантикою перформатива *позволь*).*

Вартий уваги й антитетичний прийом, вжитий в останньому реченні, коли предикати перебувають між собою в антонімічних відношеннях: *видверніт – приверніт*, що дуже притаманне саме фольклорним творам. Зазвичай у молитвах вживають предикати із близьким значенням, які ніби нашаровуються один на одного, підсилюючи семантику прохання, благання, вносячи семантичний відтінок відчаю, цілковитої залежності від волі адресата, пор. у прикладах: *закрий, засохрани*

(семантика 'захисту' підсилена повтором префікса *за*); *уздорови, нарозуми* (знову йде звукове нашаровування на семантичну близькість значень – 'подай здоров'я тілесного і психічного' + повторення *о, р, з*) тощо. Наявність антитези в останньому прикладі підкреслює усно-народне походження молитви.

Схожу семантику прохання зустрічаємо і у таких реченнях: *Позволь, Праведне Сонечко, нам уздріти изнов завтра твоє єсне, світле, праведне лице. Ни опусти нас грішних, а зійди знов до нас из свойов ласков и силов великов. Допоможи нам на добре діло віко віков. Амін (24); Прошу тебе, Господку наш любий та шірий, праведне Сонечко, до-о-опоможи нам грішним й усім добрим людям, нашій та людській маржинці у мирности, здоров'ю и веселости нічку переночювати, завтрішної днинки діждати – світлої, великої, запашної (24). Семантика дієслів, вжитих у формі імперативної грами, знову ж таки має конотації прохання, пошуку захисту, що підсилюють перформативи *позволь, прошу*. Залежність мовця від волі адресата підкреслює вживання у формі імператива дієслова *допомогти*, у семантиці якого наявне значення: "Справляти певний вплив, давати потрібні наслідки; приносити користь; виликовувати" [5, 261], що в імперативній формі несе чітко виражену семантику 'прохання, мольби'. Проте навряд чи це молитви християнські, швидше це змішування віри християнської із язичницьким поклонінням сонцю.*

Також до молитов належать речення із синтаксичною факультативністю актантів пацієнса і об'єкта, у таких конструкціях увагу концентрують саме на дії, яку просять: *Даруй, Господи (88)*.

У замовляннях, які спрямовані на закликання допомоги вищих сил, захисту, забезпечення, предикати теж мають семантику тотожну з молитовною: *Закрий наші городи від фортуни. Ни страпуй наше жите – хлібец градом. Ни столочь травичку й пашку маржинці. Закрий нас від холоду, голоду й тугого року, тежкого часу, чьорного року, від слабости, тежкої болости, великої лежі, від людского сорому дурного розуму, від панської неволі (34); Позволь, Праведне Сонечко, нам уздріти изнов твоє єсне, світле, праведне лице. Ни опусти нас грішних, й зійди знов до нас из*

своєю ласкою і силою великою. Допоможи нам на добре діло на віки віков. Амінь (24). В останньому прикладі для підсилення прохання вжито перформатив *позволь*. Ще один вид предиката такого типу текстів – прохібітив (імператив із заперечною часткою *не / ни*), причому вжито його для позначення не припинення дії, що вже почалася, а для її уникання у потенційному майбутньому, убезпечення від можливої дії через її заперечення тепер, у момент мовлення. Лексема *грішних* та словосполучення *на віки віков* вказують на те, що сам прообраз молитви – християнський, але з назви адресата розуміємо, що йдеться про обоженування сонця, від якого залежить життя гуцула, або ототожнення його з християнським Богом.

Окремо розглянемо приклади вживання молитов у ритуальних ситуаціях. Для цього наведемо уривки з весільного обряду: *Дружби й боєра, разом з своїми музиком, обкружили на конях книзет, а Костючка, говоречі: “Ский гість, такий колач”, – обсипала книзет до трох раз за сонцем еров пшеницев, а даючи їм за кожним разом мізинним пальцем правої руки меду в рот з кубки, примов’єла: “Дай Боже, праведне Сонечко велике, аби сте так ликли одно д’ другому ціле своє житє, ек ликнут бджоли д’ медови”, – тай тогди за кожним разом сипала їм потрошки жменев ерої пшениці в пазуху, примовляючи далі: “Дай Боже, праведне велике Сонечко, аbeste си так плодили й коренили у свій рід, ек на добрій земни плодисти й коренуетси посієна пшениця” [...] А ціле весіле, навіть и боєре, широ гомоніло: “Позволь їм на це, Господи, праведне Сонечко, та поблагослови їх своїми ласков великов и силов светов”... (238); Книзета пили до старині, а стариня їм відздоровкнула: “Пийте, діточки, здорови! Най Біг даст вам на пожиток та на многа літ. Дай Боже, праведне Сонечко, аби й ви діждали з своїми дітми у повниці пити так, ек ми отце п’ємо з вами”. “Позволь Господи, праведне Сонечко, цего дочекати”, – сказав поважно Джюнда (243). Усі побажання молодим мовці віддають на волю Бога, праведного Сонечка, що знову ж таки вказує на вплив християнського вірування. А от поєднання ритуальних дій із проказуванням молитви наближає дійство до замовлянь, до язичництва, про що засвідчує й текст*

примовлянь (*аби сте так ликли одно д’ другому ціле своє житє, ек ликнут бджоли д’ медови*).

Молитви інколи творять нанизуванням назв об’єктів, від яких просить захисту мовець у адресата мовлення: *Окрий, Госпідку, свете, велике, праведне Сонечко, усю людску тай нашу худібку, Божу росицу вид шкоди, вид пригоди, лихого чесу. Усекого зла: вур, клику, насланя, поганих очій. Вид уїду й усекого нинадійного лихого діла (34). Зустрічаємо в аналізованих текстах локативні синтаксеми, де уточнено місце, на якому потребує охорони чи допомоги об’єкт, про який просить мовець (з погляду семантики маємо локативні сирконстанти): *На кожним місци. На кожним поступі... На усіх переходах и пересічках ни опусти її, Госпідку любий и солодкий, велике, світлоче Сонечко, ти наш праведний Госпідку (там само).**

А ось текст “чистого” замовляння: *Словами привертав своїм коровкам манну на цілий рік: “Світили зерничьки зворами-провалами, Ходили коровки подольськими полями: Риючи, Божеї манни кличючи. “Стійте ви, коровки, ни ричіт, ни ричіт. Чверть макового зерна чужезго ни жєдаю, Але й ввашего ни попускаю: Из сімдєсєть сів! Из сімдєсєть цвітів! Из дванацїтьох полонин, из роси, из води Манну ам призиваю! Й прикликаю – Ладне молоко! Жовту сметану! Й туге масло привертаю! Мовець усі зміни у реальності прагне внести через власні сили, своєю волею, що підтверджує вживання перформативів *призиваю, прикликаю*. У цьому і полягає основна відмінність між замовлянням та молитовним зверненням: у замовляннях всі зміни, які прагне внести у реальність мовець, сконцентровано на його особі, на його здатності впливати на ті субстанції, до яких звернено мовлення, у молитвах – на вищій силі, причому мовець постійно підкреслює оцю залежність від волі свого адресата (*позволь, прошу, окрий, захисти, дай*).*

Окрім того, структура наведеного прикладу теж відповідає структурі замовлянь (див. вище наведене визначення). Ось іще приклад замовляння, коли мовець прагне словесно вплинути на певні події реальності, звертаючись до води: *Обмий її вид омрази: Жучьої, болючьої, Сметєвної, пекучьої, Скіпачької, лупачької! (21). Та сама віршована ритміка і волевиявлення без семантичних*

відтінків 'прохання, покладання на волю вищої сили'.

Таким чином, предикатами молитов виступають дієслова – назви дій чи станів, яких мовець потребує тепер або в недалекому майбутньому. Не завжди їх передано імперативною грамемою, для підкреслення семантики 'прохання' мовці часто вживають перформативи *прозволь, прошу*, а також імператив *дай*. У такому випадку маємо схему предиката: *перформатив (дай) + назва дії, здійснення якої мовець очікує від адресата*. Часто мовець вживає в молитві прохібитив, де з погляду семантики поєднано волевиявлення + (заперечення + (пропозиція)) [доклад. див. 6, 107]. Мовець, прагнучи, щоб у майбутньому його минула якась подія, просить Бога не допускати певної дії стосовно нього зараз або не здійснювати її у майбутньому.

У текстах замовлянь маємо звернення мовця до окремих реалій дійсності, які людина наділяє чарівною силою. Адресант підкреслює свою волю, звертаючись до уявного адресата, вживаючи перформативи *призиваю, прикликаю*, що створює зовсім іншу як комунікативну, так і семантичну тональність тексту. Акцент робиться на самому акті волевого впливу мовця на події навколишньої дійсності, і змінюватися вони мають лише через підкорення його волі, послуху. У цьому і вбачаємо головну відмінність між молитовними текстами та закликаннями з погляду семантики їх предикатів. Спільною значеннєвою рисою є волевиявлення з прагненням убезпечити себе від чогось, отримати щось, набутти бажаного стану тощо, що передає імператив або перформатив у поєднанні з назвою очікуваної дії.

1. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / Володимир Домбровський ; упоряд. О. Баган, наук. і літ. ред. Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 2008. – 488 – (Серія: "Cogito: начальна класика).
2. Кайндль Р.Ф. Гуцули : їхнє життя, звичаї та народні перекази / Р.Ф.Кайндль ; пер. з нім. Зіновії Пенюк ; [наук. ред. і післямова О.Масана]. - Чернівці : Молодий буковинець, 2003. - 200 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів [та ін.]; за ред В.І. Теремко. – К. : ВЦ "Академія", 1997. – 752 – (Серія "Nota bene").
4. Скаб М.С. Граматика апеляції в українській мові / Скаб М.С. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.

5. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : ВД "Школа", 2006. – 1008 с.
6. Храковский В.С. Семантика и типология императива: Русский императив / В.С. Храковский, А.П. Володин ; отв. ред. В.Б. Касевич. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 272
7. Шекерик-Доників П. Дідо Іванчік: Роман [у 3-х ч.] / Шекерик-Доників Петро; вступ. сл. "Старовітчина" Д. Ватаманюк. – 3 ; "Літ. шедевр Гуцульщини" В. Зеленчук. – 4-6 – Верховина : Ред-ція журн. (вид-во) "Гуцульщина", 2007. – 496 с.

Spells and prayer play an important role in the life of the Hutsuls. Both beliefs and attempts to influence events of the surrounding reality of this ethnographic group are combined in the word patterns of the spells and prayers, thus exposing a sacred component of their language world. Words with an imperative function which are used in the Gutsulian spells and prayers were analysed. Patterns of use of lexeme in relation to the purpose of an expression were found.

Key words: *imperative, vocative, lexeme, spell, prayer, Gutsulian dialect.*

Заговор и молитва в жизни гуцулов имеют важное значение. В этих словесных формулах совмещены и верования этой этнографической группы, и желания влиять на события окружающей реальности, и таким образом, вырисовывается сакральная составляющая целой языковой картины мира. В статье проанализировано слова, которые в названных текстах функционируют как предикат (императив), установлено закономерности употребления той или иной лексемы соответственно цели исследования.

Ключевые слова: *императив, вокатив, лексема, заговоры, молитва, гуцульский диалект.*

УДК 81'282.2:811.511.141

ББК 81.2Ук.2Уг

Єлизавета Барань, Рената Романюк

ШАНДОР БОНКАЛО – ДОСЛІДНИК ГУЦУЛЬСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ ТА ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРУ (до 100-річчя появи «Описової фонетики рахівського малоруського говору» Шандора Бонкала)

У статті розглянуто дослідження угорського славіста Шандора Бонкала в галузі гуцульської етнографії та гуцульського говору. Указується на важливість проведених ним у Рахові на початку ХХ століття діалектологічних розвідок.

Ключові слова: *Шандор Бонкало, гуцульські говори, гуцульська етнографія, дослідження гуцульських говорів в Угорщині.*

Серед угорських учених є такі, чий імена надовго були вилучені з наукового обігу. До плеяди цих науковців належить історик,

голова «Подкарпатского Общества Наук» Антоній Годинка, етнограф, філолог, літературознавець та бібліограф Гіядор Стрипський, а також філолог-славист, літературознавець, педагог та перекладач Шандор Бонкало. Їх називали «змадяризованими русинами» і вважали фундаторами ідеї, основаної на засадах окремішності підкарпатських русинів, які відстоювали етнічну, культурну і політичну самостійність цього етносу.

У наш час визнано, що Антоній Годинка, Гіядор Стрипський та Шандор Бонкало зробили вагомий внесок у розвиток української, зокрема закарпатської науки. Чи не найбільший вклад у «реабілітацію» наукової діяльності вчених Антонія Годинки та Гіядора Стрипського належить професорові Іштвану Удварі [4]. Різномісна діяльність Шандора Бонкала представлена в дисертації Аттіла Шалги на тему «Bonkáló Sándor és a keleti szlávok» [Шандор Бонкало і східні слов'яни] [15]. У нашій статті маємо на меті вказати на значення діяльності Шандора Бонкала у дослідженні гуцульської етнографії та гуцульського говору.

Шандор (Олександр) Бонкало (угорською Bonkáló Sándor) (псевдонім О. Рахівський) народився 22 січня 1880 року в Рахові (історична Мараморощина), що на той час входив до складу Австро-Угорської монархії [про діяльність див. 3, 101–102]. По батьківській лінії був угорцем, по материнській – русином. Навчався в Ужгородській гімназії і духовній семінарії, оскільки в багатьох греко-католицьких сім'ях прийнято було віддавати старшого сина в священники [7, 7]. Продовжив навчання в Будапештському, Лейпцизькому та Санкт-Петербурзькому університетах. У 1906 році закінчив латинське, німецьке і слов'янське відділення Будапештського університету ім. Петера Пазманя. Він був учнем відомих славистів – Оскара Ашбота, Олександра Шахматова, Жана Бодуена де Куртене. З 1905 по 1916 рік працював учителем середніх шкіл у різних містах Угорщини (Сегед, Дьондьош, Залаегерсер).

У 1919 році в Будапештському університеті створено кафедру русинської мови та літератури. Шандор Бонкало був призначений викладачем цієї кафедри і залишався на цій посаді до 1924 року. Після Другої світової війни Шандор Бонкало став професором кафедри української мови та літератури. Однак це призначення теж

виявилось недовгостроковим (про причини згадується у статті В. Лебович [14, 156–161]). У квітні 1950 року його відправили на пенсію. Аттіла Шалга, дослідник діяльності Шандора Бонкала, наголошує, що навіть після 1990 року ім'я вченого не зустрічається в угорських виданнях, хоч загальновідомо, що між двома світовими війнами він був єдиним дослідником української та російської літератури в Угорщині, у тому числі й закарпатської, і поки мав можливість, викладав українську та російську мови [16, 131].

Аттіла Шалга віднайшов документ від 6 лютого 1946 року, у якому Бонкало писав про свої наукові плани, зокрема, такі: 1) виявити гунгаризми у писемних пам'ятках, творах художньої літератури, а також у закарпатських, галицьких та буковинських говорах (робота майже закінчена); 2) написати історію української літератури (більшість матеріалу вже зібрано) (історія закарпатської української літератури і культури вже була написана ним у 1935 році); 3) у Національному музеї Угорщини зберігається близько 20 церковних службників, повчань тощо, написаних церковнослов'янською мовою. У цих книгах є безліч записів закарпатським українським говором. Бонкало мав на меті опрацювати ці матеріали з точки зору їх мови і помістити в славистичних журналах [16, 132].

Як бачимо, Шандор Бонкало досліджував перш за все діалектологію, етнографію, культурологію сучасного Закарпаття (колишньої Підкарпатської Русі), історію русинської, української та російської літератур. В Енциклопедії українознавства [2, 157] слушно вказано: «Бонкало – філолог, фахівець із закарпатських українських говірок і літератури». Праці з українського мовознавства писав переважно угорською мовою (ось деякі з них: Bonkáló Sándor, Az orosz (nagyoros) és a rutén (kisoros vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez [До питання про російську (великоруську) та українську (малоруську) літературні мови]. // Nyelvtudomány. 1914–1915/5. 81–110; Beiträge zur ukrainischen Wortforschung [Дані до дослідження української лексики]. // Archiv für slavische Philologie 36 (1916): 464–475; Magyar elemek a rutén irodalomban [Угорські елементи в русинській літературі]. // Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczi-Trostler József (szerk.), Emlékkönyv Balassa Józsefnek. Budapest. 1934. 42–45; Tagadómondattal a magyar-kisoros nyelvben [Заперечні речення в угоруській (українській)

мові на території Угорщини]. // *Nyelvtudomány*. 1912–1913/4. 219–222). Автор частково торкається питання про особливості закарпатських українських говорів та закарпатських писемних пам'яток XVI–XVIII століть у своїй праці *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés* [Підкарпатська рутенська література та культура] (Печ, 1935). Інші праці Бонкала згадуються в енциклопедії Українська мова [1, 56].

Доля українців та української мови не раз розглядається в дослідженнях Шандора Бонкала. Зокрема, у праці *A szlávok* [Слов'яни] [Будапешт, 1915] представлено місця проживання українців, їх чисельність у Росії, Галичині, Буковині та Угорщині, віросповідання, народну освіту, самостійність української мови у порівнянні з російською, тут ідеться про заборони і утиски української мови з боку Росії. Автор згадує і тих рутенів (тобто українців – Б. Є, Р. Р.), які проживають на території колишніх Марамороського, Березького, Угочанського, Унгського, Земпленьського, Шарошського та Сепешського комітатів Угорщини [8, 67–79].

Побут гуцулів, їх говір постійно перебували в колі наукових зацікавлень Шандора Бонкала. Сам він народився і виріс у гуцульському оточенні, був обізнаний із традиціями та звичаями своїх краян. Після переселення до Будапешта неодноразово бував у рідному краї, спілкувався із земляками. Із результатами своїх розвідок знайомив науковців, вважаючи цю справу потрібною тому, що «це цікаве плем'я, яке відрізняється від інших малоросів не тільки зовнішністю, звичаями, а й мовою, та й мову гуцул ще ніхто не досліджував» [13, 200]. У праці під назвою *A rutének (ruszinok)* [Рутени (русини)] у розділі «Рутенські племена» представлено життя, зовнішність, побут і звичаї гуцулів [11, 74–83]. Бонкало пише, що гуцули є найменшим і найціннішим плем'ям рутенів (тобто українців – Є. Б., Р. Р.). Чисельність гуцульського населення нараховувала 30 000 осіб, які прибули з Галичини та Буковини на територію їх сучасного проживання у XVI–XIX столітті. Перші гуцули поселилися в Рахові у 1598 році. Спілкуючись із місцевими жителями, Бонкало дізнався, що прибулі з Рахова пастухи розповідали в Галичині і Буковині про густу траву, свіже повітря і лікувальні мінеральні води, якими багатий регіон. Цим самим привабили інших галицьких і буковинських господарів оселитися саме тут. Автор згадує і опришків, про яких складено безліч пісень, казок

та легенд. Згідно з розповіддю рахівського жителя, Рахово (Рахів) отримало свою назву від того, що опришок Олекса Довбуш там рахував награбовані гроші (рахувати – нім. *rechnen*). Етнонім *гоцул*, *гуцул* уперше був уживаний румунами на позначення рутенів, які проживали поблизу джерела ріки Тиса. Спочатку це була кличка, але пізніше стала назвою племені. У праці згадується також, що мова і побут гуцулів значно відрізняються від інших слов'янських народів, що є підтвердженням існування окремого племені. Ця відмінність, на думку Бонкала, утворилася частково завдяки географічному розташуванню території проживання гуцулів, а частково – через тривалий зв'язок з румунами та угорцями.

Про заняття гуцулів сказано, що вони були насамперед пастухами, займалися здебільшого скотарством. Пізніше стали лісорубами і плотогонами. Пересувалися вони переважно верхи, давно навіть до церкви та на весілля їхали саме так.

Антропологічні риси гуцулів у висвітленні Шандора Бонкала такі: «вони є одними з найгарніших». Це люди сильної статури, м'язисті, високі, широкоплечі і стрункі. Середній зріст чоловіків 169,5 см, жінок – 155,6 см. Гуцули мають густі брови, темне волосся і темні яскраві очі. Чоловіки не лисіють. Жінки білолиці, тендітні, завжди усміхнені, ніби відчувають свою красу [11, 79].

Дослідник вказує, що майже всі гуцули сповідають греко-католицьку віру. Вони богобоязливі та забобонні. Зокрема, Різдяні традиції тут своєрідні: це свято не для дітей, а для дорослих, без ялинки і подарунків, із дванадцятьма стравами. Це гостинні люди, які люблять казки та пісні. У них своєрідний побут, оригінальний одяг, у всьому відчутний потяг до краси, а їхні вишивки, оздоблення, прикраси є справжніми витворами мистецтва. Бонкало стверджує, що гуцули здібні ремісники (боднарі, теслярі, ковалі, стельмахи), а жінки працелюбні, ніколи не відпочивають. Свій рідний край вони дуже люблять, називають його чудесним.

Ось такі, чи не перші детальні відомості про життя і побут гуцулів отримав угорський читач. Цій інформації передувала поява з-під пера Шандора Бонкала гуцульської народної казки, зафіксованої фонетично латинкою гуцульським говором під назвою *Huczul népmese* [Гуцульська народна казка] разом з угорським перекладом у мовознавчому журналі *Nyelvtudomány* [Мовознавство] [13, 197–201], що видається Угорською академією

наук (повний текст казки подаємо в додатку). Збирач матеріалу наголосив, що казку записано від корінного жителя Рахова, який ніколи не покидав свій край, тож його мова не зазнала впливу неологізмів [13, 201]. Аттіла Шалга наголошує на особливій цінності записаної Бонкалом 100 років тому казки, «мова якої відображає стан гуцульської говірки кількасот років тому» [16, 138].

Серед мовознавчих праць маємо на меті виділити ті, які стосуються гуцульських говорів. У статті *A se reflexivum a huczul-kisoroszban* [Рефлекси *se* в гуцульському говорі малоруської мови] на основі прикладів автор доводить, що гуцульський говір зберіг праслов'янський рефлекс *se*, який приєднується безпосередньо до дієслова в тому випадку, якщо хоче виділити його, або стоїть на початку речення [12, 41–43].

100 років тому в 1910 році вийшла друком дисертація Шандора Бонкала *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana* [Описова фонетика рахівського малоруського говору], написана під керівництвом відомого угорського славіста Оскара Ашбота (1852–1920). Рецензію на цю роботу Оскар Ашбот помістив у редактованому ним журналі *Nyelvtudomány* [6, 224–240]. Робота написана угорською мовою, складається зі вступу під назвою «Малоруська мова (тобто українська. – Є. Б., Р. Р.) в Угорщині» і таких розділів: Рахів та його край (загальна характеристика говору); фонетика рахівського малоруського говору (вокалізм, асиміляція голосних, випадання голосних, вставні голосні); консонантизм (задньоязикові, зубні, лабіальні, сонорні, носові, африкати, фрикативні, асиміляція, дисиміляція, випадання приголосних); скорочення, порівняння галицько-буковинського та рахівського гуцульського говору.

У вступі автор наголошує, що малоруська мова (або рутенська, як її називає автор), якою розмовляють на Буковині, Галичині і межуючій з нею північно-східній частині Угорщини, малодосліджена, незважаючи на те що «ця мова вже не *terra incognita* для мовознавців» [10, 4]. Тут перераховано більшість наукових праць, в яких порушені проблеми рутенської мови. Однак хочемо зауважити, що Бонкало не згадав «Русько-мадярський словарь» Ласло Чопея, у передмові якого укладач подає детальну характеристику рутенської мови, описує її особливості у зіставленні зі старослов'янською та російською мовами, представляє особливості її морфології [5, VIII–XLVI].

Слушно зауважує Бонкало, що в рахівському говорі безліч іншомовних елементів, а саме запозичень із польської, румунської, пізніше з німецької та угорської мов (подається кілька тематичних груп) [10, 11–12]. Іншомовний вплив простежується і на рівні фонетики та синтаксису [10, 6]. За припущенням автора, у XVI столітті територія Рахова була ще не заселена. Самі гуцули про своє минуле нічого не знають: «та прийшов дідо десь із битангів, але бізівно нічо не знаю», – так висловлювалися вони [10, 7]. На цю територію почали прибувати люди лише в кінці XVII – на початку XVIII століття з сусідньої Галичини (пізніше заселили німців, поляків, євреїв та угорців). Себе називають руснаками, а сусіди їх кличуть гуцулами. Спілкуються своєрідною говіркою, яка утворює закриту систему, однак більшість із них знають також німецьку, угорську та російську мови. Зауваження Шандора Бонкала щодо пристосування іншомовних слів досить одностороннє: «іншомовні слова адаптуються за допомогою суфікса *-ka* та *-uk*» [10, 12]. Для підтвердження цього наводить декілька прикладів: *тегерка* 'вантажний потяг' < уг. *tehervonat*, *веумлик* 'безрукавка' < нім. *Weste* [10, 12–13]. Бонкало зауважив, що гуцули довгий час були неписьменними, тому, через відсутність писемних пам'яток, історичне порівняння їхньої мови провести неможливо. Тут подається також карта поселень, у яких розповсюджений гуцульський говір.

Другий розділ присвячений опису фонетики рахівського гуцульського говору. Автор зауважує, що найчастіше вживається у досліджуваному ним говорі голосний *i*, другий найбільш уживаний у [и], пізніше сюди відносить також голосний *ë* [10, 15–17]. Рецензент Оскар Ашбот вважає це припущення сумнівним, бо навіть у казці, записаній Бонкалом, він підрахував, що найчастіше вживається голосний *a* (305 разів), а голосний *i* тільки 100 разів. Однак зазначає, що на основі однієї казки судити не варто [6, 226–227]. Згідно зі спостереженнями Бонкала, у мовленні неосвічених жителів Рахова, які ніколи не були за межами рідного краю, після палатальних на місці голосного *a* вживається голосний *ë*: *fíndžë* 'чарка', *kúchňë* 'кухня', *lóšë* 'лоша' [10:16]. Правила наголошення у говірці подібні до української мови, однак часто простежується вплив традицій угорського наголошення, напр., *béfel* 'наказ', нім. *Befehl*. У підрозділі «Вокалізм» [10, 18–35] автор навів приклади давньої рефлексії (*j*)*i* <

ě; вважає, що в гуцульських говорах слід розрізняти три типи голосного *e*: 1) «звичайний»; 2) у позиції біля палатального завжди більш закритий, ніж в інших позиціях (однак різниці у передачі звичайного і більш закритого не робить); 3) «дуже закритий *e*», який позначає літерою *ě*; голосний у [и], вживається на місці давніх у та *i*. У підрозділі «Консонантизм» [10, 36–46] автор зауважує, що тут небагато відхилень від фонетичних норм української мови [10, 37]. Цікавим є зауваження Бонкала, що в гуцульському говорі існує багато скорочених форм, наприклад: *móž* замість *móžeš*; *chóč* замість *chóčeš*. У кличному відмінку вживається переважно скорочення: *brá* замість *bráte*; *chló* замість *chlópe*; *Yvá* замість *Yváne*; *Pe* замість *Petre*. Часте використання скорочених форм звертань Бонкало пояснює причиною віддаленого проживання гуцулів одне від одного, а під час крику на далеку відстань чути лише частину слова [10, 46]. Автор робить спробу зіставити галицько-буковинський і рахівський говори, ось деякі з них: у рахівському говорі сполученню *čě* відповідає галицько-буковинське *ča*: *molodyčě* – *molodyča*; у галицько-буковинському говорі деколи замінюють звук *s* на звук *č*: *šeša žínka* і *ča žínka*, а в Рахові завжди кажуть *seše žínka*; у рахівському говорі голосний *e* у наголошеному і ненаголошеному складі ніколи не зміниться на голосний *a*, як це буває в галицько-буковинському говорі, напр., *do cárkvu* ~ *do cěrkvu*; *mané* ~ *mené*. Автор зауважує, що найбільша різниця простежується на рівні лексики. На останніх двох сторінках подаються гуцульські пісні та маленьке оповідання теж у записі сторічної давності.

У цілому можемо стверджувати, що Шандор Бонкало вніс неабиякий вклад у розвиток гуцульської діалектології та етнографії, результатами своїх розвідок інформував широке коло угорських науковців про гуцулів, які на час проведення ним дослідження проживали в Марамороському комітаті Угорщини.

Додаток

Гуцульська народна казка в записі Шандора Бонкала 1909 року в Рахові

Buv de ne buv odýn čolovik. Mav vin dva syný, lyš duže oný bidní búly ta ne mih jich koló cháty deržěty ta jich vípravyyv ščěst'ě šukáty. Pišov stáršyj, chodýv kudá chodýv, slabýj kel'č~h mav

sobón ta dúže zholodnív ta pot'ěmyv ne deléko svítlo. Ydé vin šě tam do cháty najmýty, taj gazdá ho najmýv. Taj pytáje ho šě šo jakú symbrýl'u chóče. A vin kazáv šo rózumu šě chóče učýty. — Jak mu výšov hid, ydé het. A gazdá dav mu rózum: jak búdeš u l'isi abýs u nočý vátru ne klav. Viták yšov do drúhoho gazdý taj najmývšě alé lyš za rózum. Ses gazdá dav mu rózum: abý ty maržěna ²se peréd očýma búla. No ta vin yšov dál'i do trétoho gazdý. Taj najmývšě. Ájbo lyš za rózum. Y tam perebív hid. Pytáješě gazdý šo jakýj my daš rózum? A tot mu kazáv: jak šě ²žěnyš, abýs žońí právdu níkóly ne kazáv. Tepér užě záčěv gazduváty. Try hódy služýv za rózum ta ho za rozúmnoho čolovíka deržěly. Yšov vin odno l'ito vivčěryty. Slóta búla a sam buv z vivčěmy ta klav vátru. Jak vátru rozkláv ta na svítlo blyžělyšě dva medvéd'i. Jak vin totó pot'ěmyv: ta ja za rózum služýv taj šče ja durnýj. Jakbý buv ja vátru ne klav ta by búla zvirka ne pot'ěmyla. Vátru zahasýv, vívci zabludýly.

Jak l'ito pišlo, vernúvšě dóma ta šě ²ženýv. Ájbo pryjšov kum do ného taj káže: pozýč my kobýlu, híja my jakés dryvcé pryvésty. Ta ja ty pozýču alé kobýla ne zabávkom búde máty lóšě ta bys dúže uvážno t'ěh. Ájbo kum kobýl'i jísty ne dav a dúže boháto natercháv a kobýla pometála. A kum ják totó výd'iv: chap lóšě ta ²šníh a ríščěm pometáv. Ájbo gazdá totó výd'iv taj lóšě vít'ěh ta na pid.

Raz Andrij ne buv dóma ta žínka pozýčyla kúmovy byčěta. A kum tak dúže nakláv sány šo byčěta ne hódny búly t'ěhnúty. A kum: „hov ča! né! a šl'ag by vas tráfyv a ja búdu šče s kumóvmy byčětamy tak uvážno.” Trútyv sány, a sány šě rúšyly a byký yz gruně ²kórči, polomýly róhy. Alé kum dyvývšě het na vsěčěno, šo jak jehó maržěnu kum smiškuváv. „Kúmočku cy ne búv jakýs baj?” „Ni, lyš jem péršě napójuvav ta šě boróly ta róhy polomály.”

Tepér kum Andrij róbyt odnú hostýnu. Zaklýče sobí jak u sel'í: byróva, kurátora, božányka taj šče jakí gázdy. Ta jak šě rozhovorýly kum yst'~hne lóšě ta pytáje šě: „Čěšni gázdy, jak by buv ses kíh víris, kíl'ko by mih vart búty?” A byrív jak sílskyj urěda ta rozúmnyj čolovík maj na bílše bičelúje. Viták šě šče dál'i hóstyly. Kum pišov maj na pid, yznesé róhy. „A takí volý šo by koštuvály, jak by oný vírosly?” Totó kolý jakýj hid, kážut mu. Kum zapér dvěri, ta lóšěm kumá po plečěch, po hólovi ... kumá požěluvala ta dvěri ²tvorýla a kum ut'ík taj za nym het hóst'i.

Kum tepér ydé u tréte seló táj tám prykážuje šo jak vin biduváv, jak vin hírko za rózum služýv ta vse šče ho smiškújut. Tepér ýnak búde gazduváty. Najmýv sobí slúšku ta vípravyyv

ho z jáhnětamy. Ájbo mav vin odného flekóva ta slúška taj flekív šě dúže roziznály ta jáhněta zabúly. Jáhněta zabludýly. A gazdá vípravvyv chlópce abý yšlý šě rózumu učýty. Ájbo jak vernív-šě dóma ta vin hadáv šo chlópce takýj rózum májut jak vin, ájbo chlópce vin najšóv dóma. Zapér jich u chl'iv taj zapalýv chl'iv yz čotýróch ségelet'iv. A totó ne znála lyš žoná. Ájbo vin šos posvarývšě a žínka zamelduvála ho šo vin dva flekóvy zapalýv. Jak ho žandáry povely, ta kazáv: „totó škóda šo ja lyš try hódy za rózum služýv, jak bym buv šče híd služýv ta bizívno by buv tak palýv šo aby žoná ne znála.”

importance of Bonkalo's dialectological researches carried out in Rahiv in the beginning of the XXth century.

Key words: Sandor Bonkalo, Gutsulian dialects, Gutsulian ethnography, the investigation of Gutsulian dialects in Hungary.

В статті розглянуті дослідження венгерського славіста Шандора Бонкало в сфері гуцульської етнографії та гуцульського говора. Звернуто увагу на важливість проведених ним в Рахові в началі ХХ століття діалектологічних досліджень.

Ключевые слова: Шандор Бонкало, гуцульський говір, гуцульська етнографія, дослідження гуцульського говора в Венгрії.

1. Дзенделівський Й. О. Бонкало Олександр Олександрович. // Українська мова. Енциклопедія. – Київ: вид-во Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2007. – 56.
2. Енциклопедія українознавства. // Кубійович В. (ред.). Том 1. Бонкало Олександр. – Львів, 1993. – 157.
3. Поп Иван Бонкало Александр. // Энциклопедия Подкарпатской Руси. Поп Иван (ред.). – Ужгород. Издательство В. Падяка. 2001. – 101–102.
4. Удвари Иштван Библиографический указатель. Под редакцией Андраша Золтана. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 26.) 2010. – 238 p.
5. Чоней Л. Rutén–magyar szótár — Русько-мадярський словарь. Budapest, 1883.
6. Asbóth Oszkár Bonkáló Sándor A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana [Описова фонетика рахівського малоруського говору]. Gyöngyös, 1910. – 49 c. // Nyelvtudomány. – Budapest, 1911. – 224–240.
7. Bonkáló Ervin Bonkáló Sándor életrajza. // Bonkáló Sándor/ A rutének (Ruszinok). 2. bővített kiadás. – Basel–Budapest, 1996. – 7–12.
8. Bonkáló Sándor A szlávok [Слов'яни]. – Будапешт, 1915. – 155 p.
9. Bonkáló Sándor A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. – Pécs, 1935. – 80 p.
10. Bonkáló Sándor A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana [Описова фонетика рахівського малоруського говору]. – Gyöngyös, 1910. – 49 c.
11. Bonkáló Sándor A rutének (ruszinok). – [Budapest], 1940. – 184 p.
12. Bonkáló Sándor A se reflexivum a huczul-kisoroszbán [Рефлекси se в гуцульському говорі малоруської мови]. // Nyelvtudomány. 1913/ 4. 41–43.
13. Bonkáló Sándor Huczul népmese [Гуцульська народна казка]. // Nyelvtudomány. 1911/3. – Budapest. – 197–201.
14. Lebovics Viktória История украинистики в Будапештском университете. // Studia Russica Hungarica XXIII (2009). – 156–169.
15. Salga Attila Bonkáló Sándor és a keleti szlávok. Bölcsészdoktori disszertáció. I. Eger. 1975. – 434 p.
16. Salga Attila Utószó. Bonkáló Sándor munkásságáról. // Bonkáló Sándor/ A rutének (Ruszinok). 2. bővített kiadás. – Basel–Budapest, 1996. – 131–169.

The article discusses the scientific researches of Hungarian slavist Sandor Bonkalo in the field of Gutsulian ethnography and Gutsulian dialects. It describes the

ТРИБУНА МОЛОДИХ

УДК 811.161.2
ББК 81.05 (2Ук)

Оксана Гавадзин

ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЗВ ВЕРХНЬОГО ОДЯГУ В ПОКУТСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті досліджено назви верхнього одягу, поширені на Покутті. Наводяться пояснення говіркових назв із погляду семантики, етимології, деривації, з'ясовується їх ареалогія.

Ключові слова: покутська говірка, лексема, назва верхнього одягу, кожух.

Покуття – мальовничий куточок Прикарпаття. Діалектні особливості цього регіону яскраво виражені і в побутовій лексиці, зокрема в назвах одягу. Цікавою і різноманітною є лексика на позначення верхнього одягу. На Покутті верхній одяг багато прикрашався вишивкою, кольоровою волічкою, металевими гудзиками. Доброю традицією було передавати з покоління в покоління такі реліквії, як кожух, шубу, кіптар тощо.

Актуальність дослідження назв верхнього одягу в покутських говірках зумовлена необхідністю зафіксувати номінації одягу, потребою системно дослідити дану лексику в контексті інших говорів та української літературної мови. Особливої уваги заслуговує встановлення різноманітних мотиваційних зв'язків у номінуванні назв верхнього одягу.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати особливості назв верхнього одягу на семантичному, словотвірному, лінгвогеографічному рівнях.

Лексико-семантична група “верхній одяг” відзначається наявністю великої кількості архаїчних лексем, які трапляються у мовленні старшого покоління.

Загальна назва верхнього одягу, який носять поверх костюма, сукні і т. ін., позначається лексемами *загортка* (Вор., Гв., Вин., Ол., Як., Бор., Уг.), *гор'так* (Пет., Хот.), *обортка* (Глуш.). Із зазначених назв в бойківських говірках також засвідчено назви *загартка*, *загортка* у значенні “1. Верхній чоловічий одяг типу сіряка, давніше схожий на сьогоднішню куртку. 2. Одяг” [О, I, 265], однак у літературній мові вони не вживаються.

Назви верхнього одягу у покутських говірках диференціюються за семантичними

ознаками: “верхній одяг з хутра”/“верхній одяг з тканини”, “довгий верхній одяг”/“короткий верхній одяг”, “верхній одяг з рукавами”/“верхній одяг без рукавів” (дивіться таблицю).

Значення “довгий хутрянний верхній одяг з рукавами” репрезентує низка лексем: *ко'жух*, *футро*, *шуба*, *дуб'лонка*.

Лексема *ко'жух* (по всій території) позначає довгий зимовий одяг хутром до середини. На Покутті кожухи були різними: прикрашені вишивкою, шкіряними та металевими оздобами, святкові і буденні, довгі і короткі, білого, червоного, чорного кольорів і т. ін. *Щче до не'даўна хо'дили' ў ко'жухах до 'церкви'* (Гв.). Досліджувана назва відома сусіднім говіркам. Словник української мови подає найменування *ко'жух* як “1. Довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкіри хутром до середини” [СУМ, IV, 200].

В покутських говірках лексема *футро* має кілька значень: це і “кожух, покритий сукном, з широким коміром з хутра” (Вин., Корол., Вор., Гв., Ков., Рун., Уг., Чер., Ст. Кр., Будз., Лук., Мос., Ол., Бук., Об., Рак.), і “підкладка у верхньому одязі” (Рун., Прут., Хот., Гв., Як., Ол., Тул.). *Футро 'було і на ко'жус'і, і на ват'л'ін'і, а шче 'мало ве'лик'і дво'ярус'і 'гудзи'ки', 'комн'ір з 'кримкоў* (Об.). В бойківських говірках номен *футро* позначає шубу, кожух [О, II, 335]. В гуцульських говірках *футро* – “1. підкладка; 2. хутро” [ГГ, 199]. В буковинських говірках *футром* іменується підкладка верхнього одягу, переважно пальта, куртки [СБГ, 608]. У літературній мові зафіксована назва *футро* як діалектне у значенні “1. Хутро. 2. Шуба” [СУМ, X, 657].

Поширеною на Покутті є лексема *шуба* – довгий верхній одяг з хутра (Ст. Кр., Об., Хот., Гос., Як., Ол., Бук., Пет., Будз., Мос., Жив., Реп., Рак., Гор., Глуш., Лук., Вин., Вор., Чер., Уг., Ков., Рун., Гв., Бал., Кн., Тул., Прут., Заб., Зад., Дж.). В буковинських говірках назва *шуба* позначає зимове пальто з сукна [СБГ, 678]. Нормативним є слово *шуба* як “1. Верхній зимовий одяг з хутра, на хутрі (перев. з довгими полами). 2. Шерстяний покрив тварин” [СУМ, XI, 554].

Дублений кожух в покутських говірках має назву *дуб'лонка* (по всій території в мовленні середнього і молодшого покоління).

№	Лексеми	Диференційні ознаки							
		Верхній одяг з хутра				Верхній одяг з тканини			
		Дов- гий верхній одяг	Корот- кий верхній одяг	Верхній одяг з рукава- ми	Верхній одяг без рукавів	Дов- гий верх- ній одяг	Корот- кий верхній одяг	Верхній одяг з рукава- ми	Верхній одяг без рукавів
1.	ко ^л жух	•		•					
2.	^л футро	•		•		•		•	
3.	^л шуба	•		•					
4.	дуб ^л онка	•	•	•					
5.	ко ^л жушОк		•	•					
6.	фу ^л терко		•	•			•	•	
7.	к ^л ін ^л тар		•		•		•		•
8.	^л леїби ^л к		•		•		•		•
9.	каца ^л беїка		•		•		•	•	•
10.	^л бунда		•	•			•	•	
11.	пе ^л тек					•		•	
12.	се ^л р ^л дак						•	•	
13.	плашч					•		•	
14.	порохо ^л вик					•		•	
15.	дошчо ^л вик					•		•	
16.	пал ^л то					•		•	
17.	буш ^л лак						•	•	
18.	ку ^л фаїка						•	•	
19.	^л куртка						•	•	
20.	ту ^л журка						•	•	

Варто зазначити, що дубльонки бувають і довгими, і короткими. В літературній мові слово *дублянка* зафіксоване в ідентичному з говірковим значенні “кожух з дублених шкір” з позначкою “розмовне” [СУМ, II, 430].

У досліджуваній діалектній зоні виявлено назви *ко^лжушок* (Кор., Гв., Гос., Ол., Бук., Рак., Пот., Гор.), *ко^лжушок* (Рак., Пот., Гор., Уг., Об., Нов., Глуш., Заб., Прут.), *ко^лжушанка* (Рун.), *ко^лжушина* (Ол., Бук., Об., Хот., Рун., Вор.), *ко^лжушинка* (Нов.) на позначення короткого (до пояса) кожуха, який переважно носять жінки. *Ко^лжушки^л були^л ж^ліноч^лі, пе^лре^лважно з ба^лран^лічого хут^лра* (Гв.). У буковинських говірках засвідчено назву *кув^лшина* у значенні “короткий жіночий кожух”, а *кувшинка* “зм. до кувшина” [СБГ, 237]. У гуцульських говірках присутня назва

кожушина у значенні “кептар” [ГГ, 98]. А в наддністрянських говірках *кожушина* – “матеріал, який пришивають на кожух” [Ш, 211]. Деривати лексеми *ко^лжух* засвідчені в літературній мові, а саме: *кожушанка* – “шуба з овечої шкіри, покрита зверху сукном і т. ін.”, *кожушина* – “1. Не покритий тканиною кожушок (у 1 знач.). 2. Вичинена овеча шкіра, а також шматки старого кожуха”, *кожушок* – “1. Зменш. до кожух” [СУМ, IV, 208].

Лексема *фу^лтерко* (Жив., Як., Хот., Ол., Бук., Кор., Уг., Гор., Корол., Топ., Рак., Пот., Гул., Ст. Кр.) номінує на Покутті грубу куртку типу піджака на хутрі або на ваті з хутряним коміром чи без нього. *Фу^лтерко^л було та^лке як п^лід^лжак, але^л грубе^л* (Жив.). В бойківських говірках *футерко* позначає “хутро, шубку”, а в буковинських – “сукняну куртку” [О, II,

335], [СБГ, 607]. В літературній мові присутня назва *футерко* як “діал. зменш.-пестл. до футро 2.” [СУМ, X, 657].

Безрукавки в досліджуванім регіоні були короткими. Їх виготовляли і з хутра, і з грубої тканини.

На Покутті хутрянні кептарі багато прикрашалися, їх носили переважно на свято чи в неділю, але й були ватяні кептарі, покриті тканиною на щодень. Лексема *к'ін'тар* трапляється по всій обстеженій території, як і демінутив *к'ін'тари'к*. З *'сеґо 'боку 'шк'іра та'ка б'ілен'ка з в'иши'т'ом, з 'того 'боку 'воу'на. 'Були' к'ін'тар'і і на 'ват'і, 'ус'ек'і 'були'* (Хот.). *Но'сили' к'и'н'тар в'ишвани'ї коро'тен'ки'ї з ки'ти'ч'ками.* (Жив.). В селі Яківка Тлумачького району були кептарі, що називалися *по'прутс'к'і*. Лексеми *к'ін'тар* у цьому ж значенні засвідчують гуцульські, буковинські, бойківські, наддністрянські говірки [ГГ, 93], [СБГ, 204], [О, I, 349], [Ш, 142]. Словник української мови фіксує назву *кеп'тар*, як таку, що позначає “у гуцулів — верхній хутрянний одяг без рукавів”, а назву *кеп'тарик* «зменш.-пестл. до кептар» [СУМ, IV, 141].

Для найменування безрукавки з тканини або кожуха покутяни вживають назви *'лейб'ік* (Рак., Глуш., Ол., Заб., Тул., Лук., Корол., Нов., Будз., Як., Мост., Пет., Гор., Уг.), *ле'ї'бик* (Жив., Лук., Рак.). *Се 'була 'ват'іна бе'зру'каўка на 'кожи'н 'ден'* (Гор.). *Ле'ї'бикі'є 'були'є на ко'жус'і з ве'лики'єм 'ворсом* (Жив.). Назва *'лейбик* відома також у гуцульських говірках у значенні “суконний або в'язаний з вовни верхній одяг без рукавів; короткий одяг з рукавами” [ГГ, 110]. На Буковині лексеми *'лейбик*, *'лайбик* вживаються на позначення кептаря, безрукавки на овечому хутрі та ватної безрукавки [СБГ, 256]. У бойківських говірках назва *'лейбик* має три значення: “1. Жилетка з домашнього сукна. 2. Куртка з домашнього сукна. 3. Різновид сіряка” [О, I, 409]. У наддністрянських говірках ця назва засвідчена зі семантикою “короткий жакет” [Ш, 160]. В літературній мові фіксується назва *'лейбик* з позначкою “діалектне” як “1. Чоловічий верхній одяг (звичайно без рукавів). 2. Жіночий верхній одяг” [СУМ, IV, 471-472].

Безрукавка на хутрі чи на ваті або куртка на ваті репрезентована в покутських говірках лексемами *каца'вейка* (Гор., Рак., Вор., Уг., Топ.), *каца'бејка* (Хот., Об., Глуш., Жив., Корол.), *каца'бајка* (Пет.), *каца'вајка* (Ол., Бук.), *коцу'бејка* (Уг.). *Каца'бејка на по'добу г'і к'ін'тар з ко'жу'хом* (Об.). *Каца'вејкі'є 'були'є і з*

рука'вами'є, і без рука'в'іу (Гор.). В буковинських говірках лексема *каца'вейка* зафіксована з такими значеннями “1. Легкий желет. 2. заст. Короткий вишитий кожух” [СБГ, 194]. В наддністрянських говірках маємо назву *каца'бајка* “1. Утеплена безрукавка (перев. жіноча). 2. Хутрянний жакет, який одягають під зимове пальто. 3. Куфайка” [Ш, 139]. У бойківських говірках вживаються назви *каца'байка*, *каца'бая* “полотняна кофта”. Словник української мови фіксує назву *каца'вейка* з позначкою “застаріле” у значенні “вид жіночої юпки на ваті, хутрі або на підкладці” [СУМ, IV, 123].

КАРТА "короткий кожух"

На обстеженій території виявлено слово *'бунда* з семантикою “короткий одяг типу куртки на хутрі або на ваті” (Чер., Вин., Рун., Хот.) і зневажливу назву верхнього одягу (Рун., Рак., Ст. Кр.). *Хо'дити'є як у' 'бунді* (Рак.), що означає неохайно, розхристано. В наддністрянських говірках назва *'бунда* відома як “верхній одяг (пальто, куртка)” [Ш, 62]. Ареал поширення назви продовжується в гуцульських говірках, де вона функціонує як “заст. 1. кожухок без рукавів, що застібається збоку або вдягається через голову; 2. рідк.

кожух, часом покритий сукном”, в буковинських говірках як “заст. 1. Тепла білизна. 2. Вид верхнього чоловічого одягу”, в бойківських говірках як “кожух без рукавів, оберок, накидка, верхній чоловічий одяг” [ГГ, 31], [СБГ, 42], [О, I, 76]. Словник української мови репрезентує слово *бунда* у значенні “рід верхнього одягу” з позначкою “діалектне” [СУМ, I, 255].

На Покутті верхній одяг з тканини представлений лексемами *не^нтек*, *се^рдак*, *плащ*, *пал'то*, *бушлак*, *куфайка*, *куртка*, *ту'журка* та інші.

Для номінації довгого верхнього одягу з домотканого сукна, часом прикрашеного китицями та кольоровою вишивкою, використовують назви *не^нтек* (Реп., Кор., Чер., Уг., Вор., Гос., Ст. Кр.), *не^нте^к* (Рун., Ков.) та демінутив *не^нте^нчок* (Чер., Кор.). В бойківських говірках присутні назви *не^нтек*, *не^нтик* у значенні “рід сіряка” [О, II, 58]. В гуцульських говірках *не^нтек* (*не^нтак*) – вид короткого одягу з домотканого сукна для чоловіків і жінок [ГГ, 147]. В літературній мові засвідчене слово *не^нтек*, як “діал. Свитка” [СУМ, VI, 343].

Верхній короткий одяг з сукна, оздоблений вишивкою, китицями, іменується в покутських говірках лексемами *се^рдак* (Чер., Гв., Хот., Глуш., Рак., Гор., Лук., Об., Пот.), *си^рдак* (Жив.), *сар^ддак* (Рак., Лук., Тул., Гор., Рун., Хот., Як., Пет., Нов., Кор.). Із зазначених назв в гуцульських говірках також засвідчено назви *сар^ддак* (*сер^ддак*) у значенні “верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками”, в буковинських говірках присутня назва *сар^ддак*, позначаючи “заст. 1. Рід теплового верхнього жіночого та чоловічого одягу з грубого домотканого сукна. 2. Верхній святковий одяг з домотканого сукна, оздоблений різнокольоровими шнурками чи вишивкою. 3. Верхній одяг (куртка) з домотканого сукна без рукавів з вовняним начосом. 4. перен., знев. Пальто”, в надністрянських говірках маємо назву *сар^ддак* у значенні “хутряна безрукавка”, в бойківських говірках відома назва *сер^ддак* як “жіночий жилет з полотна домашньої роботи, фарбованого в чорний колір, з гаптованими на передніх полах квітами” [ГГ, 168], [СБГ, 477], [Ш, 234], [О, II, 210]. В літературній мові присутні назви *сар^ддак*, *сер^ддак* із семантикою “рід верхнього теплового сукняного одягу” [СУМ, IX, 58].

На всій обстеженій території вживається назва *плащ* у значенні “верхній довгий одяг, який носять весною, восени”. Досліджувана лексема відома сусіднім говіркам, наприклад, на Буковині *плашь*, *плащ* – “1. рідк. Демісезонне пальто. 2. Легке пальто з водонепроникної тканини” [СБГ, 429]. Ця назва властива і літературній мові, пор. *плащ* “1. Верхній широкий безрукавний одяг, який носять наопашки. 2. Легке пальто з водонепроникної тканини” [СУМ, VI, 573].

На Покутті трапляється назва *порохо^ввик*, що позначає тонкий плащ (Уг., Тул., Рак.), плащ-накидку (Рун.). Лексема *порохів^ник* засвідчена в надністрянських говірках, позначаючи “літній плащ” [Ш, 214]. Нормативною є назва *порохів^ник* у значенні “розм. Плащ, призначений для захисту від пороху, пилу; пильовик” [СУМ, VII, 285].

Плащ з непромокальної тканини, що захищає від дощу номінується лексемою *дошчо^ввик* (назва поширена по всій обстеженій території). У бойківських говірках засвідчена назва *дожджо^ввик* у значенні “(плащ) дощовик” [О, I, 223]. В гуцульських говірках для позначення цієї реалії вживається назва *цельта* як “1. брезент; 2. плащ-дощовик”, а в буковинських говірках назва *ретіль^мантля* “рідк Плащ-дощовик” [ГГ, 206], [СБГ, 452]. В літературній мові фіксується слово *дощо^ввик* як “розм. 1. Верхній легкий непромокальний одяг, що захищав від дощу” [СУМ, II, 403].

У покутському ареалі функціонує назва *пал'то* (Уг., Лук. Гос., Як., Ол., Бук., Пет., Будз., Мос., Жив., Реп., Рак., Гор., Глуш., Лук., Корол., Вин., Вор., Чер., Гв., Уг., Ков., Рун., Гв., Бал., Кн., Тул., Прут., Зад.) як верхній одяг довгого крою, пошитий з теплої тканини, поряд з демінутивом *пал'течко* (по всій обстеженій території). Назва *пал'то* відома сусіднім говіркам. Вона є нормативною у значенні “верхній одяг довгого крою, що надягається поверх плаття, костюма і т. ін.”, як і лексема *паль^течко* – “зменш.-пестл. до пальто” [СУМ, VI, 35].

Короткий верхній одяг з сукна, що застібається на гудзики, або на замок, у покутських говірках репрезентований лексемою *куртка* (по всій території). В бойківських говірках відомі назви *кур^ттак*, *кур^така* як “1. Сіряк”, *кур^тини* як “мн. коротка куртка”, в надністрянських говірках маємо назву *кур^тина* у значенні “плащ із домотканого сукна без підкладки, вишитий кольоровими нитками”, в буковинських говірках трапляється назва *скуртка* як

“куртка” [О, I, 397], [Ш, 156], [СБГ, 499]. Номен ¹куртка присутній в літературній мові в ідентичному значенні з тим, що засвідчено в покутських говірках [СУМ, IV, 413].

Найменування ¹ту¹журка (Рак., Уг., Рун., Тл., Ст. Кр., Пет., Як.) позначає куртку для щоденного носіння, наявне також в літературній мові [СУМ, X, 313].

На території Покуття зафіксовані назви ¹буш¹лак (Чер., Рак., Реп., Прут., Бал., Жив., Об., Хот., Гор., Лук., Заб., Корол., Вин., Вор., Кн., Рун., Ков., Гв., Уг., Як., Кор., Ол., Мос., Ст. Кр.) “груба тепла куртка на ваті” та ¹ку¹файка (всі обстежені населені пункти) “груба тепла куртка на ваті, перешита повздожніми смугами”. Слово ¹буш¹лак трапляється в бойківських говірках в ідентичному значенні [О, I, 79]. Словник української мови фіксує лексему ¹буш¹лак як “рід верхнього одягу у моряків” [СУМ, I, 268]. У ¹ку¹файці^е і ¹бушла¹ц^і і ¹хо¹дили^е на ¹будни^е (Глуш.). *Що без ¹ку¹файки^е у ¹се¹л^і і ¹ро¹бити^е* (Жив.). Ареал поширення назви ¹ку¹файка сягає наддністрянських, бойківських, буковинських говірок [Ш, 139], [О, I, 399], [СБГ, 244]. Лексема ¹ку¹файка зафіксована в літературній мові з позначкою “розм.” як “те саме, що фуфайка” [СУМ, XI, 692].

У межах номінацій покутського верхнього одягу виявлено такі мотиваційні моделі:

- “матеріал > верхній одяг” (¹футро, ¹футерко);
- “дія > верхній одяг” (¹загортка, ¹гор¹так, ¹дуб¹лонка);
- “погодні умови > верхній одяг” (¹порохо¹вик, ¹дошчо¹вик).

Для лексико-семантичної групи назв верхнього одягу у говірках Покуття характерна формальна варіативність, зокрема на фонетичному рівні (¹не¹те(у)к, ¹к^і(у^е)п¹тар, ¹се¹(а,у^е)р¹дак, ¹каца¹бе(а)йка, ¹каца¹б(в)ејка) та ін.; акцентуаційному (¹не¹тек, ¹ко¹жуш¹ок, ¹ле¹јбик) та ін.; словотвірному (¹футро - ¹футерко, ¹ко¹жуш¹ок-ко¹жуш¹анка-ко¹жуш¹ина).

З погляду походження серед покутських назв верхнього одягу виділяються праслов'янські слова, зокрема ¹ко¹жух, ¹плашч, ¹загортка тощо.

До чужомовних запозичень належать:

- германізми: ¹буш¹лак [ЕСУМ, I, 314], ¹ле¹јбик (через посередництво польської мови) [ЕСУМ, III, 214], ¹футро (через польск. futro

“мех, шуба”, futrowac “обшивати” від ср.-в.-н. vuoter “підкладка” [Ф, IV, 287];

- запозичення з румунської або молдавської мови ¹не¹тек [ЕСУМ, IV, 361], запозичення з молдавської мови ¹к^іп¹тар [ЕСУМ, II, 423];

- запозичення з латинської ¹куртка [ЕСУМ, III, 158];

- запозичення з італійської мови ¹шуба (запозичена через ср.-в.-н. schube, schoube, нов.-в.-н. Schaubе з іт. giubba від араб. Jubba) [Ф, IV, 482];

- запозичення з російської мови ¹ку¹файка (¹фу¹файка в російській мові, можливо, запозичене з ісп., порт, fofo “надутий”) [Ф, IV, 212];

- запозичення (мабуть, частково через польське і словацьке посередництво) з угорської і східнороманських мов ¹бунда [ЕСУМ, I, 295];

- запозичення з тюркських мов ¹се¹р¹дак [4, 53];

- запозичення з французької мови: ¹ту¹журка [Ф, IV, 115], ¹пал¹то [ЕСУМ, IV, 269].

Аналіз назв верхнього одягу Покуття дає підстави стверджувати, що досліджувана лексико-семантична група має досить розгалужену структуру. Диференційними ознаками, за якими протиставляються досліджувані лексеми, є “матеріал”, “довжина”, “наявність чи відсутність рукавів” тощо. Назви верхнього одягу покутського регіону досить різноманітні за своїм семантичним обсягом, фонетичним, акцентуаційним, словотвірним варіюванням. За походженням слова на позначення покутського одягу репрезентують як питомо українські назви, частина з яких засвідчена ще в праслов'янський період, так і запозичення, переважно з сусідніх мов.

Умовні скорочення назв обстежених населених пунктів Івано-Франківської області

1. Бор. – Бортники Тлумацький район; 2. Пет. – Петрів Тлумацький район; 3. Гос. – Гостів Тлумацький район; 4. Будз. – Будзин Тлумацький район; 5. Мос. – Мостище Тлумацький район; 6. Ол. – Олеша Тлумацький район; 7. Хот. – Хотимир Тлумацький район; 8. Корол. – Королівка Тлумацький район; 9. Жив. – Живачів Тлумацький район; 10. Об. – Обертин Тлумацький район; 11. Як. – Яківка Тлумацький район; 12. Бук. – Буківна Тлумацький район; 13. Ст. Кр. – Старі Кривотули Тисменицький район; 14. Вор. – Ворона Коломийський район; 15. Кор. – Коршів Коломийський район; 16. Вин. – Виноград Коломийський район; 17. Уг. – Угорники Коломийський район; 18. Чер. – Черемхів Коломийський район; 19. Рун. – Рунгури Коломийський район; 20. Гв. –

Гвіздець Коломийський район; 21. Ков. – Ковалівка Коломийський район; 22. Городенка; 23. Пот. – Поточище Городенківський район; 24. Рак. – Раковець Городенківський район; 25. Нов. – Новоселівка Городенківський район; 26. Лука – Лука Городенківський район; 27. Реп. – Репужинці Городенківський район; 28. Глуш. – Глушків Городенківський район; 29. Топ. – Топорівці Городенківський район; 30. Бал. – Балинці Снятинський район; 31. Дж. – Джурів Снятинський район; 32. Заб. – Заболотів Снятинський район; 33. Зад. – Задубрівці Снятинський район; 34. Кн. – Княже Снятинський район; 35. Прут. – Прутівка Снятинський район; 36. Тул. – Тулуків Снятинський район.

Умовні скорочення

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник. Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232с.
 ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7т. – К., 1982-2006. – Т.1-5.
 О – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: В двох частинах. К., 1984.
 СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута. 2005. – 688 с.
 СУМ – Словник української мови: В 11т. – К., 1970-1980.
 Ф – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – т. 1-4. / М. Фасмер. – М., 1964-1973.
 Ш – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. / Г. Шило. – Львів: Інститут українозн. ім. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 288с.

1. Атлас української мови: В 3-х т. Т.2. – К., 1988.
2. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В. Грещук, В.І. Кононенко, М.П. Лесюк, М.І. Паньків, М.Д. Романюк, С.І. Хороб та інші. – Київ- Івано- Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – 315с.
3. Матейко К.І. Український народний одяг: Етнографічний словник. / К.І. Матейко. – К.: Наукова думка, 1996. – 192с.
4. Пашкова Н.І. Назви верхнього одягу / Н.І. Пашкова // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – К., 1991. – С.49-57.
5. Покуття. Етнографічний опис. / Здійснив Оскар Кольберг. Том 1. – Краків, 1882; пер. з пол. Т. Буженко // Наук. запис. Інст. народозн. Ів.-Фр., 2006. – Випуск 9-10. – С.306-334.
6. Покуття: історико-етнографічний нарис / ПНУ імені В.Стефаніка. – Л.: Манускрипт, 2010. – 455с.: фото.
7. Хмара Г.В. Основні ознаки в мотивуванні назв українського одягу / Г.В. Хмара // Рідний край. Науково-публіцистичний художньо-літературний альманах. – Полтава, 2003. – №2. – С.74-78.
8. Шляхов О.М. Спостереження над варіантністю побутової лексики говорів Прикарпаття / О.М. Шляхов // Українське мовознавство, 1979. – Випуск 7. – С.63-69.

This article explores Pokutsky names of clothes. We give an explanation of recitative names in terms of semantics, etymology, deryvatsiyi, turns them arealohiyu.

Key words: Pokutskiy dialect, lexeme, name clothing, housing.

В статтє исследуются названия распространенной на Покутьє верхней одежды.

Наводятся объяснения диалектных названий с позиций семантики, этимологии, деривации, выясняется их ареалогия.

Ключевые слова: покутский говор, лексема, название верхней одежды.

УДК 811.161.2

ББК 81.2 Ук

Роман Познанський

ДІЄСЛОВА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО (РОСЛИННИЦТВО)» В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Предметом статті стали говіркові лексичні одиниці, які позначають процеси аграрного виробництва, зокрема обробітку ґрунту, висаджування рослин та догляду за ними, збирання урожаю тощо. Простежується специфіка таких дієслів порівняно з літературною мовою, виявляється їх типологія.

Ключові слова: дієслово, лексико-семантичне поле, гуцульські говірки.

Всеохопне вивчення національної мови неможливе без залучення до матеріалу дослідження її територіальних діалектів. У зв'язку з цим останнім часом актуальними є студії над мовою регіональних мовних утворень – говірок окремих сіл, районів, областей, регіонів. Гуцульські говірки, які охоплюють гірські райони Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей, репрезентують яскравий діалектно-мовний матеріал, що відзначається насамперед своєю архаїкою у фонетичній та граматичній системі, порівняно з іншими говорами. Зважаючи на складні умови розвитку краю, у гуцульських говірках відбито чимало запозичень із польської, румунської, угорської, німецької мов, що є характерною рисою гуцульського лексикону. Лексика краю репрезентує насамперед своєрідність мислення та ментальність українців Гуцульщини. Причому, на нашу думку, благодатними для дослідника пластами лексики є ті групи слів, які позначають реалії, важливі в повсякденному житті мовця, адже саме такі денотати закономірно отримуватимуть у мові більшу кількість номінацій, відзначатимуться різноманіттям структури тощо. Рослинництво поряд із тваринництвом є важливою сферою господарської діяльності гуцулів, а тому звернення до лексико-семантичних

особливостей дієслів цієї тематичної сфери не випадкове.

Дієслова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» ще не були предметом спеціального наукового дослідження. Більше того, у студіях, присвячених вивченню особливостей дієслівної лексики та виявленню її типології, такі вербативи не виокремлюються в окремий пласт лексики, навіть якщо типологізувальним критерієм виступають денотативні особливості семантики дієслів [Див., напр.: 1; 2; 11; 12; 14 та ін.]. Отже, відсутністю праць, присвячених вивченню дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», а також необхідністю аналізу цього пласта лексики в гуцульських говірках і зумовлюється актуальність нашого дослідження.

Метою статті є окреслити лексико-семантичні особливості дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в гуцульських говірках. Поставлена мета передбачає розв'язання низки завдань, зокрема встановити критерії ідентифікації дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», виявити типологію такої дієслівної лексики в гуцульських говірках, з'ясувати особливості семантики вказаних діалектних вербативів, порівняно з літературною мовою.

Матеріалом дослідження послужила картотека гуцульських дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», яка налічує близько 40 вербативів, дібраних із лексикографічних джерел гуцульської лексики [4; 5; 15 та деякі ін.]. До уваги бралися дієслова, які відрізняються від літературних відповідників як фонетично, так і структурно, тобто які утворені або від інших основ, або з допомогою відмінних від літературних словотворчих засобів. При цьому варто зазначити, що в говірці побутує набагато більше дієслів вказаної семантики, адже словники фіксують, з одного боку, тільки невелику частину лексикону Гуцульщини, а з іншого боку, у аналізованих нами лексикографічних джерелах не подаються видові кореляти, які часом можуть набувати різноманітної семантики. Водночас чимало процесів аграрного виробництва маркуються в гуцульських говірках літературними вербативами на зразок *орати*, *садити*, *сіяти*, *поливати*, *косити*, *полоти* і под. Предметом

аналізу в нашій статті є тільки специфічні гуцульські дієслова.

Опираючись на теорію лексико-семантичних полів і груп, а також різні підходи до семантичної типології передусім дієслівної лексики, окреслимо низку вихідних положень ідентифікації та подальшої типології дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». Очевидним є те, що в основу виділення таких дієслів мусить бути покладений онтологічний принцип, тобто їх детонативні компоненти значення, які повинні виступати інтегральними семами. Інакше кажучи, до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» належать тільки ті дієслова, які позначають різноманітні процеси чи стани, певною мірою пов'язані з господарською діяльністю людини в аграрній сфері.

У сучасній українській мові здійснено низку спроб аналізу лексем, що позначають різноманітні аспекти сільськогосподарської (аграрної) діяльності людини, включаючи як рослинництво, так і тваринництво. Прикметним є те, що предметом дослідження в таких роботах майже завжди виступає винятково субстантивна лексика. Так, назви рослин та інших назв, пов'язаних із рослинництвом, з погляду їх семантичної структури, функціонування, словотвірного потенціалу розглядаються останнім часом в низці студій як на матеріалі української мови чи її діалектів, так і на матеріалі інших мов, у тому числі й у порівняльному аспекті [Див., напр.: 3; 6; 7; 8; 11; 13; 16 та ін.]. При цьому онтологічний принцип ідентифікації тих чи інших груп субстантивної лексики очевидний: до назв рослин, наприклад, належатимуть субстантиви (рідше – субстантивні словосполучення), які позначатимуть ту чи іншу назву рослини.

Визначення семантики дієслова на основі онтологічного принципу не настільки є однозначним, оскільки номінації тих чи інших процесів, які більшою чи меншою мірою стосуються рослинництва, не обов'язково є унікальними, як, скажімо, назви рослин – це тільки назви рослин (у прямому значенні). З цього погляду більшість дієслів позначають широкий спектр процесів, з яких тільки окремі вияви можна розцінювати як процеси в аграрному виробництві. Так, вербатив *копати*, який належить до дієслів конкретної фізичної дії, може позначати і процес первинного обробітку ґрунту,

підготовки його до сівби ('розпушувати землю лопатою, заступом тощо'), і процес збирання урожаю (*копати картоплю*), і процеси, в цілому не пов'язані з аграрним виробництвом (*копати яму, копати криницю*). Схожа семантична структура притаманна й багатьом іншим вербативам, які ми схильні зараховувати до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». На думку дослідників, актуалізація значення дієслова відбувається в основному в контексті, через що «синтагматичне оточення є найефективнішим засобом розкриття семантики слова, тому показ сполучуваності не менш важливий для характеристики значення слова, ніж саме його тлумачення» [17, 7]. Отже, онтологічний критерій ідентифікації дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» є вихідним. Інтегральною семою таких вербативів є номінація дії, процесу чи стану, прямо чи опосередковано пов'язаної з рослинництвом. При цьому, на нашу думку, варто відносити до окресленого лексико-тематичного поля як дієслова, де ця сема формуватиме пряме, центральне значення багатозначного слова (на зразок *орати*), так і такі дієслова, де визначена нами сема перебуватиме на периферії лексико-семантичної структури вербативної лексеми (на зразок *поливати*). При цьому до аналізованих дієслів варто відносити й дієслова, де інтегральна сема «рослинництва» в цілому може виявлятися тільки внаслідок актуалізації відповідних синтагматичних контекстів (наприклад, дієслово *корчувати* можна відносити до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» тільки за умови, що метою такого процесу є підготовка землі під садіння рослин).

Беручи до уваги послідовні етапи будь-якого виробництва як процесу, можна окреслити й загальну схему їх вербальних номінацій. Так, найбільш узагальнено така схема повинна включати такі комплекси процесів:

– підготовка (заготівля) матеріалу, необхідного в процесі виробництва, та первинні обробки матеріалу;

– безпосереднє виробництво продукції (може передбачати кількаступеневе виробництво з різними фазами й етапами);

– зберігання та збут продукції.

Аграрне виробництво у цьому аспекті відзначається своєю специфікою. Так, сам термін «виробництво» є до певної міри

умовний, адже сільське господарство не виготовляє безпосередньо якісь артефакти, як, скажімо, автомобільне виробництво, виробництво меблів, інструментів, будматеріалів тощо. Аграрне виробництво, зокрема рослинництво, зводиться до вирощування певних видів рослин і одержання з них плодів чи переробку якихось інших частин рослин. Зважаючи на це, виробничий цикл рослинництва набагато ширший, адже мусить включати в себе як догляд за рослинами, їх вирощування, так і збирання та переробка урожаю. Таким чином, безпосередні фази (етапи) аграрного виробництва в галузі рослинництва можна звести до такої схеми:

1. Різноманітні етапи обробітку ґрунту, внаслідок яких аграрій повинен отримати ґрунт, придатний для вирощування відповідних рослин.

2. Етапи підготовки насіння до садіння (сіяння), зокрема, його відбір, зберігання, просушування тощо.

Наведені два етапи процесу аграрного виробництва можуть бути відсутніми чи модифікованими в окремих видах рослинництва, зокрема в садівництві чи лісівництві, де етап підготовки насіння зводиться до вирощування та щеплення саджанців, а етапам обробітку ґрунту не надається великої уваги.

3. Безпосереднє сіяння (садіння) насіння, тобто внесення його різними способами в підготовлений для цього ґрунт.

4. Етапи догляду за ростом рослин, їх дозріванням, появою й дозріванням плодів тощо.

Цей етап є чи не найбільш тривалим, оскільки для окремих видів рослин не зводиться тільки до річного циклу (посадив навесні, а зібрав плоди восени), а до кількарічного чи й навіть кількадесятирічного (наприклад, вирощування виноградників, де до моменту збирання плодів для виготовлення якісних сортів вин повинно пройти кілька років, чи вирощування плодових дерев, збирати урожай з яких можна також лише через кілька, а то й кілька десятків років). До цього етапу аграрного виробництва слід відносити:

– процеси, пов'язані з обробітком рослин під час їх росту (обрізування пагонів, щеплення саджанців, прив'язування рослин (наприклад, бобових) до додаткових опор та ін.);

– процеси, пов'язані з поточним обробітком ґрунту, в якому ростуть рослини, в тому числі й знищення шкідливих рослин, бур'янів (*просапуння, підгортання* та ін.);

– процеси, пов'язані з внесенням в ґрунт добрив, обприскуванням рослин вітамінами чи отрутохімікатами з метою знищення шкідників, підливанням рослин тощо;

– процеси, пов'язані з посиленням доглядом за рослинами під час несприятливих погодних і кліматичних умов, у тому числі й процеси підготовки багаторічних рослин до зимівлі, догляд за ними взимку чи під час посухи тощо;

– процеси, пов'язані з підготовкою до збирання урожаю (наприклад, зрізування гички картоплі (картоплиння) чи інших рослин-коренеплодів).

Окремо варто виокремлювати процеси, пов'язані з різними етапами росту рослин та дозріванням їх плодів, але які відбуваються без безпосередньої участі людини: *брунькуватися, зав'язатися* (у плід), *квітнути, в'янути* і под..

5. Різноманітні етапи збирання урожаю.

Слід зважати на те, що поняття *збирання урожаю* досить широке, адже це може бути й збирання фруктів з фруктових дерев, збирання овочів у плодах (капуста, бобові, баштанні та ін. культури) чи коренеплодах (картопля, морква, буряк і под.), скошування і обмолочування стебел (зернові культури та заготівля корму для траводіних тварин), зрештою, навіть зрубування дерев, якщо йдеться про лісівництво як галузь рослинництва.

Не варто відносити до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» назви процесів, пов'язаних зі зберіганням урожаю, його транспортуванням і переробкою, хоча такі процеси є логічним завершенням усіх етапів аграрного виробництва: обробити ґрунт – підготувати насіння – посадити рослини – виростити рослини – зібрати урожай – *переробити урожай*. На нашу думку, такі процеси швидше повинні ідентифікуватися як процеси переробної промисловості (харчової, лісозаготівельної, мебельної та ін.). У дієслів, які маркують такі процеси, відсутня сема «дія, процес чи стан, пов'язаний з рослинництвом». Такими є, наприклад, дієслова *молоти* (зерно на муку), *луцтити* (горіхи), *квасити* чи *сушити* (різні овочі та фрукти) тощо.

Таким чином, ми розглянули п'ять різноманітних фаз, етапів процесу аграрного виробництва у хронологічному аспекті: спочатку обробляється ґрунт і насіння, тоді садиться насіння, вирощуються рослини і збирається урожай. Однак такий погляд на хронологічно впорядковані фази аграрного виробництва не охоплює усіх процесів, з цим виробництвом пов'язаних. У зв'язку з цим, слід виокремлювати також інші процеси аграрного виробництва, які існують паралельно з названими фазами. Так, не менш важливими є дії, спрямовані на підготовку та ремонт сільськогосподарського інструмента та реманенту. На нашу думку, дієслова, якими позначаються такі дії та процеси, варто виділити в окрему (шосту) підгрупу вербативів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». До цієї групи, наприклад, відносимо дієслова *клепати* (косу), *гострити* (сапу, леміш плуга та ін.) тощо.

У лексиконі української мови зафіксовані також дієслова, які доволі опосередковано пов'язані із лексико-семантичним полем «аграрне виробництво (рослинництво)». Йдеться про такі вербативи, які позначають дії чи процеси, спрямовані на завдання шкоди аграрному виробництву, зокрема фізичне (механічне) знищення рослин, в тому числі й на процеси, які відбуваються без активної участі людини: повне чи часткове вимирання рослин внаслідок несприятливих погодних чи кліматичних умов, різноманітні захворювання рослин, їх плодів чи насіння, знищення рослин різними шкідливими комахами чи звірами тощо. Такі дієслівні лексеми також треба об'єднувати в окрему лексико-семантичну групу лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». Це, наприклад, такі дієслова: *вирубувати, витоптати* (посіви якоїсь рослини), *зогнути, засохнути, зів'янути* тощо.

Таким чином, на основі виокремлення хронологічно впорядкованих етапів аграрного виробництва (рослинництва), а також процесів, пов'язаних із ними, можемо виділити вісім лексико-семантичних груп дієслів, якими позначаються різноманітні з раніше окреслених етапів, у межах лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту.

2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва).

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту.

7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству.

8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі:

а) пов'язаних із ростом та дозріванням рослин;

б) пов'язаних із знищенням, загибеллю рослин.

Така внутрішня типологія дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» повною мірою відбиває структуру названого поля, при цьому кількість вербативів різних груп неоднакова як у літературній мові, так і в гуцульських говірках. Більше того, окремі з названих нами груп в цілому не репрезентовані специфічними гуцульськими лексемами, а для позначення процесів, виокремлених в таку групу, використовуються в говірках літературні лексеми, щоправда фонетично адаптовані до говіркової вимови. Такими є дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва), дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння та дієслова на позначення процесів підготовки реманенту.

Серед інших найчисельнішою є восьма група, до якої відносимо дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною. Серед них зафіксовано такі, які вказують на процеси росту чи дозрівання рослин (*бринити* 'достигати, половіти (про збіжжя)', *виверчуватиси* 'проростати, сходити (переважно про злакові культури)', *визернюватиси* 'дозрівати, достигати (про кукурудзу)', *вісипати* (у 3 знач.) 'викидати колос', *доходитьи* 'достигати (про збіжжя)', *запрести* 'зацвісти (про кукурудзу)', *затичити(си)* 'квітнути, заквітчатися', *зродити* 'дати добрий урожай', *исцвистити* 'зацвісти', *корчуватиси* 'кущитися (про рослини), рости купками', *успагнути* 'дозріти

(про льон, коноплі)', *цвистити* (у 1 знач.) 'квітувати (про жито)'), а також ті, які вказують на процеси загибелі рослин (*бринявіти* 'трухлявіти', *єловіти* (у 2 знач.) 'вироджуватися (про ґрунт, землю)', *струпихнути* 'струхлявіти', *струпишити* 'струхлявіти').

Менш численною є група дієслів, які вказують на процеси збирання урожаю. Сюди відносимо такі вербативи: *бритити* (у 2 знач.) 'гладенько косити', *валайкувати* 'поспішно заготовляти сіно', *вершити* 'укладати верх копиці', *вісувати* (у 3 знач.) 'згромадити вал сіна згори', *граблювати (трамблювати)* (у 2. знач.) 'гребсти граблями сіно', *микати* 'зривати рослини', *палати* (у 1 знач.) 'відділяти половику від зерна', *претати* (у 1 знач.) 'збирати (про врожай)'.

Зафіксовано також 4 лексеми, які відносимо до дієслів на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: *білити* 1) 'покривати на зиму кору дерева вапном для захисту від тварин, передусім зайців, які її об'їдають'; 2) 'обдирати кору з дерева', *засапувати(си)* '1) заґрібати сапою; 2) заробляти сапанням', *зразкувати* 'щеплювати рослини (від зразок – гілка, яку прищеплюють)', *прочімхувати* 'прополювати, прорубувати'.

Два синонімічні дієслова позначають процеси обробітку ґрунту: *емкувати*, *ямчити* 'робити в ґрунті заглиблення (ямки) для посадки картоплі, кукурудзи тощо'.

Окремо варто виділити також дієслова загальної семантики, які нечленовано позначають процеси польових робіт. Сюди зараховуємо вербативи *веснувати* 'проводити весняні сільськогосподарські роботи у полі' та *укутатися* (у 2 знач.) 'закінчити польові роботи'.

Аналізуючи систему дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в гуцульських говірках бачимо, що вона репрезентована різними групами лексики. При цьому більше номенів отримують процеси тієї галузі рослинництва, яка найбільш поширена на Гуцульщині. З наведених дієслів бачимо, що це – заготівля сіна для худоби. І це не дивно, адже серед гуцулів більше поширене не землеробство, а скотарство. Чимало дієслів водночас вказують на різноманітні процеси, які відбуваються без участі людини (дозрівання рослин, їх вимирання та ін.). Це засвідчує, з одного боку, неабияку спостережливість гуцулів і, з іншого

боку, важливість виникнення таких назв для повсякденного життя і ведення господарства.

Таким чином, репрезентоване невеликою кількістю дієслів лексико-семантичне поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в гуцульських говірках виявляє свої особливості, пов'язані з переважанням дієслів на позначення процесів, які безпосередньо не здійснює людина, та процесів, пов'язаних із заготівлею для худоби сіна, що зумовлене превалюванням такого виду аграрного виробництва на території Гуцульщини.

1. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю. Д. Апресян. – М.: Наука, 1967. – 251 с.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Галайчук В. В. Лексичні одиниці мікросистеми "Рослини" в українських фольклорних текстах: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / В.В. Галайчук; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2004. — 20 с.
4. Гуцульські говірки: Короткий словник / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України / Ярослава Закревська (ред.), Галина Гузар (уклад.). – Львів, 1997. – 232 с.
5. Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 1999. – 180 с.
6. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / В.В. Калько; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. — О., 2003. — 20 с.
7. Омельковець Р. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Р.С. Омельковець; НАН України. Ін-т укр. мови. — К., 2004. — 23 с.
8. Пашенко О. М. Семантична стратифікація фітонімічної номенклатури східнослов'янських мов: порівняльно-історичний аспект: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / О.М. Пашенко; Київ. нац. лінгв. ун-т. — К., 2006. — 19 с.
9. Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
10. Плотников Б. А., Трайковская В. Ф. Дихотомическая лексикология / Б. А. Плотников, В. Ф. Трайковская. – Минск: Изд-во «Университетское», 1989. – 133 с.
11. Подолян І. Е. Національна специфіка семантики фітомінів в українській, англійській та німецькій мовах (контрастивний етнопсихолінгвістичний аналіз): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17 [Електронний ресурс] / І.Е. Подолян; Київ. держ. лінгв. ун-т. — К., 2000. — 19 с.
12. Почепцов Г. Г. О принципах синтагматической классификации глаголов / Г. Г. Почепцов // Филологические науки. – 1969. – №3.
13. Сердюк А. М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / А. М. Сердюк; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2002. — 20 с.

14. Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и классы глаголов / Г. Г. Сильницкий // Проблемы структурной лингвистики 1972. – М.: Наука, 1973. – 373-391.
15. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 215 с.
16. Шишліна О. П. Словотвірний потенціал іменників - термінів рослинництва в сучасній німецькій мові (структурно-семантичний і когнітивний аспекти): автореф. дис... канд. філол. наук / О.П. Шишліна; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2010. — 20 с.
17. Шумейкіна А. В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові / А. В. Шумейкіна: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Націон. пед. ун-т ім. М. Драгоманова: 10.02.01. – К., 2007. – 20 с.

The article studies dialect lexical units which denominate agricultural production processes, in particular soil cultivation, planting crops and looking after them, harvesting etc. Specific character of the above verbs in comparison to literary language is tracked. The typology of these verbs is also examined.

Key words: verb, lexical and semantic field, Hutsulian dialects.

Предметом статті стали лексическіє єдності говора, которіє помечают процеси аграрного производства, в частности возделыванию почвы, взрывания растений и ухода за ними, сбор урожая и тому подобное. Прослеживается специфика таких глаголов в сравнении с литературным языком, оказывается их типология.

Ключевые слова: глагол, лексико-семантическое поле, гуцульский говор.

УДК 81'161.2 282.2'373

ББК 81.3

Людмила Колеснік

БУКОВИНСЬКО-ГУЦУЛЬСЬКО-ЗАКАРПАТСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В НОМІНАЦІЇ РИС ЛЮДИНИ

У статті проаналізовані спільні лексичні елементи в номінації людини для буковинських, гуцульських та закарпатських говірок з погляду генези, функціонування та поширення. Взято до уваги лексичний матеріал з острівних українських говірок на території Румунії.

Ключові слова: антропономен, ізолекса, запозичення

Гуцульські говірки належать до говорів карпатської групи південно-західного наріччя української мови. Поширені гуцульські говірки у південно-західних районах Івано-Франківської обл., у західних (гірських – Вижницькому і Путильському) районах Чернівецької обл. і у східній частині (Рахівський район) Закарпатської обл.

[докладніше про межі та районування гуцульських говірок див. 3; 4]. Буковинські говірки межують з гуцульськими говірками в межах однієї адміністративної області, що зумовило появу спільних рис на кожному мовному рівні [про фонетичні та морфологічні риси докл. див. 1, 329-338]. За даними морфології К.Ф.Герман на території Буковини виділив буковинські говірки з рисами гуцульських [2, к. 200, 213].

У полі нашої уваги – лексика буковинських говірок, яка має паралелі в гуцульських та закарпатських говірках, а також матеріали українських говірок Румунії¹.

Та не тільки географічне межування, а й спільна історія, спосіб господарювання, етично-моральні настанови, вірування зумовили появу великої кількості спільних лексичних одиниць, поширених у гуцульських і буковинських говірках.

Метою статті є аналіз спільних лексичних елементів на позначення рис людини з погляду генези, функціонування та поширення.

Об'єкт опису – лексика на позначення рис зовнішності та характеру людини, зафіксована у лексикографічних джерелах та власні записи автора здійснені протягом 2008-2011 рр. на території Буковини та Покуття.²

Більшість номенів на позначення рис характеру та зовнішності людини має давнє походження, сягає праслов'янських джерел. Так лексема *пультатий* 'вирячкуватий; витрішкуватий' [КСГГ, 159; Неґрич, 148], поширена й у гуцульських говірках Закарпаття [МСГГ, 159], функціонує у буковинських говірках, і не лише у пригірських районах, а й у буковинських з рисами наддністрянських та у буковинських з рисами подільських (Луж, Рух., Яр., Сн., Ст.Ж., Лів., Мош., Ч., Добр., Бр., Кос., Бр., С.К., Неп., Неп., Рашк., Мих., Ст.Вов., Лук., Бан., Рід., Б.-П., Дав., Вор., Б.), а також фіксуємо похідні назви *пул'кач* 'чоловік з випуклими очима' (Кам.), *пул'качка* 'жінка з випуклими очима' (Кам.). У закарпатських говірках віднаходимо номени *пулы* вульг. 'т.с. що *былбакы*. вульг. 'великі випуклі очі', *пулавый*, *пулобкий* 'з великими випуклими очима' [ССС, 302] та похідні *пулош* 'чоловік (хлопець) з великими випуклими очима' [ССС, 302], *пулошка* знев. жін. до *пулош* [ССС, 302]. Лексему *пулатий* 'з витріщеними очима' віднаходимо у гуцульських говірках

Закарпаття [ЖП., 124] < *пулити* (очі) 'витріщати' – очевидно, з псл. *puliti* 'висувати, набухати' [ЕСУМ IV, 630]. Ізолекса має продовження у бойківських [Онишк. 2, 161] та суміжних з буковинськими наддністрянських говірках *пультатий* 'тс', *пульткач* 'тс' [НРС, 220].

Назви *клатітий* (*кленатий*, *клинатий*) 'клатовухий' [КСГГ, 95], *клатівий* 'з великими вухами' [МСГГ, 79] функціонують також у буковинських говірках: *клат'патий* 'людина з великими відстовбурченими вухами' (Ст. Вов., Лук., Топ., Дав.), знев. *клат'пате* (Пог.). У гуцульських говірках Закарпаття поширена назва *клатівий* 'вухатий' [ЖП., 73], у закарпатських говірках – *клатовухий* 'з одвислими вухами, клепавий' [ССС, 144], *кленавий* 'тс' [ССС, 144] < *клатовухий* < псл. **klarouxъ* складне слово, утворене з основ дієслова *klapati* 'хляпати' та іменника *ихо* 'вухо' [ЕСУМ II, 454].

Лексеми *глухар* // *глушман* 'глухий чоловік' [КСГГ, 46] поширені у покутсько-буковинських говірках *глухар* 'глухий чоловік' (Бр., Пог., Б.-П., К., Б., Заб.); *глушман* 'тс' (Ст.Ж.). Ізолекси фіксуємо в гуцульських говірках на Закарпатті *глушман* 'глухий' [ЖП, 39], *глухан* 'глухий чоловік', *глухарь* 'тс', *глушман* 'тс' [МСГГ, 36] та у закарпатських говірках *глушман* 'глуха чи глуховата людина чоловічої статі' [ССС, 48-49], [Бевка, 48] < псл. *gluxъ* 'глухий' [ЕСУМ I, 530]. Лексеми з коренем глух- зафіксовані у наддністрянських говірках: *глушман*, *глухарь*, *глухмак*, *глушмак* [НРС, 93]. Номен *глушман* віднаходимо у бойківських говірках [Онишк. 1, 175]. За даними АУМ назви *глушман*, *глушман* поширені у говірках на сході України [АУМ 3, к. 33]. Номени *глухар*□, *глушман* 'глухий чоловік' зафіксовано у східнословобожанських говірках [6, 45].

На позначення горбатої людини у гуцульських говірках поширені номени *горбатє'к* // *горбачун* // *горбун* [КСГГ, 47] < псл. **g'rovъ* [ЕСУМ I, 563]. Фіксуємо ізолекси *горбан* 'горбатий чоловік' (Паш., Буз.), *горбач* 'тс' (Пог., Лаш., Мош., Б.) у буковинських говірках та в гуцульських говірках Закарпаття: *горбач*, *горбун* 'горбань; усе, що з горбом' [МСГГ, 38]. У закарпатських говірках у тотожному значенні поширений номен *горбатенький* [ССС, 51]. Ізолекси *горбач*, *горбань* 'тс' знаходимо у наддністрянських [НРС, 95] та східнословобожанських говірках [6, 37]

¹ див. список використаних джерел вкінці

² Список обстежених н.п вкінці

Об'єктом називання стають не лише особливі риси зовнішності людини, а й риси її вдачі. Так номен *лутавий* в гуцульських говірках поширений у значеннях 'неслухняний, непривітний, злий, незграбний' [КСГГ, 115]; 'упертий, непоступливий, неслухняний, вередливий' [Негріч, 107]. У СБГ ця лексема зафіксована зі значеннями 'мовчазний, похмурий. 2. знев. упертий, настирливий' [СБГ, 267], що підтверджують наші спостереження (у говірці Ст.Ж.), а також фіксуємо похідну лексему *лутак* 'упертий чоловік' (Бан.) < псл. *ludъ* 'нерозумний' [ЕСУМ III, 299].

Лексеми *мерза́* 1. 'мерзотник; 2. неприємність' [КСГГ, 122], 'наволоч, сволота' [Негріч, 112], *мерзє́нний* // *ме́рск'ий* 'неприємний, гидкий' [МСГГ, 100] < *мерзі́ти* 'викликати огиду' < стсл. *мръзѣти* 'викликати огиду'; зіст. також цсл. *мръсьнь* 'гидкий' [ЕСУМ III, 441], мають повні відповідники у буковинських говірках *мерза́* 'гидкий' (Бан.) та говірках Покуття *мерзен:ий* 'людина з важким характером' (Заб.). Також знаходимо номени *ме́рза* 'мерзенна людина', *мерзк'ий* 'гидкий, неприязний' у гуцульських говірках Закарпаття [ЖП, 90]. Лексема *мерзк'ий* 'огидний, гидкий; неприємний' поширений також у закарпатських говірках [ССС, 170]. Ізолекса *мерза́* 'мерзотник, підла людина' має продовження в наддністрянських говірках [НРС, 173]. Номен *мерзє́нний* 'гидкий, бридкий' поширений у бойківських говірках [Онишк. 1, 437].

На позначення ледачої людини у гуцульських говірках поширена назва *валю́га* // *валю́та* [КСГГ, 33], у буковинських говірках *ва́л'уга* 'лінива людина' (Ст.Вов), 'жінка-швендя'. Ізолекси знаходимо у гуцульських говірках Закарпаття: *вал'юга* 'волоцюга' [ЖП, 27]. У закарпатських говірках зафіксовані назви *валю́х* знев. 'ледар' [ССС, 162], *валюхов'атий* 'лінивий' [ССС, 35] < *валі́ти* 'збивати донизу, руйнувати, рухатися масою' < стсл. *валити сд, вальтисд* – псл. *valiti, valjati* 'крутити, вертити, котити' [ЕСУМ I, 325]. Фонетичний варіант *валюха* 'неохайна людина; нехлюя' поширений наддністрянських говірках [НРС, 66].

Фіксуємо гуцульсько-буковинські ізолекси назв гуц. *омра́за* лайл. 'паскуда (про людину)' [КСГГ, 139] – бук. *омра́за* 'негідник (по всій території)' [СБГ, 366], гуц. *омра́зний* лайл. 'противний, нахабний' [КСГГ, 139], *омра́зливий* 'непривабливий, гидкий,

неохайний' [МСГГ, 125] – бук. *омра́зний* 'огидний, бридкий' [СБГ, 366] < з цсл. *омраза* 'мерзота, паскудство' [ЕСУМ IV, 188]. Поширені вони й у гуцульських говірках на території Румунії: *омраза* 'гидота', *омразний* 'гидкий' [Горбач, 58].

Номен *скупі́ндра* 'жадібна людина, скнара' [КСГГ, 173]. у буковинських говірках функціонує у звуженому значенні 'скупа жінка' (Гор., Рід. (на позначення скупого чоловіка поширена назва *скупир'д'аї* (Гор.)), у значенні 'скупа людина' фіксуємо також назви *скуп'индр'аха* (Бан.), *скуп'индр'ошка* 'тс' (Ст.Ж). У закарпатських говірках віднаходимо фонетичні варіанти *скупіндош* 'скупий', *скупіндошка* знев. 'жін. до скупіндош' та назву *скупіндра*, знев. 'тс' [ССС, 334] < *скупий* – псл. **skopъ-jь* 'скупий, жадібний' [ЕСУМ V, 292]. У наддністрянських говірках зафіксовано 14 лексем зі спільним коренем скуп-, у тому числі й ізолексу *скуперда́й* [НРС, 242]. У бойківських говірках у значенні 'скнара' поширені лексеми *скупє́нда*, *скупє́ндяк*, *скупляк* [Онишк. 2, 228]. У східнословобожанських говірках ряд репрезентантів семи 'скупар, скупа людина' складається з 11 лексем, у тому числі поширені назви *скупє"р'д'а*, *скупє"р'д'аї*, *скупє"р'д'ага* [6, 22].

Віднаходимо в досліджуваних говірках семантичні лексичні паралелі, тобто номени з характерологічним значенням однакові або маловідмінні за формою, але різні за значенням. Так, гуцульське *нетрі́бний* 'кволий; хворобливий' [КСГГ, 132] у буковинських говірках має значення 'лінивий' (*Ади тої непот'р'ібний і йд'му 'добре / а йа та'киї 'гарний / а ме'н'і так зле* (Рух.)), у закарпатських говірках поширені відповідники *нетрі́бен / нетрі́бний*. 'лінивий', *нетрі́бняк* знев. 'лінивий чоловік', *нетрі́бнячка* 'жін. до нетрі́бняк'. Віднаходимо номен *не́трі́б* 'нікчемна людина' у наддністрянських говірках [НРС, 186]; назву *неп'отрі́б* 'нероба, ледар' – у бойківських говірках [Онишк. 1, 485].

Номени *шанта́лавий* (Добр., Рух., Рід.) ('людина, яка йдучи завертає ногу до середини'), однокореневе *шантале́ба* ('кульгава людина') [ССС, 419] у буковинських і закарпатських говірках вживаються на позначення людини з фізичною вадою, натомість гуцульський відповідник позначає рису характеру людини: *шантал'авий* 'непутящий, нікудишний' [КСГГ, 214]. У гуцульських говірках поширений номен

чв́алий ‘меткий’ [КСГГ, 209]. Припускаємо польське походження < пол. *swała, czała* ‘галоп, скач’, *swałowac* ‘скакати галопом’ [Дубр., 51]. У буковинських говірках вдалося зафіксувати його у заперечній формі *ничв́алий* з іншим значенням ‘безпам’ятний’ (Бан.). У бойківських говірках віднаходимо лексему *чв́айний* ‘жвавий’, ‘охочий’ [Онишк. 2, 364].

Фіксуємо одиничні буковинсько-гуцульські паралелі, оскільки немає відповідників у закарпатських говірках: гуц. *доц́отний* (доц́итний) ‘точний, акуратний’ [КСГГ, 62], відповідно бук. *доц́отний* ‘уважний, той, що все робить з увагою’ (Луж. Ст.Ж: *То доц́отний, шо роби добре*); гуц. *заб́авний* ‘цікавий, веселий; 2. повільний; довготривалий’ [КСГГ, 72] – бук. *забавний* ‘повільний, млявий’ [СБГ, 121].

Одним із чинників виникнення лексичних паралелей є активна взаємодія з румунською, польською та німецькою мовою, під впливом яких перебували гуцульські та буковинські говірки, адже “протягом сторіч частини Гуцульщини входили до складу різних держав, відповідно до того, куди належала Галичина, Буковина і Закарпаття” [5, 8]. Так у гуцульських говірках фіксуємо номени *бигов́атий* ‘дурнуватий’ [КСКСГГ, 24], *бігавий* ‘неврівноважений, збудливий’ [СЛБ, 179], *биговатий* ‘тс’ [Негрич, 24] < *біга* ‘хтивість, пристрасть’, очевидно, пов’язане з румунським *bîhă* [ЕСУМ I, 181]. У буковинських говірках поширений фонетичний варіант *бигу́ватий* ‘дивак’, ‘нестриманий’ (Вов.). Акцентний варіант *біговатий* ‘запальний, гарячий’ функціонує у закарпатських говірках [Грицак], похідна назва *набіговатий* ‘грубий; безтактний, неспритний, нахабний’ поширена у гуцульських говірках Закарпаття [МСГГ, 107].

Лексема *буц́матий* ‘круглолиций, повнощокий’ [КСГГ, 31], [Негрич, 30], *буц́матий* ‘тс’ 2. перен. ‘чванливий’, *буц́мач* ‘тс’ [СЛБ, 269] < *буц* ‘товста, гладка людина’ – запозичення з нім. мови; свн. *butze* ‘брила, грудка, обрубаний шматок’, нвн. *Butz* ‘опудало, коротка й товста фігура; велика купа чогонбудь’ [ЕСУМ I, 312-313] має у покутсько-буковинських говірках абсолютний відповідник *буц́матий* ‘тс’ (Ст.Вов., Лук., Мош., Заб.), а також фонетичні варіанти назви *боц́матий* (Мих., К., Луж., Лів.), *буц́матий* (Бр.). Цей номен зафіксовано в буковинських говірках Румунії *буц́матий* ‘товстощокий’ [Горбач, 8], у тотожному значенні віднаходимо в закарпатських говірках

фонетичний варіант *буц́матий* ‘повнощокий, повновидий’, похідні з основою *буц*: *буц́мач* знев. ‘повнолиця, повновида людина’, *буц́ман*, *буц́маш* ‘тс’ [ССС, 33] та відповідники жіночого роду *буц́мачка*, *буц́машка* [ССС, 32]. У наддністрянських говірках лексема *буц́матий* має іншу семантику, поширена у значенні ‘лобатий’ [НРС, 63].

Повний відповідник антропономена *калиц́ман* // *калиц́ун* зневажл. ‘каліка’ [КСГГ, 89], [Негрич, 88], поширений в гуцульських говірках Закарпаття *калиц́ман* ‘тс’ [МСГГ, 75]. У буковинських говірках фіксуємо номени *кал’іцунка* ‘крива жінка’ (Неп., Кам.), *кал’іцун* ‘кривий чоловік’ (Лаш., Кам., Лук., Ст. Ж., Мих.), які є згрубілими (як пояснюють діалектоносії: *Йак добр’і л’уди / то н’ічо ни кажут / бо л’удина / са’рака / стр’а даїє / а йак л’ухі / то каже: “Ади / їде кал’іцун”* (Мих.)) < *калі’ка* ‘той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)’ – запозичення з турецької мови *kalik* ‘недостатній, відсутній; той, що має якийсь дефект’ [ЕСУМ II, 352].

Поширена в гуцульських говірках лексема *кланц́атий* // *кланц́ач* зневажл. ‘зубатий’ [КСГГ, 85], [Негрич, 93] має повний відповідник у буковинських говірках *кланц́атий* ‘людина з великими зубами’ (Добр., Реп., Бр., Кос., С.К, Лаш., Неп., Луж, Рух., Мих., Ч., Кам., Ст.Вов., Лук., Вов., Бан., Рід., Кот., Топ., Б.-П., Дав., Ст.Ж., Пог.), у покутських говірках фіксуємо фонетичний варіант *кленц́атиј* (Б.). Таких назв не знаходимо в закарпатських говірках, хоча словники фіксують іменник *кль* мн. ‘ікла’ [ССС, 144] знев. ‘зуби’ (*Такі в того чулу́віка ве’ликі кль!*), та дієслово *кланц́ати* ‘клатати зубами, рушницею; клатати з морозу’ [Бевка, 73] < *кланці* ‘ікла, зуби тварин’ – очевидно, похідне утворення від [кла] ‘ікла’; *п.кту* ‘тс’ [ЕСУМ II, 453].

Номен *лаб́атий* ‘про людину з великими (довгими) ногами’ [КСГГ, 108], [МСГГ, 91], [ЖП, 83] функціонує по всій території поширення буковинських говірок *лаб́атий* ‘людина з довгими ногами’ (Добр., Реп., Бр., Пог., Луж, Рух., Бан., Дав., З.Г., Лів., Мош. Б.), у деяких говірках фіксуємо похідну назву *лаба́натий* (С.К, Вл., Б.-П.). Відповідник знаходимо в закарпатських говірках *лабатий* знев. ‘який має великі ноги’ [ССС, 158] < із зах.сл. мов, п. *laba* ‘лапа’, слц. *laba* розглядаються як варіант слова *lapa* [ЕСУМ III, 173].

Можемо встановити гуцульсько-буковинські ізолекси контамінованої назви *криволабий* лайл. 'кливоногий, кривий' [КСГГ, 105], [Негрич, 100] – *криволабий* 'тс' (Луж, Ст.Ж., С.К, Рух., Кам., Лук., Б.-П., К., Дав.). Відповідник *криволабий* 'клишоногий' зафіксовано в гуцульській говірці Румунії [Горбач, 42], у закарпатських говірках поширений фонетичний варіант *криволабый* 'тс' та похідна назва *криволабиш* знев. 'кливоногий чоловік, хлопець' [ССС, 153]. Знаходимо відповідник у наддністрянських говірках *криволабий* 'тс' [НРС, 152]. Давнім запозиченням з польської мови [ЕСУМ III, 487] є лексема *моцний* 'міцний, сильний' [КСГГ, 126], [Негрич, 116], [МСГГ, 105], [ЖП, 93], яка функціонує по всій досліджуваній території буковинських говірок ¹*моцний* 'тс' (М.Куч., Луж, Мих., Б.-П., Лук., Рід., Б.), а також похідні назви *моцак* (Луж), *моцака* (Кн.). Зафіксований цей номен і в закарпатських говірках *моцний* 'міцний' [ССС, 177]. У бойківських говірках віднаходимо похідну назву *моцарь* 'силач' [Онишк., 454]. Так само польського джерела сягають назви: гуц. *лайдак* // *лайдацюга* зневажл. 'ледар' [КСГГ, 109], бук. *лаїдак* 'тс' (Луж, Яр.), *лаїдака* 'тс' (Яр.), закарп. *ледакый* 'нікудишній, поганий' [ССС, с. 160] < пол. *łajdak* 'ледащо, голодранець, гультай, шахрай' [ЕСУМ III, 185], [Дубр., 15]. На позначення повної людини у гуцульських і буковинських говірках використовують полонізм *тєнгий* 'дебелий, огрядний; сильний' [КСГГ, с. 183], 'непомірно повний чоловік' (С.К, Неп, Луж), [СБГ, 542] < пол. *tegi* 'сильний, міцний, дебелий, повний' [ЕСУМ V, 546], у польських говірках *tegi* = *wielki* [Карл. V, 400]. Фіксуємо лексему *тєнгий* 'тс' у наддністрянських говірках [НРС, 251]. У бойківських говірках назва *тєнгий* має складнішу семантичну структуру, поширена у значеннях 'великий', 'міцний, сильний, дужий', 'гладкий', 'порядний', 'вдалий', 'розумний' [Онишк. 2, 284].

Іншим джерелом запозичень була німецька мова. Так, номен *файний*, що функціонує у гуцульських говірках 'гарний; добрий' [КСГГ, 194], поширений у буковинських говірках ¹*файний* 'тс' (Добр., Бр., М.Куч., Неп., Лаш., Луж, Рух., Кап., Яр., Рашк., Вл., Мих., Ч., Лук., Вов., Бан., Топ., Под., Кот., З.Г., Б.-П., Лен., Вор., Нел., Кн., Ус.) та зафіксований у закарпатських [ССС, 397] < нім. *fein*. 'гарний, чудовий' [ННУУНС, 170].

Ізолекси віднаходимо у наддністрянських та бойківських говірках. [НРС, 261], [Онишк. 2, 327]. Лексеми *итрамак* // *итрамака* 'охайна, акуратна людина; чепурун' [КСГГ, 221], *итрамацкий* (*итримáцкий*) // *итрамований* 'акуратний; чепурний' [КСГГ, 221], *итрамачка* 'акуратна жінка' [КСГГ, 221] (пор. нім. *stramm* 'міцний, здоровий, бадьорий' [ННУУНС, 384]) у буковинських говірках мають відповідники *итрамак* 'охайний чоловік' (Вов., Б.) *итрамака* 'тс' (Ст.Вов.); *итрамачка* 'охайна жінка' (Ст.Вов., Вов., Б.). Абсолютний відповідник функціонує в наддністрянських говірках [НРС, 283]. У закарпатських говірках назва поширена в іншому значенні: *итрамак* 'дієздатний, здоровий, бадьорий, активний чоловік', *итрамачка* 'жін. до *итрамак*' [ССС, 425].

Сягають румунського джерела антропоніми *саракый* 'бідолашний, нещасливий' [КСГГ, 168], *сарака* // *сарачі* 'бідолаха, сирота' [КСГГ, 168]; відповідники бук. *сараку* 'гідкий' (Луж), 'миршавий' (Луж, Рух., Дав.), закарп. *сарака* співчутл. 'бідолаха', *саракый* 'бідолашний' [ССС, 327] – запозичення з рум. *sărac* 'бідний, убогий, жалюгідний, злиденний, нужденний' [ЕСУМ V, 180], [Dict., s. 410]. У бойківських говірках поширена похідна назва *сарачище* 'бідолаха' [Онишк. 2, 204]. Ізолекси характерологічного номена *фудульний* 'зарозумілий, гордовитий' [КСГГ, 199] – бук. *фудульна* заст. 'гордий' (Мих.), (¹*Горда / по-¹дауному фудульна* (Мих.)), *фудула* (Рід.), [СБГ, 603] < пор. рум. *fudul* 'тс' [Dict., s. 182].

Фіксуємо також спільні з походження (румунського) назви, які використовують для характеристики людини, або вони є основою для творення номенів з характерологічним значенням. Так, лексема *пацена* (людина) 'досвічена людина, яка багато що пережила' (Топ.), *пацений* 1. 'який мав неприємності, зазнав прикрощів, пережив горе', 'який знає життя, бувалий' [СБГ, 393] < *пацити*, поширеного в гуцульських та закарпатських говірках, 'потрапляти; опинятися в певних умовах, обставинах (перев. поганих, несприятливих)' [КСГГ, 145], [Бевка, 99] < *pațimi* 'страждати, терпіти, переживати, зазнавати чого' [ЕСУМ IV, 322], [Dict., s. 410] Віднаходимо лексеми *пацелий* 'досвідчений' [Горбач, 61], *пацити* 'терпіти, зазнавати лиха' [Горбач, 61] у гуцульських говірках Румунії. Дієслово *самарати* (*саманати*) 'бути схожим; виглядати, видаватися', поширене в особових формах *самнайє* 'є схожим' (Добр., Мих.,

Кам., Ст.Вов., Лук., Б.-П., К., Ус.), *самд'наїе* на 'схожий на.', *самд'наїе оден д'ругому* (Ус., К., Дав.), з часткою *си* у постпозиції *ми'наїеси* 'тс' (Кап.) та без неї *ми'наїе на* 'тс' (Рух.) у покутсько-буковинських говірках; у закарпатських говірках *самарати* 'бути подібним' [ССС, 326] < рум. *semăna* [*samara*] 'тс' [ЕСУМ V, 171], [Dict., s. 343].

Як показують докладні студії над словниками гуцульських говірок та спостереження над характерологічною лексикою у сучасних говірках Буковини і Покуття, існує велика кількість спільних з походження назв активно поширена у буковинських говірках, і не лише у пригірських районах, а й у буковинських говірках з рисами наддністрянських і з рисами подільських говірок. Спільні назви зафіксовані у бойківських та суміжних з буковинськими наддністрянських говірках. Активними у вжитку, як в гуцульських, так і в буковинських говірках і сьогодні є іншомовні запозичення. Ізолекси деяких назв можемо продовжити на схід, оскільки віднаходимо їх і в східнослобожанських говірках.

1. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія / К. Ф. Герман. – Чернівці: Рута, 1995. – 392
2. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. Том II. Словозміна. Службові слова / К. Ф. Герман. – Чернівці: Прут, 1998. – 216
3. Закревська Я. Гуцульські говірки та їх місце на діалектологічній карті української мови // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – К., 1991. – 6-15
4. Закревська Я. Членування території гуцульських говірок на лексичному рівні // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. – К., 1991. – С.15-26
5. Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – 7-10
6. Леснова В. В. . Номінація рис людини в східнослобожанських говірках: Монографія / В. В. Леснова – Луганськ: Альма – матер, 2004. – 194 с.

Список використаних джерел та їх скорочень

- Dict.** – Dictionar Român-ukrainean. – București –1963. – 564 s
- Karł.** – Karłowicz J. Słownik Gwar Polskich. T. V – Kraków – 1907, – 462 s
- АУМ** – Атлас української мови. В трьох томах. Том третій. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – К.: Наук. думка, 2001. – 272 с.
- Бевка** – Бевка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату / Олекса Бевка. – Ніредьгаза, 2004. – 180 с.
- Горбач** – Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія). – Мюнхен, 1997. – 114 с.

Грицак – Картотека словника говірок закарпатської області М. Грицака; зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАН України, Київ

Дубр. – Дубровский П. П. Полный словарь польского и русского языка. Часть польско-русская. – Варшава, 1908. – 870 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. У семи томах. Т. 1 – Т. 6. – К. Наук. думка, 1985. – 2011

ЖП – Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті / Іван Жегуц, вид., Юрій Піпаш. – Мюнхен, 2001. – 180 с

КСГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с

МСГГ – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області / Юрій Піпаш, Борис Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с

Негртч – Негртч М. Скарби гуцульського говору: Березові / Микола Негртч. – Львів, 2008. – 224 с.

ННУУНС – Новий німецько-український українсько-німецький словник / За ред. Е. І. Лисенко. – К.: АСК, 2005. – 1024 с.

НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональному словник / Гаврило Шило – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Онишк. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. У 2 частинах/ [авт. Онишкевич М.Й]. – К.: Наук. думка, 1984. – Частина I: А –Н, 1986. – 498 с.; Частина 2: О – Я, 1984. – 518 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк, К. М. Лук'янюка – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с

СЛБ – Словник (літера "Б") // Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України. Ін-т суспільних наук; Редк.: Я. Закревська (відп.ред.) та ін.. – К.: Наук. думка, 1991. – 112-270

ССС – Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2008. – 480 с.

Список обстежених н.п. та їх скорочень:

- Бан.** – Банилів Вижницького р-ну Чернівецької обл.
- Б-П.** – Банилів-Підгірний Сторожинецького р-ну Чернівецької обл
- Бр.** – Брідок Заставнівського р-ну Чернівецької обл
- Вов.** – Вовчинець Вижницького р-ну Чернівецької обл.
- Вор.** – Вороновиця Кельменецького р-ну Чернівецької обл
- Гор.** – Горбачівці Глибоцького р-ну Чернівецької обл
- Дав.** – Давидівка Сторожинецького р-ну Чернівецької обл
- Добр.** – Добринівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл
- Заб.** – Заболотів Снятинського р-ну, Ів-Франківської обл.
- З.Г.** – Зелений Гай Новоселицького р-ну Чернівецької обл
- К.** – Кам'яна Сторожинецького р-ну Чернівецької обл
- Кам.** – Кам'янка Глибоцького р-ну Чернівецької обл
- Кап.** – Каплівка Хотинського р-ну Чернівецької обл.
- Кн.** – Княже Снятинського р-ну, Ів-Франківської обл.
- Кост.** – Кострижівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл
- Кот.** – Котелеве Новоселицького р-ну Чернівецької обл
- Лаш.** – Лашківка Кіцманського р-ну, Чернівецької обл.

- Лен.** – Ленківці Кельменецького р-ну Чернівецької обл
Лів. – Лівинці Кельменецького р-ну Чернівецької обл
Луж. – Лужани Кіцманського р-ну, Чернівецької обл
Лук. – Луковиця Глибоцького р-ну Чернівецької обл
М. Куч. – Малий Кучурів Заставнівського р-ну Чернівецької обл
Мих. – Михайлівка Глибоцького р-ну Чернівецької обл
Мош. – Мошанець Кельменецького р-ну Чернівецької обл
Нел. – Нелипівці Кельменецького р-ну Чернівецької обл
Пог. – Погорилівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл
Раш. – Рашків Хотинського р-ну Чернівецької обл
Реп. – Репужинці Заставнівського р-ну Чернівецької обл
Рід. – Рідківці Новоселицького р-ну Чернівецької обл
Рух. – Рухотин Хотинського р-ну Чернівецької обл
Сн. – Снячів Сторожинецького р-ну Чернівецької обл
Ст. Ж. – Стара Жадова Сторожинецького р-ну Чернівецької обл
Ст. Вов. – Старий Вовчинець Глибоцького р-ну Чернівецької обл
С. К. – Стрілецький Кут Кіцманського р-ну, Чернівецької обл.
Топ. – Топорівці Новоселицького р-ну Чернівецької обл
Ус. – Устя Снятинського р-ну, Ів-Франківської обл.
Ч. – Черепківці Глибоцького р-ну Чернівецької обл
Яр. – Ярівка Хотинського р-ну Чернівецької обл

“Lexical parallels of Bukovyna Gutsulshchyna and Zakarpattya in the nomination of man’s features”

This article deals with common lexical elements in man’s nomination, according to their genesis, functioning and spreading, in the dialects of Bukovyna, Gutsulshchyna and Zakarpattya. We also confine our attention to the lexical material from Ukrainian island dialects on the territory of Roumania.

Key words: *antroponomen, izolexa, borrowing.*

В статті проанализированные общие лексические элементы в номинации человека для буковинских, гуцульских и закарпатского диалектов с точки зрения генезиса, функционирования и распространения. Принят во внимание лексический материал из островного украинского говора на территории Румынии.

Ключевые слова: *антропономен, изолекса, заимствование.*

УДК 811.161.2'282.2'373.72 (477.8)
ББК 81.411.1-5

Зоряна Мацюк

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І ГУЦУЛЬСЬКИХ ФРАЗЕМ

Проаналізовано фраземи гуцульських і західнополіських говірок, які відносямо до групи “вживати алкоголь”, зроблено порівняльний аналіз досліджуваних фразем.

Ключові слова: *фразема, фразеологічна одиниця, паралелі, гуцульські говірки.*

У фразеологічних одиницях сконцентовано значний обсяг культурної інформації міфологічного, філософського, релігійного, фольклорного характеру та викладено світоглядні концепти. Дух і тіло – це однаково важливі й взаємозалежні частини. Духовне благополуччя передбачає тілесну гармонію, вільну від негативу. Тіло і душа людини не потребує штучних стимуляторів, заміників природної енергії, якими є алкоголь, наркотики, нікотин, якщо особистість із дитинства навчилася здобувати душевні емоції та проявляти активність соціальним шляхом [4, 254].

Протягом століть людина намагалася знайти речовини та засоби, які не тільки сприяли підвищенню власної енергетики і стимуляції організму, а й використовувались як ліки (настоянки з плодів та трав). Характеризуючи західнополіську та гуцульську фразеологію, спостерігаємо, що алкоголь, незалежно від регіону, займає не останнє місце. Недаремно поліщуки зауважують – *ни видкладій п'янку на зівтра, а л'убов на старост'* (Клб).

Дія алкоголю двояка. У невеликій кількості він нешкідливий, оскільки не тільки викликає відчуття задоволення та має заспокійливу, обезболюючу дію, а й якоюсь мірою паралізує і заспокоює нервову діяльність. Більшість осіб, схильних до пиятики, через самонавіювання, знаходять низку позитивних ознак у вживанні алкоголю, наприклад: *і горобей би пив, йакбі хто налів* (Клб), *ой котра то вже годіна, мбже віпила б л'удіна* (Квл), *пу Отиеніи'і наливай пу чай'і* (Клб), *хаз'айін гомно, хаз'айка гомно, йакбі ни булі гомно, то налілі б давно* (Квл) та викликають застереження: *пий-пий – на старост' тбрба й кий* (Ртн), *[пйе] йак в остан':ій раз* (Клб). Гуцульські фразеологічні одиниці мають індивідуальну мотивацію внутрішньої форми: *б'іг ме не пив* ‘нічого не пив’ (Мкл), *[так / т'р'ішки] 'в'іптити / а'би глис'ти си ни за'водили* (КрР), *'в'іптити 'капк'и 'бож'і* (КрР) [7, 137]. Здебільшого такі фраземи слугують для пригощання та припрошування гостей. Варто зазначити, що фразеологічна одиниця *йду на масу* (Мкл) у гуцульській говірці має значення ‘вживати алкоголь’, коли в західнополіській фразеології така одиниця має значення ‘йти спати’, що зумовлено семантичними зрушеннями, які

відбуваються у живому мовленні. Випадки функціонування фразеологічних одиниць із тотожним звучанням, але різною семантикою непоодинокі на Західному Поліссі й Гуцульщині.

Сьогодні горілкопиття набуло масового, зрештою загрозливого характеру. Найдавнішим і найпопулярнішим напоєм була медовуха. Пізніше в українських селах почали виготовляти самогонку. У фразеологічній одиниці *йде процес гурал'н'і* (Гбн), зазначимо, що це самогонний процес, який відбувався в лісі з метою приховання інформації. Хоча від поліщуків важко було приховати процес самогонваріння, особливо в селі, як-от: *кóмин диміт'* (Псн) || *з кóмина кáпайе* (Псн), *пал'óнкойу запáхло* (Змш). Ще запорізькі козаки використовували апарати, за допомогою яких виробляли спиртні напої. Проте відомо, що трипільці теж виготовляли горілку, тільки назву вона мала іншу. І прилади для самогонваріння були досконаліші, ніж зараз. На позначення цього процесу зафіксовано низку західнополіських фразеологічних одиниць: *смíкайе д'іда за вўса* (Слв, Пвр, Дтн, Брз, Брд, Бтн) || *слипóго д'іда вўдети* (Врк) || *смíкайут' котá за вўса* (Слв) || *к'іт вўса нагострív* (Дбр), *с'в'іжинóйу пáхне* (Яснв) || *св'іжа кáпайе* (Дбрв, Клч) || *св'іжакá рóбл'ат'* (Тпл) || *здорóва водá кáпайе* (Клч), *брáгу прут'* (Млн), *души́т' чáчу* (Пст), *ва́р'ат' кáву* (Вдр), *б'іжít' йак сл'óза* (Смд, Снв), *робíти биду́* [1, 77] та ін.

Порівнюючи західнополіську фразеосистему із гуцульською, простежуємо, що в досліджуваній фразеології складаються нормативні уявлення про соматичні, психічні та поведінкові й інші риси, які притаманні чоловікам і жінкам. Більшість порівняльно-асоціативних фразем характеризують осіб схильних до вживання алкогольних напоїв за зовнішніми ознаками, наприклад: *наркóт спíтий* (Вгщ), *заг'індéлив свуйу́ рóжу пйáну* (Вгщ), *брóви дўгами стáли* (Чрк), *довóл'ний зўби вíлупив* (Брв). Негативної оцінки та високого ступеня експресивності фразеологічним одиницям надає кольороназва *синій* та похідні *син'ák*, *сін'к'і-сін'ками*, наприклад: *сін'а мórда* (Псн) || *спíта мórда* (Брз) || *к'íрзова мórда* (Вдрц), *з сін'ім нóсом* (Мшс) || *сін'ій н'іс* (Кзл) || *н'іс посин'ів* (Дтн) || *сін'ій йак слівка* (Млш) || *сін':е йак слівка* (Осв) || *сплошний син'ák* (Чрк), *сін'к'і-сін'ками* (Клб). У гуцулів, очевидно, на основі схожості кольору обличчя п'яниці до гриба сиріожки

виникла фразема *синій йак голу'б'інка* (Ксм) “про п'яницю” [7, 136].

Семантичний ряд “Бути у стані сп'яніння, напитися” у гуцульських говірках представлені здебільшого компаративними фразеологізмами. Їхню негативну оцінку та високий ступінь експресивності, як визначає М. Олійник, породжує передусім денотативна модальність, оскільки поняття, яких кваліфікують ці фраземи, викликають негативні емоції. Семантична сполучуваність одиниць цього ряду досить обмежена: у їхньому однопозиційному суб'єктному оточенні виступають назви дерев, наприклад: *[п'йени́] йег дуп* (Двгп); *йег друк* (Врхн) [7, 134]. Образними конкретизаторами в цих фразеологізмах виступають назви, що асоціюються із втратою відчуттів. Звідси і додаткова сема в їхній семантичній структурі: “без пам'яті, до втрати відчуттів” (напитися), подібно як і у фраземах наступної моделі. Подібні варіанти фіксуємо і на Західному Поліссі: *пйáний в дóску* (Бхв, ВВл, Лбчв, Остр.), *скóро курá на мóрд'і порустé* ‘про п'яницю’ (Мрв).

Внутрішня форма фразеологічних одиниць *мáти муху ў голо'в'і* (Ксм); *в'ітер' в'ійе ў голо'в'і* (КрР) ‘бути п'яним’ відбивають уявлення про втрату тверезого мислення під час сп'яніння. У говірці н.п. Космача М. Олійник зафіксувала паронімічну пару *мáти муху ў голо'в'і* ‘п'яний’ – *мáти мухи ў голо'в'і* ‘розумний, розвинений’, а в деяких інших населених пунктах зафіксовано явище енантіосемії: цей фразеологізм також має значення ‘дурний, божевільний’ (Кс) [6, 136]. На Західному Поліссі фраземи *бути пуд мўхойу* [1, 107], *забíти козу́* мають значення ‘випити небагато’ [1, 98], а *купíти свин'у́* ‘багато випити’ [1, 121]; пор. *утопíти своїé хаз'áйство в живот'і* ‘пропити’ [1, 128]. Про нетверезу жінку говорять: *Гáл'а бéрега не бáчит'* (Брз, ВВл, Гбн, Смд), *напилáс'а до рўчки* (Ббр), *напилáс'а до срáчки* (РБрс) та ін. У гуцульській говірці на позначення п'яної жінки зафіксовано модель: *мáма забан'áчила* (Мкл) та *бóван головáтий* на позначення ‘п'яного чоловіка’ (Мкл).

Також побутує багато виразів, що позначають ставлення поліщуків до горілчаних напоїв і самих осіб, які полюбляють цей напій, наприклад: *здорóвйа зрушу, а вíпити мўшу* (Клб), *ни пйе з малóйй пусўди* (Клб), *ни пйе т'ік'і т'ел'егрáфний стовп, бо в ньóго чáшечки донíзу* (Мквч),

п'яниці'і нам ни друз'і, а то'вариш'і по' ро'бот'і (Бгл), *п'іє йак в ост'ан':ій раз* (Клб).

Образними конкретизаторами у фраземах із маскулінними ознаками, що мають наддіалектний характер, переважно виступають назви тварин: *п'яний йак бик* (Влх), *п'яне бідло* (Вгщ), *набр'авс'а йак жаба му'лу* (Грдн, Трг). Образний контретизатор *свиня* у фраземах цього семантичного ряду символізує бруд, нечисті, гріховні звички людей, як-от: *нап'евс'а йек св'єнка* (Врк) || *нап'івс'а йак свин'а* (Грн, Злч, Ткт || *йак свин'а в бол'от'і* (Млт) || *свин'а, шо вал'аїец'а в бол'от'і* (Клн) || *набр'авс'а йак свин'а* (Чрк) || *нат'агс'а би свин'а* (Брв). Поведінку свині складають її основні звички (рити землю, шкодити в городі, купатися в болоті, вперто кудись лізти), через це образ свині, кабана, поросяти дуже рідко отримував позитивні риси [8, 187]. Фразеологізми в основному аналітичні, мають високий ступінь експресивності з негативною оцінкою.

Провівши паралелі з гуцульською говіркою, спостерігаємо, що образними конкретизаторами у фразеологізмах, які мають наддіалектний характер, переважно виступає назва *сви'н'а*, – рідше *бик*, наприклад: [*п'ієни*] *йек сви'н'а* (Врхн); *п'ієний йак свин'а* (Мкл), *йак порос'є* 'брудний, п'яний' (Мкл), *йак порос'є* (Ксм); *йак без'рога* (Гр: Рсш); *п'ієний йек бик* (КрР) [7, 133]. Ці образи зумовлюють наявність додаткових сем у значенні 'вибруднитися або ліниво валятися'. Цим компаративним фраземам властивий високий ступінь експресивності та різко негативна оцінка, яка підсилюється за допомогою супровідного слова *на'питиси*: *нап'иватис'а йак без'рога* (Гр: Рсш) [7, 133].

Основний об'єкт порівняння п'яної людини – *очі*: *загр'али в г'очках огон'к'і, г'оч'і ст'ікл'ан'і* та ін. Деякі утворення, що завуальовують прямі назви *випивати*, *пиячити*, мотивовані дієсловом *заливати*, яке й поза фразеологічними межами реалізує значення 'пити спиртне': *в'оче с'в'іт'ац'а йак у суб'аки* (Грн), *в'оче йак в сулов'ейка* (Грн), *залів сл'іпи* (Бн) || *сл'іпак'і залів* (Клб) || *б'ч'і залів* (Остр) || *залів в'очи* (Бхв) || *залів б'ан'к'і* (Клб, Чрк) || *б'ак'і залів* (Брн) || *позалив'ав б'ан'ки* (Бр), *заліти в'очи* || *посоловіли г'очи* [1, 110], *заліла ду'шу й г'очей ни відно* (Лбш). У цих одиницях для нейтральної назви *очі* вжиті експресивні просторічні замітники (*сліпи* || *сліпаки*, *баньки*), які набувають негативної оцінки. Помутніння п'яних очей передано за допомогою порівнянь із очима *собаки* та

соловейка. Мовці уникають прямих найменувань *випити*, *пиячити*, *п'яний*, *горілка* й застосовують вторинні образні вислови, які б прикривали або пом'якшували таке „досить небезпечне суспільне явище”. Евфемістична вербалізація цих реалій зумовлена й почуттям сорому, що іноді відчуває схильна до пияцтва людина [5, 168–173].

Гуцульська фразеологія також представлена низкою одиниць: *'Гад'у би сти'у* (Дхт); *'гада би сти'у (і с по'на /ризи)* (КрР); *'в'іти'у би /мертвому з /уха* (Ксм); *'куп'іл' з /мертвого /в'іти'у би* (КрР); пор. лемк.: *випив би і мертвому з вуха* [7, 136]. Фразеологічну одиницю *'гада би сти'у* М. Олійник фіксує з факультативними компонентами *та і с по'на ризи* (КрР) [7, 136], які привносять додатковий семантичний компонент у значення: “людина, що переступить через усе, навіть святе” і підвищують експресивність виразу. Вода від купелі мертвого в цьому, та й у багатьох інших мовно-культурних обширах уважається не просто непридатною до пиття, а надзвичайно шкідливою: із нею пов'язано багато ритуалів, які здійснюються для позбавлення когось здоров'я. А тому не випадкове входження такого типу фразеологізмів у цю наддіалектну структурно-семантичну модель [7, 136].

У семантичному ряді “Хода п'яної особи” представлені евфемістичні сполуки з прозорою мотивацією, ґрунтовані на відчуттях людей, що перебувають у стані сп'яніння. Західнополіські фраземи мають жартівливо-іронічний характер. Ходу п'яного чоловіка порівнюють із особами похилого віку (*йде йак стар'а баба* (Грн)), із тваринами (*йак мал'є тил'атко* (Рсв), *вишив'аїє йак бек пусц'єв* (Млт) || *йде йак б'іц'о пу дур'оз'і* (Клн)), з різними предметами (*х'одит' би кл'учка* (Бр), *х'одит' йак хр'єстик* (Злч), *вип'исувати кр'єндел'і* || *х'одіти кр'єнтаком* [1, 101]), а жінку – з качкою (*йак качка плив'є* (Лпн), *йак качк'і заган'аїє* (Гдм) || *таб'ун кач'ок жен'є* (Зрч)). Невпевнена хода п'яного вербалізується евфемізмами *кринд'єл'і вишив'аїє*, *вишив'аїє йак бич'ок пусц'ав* (Клб).

Більшість гуцульських фразеологізмів – евфемістичні сполуки із прозорою мотивацією, ґрунтовано на відчуттях людей, що перебувають у стані сп'яніння. Вони позбавлені високого ступеня експресивності та різко негативної оцінки, як-от: [*мати*] *дерев'яні ноги* “бути п'яним”, *бе'резов'і ноги* (КрР); *дубов'і /ноги* (КСГГ: Врт) [7, 133]. Останню фразему М. Олійник фіксує також зі значенням: ‘мати міцні ноги’ як побажання малій дитині, ягнятї, теляті, коли вони роблять

перші кроки [7, 133]. Подібні фразеологічні одиниці фіксуємо і на Західному Поліссі, наприклад: *пошов з ногі на нозу* (Лбш), *ледве ноги волочит' за собойу* (Брн), *лед' ногами тирибирайе* (Брв), *ходит' йак дуб* (Ярс) та ін.

Вживання алкогольних напоїв викликає у деяких осіб втрату контролю над собою, надаючи їм сміливості, що призводить до не контрольованих дій, зокрема бійок. Ці вчинки представлені великою кількістю фразеологічних одиниць, які певним чином характеризують вчинки однієї особи, наприклад: *руки розпускайе* (ВВл) || *руспустив рук'і* (Хлп), *в рух п'шли кулак'і* (Хлп), *намилити чуба* (Мкв) || *намилити шийу* (Клб), *кбнути в гулку* (Злн), *гуршк'і на лоб'і пубити* (Лкч), *дати прикурити* (Клб) та ін. Самого ж розбишаку поліщуки називають *буїно пом'ешаний* (Лцк), *пйан кап'ітан* (Млт), *на подвиги т'agne* (Лбш), *бучу робит'* (Лкв), адже чоловіку в стані сп'яніння *море пу кул'іна* (Грн, Ткт, Хлп) || *море по кол'іно* (Жбк) || *пйаному море по кол'іна* (Клн, Крч, Снв), *чим пйан'иший, тим см'ілив'иший* (Влх).

У наведеному фраземах зі значенням 'похмілля' знаходимо значну кількість образних конкретизаторів зі сфери побутових понять. Усі ці фраземи мають винятково маскулітний характер, наприклад: *йак в суху землю* (Клб), *труби горат'* (Ббр, Дбрв, Жрч, Змш, Кзл, Крп, Мшс, Пвр, Слв, Снд, Снв, Тпл) || *труби гасети* (Врк), *дерев'яна голова* (СтЗг), *похмелитис'а хоче – на бч'і не бачит'* (РБрс), *мозгі палайут'* (Пст), *кішка пересохла* (Вдр), *д'атли довб'ут'* (Дбр), *рад'іатор к'іп'ет'* (Лбн) || *бушка горит'* (Пст), *в голов'і вава – в рот'і кака* [2, 50]; пор. жаргонізм *прийшов будун* (Гбн) || *будун в гост'і прийшов* (Бтн).

На Західному Поліссі осіб, які не вживають алкоголь, шанують та поважають. Таких чоловіків, які не вживають міцні напої, дуже мало, тому про них кажуть: *с'в'атій чулув'ік* (Яснв) || *би св'атій* (Бр), *лудіна з розумом* (Брв). *Золото* як досконалий метал, що не піддається псуванню, є символом найдорожчого, найдосконалішого [4, 253] і в цьому розумінні широко вживаними є фразеологізми, наприклад: *зулута лудіна* (Ввн, Вдрц, Гбн, Жрч, Млн, Пвр, Снв Яснв) || *зулута лудена* (Врк) || *зулутій чулув'ік* (Ббр, Брд, Дгш, Крп, Овд, Слв) || *золотей чоловік* (Звн, СтЗг), *чулув'ік йак золото* (Гдм) || *ни чулув'ік, а золото* (Пл) || *золото – ни чоловік* (ВВл, Злч, Остр, Ярс), *зулутій чулув'ік* (Бн) || *золотій чоловік* (Грдн, Лцк) || *золота лудіна* (Мрн). Ця досконалість стосується

внутрішнього світу чоловіка. Чоловіків, які взагалі не вживають алкогольних напоїв, прирівнюють до святих – *би св'атій*, той, хто визначився своїм життям у любові до Бога й ближніх [4, 531].

У фразеологічних одиницях *розумна лудіна* || *мудрий чоловік* || *розумна лудіна* (Жрч) чоловіка узагальнюють і називають людиною, хоча під цим узагальненням поліщуки вбачають маскулітні ознаки.

Часто вживані й інші варіанти західнополіських фразем, такі як: *в монахи записавс'а* (Дтн), *майе розум* (Дтн, Кзл), *ц'іні йому нимайе* (Крп), *Бог розуму дав* (Бтн), *за розум вз'авс'а* (Бр, Клк, Лпн) || *за розум вз'евс'а* (Снв) || *вз'авс'а за розум* (Брд, Бтн, Ввн, Дтн, Жрч, Зрч, Кзл, Млт, Овд, Снв, Хлп), *розумне спало* (Злч, Ярс), *розумна лудіна* (Жрч) || *мудрий чоловік* (Псн), *по-луц'к'ій чулув'ік* (Лбш), *р'ідк'існий екземпляр* (Лбчв). У більшості ж існує підозра: *бу слабей, бу зулотей чулув'ік* (Млт), *нима здоров'я* (Трг), *ни пйе, бу ни здурови, бу слабій* (Клб), *ни пйе, бу ни здужайе* (Яснв) || *ни пйе, бу вже дупівс'а* (Яснв), *б'іда заставила* (Пвр), *печ'інка своєї дайе* (Бтн). Чоловіків, які перестали вживати алкоголь із певних причин, охарактеризовано так: *в штунди п'шов* (Жрч), *п'идиштий чоловік* (Лш), *закод'ірована лудіна* (Влх), *зашиів горл'анку* (Острц), *таблетку зашиїли* (Псн) || *ампулу зашиїли* (Слв), *знайшов код* (Клч), *кода пуставили* (Кзл), *[ни пйе] бо вже заклало* (Ртн) та порівняємо *какашк'і чіриз марл'очку* (Плп), *малако і то пйе чіриз циділок* 'про того, хто не вживає спиртних напоїв' [1, 106]; пор. *ни в жбдним гбци* 'не випив' [1, 110].

Варто зазначити, що в гуцульській фразеології у семантичному ряді "Бути у стані сп'яніння, напиться" [6] представлено великий обсяг неоднорідного із погляду структури матеріалу, на відміну від антонімічного семантичного ряду "Тверезий". Зафіксовано тільки одну фразему цього ряду, що функціонує в гуцульському діалекті: *твезезий йек ц'вич'ок* (Змг).

Пияцтво в усі часи негативно впливало на суспільство й особливо на життя сім'ї. Проте й суспільство завжди намагалося протистояти цій негативній звичці. Якщо чоловік пропивав гроші, а жінка та інші члени родини були не в змозі цьому зарадити, то громада або священник могли контролювати сімейні витрати. Відомі факти, коли до селян, які пропивали своє господарство, громадський уряд прикріплював шанованого серед людей

чоловіка, без чиєї згоди марнотратник не міг нічого з обійстя ні продати, ні подарувати. Щоправда, до цього вдавалися в особливих випадках, які надовго закарбовувалися у громадській свідомості [3, 114].

Отож, завжди українському народові смакувала медовуха чи наливка, яку спочатку виготовляли (*слипо́го д'їда вўдети* (Врк)) і від якої *к'їт вўса нагострїв* 'чути запах алкоголю' (Дбр) та "*в голов'ї трóхи зашум'їло*". Випивши трішки горілки (*вже хил'нўв* (Лбчв)) та вмїло припросивши, шей приказавши *вїпїїм ду пáри, шоп ни снїлис' татáри* (Жрв), а вона (горілка) вже й *пушлá, їак брихн'á по силў* (Мкв). Відомо, що *с ким повидес'а, с тим і набирес'а* (Грд) та ще й так, що *ліка не ўїе́же* [1, 101]. А коли *зилéний зм'їй по хáти хóдит'* (Млн), тоді вже *до б'їлой гар'е́чки* (Крп) || *ду б'їлого кол'їна* (Брз, Пвр) не далеко, тому й *пре їак свин'á на рожóн* (Мшв), а там уже *де пїе́ц'а там і бїе́ц'а* (Клб). Безперечно, найбільшу кількість одиниць становлять фраземи, що стосуються чоловіків, які зловживають алкоголем.

Розглянувши досліджувані групи фразеологічних одиниць, спостерігаємо, що семантичний каркас складають стереотипні асоціації поліщуків і гуцулів щодо суспільної діяльності та характеристики образів обох статей. В основному фразеологізми стосуються суто чоловіка або суто жінки, однак виявлено стійки сполуки, які стосуються і чоловіка, і жінки. При порівнянні жінки з чоловіком або ж чоловіка з жінкою відбуваються не просто фемінізація чи маскулінізація особистостей, а й послідовна проекція на загальну іронічність сприйняття.

Список населених пунктів

Ббр – Бобрин Млинів Рвн
 Бгл – Боголюби Луцьк Влн
 Бн – Буяни Луцьк Влн
 Бр – Бір Зарічн Рвн
 Брв – Борове Заріч Рвн
 Брд – Броди Ратнів Влн
 Брз – Березичі Любешів Влн
 Брн – Брани Горохів Влн
 Бтн – Ботин Луцьк Влн
 Бхв – Бихів Любешів Влн
 ВВл – Володимир Волинський Влн
 Ввн – Вовничі Млинів Влн
 Вгщ – Воєгоща К-Кашир Влн
 Вдр – Видранка Старовиж Влн
 Вдрц – Видраниця Ратнів Влн
 Врк – Ворокомне К-Кашир Влн
 Влх – Вільхівка Горохів Влн
 Врк – Ворокомне К-Кашир Влн
 Гбн – Губин Горохів Влн
 Гдм – Годомичі Маневиц Влн
 Грд – Городище Ківерц Влн

Грн – Гірники Ратнів Влн
 Дбр – Добре К-КаширВлн
 Дбрв – Діброва Володимирец Рвн
 Дгш – Довгошиї Млинів Рвн
 Дтн – Датинь Ратнів Влн
 Жбк – Жабка Ківерц Влн
 Жрв – Журавичі Ківерц Влн
 Жрч – Жиричі Ратнів Влн
 Звн – Звиняче Горохів Влн
 Злн – Зелене Горохів Влн
 Злч – Золочівка Демидів Рвн
 Змш – Замчани Ратнів Влн
 Зрч – Заріччя Ковел Влн
 Квл – Ковель Влн
 Кзл – Козлиничі Ковел Влн
 Клб – Клубочин Ківерців Влн
 Клн – Калинівка Маневиц Влн
 Клч – Кульчин Турійськ Влн
 Крп – Карпилівка К-КаширВлн
 Крч – Кричильськ Сарнен Рвн
 Лбн – Лобна Любешів Влн
 Лбчв – Лобачівка Горохів Влн
 Лбш – Любешів Влн
 Лкв – Луків Турійськ Влн
 Лкч – Локачі Влн
 Лпн – Липне Ківерц Влн
 Лщ – Лище Ківерц Влн
 Лцк – Луцьк Влн
 Мкв – Миків Ківерц Влн
 Мквч – Маковичі Турійськ Влн
 Мкл– Микulichин Надвірн Ів.Франк
 Млн – Мельники Старовиж Влн
 Млт – Милятин Іваничів Влн
 Млш – Милуші Луцьк Влн
 Мрв – Муравище Ківерц Влн
 Мрн – Мар'янівка Горохів Влн
 Мшв – Машів Любомл Влн
 НРд – Нова Руда Маневиц Влн
 Овд – Овадно В-Волин Влн
 Осв – Осова Костопіл Рвн
 Остр – Острівок В-Волин Влн
 Острц – Острівці Володимирец Рвн
 Пл – Полиці К-Кашир Влн
 Плп – Полапи Любомл Влн
 Пвр – Поворськ Ковел Влн
 Псн – Посників Млинів Рвн
 Пст – Постійне Костопіл Рвн
 РБрс – Р.-Берестечко Демидів Рвн
 Рсв – Русів В-Волин Влн
 Ртн – Ратно Влн
 Слв – Словатичі Ківерц Влн
 Смд – Смідин Старовиж Влн
 Снв – Синове Старовиж Влн
 СтЗг – Старий Загорів Локач Влн
 Ткт – Тойкут Ковел Влн
 Тпл – Топільне Рожищ Влн
 Трг – Торговиця Млинів Рвн
 Хлп – Холопичі Локач Влн
 Чрк – Чаруків Луцьк Влн
 Ярс – Ярославичі Млинів Рвн
 Яснв – Ясенівка Рожищен Влн

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав / Г. Л. Аркушин – Люблін ; Луцьк, 2003. – 178 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Л. Аркушин – Луцьк ; Люблін : „Волин. обл. друк.”, 2005. – 197, [3] с.

3. Боряк О. О. Україна: етнокультурна мозаїка / О. О. Боряк. – К.: Либідь, 2006. – 328 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Жайворонок В. В. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Мілева І. В. Евфемістичні й дисфемістичні фразеологічні одиниці сфери пороків і вчинків людини (на матеріалі східнословобожанських і східностепових говірок) / І. В. Міляєва // Вісн. Запорізь. нац. ун-ту: Філол. науки. – 2006. – № 2. – 168–173.
6. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. Я. Олійник. – Л., 2002. – 20 с.
7. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. Я. Олійник. – Л., 2002. – 206 с.
8. Словник символів культури України / [за заг. ред. В. П. Коцура та ін.]. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.

Phrasemes of Guzul and West Polessian dialects which concern the group “To use alcohol” have been analysed. The comparative analysis of phrasemes under investigation has been made.

Key words: *phrase, phraseological unit, parallels, Guzul dialect.*

Проаналізовано фраземи гуцульських і західнополюських говорів, котрі відносимо до групи “употребуєть алкоголь”, зроблено порівняльний аналіз досліджуваних фразем.

Ключевые слова: *фразама, фразеологічна одиниця, параллелі, гуцульський говор.*

УДК 811.161.2'282.2
ББК 81.2.Укр-67

Марина Волошинова

ГУЦУЛЬСЬКО-СЛОБОЖАНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ (на прикладі назв їжі, посуду й кухонного начиння)

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз спільних і відмінних рис говірок старшої формації (гуцульських) та новостворених (східнословобожанських) на різних мовних рівнях на матеріалі назв їжі, посуду й кухонного начиння.

Ключові слова: *номен, лексема, паралелі, говірка, семантика, формальна структура.*

Предметна лексика завжди привертала увагу вчених, оскільки є тією частиною словника, що відображає щоденні реалії життя й побуту будь-якого народу та обслуговує життєво важливу сферу фізичного існування людей. Дослідженню предметної лексики присвятили свої праці такі українські науковці, як З. Ганудель [4], Е. Гоца [7],

Н. Загнітко [8], Л. Ур [16], А. Зеленько [9], Т. Ястремська [18], Г. Мартинова [12], З. Бичко [2], Я. Вакалюк [3], Панцьо [14] та ін.

Міждіалектна взаємодія також була предметом багатьох діалектологічних студій. Так, на матеріалі південно-західного та поліського наріччя І. Гороф'янюк [5] виявила лексичні паралелі в дендролексиці, Г. Краєвська [10] – у лексиці традиційних народних ремесел; В. Леснова [11] дослідила міждіалектні словобожансько-поліські паралелі, порівнюючи номени на позначення рис людини; взаємодію лексичних одиниць у межах одного наріччя на прикладі гуцульсько-наддністрянських говірок розглядала Л. Осташ [13]; Г. Гримашевич [6] розглянула взаємодію словобожанських і середньополіських говірок на матеріалі лексики взуття; А. Скорофатова [15] зіставила з іншими говірками фітономени Східної Слобожанщини тощо.

Мета цієї розвідки – здійснити зіставний аналіз лексики на позначення їжі, посуду й кухонного начиння старожитніх гуцульських і новостворених східнословобожанських говірок. Завдання статті полягає у виявленні спільних та відмінних рис в окреслених агентивах.

Актуальність статті зумовлено тим, що системного вивчення лексичних паралелей гуцульських та східнословобожанських говірок на прикладі предметної лексики ще здійснено не було.

Матеріалом для дослідження стали власні польові записи, здійснені протягом 2009 – 2011 рр. у 52 східнословобожанських говірках, а також фіксації діалектних словників гуцульських говірок (див. список використаних джерел).

Проаналізований лексичний матеріал групуємо відповідно до семантики та наявності (відсутності) відмінностей у формальній структурі лексем.

У першу групу об'єднано паралелі, які відрізняються і формальним оформленням репрезентантів, і семантичною структурою:

• *дїїница; дїїниц'ї; дїїниц'ї* ‘дерев'яна низька широка коновка з вухом доїти вівці’, ‘посуда для доїння худоби’, ‘спеціальний дерев'яний посуд для доїння’ [СГСБ, 273; Негрич, 63; МСГГ, 48] – *дїїниц'я* (Берез, Білвод, Білкур, Бонд, Бут, Вес, Висч, Дмит, Донц, Кол, Кон, Кр, Куз, Мак, Марк, Мик, Міл, Новай, Новб, Новл, Новоах, Пав, Пет, Підгор, Плуг, Прос, Сват, Сем, Смол, Солід, Ст, Стріл, Тар, Тр, Чмир, Шпот), *дїїниц'я* (Мороз), *доїниц'я* ‘невелике відро з дужкою, у яке доять корову’ (Біллуц). Як бачимо, у

гуцульських говірок переважають номени у формі множини, східнослобожанські спільнокореневі маніфестанти мають акцентуаційні та фонетичні варіанти;

- *зр'інка* 'скибка, окраєць, шматок (про хліб)', 'кусень хліба' [ГГ, 49; СГСБ, 267] – *зр'енка* (Білвод, Білкур, Біллуц, Бонд, Висч, Дмит, Донц, Кол, Куз, Лим, Новл, Новоах, Підгор, По, Тр, Шпот), *зр'енки* (Вар, Кр, Куз, Лим, Плуг, Поб, Ст) *зренка* (Калм, КарвСол, Кол, Міл, Новай, Ос, Півн, Підгор, Тар), *зренок* (Марк), *зренок* (Підгор), *зр'інка* (Білвод, Білкур, Біллуц, Бут, Кон, Кр, МалХ, Мик, Мороз, Павл, Пет, Піщ, Сват, СтЛуг, Стріл, Тр, Чмир) 'смажена скибка хліба'. Зафіксовані в східнослобожанському ареалі номени є спільнокореневими лексемами з різним фонетичним оформленням. Так, в опозиції на прикладі репрезентанта *зр'енка* спостерігаємо наслідки рефлексії давнього *h* через */e/*, яка, на думку Б. Шарпила, є характерною ознакою більшості слобожанських і полтавських говірок [18, 13]. Крім того, лексеми демонструють варіативність у граматичних числових формах.

- *кл'уцки* 'вид галушок з тіста, з домішкою вареної картоплі' [ГГ, 96] – *клецки* (Мик), *кл'оцки* (Дмит, Донц, Кр, Новай), *кл'оци^еки* (Білкур, Півн, Підгор, Сват, Тр) 'різаний або рваний шматочок прісного тіста, зварений у воді чи на молоці'. Виявлені паралельні назви відрізняються фонетичним оформленням;

- *кулеша* 'куліш'; 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді' [СГСБ, 296; ГГ, 106] – *кул'іш* 'густий суп, зазвичай із пшона, заправлений салом або м'ясом' (Берез, Білвод, Білкур, Біллуц, Бут, Висч, Дмит, Куз, Лим, Мак, МалХ, Мик, Міл, Новай, Новб, Ос, Павл, Пав, Пет, Підгор, Піщ, Плуг, По, Прос, Сват, Сем, Смол, СтЛуг, Ст, Стріл, Тар, Тр, Чмир, Шпот), *кул'еш* (Новл, Тар), *кулеш* (Прос) 'густий суп, зазвичай із пшона, заправлений салом або м'ясом'. Маніфестанти гуцульських і східнослобожанських говірок мають відмінності в роді;

- *макітра*'а 'велика глиняна миска розтирати мак', *макітра/макітри* 'глиняна посудина з широким отвором' [СГСБ, 302; ГГ, 118] – *макітра* 'посудина, у якій збивають масло' (Берез, Білвод, Білкур, Бонд, Донц, Кол, Кон, Новай, Ос, Пав, Півн, Піщ, Поб, Сват, Солід, Ст, Тар, Тр, Червпоп, Шпот). У гуцульських говітках виявлено характерну

фонетичну рису – збереження давньої м'якості [р'] у середині слова [1, 222].

Найбільшою є друга група, що містить семантично близькі лексеми, які мають при цьому відмінності у фонетичному або граматичному оформленні:

- *будже^нина* 'копчене м'ясо' [ГГ, 30] – *буже^нина* (Білвод, Кол, Підгор), *бужен'іна* (Донц, Міл, Новай, Поб) 'копчене м'ясо, попередньо просолене й приправлене прянощами'. Спільнокореневі номени досліджуваних континуумів мають різне фонетичне оформлення. Африката [дж] у лексемі *будже^нина*, властива гуцульським говіткам, якій у східнослобожанському варіанті відповідає фрикативний [ж], є однією з характерних фонетичних рис південно-західних діалектів [1, 73];

- *бочка* 'бочка' [СГСБ, 253] – *боч'ка*, *боч'ки* 'посудина для заквашування капусти (огірків, гарбузів, яблук)' (Білвод, Біллуц, Куз, Марк, Мик, Мороз, Новай, Новл, Новоах, Ос, Підгор, Піщ, По, Сем, Солід, СтЛуг, Червпоп). На відміну від гуцульських говірок, у східнослобожанських репрезентантах зафіксовано традиційно м'яку вимову [ч'];

- *затирка* 'страва із пшеничної муки, звареної на воді' [Негрич, 77] – *зат'ірка* (49 говірок із 52 обстежених), *зат'ірка* (Білвод, Білкур, Новай, Сват), 'страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою'. Зіставлювані лексеми демонструють різницю у фонетичному оформленні кореневих морфем і наявність акцентуаційних варіантів;

- *гле^к'уї* 'глевкий, недопечений (про хліб)' [МСГГ, 35] – *гле^к'уї* (Білвод, Білкур, Біллуц, Бонд, Бут, Вар, Вес, КарвСол, Кол, Кр, Куз, Лим, Мак, Малх, Міл, Мороз, Новай, Новб, Ос, Павл, Пав, Підгор, Піщ, Плуг, Прос, Сват, Смол, Ст, Стріл, Тар, Тр, Червпоп, Чмир, Шпот) 'недопечений хліб'. Спільнокореневі номени мають відмінності у фонетичному оформленні;

- *чеп'е* 'глиняний посуд' [ГГ, 211] – *чеп'е* (Сват), *чеп'ки* (Ос) 'горщик, глечик, макітра'. Маніфестант *чеп'е* демонструє характерну рису гуцульських говірок – перехід [а] в [е] в позиції після м'якого приголосного [1, 218]. Східнослобожанський номен *чеп'ки* має інший словотворчий формант. Лексеми також відрізняються акцентуаційним оформленням.

Окремо проаналізуємо відмінності у вираженні граматичної категорії числа.

Лексему *вар'ениць*'і зафіксовано в гуцульських говірках у множині, на відміну від східнословобожанських говірок, де множинні форми цієї лексеми функціонують значно рідше. Номен *голу'ць*'і навпаки у формі множини вживають на території Східної Слобожанщини в переважній більшості обстежених говірок, гуцульські приклади демонструють форму однини.

- *вар'ениць*'і 'квадратний шматок, вирізаний із розкачаного тіста, без начинки, який, як і вареник, кидають в окріп; варениця' [Негрнич, 32] – *вар'а'ниць'а* (Білвод, Білкур, Біллуц, Бонд, Бут, Вис, Донц, Калм, КарвСол, Кон, Куз, МалХ, Марк, Мик, Мороз, Новай, Новб, Павл, Пет, Підгор, Плуг, Прос, Сват, Сем, Смол, Ст, Тр, Шпот), *вар'а'ниць*'і (Дмит, Донц, Коляд, Кр, Пав, Півн, Солід, Чмир, Шпот) 'розкачаний як коржик шматочок тіста, який варять без начинки';

- *'голубиць* 'голубець', *'голубець* 'страва' [Негрнич, 52; ГГ, 47] – *голу'ць*'і (у 48 говірках з 52 обстежених); *голу'бець*' (Білкур, Дмит, Кон, Марк, Новб, Ос, Піщ, Плуг, Ст) 'страва з начинкою, загорнута в капустяне листя' – зафіксовані репрезентанти різняться місцем наголосу у слові: кореневому наголошуванню в гуцульських говірках відповідає суфіксальне в східнословобожанських.

Наступну групу становлять маніфестанти, що не мають відмінностей у формальному оформленні, але вживають їх на позначення різних реалій:

- *квас* 'напій з вівсяного хліба або мочених яблук' [ГГ, 92] – *квас* 'напій із хліба, переважно житнього' (51 говірка з 52 обстежених);

- *'бабка* 'вид здобного печива', 'запіканка' [ГГ, 19; Негрнич, 21] – *'бабка* 'страва з підсмажених яєць' (Мак, Прос);

- *'форма* 'жерстяна форма для вирізання печива з тіста' [Негрнич, 176] – *'форма* 'неглибока металева посудина з листового заліза (іноді з зубчиками) для випікання кексів, хліба, пасок' (Берез, Білвод, Білкур, Біллуц, Бонд, Дмит, Кол, Кон, Куз, Марк, Новай, Новб, Підгор, Піщ, Поб, Прос, Сват, Смол, Солід, Червпоп, Чмир);

- *шум* 'піна на свіжому молоці' [ГГ, 221] – *шум* 'накип на відварі' (Білвод, Донц, Марк, Міл, Новл, Пет, Підгор, Піщ, Плуг, Шпот);

- *'йушка* 'суп на м'ясному бульйоні' [ГГ, 223] – *'йушка* 'суп з риби з приправами' (Калм, Кол, Кон, Кр, Лим, Новб, Павл, Пет, Підгор, Піщ, Стріл).

Незначну групу утворюють паралелі, у яких репрезентанти при спільній семантиці не мають відмінностей у формальній структурі:

- *з'р'інка* – *з'р'інка* 'смажена скибка хліба' [МСГГ, 40] (Білвод, Білкур, Біллуц, Бут, Кон, Кр, МалХ, Мик, Мороз, Павл, Пет, Піщ, Сват, СтЛуг, Стріл, Тр, Чмир);

- *глев'т'ак* – *глев'т'ак* 'глевкий недопечений хліб' [ГГ, 46] (Дмит, Кон, Куз, Новб);

- *зап'равка* – *зап'равка* 'засмажка, те, що додають до страви' [ГГ, 78] (Білкур, Бут, Кр, Сват, Тр);

- *на'тел'н'а* – *на'тел'н'а* 'сковорода' [СБГ, 391; ГГ, 145; Негрнич, 130] (Білкур, Кон, Мак, Піщ, СтЛуг);

- *йі'да* 'їжа' [ГГ, 87; Негрнич, 85; МСГГ, 73] – *йі'да* 'їжа, те, що вживають для харчування' (Білвод, Білкур, Біллуц, Бонд, Дмит, Донц, Калм, КарвСол, Кол, Кр, Мак, МалХ, Марк, Мик, Новай, Новб, Новл, Півн, По, Смол, Тар, Шпот);

- до цієї групи відносимо й номен на позначення м'ясної страви: *бо'жок* 'сальцесон' [СГСБ, 252] – *бо'жок* 'проварений свинячий шлунок' (Берез, Білвод, Біллуц, Бонд, Вес, Висч, КарвСол, Коляд, Куз, МалХ, Марк, Мороз, Новай, Новб, Павл, Півн, Підгор, Плуг, По, Прос, Сват, Стріл, Тр);

Отже, проаналізований матеріал різних діалектних континуумів свідчить про значну кількість семантично близьких репрезентантів і таких, що мають однакову семантику. Разом з тим, виявлено відмінності у формальній структурі лексем: вираженні граматичної категорії числа, фонетичному оформленні та в наголошуванні лексем.

Список назв обстежених населених пунктів та їхніх скорочень

(усі села знаходяться в Луганській області)

Берез – с Березівка, Новопокровський р-н; Білвод – смт Біловодськ; Білкур – смт Білокуракине; Біллуц – смт Білолуцьк; Бонд – Бондарівка, Марківський р-н; Бут – Бутове, Старобільський р-н; Вар – с. Варварівка, Кременського р-н; Вес – Веселе, Марківський р-н; Висч – Височинівка, Марківський р-н; Дмит – Дмитрівна, Новоайдарський р-н; Донц – Донцівка, Новопокровський р-н; Калм – Калмиківка, Міловський р-н; КарвСол – Караван-Солодкий, Марківський р-н; Кол – Коломийчиха, Сватівський р-н; Коляд – Колядівка, Новоайдарський р-н; Кон – Кононівка, Біловодський р-н; Кр – м. Кременна; Куз – Куземівка, Сватівський р-н; Лим – Лиман, Старобільський р-н; Мак – Маківка, Кременський р-н; МалХ – Малохатка, Старобільський р-н; Марк – смт Марківка; Мик – Миколаївка, Станично-Луганський р-н; Міл – Мілуватка, Сватівський р-н; Мороз – Морозівка, Міловський р-н; Новай – смт Новоайдар; Новб – Новобіла, Новопокровський р-н; Новл

– Новолимарівка, Біловодський р-н; Новоах – Новоахтирська, Новоайдарський р-н; Ос – Осинове-1, Новопсковський р-н; Павл – Павленкове, Новопсковський р-н; Пав – Павлівка, Білокуракинський р-н; Пет – Петрівка, Сватівський р-н; Півн – Півнівка, Міловський р-н; Підгор – Підгорівка, Старобільський р-н; Піщ – Піщане, Старобільський р-н; Пług – Пługатар, Біловодський р-н; Поб – Победа, Новоайдарський р-н; По – Попівка, Білокуракинський р-н; Прос – Просяне, Марківський р-н; Сват – м. Сватове; Сем – Семикозівка, Біловодський р-н; Смол – Смолянинове, Новоайдарський р-н; Солід – Солідарне, Білокуракинський р-н; СтЛуг – Станично-Луганське; Ст – м. Старобільськ; Стрл – Стрільцівка, Міловський р-н; Тар – Тарасівка, Троїцький р-н; Тр – Троїцьк; Червпоп – с. Червонопопівка, Кременського р-н; Чмир – Чмирівка, Старобільський р-н; Шпот – Шпотине, Старобільський р-н.

Використані джерела та їх умовні скорочення

1. ГС – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.
2. МСГГ – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас – Ужгород, 2005. – 266 с.
3. Негрич – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
4. СГСБ – Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Словник говірки села Бродина Олексі Горбача / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 2000. – 247 – 354.

Література

1. Бевзенко П Українська діалектологія : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів. / П. Бевзенко – К. : Вища шк., 1980. – 222.
2. Бичко З. Аналіз назв посуду і кухонного начиння в говірках Наддністрянщини / З. Бичко // Наук. зап. – Вип. 30. – Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – 21 – 28.
3. Вакалюк Я. Ю. Назви посуду і кухонного начиння в говірках Прикарпаття / Я. Ю. Вакалюк // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV респ. діалектол. нарада : тези доп. і повідмол. / відп. ред. М. Никончук. – Житомир, 1983. – 181.
4. Ганудель З. Т. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии (названия пищи, посуды и утвари) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / З. Т. Ганудель. – Киев, 1980. – 21
5. Гороф'янюк І. Із спостереження над подільсько-поліськими паралелями в дендролексичі / І. Гороф'янюк // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – 2010. – № 22 (II). – 56 – 64.
6. Гримашевич Г. І. Середньополісько-слобожанські лексико-семантичні паралелі (на матеріали назв взуття) / Г. І. Гримашевич // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – № 3. – 92 – 99.
7. Гоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Е. Д. Гоца. – Ужгород, 2001. – 21 с.
8. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01

„Українська мова” / Н. Г. Загнітко. – Донецьк, 2011. – 19 с.

9. Зеленько А. Лексика перехідних південночернігівських і суміжних говорів : дис. ... канд. філол. наук : 10.661 / Зеленько Анатолій Степанович. – Запоріжжя, 1967. – 240 с.
10. Краєвська Г. Подільсько-поліські паралелі в лексичі народних ремесел / Г. Краєвська // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – 2010. – № 22 (II). – 136 – 141.
11. Леснова В. В. Діалектна оцінна лексика : слобожансько-поліські паралелі / В. В. Леснова // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – 2010. – № 22 (II). – 178 – 185.
12. Мартинова Г. Структурно-семантичний аналіз назв посуду у говірках Правобережної Черкащини / Г. Мартинова // Актуальні проблеми металінгвістики. – К. ; Черкаси : Брама, 1999. – 207 – 210.
13. Осташ Л. Гуцульсько-наддністрянські лексичні паралелі / Л. Осташ // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту. Філологія. – 2010. – Вип. XXV – XXVI. – 33 – 37.
14. Панцьо Є. Похідні номен групи „посуд і кухонне начиння” у лемківському говорі / Є. Панцьо // Українська філологія: школи, постаті, проблеми : зб. наук. пр. Міжнар. конф., присвяч. 150-річчю від дня заснування каф. укр. словесності у Львів. ун-ті. – Л. : Світ, 1999. – Ч. 2. – 48 – 51.
15. Скорофатова А. О. Лексичні паралелі східнослобожанських фітономенів в інших говірках української мови / А. О. Скорофатова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2008. – № 2. – 17 – 26.
16. Ур Л. Л. Назви їжі й кухонного начиння в південних ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.09 „Фінно-угорські та самодійські мови” / Л. Л. Ур. – Ужгород, 2004. – 20 с.
17. Шарпило Б. А. Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров восточной Слобожанщины (Старобельщины) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / Б. А. Шарпило. – Киев, 1960. – 24
18. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Т. Ястремська. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 424 с.

The article deals with the structural and semantic analysis of the common and distinguishing features of the dialects of the older formation (Guzul) and the newly-formed ones (East-Sloboda) at different linguistic levels based on the material of the names of food, dishware and kitchen utensils.

Key words: *nomen, lexeme, parallels, dialect, semantics, formal structure.*

В статті здійснено структурно семантичний аналіз обцих и отличных черт говора старшей формации (гуцульських) и вновь созданных (восточнослобожанских) на разных языковых уровнях на материале названий еды, посуды и кухонной принадлежности.

Ключевые слова: *номен, лексема, параллели, говор, семантика, формальная структура.*

ЗАПОЗИЧЕННЯ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті розглянуто запозичені з німецької мови лексеми, що ввійшли до складу гуцульських говірок, подано їх класифікацію за тематичними групами, з'ясовано зміни, що відбулися в словах на фонетичному, граматичному та семантичному рівнях.

Ключові слова: гуцульські говірки, німецькі запозичення, лексема, літературна мова.

Усебічне вивчення національної мови неможливе без дослідження її територіальних діалектів. Гуцульські говірки, поширені в східній частині Закарпаття, західній частині Чернівецької області, південно-західних районах Івано-Франківської області [12, 116], представляють яскравий діалектно-мовний матеріал, для якого характерна насамперед архаїка у фонетичній та граматичній системах. Історичні умови розвитку краю сприяли тому, що в гуцульських говірках є чимало запозичень із польської, румунської, угорської, німецької мов. Відомо, що з 1775 р. територію Гуцульщини було приєднано до Австрії, тому інтенсивно розвивалися політичні й торговельні зв'язки з німецькими землями, що, безумовно, сприяло поширенню німецької лексики на цій землі [2, 15].

Вагомий внесок у вивчення гуцульських говірок зробили І. Вагилевич, Б. Кобилянський, Я. Янів, Й. Дзензелівський, А. Залеський, Б. Близнюк, Я. Закревська, К. Герман, Т. Ястремська. Разом із тим, незважаючи на значну кількість праць, присвячених гуцульському говору, поки що рано говорити про всебічне науково-лінгвістичне висвітлення його особливостей. Зокрема, сьогодні відсутнє ґрунтовне дослідження лексики гуцульського говору щодо її походження, не з'ясовано питому вагу засвоєних цим говором іншомовних запозичень у синхронії та діахронії. Цим і зумовлено актуальність нашої роботи.

Мета статті – проаналізувати німецькі запозичення, що ввійшли до складу гуцульських говірок.

Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: методом суцільної вибірки виписати із сучасних діалектних словників лексеми, запозичені з німецької мови; класифікувати їх за тематичними групами; з'ясувати зміни, що відбулися в аналізованих

словах на фонетичному, граматичному та семантичному рівнях; визначити ареал поширення в українській мові запозичень з німецької.

Дослідження виконано на матеріалі діалектних словників [4; 8], а також праці „Лексикон львівський поважно і на жарг” [13]. У проаналізованих джерелах зафіксовано 168 лексем німецького походження: дієслова та прислівники різної семантики – 40 одиниць (25%); назви будівель, меблів, предметів побуту – 85 одиниць (52%), будівельна лексика – 10 одиниць (6%), слова військової тематики – 9 одиниць (5%), слова на позначення одягу – 8 одиниць (4%), назви професій – 6 одиниць (3%), реміснична лексика – 6 одиниць (3%), торговельна – 2 одиниці (1%), слова на позначення їжі – 2 одиниці (1%).

Серед німецьких запозичень у гуцульських говірках, зафіксованих проаналізованими джерелами, розрізняємо:

1. Лексеми, що їх не фіксує словник української мови (110 одиниць): *креперувати* [4, 104], *капервас* [4, 90], *штїмунг* [13, 642], *штудерувати* [8, 229], *штуба* [13, 643], *штребер* [13, 643], *штрамак* [4, 221] та ін.

2. Лексеми, які словник української мови фіксує з позначкою *діал.* (25 одиниць): *штрикати* [4, 221; 11, 11, 538], *штих* [4, 220; 11, 11, 538], *шпетно* [4, 219; 11, 11, 518], *шватер* [4, 214; 11, 11, 426], *лакїтка* [4, 109; 11, 4, 439], *манта* [4, 120; 11, 4, 623] та ін.

3. Лексеми, подані в словнику української мови без позначки *діал.* (33 одиниці): *штиль* [4, 220; 11, 11, 538], *шток* [8, 229; 11, 11, 541], *ташка* [4, 182; 11, 10, 45], *люфт* [4, 117; 11, 4, 575], *гемблювати* [4, 44; 11, 2, 48] та ін.

Отже, як свідчить фактичний матеріал, до складу літературної мови ввійшло тільки 33 одиниці із 168 (20%). Це слова різних тематичних груп.

Переважає більшість із зафіксованих слів (135 із 168, або 80%) належать до діалектної лексики, причому із них лише 25 одиниць зафіксовано словником української мови. Аналіз діалектних лексикографічних джерел дозволяє стверджувати, що ці слова поширені не лише в гуцульських говірках. Так, виявлено **гуцульсько-буковинські** паралелі: *мельдувати* – ‘1. Доповідати. 2. Повідомляти’ [4, 122; 10, 285], *фірманити* – ‘1. Працювати візником’ [8, 207; 10, 592], *футро* – ‘підкладка’ [4, 199; 10, 608], *штрикати* – ‘1. Стрибати. 2. Бігти’ [8, 229; 10,

676]; **гуцульсько-бойківські:** *штрика* – ‘залізнична колія’ [4, 221; 7, 391]; **гуцульсько-західнополіські:** *штих* – ‘1. Шар землі в глибину, який можна захопити лопатою. 2. Ковток. 3. Зовнішня балка під дахом хати’ [1, 276; 4, 220]; **гуцульсько-буковинсько-бойківські:** *замелдувати* – ‘1. Повідомити, 2. Зголосити, заявити’ [7, 276; 8, 62; 10, 136], *маглювати* – ‘1. Качати білизну. 2. Прати на маглівниці (маглівниця – рубель, пральна дошка)’ [7, 425; 8, 97; 10, 272], *фірман* – ‘заст. візник’ [7, 331; 8, 207; 10, 591]; **гуцульсько-буковинсько-закарпатські:** *трафити* – ‘1. Попадати, влучати. 2. Потрапляти’ [8, 195; 9, 353; 10, 550], **гуцульсько-буковинсько-надністрянські:** *лакитки* – ‘ласощі’ [4, 109; 10, 251; 14, 159], *шутер* – ‘щебінь’ [8, 230; 10, 680; 14, 284]; **гуцульсько-західнополісько-бойківсько-буковинські:** *трис* – ‘1. Висівки. 2. Відходи під час розмелювання пшениці для годівлі худоби’ [1, 121; 4, 54; 7, 193; 10, 86]; **гуцульсько-буковинсько-бойківсько-надністрянські:** *гальба* – ‘кухоль’ [4, 43; 7, 159; 10, 67; 14, 89], *гвер* – ‘гвинтівка’ [4, 52; 7, 164, 10, 81; 14, 101]; **гуцульсько-буковинсько-закарпатсько-надністрянські:** *фамілія* – ‘1. Близькі родичі, родина сім’я. 2. Рідня’ [4, 195; 9, 397; 10, 579; 14, 261]; **гуцульсько-західнополісько-бойківсько-буковинсько-надністрянські:** *шватер* – ‘1. Шурина, брат дружини. 2. Сестрин чоловік’ [1, 260; 4, 214; 7, 380; 10, 659; 14, 278]; **гуцульсько-західнополісько-бойківсько-закарпатсько-надністрянські:** *файний* – ‘добрий, гарний’ [1, 220; 7, 327; 8, 205; 9, 397; 14, 261].

Для окремих слів у різних говірках виявлено фонетичні та словотвірні варіанти при збереженні семантики: *гратулювати* (гуц.) [13, 179] – *гратилювати, гратолювати* (буков.) – ‘вітати, поздоровляти’ [10, 86], *замелдувати* (гуц.) [8, 62] – *замельдуватися* (бойків.) – ‘заголосити’ [7, 276], *фамілія* (гуц.) [4, 195] – *фамелія* (бойків.) [7, 327], *фамелія* (закарп.) [9, 397] – ‘родичі, сім’я, родина’.

Спостережено також випадки відмінності семантики однозвучних лексем у різних говірках: *манта* – гуц. ‘1. Весільний одяг молодого із сірого домотканого сукна. 2. Верхній чоловічий одяг’ [4, 120], буков. ‘1. Бурка, довга і широка верхня одежина. 2. Пальто. 3. Шинель’ [10, 277], бойків. ‘1. Обман. 2. Обманець (про людину). 3. Стан, у якому буває людина, коли блукає у лісі’ [7, 429]; *футро* – гуц. ‘1. Підкладка. 2. Хутро’ [4, 199], бойків. ‘1. Шуба. 2. Кожух’ [7, 335];

шпетно – гуц. ‘небезпечно’ [4, 219], бойків. ‘присл. до шпетний – непристойний’ [7, 387], буков. ‘присл. до шпетний – 1. знев. погано, бридко; 2. вузько, коротко; 3. точно, пунктуально; 4. бідно, убого’ [10, 669].

До окремої групи відносимо слова, спільні за походженням, які мають однаковий корінь, але різняться фонетичним оформленням чи морфемною будовою й при цьому не є семантично тотожними: *футро* (гуц.) – ‘1. Підкладка. 2. Хутро’ [4, 199] – *футрина* (зах.-поліськ.) – ‘хутро зайця’ [1, 222]; *манта* (гуц.) – ‘1. Весільний одяг молодого із сірого домотканого сукна. 2. Верхній чоловічий одяг’ [4, 120] – *мантель* (зах.-поліськ.) – ‘старий одяг’ [1, 304]; *шруба* (гуц.) – ‘шуруп’ [4, 220] – *шріба, шриба* (бойків.) – ‘гайка’ [7, 388].

Зазначимо, що з огляду на відсутність фіксації тієї чи тієї лексеми в словнику української мови не можна беззастережно кваліфікувати її як вузько діалектну, притаманну лише одному якомусь ареалу, так, лексема *штрамак* (*штрамака*), властива гуцульським говіркам у значенні ‘охайна людина, чепурун’ [4, 221], *штрамака* ‘відважний, рішучий, надійний чоловік’ [13, 643], відома також у надністрянських говірках ‘чепурун’ [14, 283]; закарпатських ‘діездатний, здоровий, бадьорий, активний чоловік’ [9, 425], покутсько-гуцульських ‘дуже акуратний хлопець, франт’ [5, 127], буковинських ‘охайний, акуратний хлопець чи чоловік’ [10, 675]; лексема *шпацірувати* (*шпацерувати, спацерувати, спацірувати*), властива гуцульським говіркам у значеннях ‘1. Прогулюватися. 2. Нічого не робити’ [4, 219; 13, 535], відома також у західнополіських говірках *шпаціровати* ‘нічого не робити, ходити без будь-якої мети’ [1, 387].

Із 58 лексем, зафіксованих словником української мови:

а) 20 одиниць (34%) становлять запозичення, які мають таке саме значення, що й у гуцульських говірках: *шпиль* ‘вершина гори’ [8, 228; 11, 11, 521]; *фірманити* ‘правити кінцями’ [8, 207; 11, 10, 601]; *файний* ‘гарний, добрий’ [8, 205; 11, 10, 551]; *трафити* ‘влучати, поціляти, потрапляти’ [4, 187; 11, 10, 239]; *мельдовати* ‘повідомляти, доповідати’ [4, 122; 11, 4, 670]; *фамілія* ‘родина, рідня; прізвище’ [4, 195; 11, 10, 557];

б) 5 одиниць (8%) – запозичення, в яких у гуцульських говірках зафіксовано звуження семантики: гуц. *абшит* ‘звільнення (із війська)’ [13, 47] – літ. *абшит* ‘відставка;

звільнення зі служби' [11, 1, 7]; гуц. *абсорбувати* 'поглинати' [13, 47] – *абсорбувати* 'вбирати, всмоктувати; поглинати' [11, 1, 6]; гуц. *манкірувати* 'уникати праці; симулювати' [8, 98] – літ. *манкірувати* 'нехтувати' [11, 4, 623];

в) 11 одиниць (20%) – запозичення, в яких у гуцульських говірках відбулося розширення семантики: гуц. *штрика* 'залізнична колія' [4, 221] – діал. *штрека* 'залізничне полотно' [11, 11, 544]; *пакуватиси* 'збиратися в дорогу, готуватися до відходу' [8, 131] – літ. *пакуватися* 'збирати себе в дорогу' [11, 6, 19];

г) 22 одиниці (38%) – запозичення, що ввійшли в літературну норму або в інші діалекти з іншим значенням, ніж у гуцульських говірках: гуц. *фальч* 'лицемірство' [4, 195] – літ. *фальш* 'обман, підробка' [11, 10, 556]; гуц. *фаска* 'дерев'яна діжка з прямими стінками (квасити капусту)' [4, 195] – літ. *фаска* 'навкісна частина ребра на металевому, дерев'яному виробі; невелика діжка для масла, сиру' [11, 10, 567]; гуц. *шток* 'в'язка, пакет' [8, 229] – літ. *шток* 'старовинна картярська гра; прийом у фехтуванні' [11, 11, 543], гуц. *шток* 'поверх' [8, 229] – літ. *шток* 'металевий циліндричний стержень; велика маса гірської породи' [11, 11, 541]; гуц. *шпетно* 'небезпечно' [4, 219] – діал. *шпетно* 'погано, бридко' [11, 11, 518]; гуц. *фертік* 'кінець, край' [4, 197] – літ. *фертик* 'самовдоволена розв'язна людина, франт' [11, 10, 579]; *фасувати* 'отримувати; виплачувати заробітну плату' [4, 196] – літ. *фасувати* 'розкладати, складати' [11, 10, 568].

Особливості німецькомовних запозичень у гуцульських говірках спостережено переважно на морфологічному рівні. Серед зафіксованих запозичень виділяємо такі групи:

а) слова, будова яких тотожна німецькому еквіваленту: гуц. *айнбрux* 'влямування у квартиру' [13, 50] – нім. *Einbruch*; *арогант* 'нахабна брутальна людина' [13, 55] – нім. *arrogant*; *ганц* 'зовсім, цілком' [4, 51] – нім. *ganz*; *глід* 'ряд' [4, 53] – нім. *Glied*; *зіхер* 'так, точно' [4, 83] – нім. *sicher*; *фелер* 'вада, хиба' [4, 196] – нім. *Fehler*. Таких слів у проаналізованих джерелах зафіксовано 54 (32%).

б) слова, у яких до німецької основи додалися українські суфікси:

– іменникові *-лик*, *-унок*, *-ар* (*ар'*), *-к-*: гуц. *шрайблик* 'засіб для писання' [8, 228] – нім. *schreiben*; гуц. *фестунок* 'фортеця' [4, 196] – нім. *fest*; гуц. *обріхтунок* 'муштровий

вишкіл' [4, 136] – нім. *abrichten*; гуц. *асентерунок* 'призов до війська' [4, 18] – нім. *asentieren*; гуц. *гешефтарь*, *гешефтяр* 'спекулянт' [8, 43; 13, 173] – нім. *Geschäft*; гуц. *фаска* 'дерев'яна діжка з прямими стінками (квасити капусту)' [4, 195] – нім. *Fass*;

– дієслівних суфіксів *-ува* (*-юва*): гуц. *шпарувати* 'рівно обтесувати дошку або колоду; заощаджувати, економити' [4, 219] – нім. *sparen*; гуц. *райбувати* 'затирати, рівняти поштукатурені стіни' [4, 160] – нім. *reiben*; гуц. *арбайтувати* 'працювати' [13, 55] – нім. *arbeiten*; *-а*: гуц. *ландати* 'тинятися без діла, ходити, снувати' [8, 91] – нім. *landen*; гуц. *трагати* 'нести щось важке' [4, 187] – нім. *tragen*; гуц. *шпяхати* 'говорити, розуміти, про що йдеться' [13, 639] – нім. *sprechen*. Частка таких слів становить 23% – 39 лексем.

в) слова, у яких до німецької основи додалися українські флексії – 19 одиниць (11%), зокрема:

– іменникові флексії *-а(-я)*: гуц. *ферайна* 'товариство, компанія' [13, 581] – нім. *Verein*; гуц. *верцоїга* 'прилад у будівництві' [8, 22] – нім. *Werkzeug*; при цьому спостерігаємо заміну категорії роду для іменників: німецькому чоловічому або середньому відповідає жіночий у гуцульських говірках;

– прикметникова флексія *-ий*: гуц. *файний* 'гарний, добрий' [4, 194] – нім. *fein*; гуц. *лецтий* 'неслухняний, найгірший, останній' [4, 111] – нім. *letzt*; гуц. *фрішний* 'свіжий; холодний; чистий' [8, 209] – нім. *frisch*;

г) фонетично відмінне оформлення суфіксів у німецькій мові та гуцульських говірках: гуц. *літарь* 'дерев'яний брус, до якого прикріплюється підлога' [4, 113] – нім. *Leger*; гуц. *трагарь* 'поперечний сволок' [4, 187] – нім. *Träger*;

г) у поодиноких випадках відбувається усичення суфікса, властивого слову в німецькій мові, з одночасним додаванням характерної для української мови іменникової флексії *-а(-я)*: гуц. *манта* 'весільний одяг молодого із сірого домотканого сукна; верхній чоловічий одяг' [4, 120] – нім. *Mantel*.

На фонетичному рівні спостережено збереження:

а) глухості дзвінких приголосних у кінці слова або складу: *анцук* 'костюм' [13, 54], нім. *Anzug*; *абшум* 'звільнення (із війська)' [13, 47], нім. *Abschied*; *фертік* 'кінець, край' [4, 197], нім. *fertig*;

б) м'якості [р'] у кінці слова: гешэфтарь 'спекулянт' [8, 43], нім. *Geschäft*; трагарь 'поперечний сволок' [8, 51], нім. *Träger*; літарь 'дерев'яний брус, до якого прикріплюється підлога' [4, 113], нім. *Leger*.

Отже, німецькі лексичні запозичення в гуцульських говірках наявні в різноманітних сферах життя, для них характерні значна фонетична та словотвірна варіантність і різний ступінь засвоєння. Подальші дослідження німецькомовних запозичень дозволять доповнити інформацію про їхній функціональний статус, просторову поведінку, виявити нові ряди слів, які фігурують у сучасних українських говірках.

Список умовних скорочень

бойків. – бойківський, **буков.** – буковинський, **гуц.** – гуцульський, **закарп.** – закарпатський, **зах.-поліськ.** – західно-поліський.

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин – Луцьк : Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки, 2000. – Т. 1 – 2.
2. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. М. Архипенко. – Х., 2005. – 20 – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/3883.html>
3. Большой немецко-русский словарь / Лейн К., Мальцева Д., Зуев А. – 9-е изд. – М. : Рус. яз., 2002. – 1040 с.
4. Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.
5. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.
6. Олійник М. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. Олійник. – Л., 2002. – 20 с.
7. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1984. – Т. 1 – 2.
8. Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас . – Ужгород, 2005. – 266 с.
9. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
10. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / Білодід І. К., Бурячок А. А., Винник В. О., Гнатюк Г. М. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
12. Українська мова : енцикл. / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
13. Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш

Г. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.

14. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

The article deals with the borrowed lexemes from the German language that have come into the language structure of Gutsul sayings; their classification of the thematic groups is given, the changes which happened in the words at phonetic, grammatical and semantic levels are found out.

Key words: gutsul dialects, german borrowings, lexeme, literary language.

В статті розглядаються заимствованные с немецкого языка лексемы, вошедшие в состав гуцульского диалектного лексикона, подано их классификацию по тематическим группам, исследованы изменения в словах на фонетическом, грамматическом и семантическом уровнях.

Ключевые слова: гуцульский говор, немецкие заимствования, лексема, литературный язык.

УДК 811/161/2'282–112(477 /85 /87)
ББК Ш141.14–51

Олена Слободзяник

СТАРОУКРАЇНСЬКІ НАЗВИ ЛІСУ ТА ЇХНІ ВІДПОВІДНИКИ В СУЧАСНИХ ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті йдеться про використання в українських писемних пам'ятках слова лѣсъ та його похідних. Окремо виділено семантичну підгрупу назв лісу за породою дерев, представлено лексичні паралелі аналізованих слів у сучасних гуцульських говірках.

Ключові слова: староукраїнська мова, українські писемні пам'ятки, географічні апелятиви, діалектне слово.

Об'єктом пропонованого дослідження є назви значної за обсягом площі землі, вкритої деревами і кущами, які у межах тематичної групи назв природного ландшафту формують окрему лексико-семантичну групу зі стрижневою лексемою *лѣсъ*.

Лісові масиви віддавна становили невід'ємну частину життя наших предків, важливий елемент його матеріальної та духовної культури [2, 3; 3, 3; 4, 1326–1327; 5, 2], через те вже найраніші писемні пам'ятки фіксують праслов'янську назву *лѣсъ* // *лисъ* 'ліс', а також її демінутивні форми *лѣсокъ* // *лѣськъ* та *лѣсець* // *лѣсьць* (Срезневский П, 76).

Опрацьовані матеріали Картотеки "Словника української мови XVI – першої

половини XVII ст.” (далі — КСУМ¹⁶⁻¹⁷), а також інші писемні джерела того періоду свідчать про високу частотність використання слова **лѣсь** // **лисѣ** без територіальних обмежень у значенні ‘велика ділянка землі, вкрита деревами і кущами’: *а к тому двору поля и сѣножати, лѣсы и дубровы... и зо всеми приходы, што коли к тому прислухасть мало и велико* (Кошир, 1502 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *Тут пан Семень Дрозденский, ставши на пяте, поведил, же на той стороне того лиса Дрозденская земля, а на сей стороне церковъная земля Воронская* (Луцьк, 1573 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *и ж бы тоє именьє Залесъє належети мело до столу нашого з дворомъ новозбудованымъ и старымъ, з лесомъ, зъ семадесятьма чоловѣковъ, на томъ кгрунте Залескомъ над ставомъ Чорнышовскомъ домами осажоных* (1578 ДБВ 217); *С которое, деи, стрельбы я са(м) черезъ гу(м)но в лѣсь ледве утекъ* (1582 ДБВ 305); *указали у лисе на само(и) границы ки(л)ка дубо(в) велики(х)... и о(т) тых дубо(в) ты(м) лисо(м) долиною Животоко(м) троха поеха(в)ши, по ду(б)ю указовали рубѣ(жи) старые* (Житомирщина, 1595 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *Где вже валок, дозо(р) валька од того копъца просто лесомъ натесами по деревю десятый копецъ усыпанъ* (1601 ДБВ 778); *греблю зальпавши млы(н) забудова(в)ши пожи(т)ки з не(г) собѣ беретє пасеки в лесох на то(м) же кгру(н)те... поставивши ме(д) з ни(х) собѣ беру(т)* (Київ, 1618 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.

На позначення лісових угідь виявлено складене найменування **пожитки лесные**: *поступил естъ его Милость нам замок свой отчизный... на три годы... зо всякими поборы и выряды, ставы, озера... з боры и пожитками всякими лесными с полми и сѣножатми* (Звиняче, 1553 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *Заставила семи...//... село Руда Носачевичи...и к тому теж пол дворища Петрашевич на Рудѣ, пол ставу...такеж з землями...с озери, и с озерищи...з ставы и ставищи, з млыны и их вымелки..., и зо всякими пожитками полными, боровыми, лесными, и речными* (Луцьк, 1559 КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

Трапляється у текстах чітка опозиція **лѣсокъ** — **лѣсь великий**: *а з лѣска тоєю речкою у великое болото... с того великого болота через островок в лѣс великий* (Ковель, 1540 КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Часто вживаний у пам’ятках демінутив **лѣсокъ** (**лесокъ**, **лисокъ**) іменував невеликий ліс: *оттоле простѣ логомъ посередь мху подлѣ лѣску межою тоѣ земли*

Боровскоѣ и Острошицкоѣ (Новгородок, 1518 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *Найпервей почениши от речки Ситянки в лѣсок... посеред лѣска, а с того лѣска берег поля держачи, поле у мою сторону* (Торговище, 1540 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *пото(м) привели насъ... к сосне... которая сосна по(д) лескомъ стоить на дорозе* (1546 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *за ты(м) леско(м) свидовы(м)... о(т) гниде(н)ского възвозу сто(ж)ко(в) сена деветь а за лозами и за водою доехати было тру(д)но* (Київ, 1585 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *А в ро(с)пираню сторо(н) су(д) нинешни(и)... и(ж) не о частку кгру(н)ту, але о всѣ урочища, поля, дубровы, озера, руды, пасеки, пасечища, ставища, роли, лески и вишлякие пожи(т)ки на кгрунте Каменогорско(м) и о стороне позвано(и) поступова ти чини(т)* (1604 ДБВ 909); *а одъ того поля взявши и идучи на всходъ слонца, прото через болотко до лиску, тамъ подъ тымъ самымъ лискомъ на берегу копецъ* (Загайці, 1637 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.

У сучасних гуцульських говірках назва ліс перебуває в активному вжитку і номінує одну з важливих реалій природного ландшафту Гуцульщини. Зокрема у збірці “Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах)” М. Грицака читаємо: **Віуці без л’іса молока ни майут. Віуці без л’іса, йак риба без води. Докіу молода пашиа на полонин’і, та л’ісами пасут віуці, крайишчм’і. Дауно віуці по три, по чотири тійжн’і були у л’ісу, а відтак лиши йшли на полонину. Пушчу рано, та такі йдут у л’іс. Літ’і віуці йдут дополудн’а у л’іс та йід’а мало бур’ану сирого, а від полудн’а на поли пасут. У полонинс’кім л’ісі пашиа май добра, йак пашиа. Такі л’іса, йак колбн’і, шо ледви прол’ізу** (Грицак: 79–80). І в свідомості, і в мовленні мешканців Гуцульщини ліс протиставляється орним ґрунтам, яких обмаль у цьому регіоні: *ліси, каміне, мочери – то є непридатна земле* (Пасічна, КСГГ). Наявні діалектні матеріали не дали змоги виявити демінутива **лісок**, проте засвідчене словосполучення **плесо ліса**, в якому стрижневе слово **плесо** номінує велику площу лісових угідь: *Віте^р поваліу плесо л’іса* (ГГ: 150). У гуцульських говірках функціює чимало лексем, семантична структура яких містить як сему ‘наявність лісового покриву’, так і опозиційну сему ‘відсутність лісового покриву’, із-поміж них, зокрема, такі: *лисачина* ‘місце, де нема лісу’ (Зелена, КСГГ), *лисак* ‘місце в горах, де нема лісу’ (Зелена, КСГГ), *плиш* ‘безліса гора’ (МСГГ 142) та ін. Пор. також: *гора лиса* ‘безліса гора’, *гора*

зелена ‘гора, вкрита листяним лісом’, *гора чорна* ‘гора, вкрита хвойним лісом’ (МСГГ: 38).

Лексико-семантичну групу “назви лісового масиву” доповнює найменування у формі множини *уходы*. На думку укладачів “Словника застарілих слів, значень і юридичних термінів”, поданого наприкінці опублікованих “Документів Брацлавського воєводства 1566–1606 років” (детально див.: ДБВ 1066), слово *уходы* мало значення ‘лісові та річкові угіддя, якими могли користуватися різні прошарки населення’: *ку Каменогорце, яко именью головному, належачие а сполне заразъ взятыє добра зо всіми врочищами и уходами, Пещаны(м) и Головачовцами и иными, якоколвекъ назваными* (1585 ДБВ 381). “Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” подає варіанти *входъ, воходъ, въходъ* та *уходъ* під одним гаслом, де останнє із 6 значень стосується аналізованої тематики — (перев.мн.) ‘право вільного вступу, вільного користування угіддями, а також самі угіддя’ (СУМ¹⁶⁻¹⁷ V: 74–75).

У цій же пам’ятці ділового стилю натрапляємо на номінаційну опозицію, коли назва *входы* з відповідним прикметником-кваліфікатором *рыбные* стосується водних угідь, тимчасом як для номінування лісових масивів слугує назва *ловы* із кваліфікаторами *зверинные* та *пташиє*: *Як часть имѣня своего властного... з ставы, ставищами, з реками и речками, рыбными входа и зверинными ловы, пташими и иншими всякими пожитками* (1580 ДБВ 249).

Староукраїнські документи засвідчують використання форми *обходы* — словотвірною варіанта аналізованої вище назви *уходы*: *дає(м) князю Дмитру Ку(р)цевичу Бульзе до его живота тоє то село нашо... з кгрунты, землями, з реками, з ставы, млинами, з озеры, з боры, лєсами, гаями, з ловы рыбными и зверинными и з бобровими гоны, и зо всѣмъ на все, яко се тоє село Вонячи(н) здавна само в себе в пожи(т)ка(х), кгрунта(х), граница(х) и обыходехъ свои(х) має(т)* (1580 ДБВ 265). Вважаємо, що слово *обходы* цілком закономірно може належати до аналізованої групи слів у функції загальної назви земельних угідь (зокрема лісу), хоч дослідники подають її значення як ‘обшир, простір’ (ДБВ 1053).

Давнє слово *лугъ* у пам’ятках киеворуського періоду мало розгалужену значеннєву базу, і “Матеріали до Словаря древнерусского языка” І. Срезневського подають першим значенням — ‘ліс, діброва’, а

наступні — ‘болото’, ‘луг’ і ‘поле’ (Срезневский II, 49); пор.: *лужный* ‘лісовий’ (Срезневский II, 50). Проте, як свідчать пам’ятки української мови XVI–XVII ст., лексема *лугъ* реалізує два значення:

а) ‘поросла травою і кущами лука; луг’: *записаль есми ихъ святому Миколи вѣчно и непорушно... и з дубровами, и с пашными землями, из луги, и со сѣножатми* (Київ, 1507 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *от того луга речкою у верхъ тоє речки через дорогу, которая идет ис Ковля къ Дороготешу* (Ковель, 1540 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *А кгда есмо на(д) тымъ болотомъ и лугомъ широки(м) высхлымъ, которымъ з ро(з)ныхъ сторонъ ро(з)ные жро(д)ла припали... ехали... шляхѣ(т)ные панове* (Житомирщина, 1639 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); пор.: *лугъ* ‘низинне місце над рікою, поросла травою або деревами; луг’, де такі присутня сема ‘порослий деревами’ (СУМ¹⁴⁻¹⁵, I, 557) та

б) ‘поле’: *Зродила земля...// вдячными пагорки широкїи поля зеленыи луги пшеницы и проса зрожаны, и вякїи збожья* (серед. XVII ст. КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

Сучасні гуцульські говірки мають назви *луг* ‘місце для випасання худоби’ (Вербовець, КСГГ) і ‘низина, поле’ (МСГГ: 95), а також похідні *лужок* ‘частина орної землі, поле’ (Зелена, КСГГ), *лужина* ‘луг, низина, поле’ (МСГГ: 95); пор. сучасне літературне *луг* ‘поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать’, і (з ремаркою *заст.*) ‘низина, поросла лісом’ (СУМ IV: 552).

До давніх праслов’янських за походженням найменувань лісу належить назва *гай* (ЕСУМ I: 451). У сучасній українській літературній мові слово *гай* іменує невеликий, переважно листяний ліс (СУМ II: 15); пор. також *гай* ‘невеликий ліс’ у словнику Грінченка (Грінченко I: 265). Словники староукраїнської мови тлумачать *гай* (*гаи*) скупом: тільки як ‘гай’ (СУМ¹⁴⁻¹⁵ I: 237) і як ‘гай, ліс’ (СУМ¹⁶⁻¹⁷ VI: 181–182); пор. також *гаистый* ‘покритий лісом, лісистий’ (там само: 181), *гайокъ* (*гаєкъ*) ‘гайок’, *гайникъ* ‘лісник, лісничий’ (там само: 183).

У текстах українських пам’яток XVI–XVII ст. слово *гай* трапляється переважно у характерному для ділової документації того часу синонімічному ланцюгові (від двох до чотирьох компонентів) назв лісових масивів: *И дал Его Милость ему тоє имѣне Головин зо всіми слугами путными и людми тяглыми тых чотырех дворищъ и з их землями*

пашными и бортными и сеножатми, з боры и дубровами// и з леси и гаи (Краків, 1507 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *мы з ласки нашеє за его к на(м) вѣрную службу тыи зє(м)ли... и сеножати з гаи из дубровами из леси... как ся ты(и) зємли зда(в)на в собе маю(т) потвє(р)жає(м)... наши(м) листо(м) вѣчно єму и его жонѣ* (Берестя, 1506 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *тымъ листом нашимъ и утверждаемъ до его [Симона Телка] живота село нашо... Скуринцы... з двором в томъ селе,... з людми оселыми, з землями, пашнями, з сєлицами пустыми, з озєры, з реками и рєчищами, зъ ставы и ставищи,... з лєсы, дубровами, гаѣ, полми, сѣножатми* (1579 ДБВ 244–245); *записую... дво(р) з... затоками, запу(с)тами, лєсами, гаями, борами* (Тригорськ, 1649 КСУМ¹⁶⁻¹⁷). *А где бы хто с стороны якое спустошено в дуброве и въ гаях учинил, о то его позват* (1603 ДБВ 844) та ін.

Такий спосіб фіксації слова *гай*, з одного боку, виокремлює його як окрему номінаційну одиницю, з іншого — дещо затемнює семантику. Випадки вживання однини назви *гай* трапляються в пам'ятках українсько-польської мови, наприклад: *урядникъ скомор(с)ки(и) презе(н)товаль ту(т) до кр(о)ду... кони з санями и хомутами..., которые то кони поменени(ы) уря(д)никъ мениль бы(т) по(и)манные в гаю, на кгру(н)те Скомороскомъ має(т)но(с)ти е(го) м(л) пана Потто(ц)кого* (1635 АЖГУ: 251).

У гуцульських говірках назва *гай* як одиниця лексико-семантичної групи “назви лісових масивів” відома з кількома значеннями: ‘невеликий ліс, лісок’ (Бабин, КСГГ) ‘невеликий ліс над водою’ (Нижній Березів, КСГГ), ‘невеликі густі кущі на галявині’ (КСГГ), ‘ліс із галявинами’ (Верхній Березів, КСГГ), а також *гайник* ‘лісник’ (МСГГ: 32). Проте у форму множини слово *гаї* належить також до групи сільськогосподарської лексики і реалізує значення ‘пусті, незарослі місця на городі чи на полі’ (Білоберізка, КСГГ), ‘місця, пропущені під час сіяння чи садіння вручну’ (Черемошна, КСГГ); пор. також: *гайоватий город* ‘який має не вкриті городиною місця’ (Білоберізка, КСГГ). Зауважмо про наявне тут явище енантіосемії, адже лексико-семантичній структурі аналізованої вище назви наявні опозиційні семи ‘вкритий рослинністю’ і ‘невкритий рослинністю’.

У тексті українських пам'яток досліджуваного періоду вдалося виявити

лексему *хаща* ‘ліс’, додатком компонентом семантичної структури якої є сема ‘густий, непрохідний’: *На другомъ поли 7 нивокъ: 6 по мѣсту, самаа з головная на потукъ ку(н)цом, за фораиом, великая при лазаровой: другая пу(д) хащюю, оуская приголова и лазъ великый межи яругами* (Бенедиківці, 1603 КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Слово *хаща* на позначення густого, непрохідного лісу (чи чагарника) має давню історію функціонування; воно (частіше у формі *хащі*) закріпилося в лексиконі сучасної української мови, до того ж за умови прикметникових конкретизаторів має деякі зміни в семантиці: *дикі (глухі) хащі* ‘незаймані зарості; праліс’, *лісові хащі* ‘гушавина лісу; нетрі’, *непролазні (непрохідні) хащі* ‘дуже густі зарості дерев кущів; нетрі’ (СУМ XI: 32).

Цікавим є слововживання назви *хаща* (*хащи, хаще, хащя*) в гуцульських говірках. Вона реалізує кілька значень: ‘ліс’ і є синонімом аналізованого вище слова *ліс* (КСГГ; СКТГ: 205; МСГГ: 211), ‘непрохідні зарослі дерев будь-якої породи’ (Зелена, КСГГ), ‘густі зарослі молодняку’ (КСГГ), ‘чагарник’ (КСГГ), ‘хмиз’ (МСГГ: 211); тільки у мн. *хащі* ‘лісові зруби; пасовиська’, пор.: *хащити* ‘проріджувати лісову гушавину’ (МСГГ: 211). До того ж назва *хаща* у поєднанні з відповідними прикметниковими конкретизаторами номінує назви лісу відповідно до породи дерев, які в ньому ростуть: *березова хаща* ‘березовий ліс’, *букова хаща* ‘буковий ліс’, *мішана хаща* ‘мішаний ліс’ (СКТГ: 205).

Неоднозначною із погляду семантики є лексема *пуща*, відома з праслов'янської мовної доби. Цей географічний апелятив у межах тематичної групи “назви природного ландшафту” входить одразу до двох різних лексико-семантичних груп: “назви ділянок землі із бідною рослинністю” (*пуща, пустеля, пустыня, пустынь, запустъ* та ін.) і “назви ділянок землі, вкритих рослинністю” (*пуща, дебри, лѣсь, гай, лугъ, дуброва* та ін.); пор. таке ж семантичне розрізнення в пам'ятках староросійської мови (Срезневский II: 1742). Це пояснюється тим, що від багатозначного псл. етимона **pustъ* ‘дикий’ і ‘пустий, незаселений’ за допомогою суфікса **-j(a)* утворився іменник **pustja* > *пуща* ‘великий, густий, непрохідний ліс’ і ‘пустеля’; пор.: від давнього прикметника *пустъ* ‘порожній, незаселений’ за допомогою суфікса *-ын(я)* утворився іменник *пустыня* ‘безлюдний, переважно безводний простір’ (ЕСУМ IV: 646; ЭСРЯ: 342).

Отож слово **пуца**, за матеріалами КСУМ¹⁶⁻¹⁷, позначало пустелю і використовувалося фактично в текстах релігійно-богословського спрямування: *А инии отходятъ у монастырьъ яко тежъ на пуцу, а тамъ дають прикладъ побожности* (Супрасльський монастир, 1580 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *А гды были жидове на поуци, ба(р)зо и(х) богъ любви(л), давалъ и(м) ма(н)ну зъ неба и воду ис камене* (XVI ст. УЄ №29519, 43 зв.); *Гды ю(ж) были жидове на пуци, и не мали воды, тогда нарѣкали на моисеа* (Височани, 1635 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *И для того(ж) іоанъ кр(с)тителъ еще о(т) зори живота въ(с)дочого то є(ст) пятолѣтнеи прикрости оухилена ради в поуцу внійшо(л)* (поч. XVII ст. КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *Провадилъ Моисей людъ Іуѣлскій презъ пуцу зъ неволѣ Фараоновои до земли обѣцанои* (Київ, 1639 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.

Староукраїнська назва **пуца** іменувала також густий, непрохідний ліс; пор.: **поуца** ‘гутий ліс, лісові зарослі, пуца’ (СУМ¹⁴⁻¹⁵ П: 278). Вона функціювала як одинична назва лісових угідь: *А так што сѧ дотычетъ пуци Вашей Милости, ино а без дозволенѧ Вашей Милости не росказал своим мужиком у ту пуцу... уежчати, одно з волею и росказанемъ Вашей Милости нехай ездѧтъ* (Полонне, 1520 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *Хто має(т) бо(р)ти... а(л)бо сеножати а(л)бо при сеножатехъ лазни в чие(и) пуци, тогда к озеру еха(т) (из) неводо(м) во(л)но* (1566 ВЛС 86); *Есть за (и)вецією... поуца велика, которая есть на осьмдеся(т) миль нѣмецки(х). та(м) досы(т) коунъ, соболій, выдръ, попели(ц), і иного звѣру невымовное мно(ж)ство* (поч. XVII ст. КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Або входила до традиційного для тогочасних ділових документів переліку назв приватних лісових угідь: *Я, Ива(н) Богданови(ч) Янчи(н)ски(и)... именя селища... с по(л)ми, з сеножатми, з дубровами, с пуцами, з ловы, зъ бобровими гоны, ставы, ставищи... роком певным застави(л) и заве(л)* (1580 ДБВ 257); *маеть она, ма(л)жонка моя,... оные вси именья, взвышь помененные, всю зупо(л)ную половицу, о(т) брата мого... з ролями, полями, сеножа(т)ми и всякими пашнями дворными, ставами, ставищами, млынами, пуцами, лесы, гаи, дубровами, пасаками* (там само 261).

Слово **пуца** закріпилося в сучасному українському лексиконі на позначення великого, густого, непрохідного лісу (Грінченко П: 503; СУМ VIII: 412); відоме воно також у діалектах. Зокрема в гуцульських

говірках, за матеріалами картотеки “Словника гуцульських говірок”, назва **пуца** має значення ‘цілина; ще не оброблювана, не орана земля’, (Черемошна, КСГГ), зберігаючи таким чином зв’язок з праслов’янським етимологом.

1. Григорян Э. А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков / Эдуард Григорян. – Ереван, 1975.
2. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Тетяна Громко. – Кіровоград, 2000.
3. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. Данилюк. – Луцьк, 1997.
4. Енциклопедія – Енциклопедія українознавства [гол. ред.: В. Кубійович]. – Львів, 1994. – Т. VIII. – С. 1326–1327.
5. Рудницький Начерк географічної термінології // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ [під ред.: І. Верхратського, В. Левицького і Рудницького] / Стефан Рудницький. – Львів, 1908. – Т. XII. – Ч. III (Біологічна географія).

Список джерел

- АЖГУ — Акти Житомирського гродського уряду 1590–1635 [підгот. до видання В. Мойсієнко]. – Житомир, 2004.
- ГГ — Гуцульські говірки. Короткий словник [відп. ред.: Я. Закревська]. – Львів, 1997.
- Грицак — Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах) / Микола Грицак. – Львів, 2008.
- Грінченко — Словарь української мови: в 4 т. [за ред.: Б. Грінченка]. – Київ, 1958.
- ДБВ — Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років [упор: М. Крикун і О. Піддубняк]. – Львів, 2008.
- ЭСРЯ — Этимологический словарь русского языка [сост.: Цыганенко Г. П.]. – Киев, 1989.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: у 7 т. [гол. ред.: О. Мельничук]. – Київ, 1982–1989. – Т. I–V.
- КСГГ — Картотека “Словника гуцульських говірок” / зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, м. Львів.
- КСУМ¹⁶⁻¹⁷ — Картотека “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” / зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, м. Львів.
- МСГГ — Піпаш Ю, Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок / Юрій Піпаш, Борис Галас. – Ужгород, 2005.
- СГГБ — Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негрич. – Львів, 2008.
- СКГГ — Словарь карпатоукраинского торуньского говора [отв. ред.: А. Журавлев]. – Москва, 2001.
- Срезневский — Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3 т. / Измаил Срезневский. – СПб., 1893–1912.
- СРЯ¹¹⁻¹⁷ — Словарь русского языка XI–XVII вв. [отв. ред.: Ф. П. Филин]. – Москва, 1975–1981. – Вып. 1–8.

СУМ — Словник української мови: в 11 т. [гол. редкол.: І. Білодід].— Київ, 1970–1980.

СУМ¹⁴⁻¹⁵ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. [гол. редкол. Л. Гумецька]. — Київ, 1977–1978

СУМ¹⁶⁻¹⁷ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [відп. ред.: Д. Г. Гринчишин]. — Львів, 1996–2010. — Вип. 1–15 (видання не завершено).

The article refers to the use of the word forest and its derivatives in Ukrainian written chronicles. The semantic subgroup of the names of forest by the kinds of trees is separately identified, lexical parallels of the analyzed word in modern Gutsulian dialects are presented.

Key words: the Old Ukrainian language, ukrainian written chronicles, geographical appellatives, dialect word.

В статтє исследується использование в украинских письменных памятках слова лѣсъ и его производных. Отдельна выделено семантическую подгруппу названий леса по породе деревьев, представлено лексические параллели анализированных слов в современном гуцульском говоре.

Ключевые слова: староукраинский язык, украинские письменные памяткы, географические аеплятивы, диалектное слово.

УДК 81'282:821.161.2Вовк

ББК 81.2(Ук)

Юлія Григорчук

ЕТНОМАРКОВАНІСТЬ САКРАЛЬНОГО: СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В «ЛЕГЕНДАХ» ВІРИ ВОВК

У статті проаналізовано використання гуцульської діалектної лексики в «Легендах» Віри Вовк. Окреслено роль гуцулізмів у реінтерпретації біблійних сюжетів, зокрема у наданні їм етнічного колориту. Охарактеризовано художні функції гуцульських діалектизмів на тлі загальнономовної релігійної лексики. Простежено їх роль у створенні сакральних образів, у індивідуалізації героїв та у відображенні місцевого колориту.

Ключові слова: гуцульська діалектна лексика, релігійна лексика, художній текст, сакральне, ідіостиль.

З погляду вербалізації гуцульського етнопростору в авторській мовній картині світу, зокрема в аспекті специфіки трансформації східнокарпатського діалекту в системі художнього тексту, твори Віри Вовк ще не були об'єктом спеціального аналізу. Втім, ця особливість не залишилась поза увагою дослідників: її спорадично відзначали Н.І. Грицик [4, 10], Л.М.Л. Залеська-Онишкевич [9, 414], М.Х. Коцюбинська [10, 10], І.М. Сирко [13, 412-413], а в 50-х роках

цей факт став навіть об'єктом критики авторки, звинувачення її творів у «регіоналізмах» [2, 223]. Власне, діалектна своєрідність мови Віри Вовк як один із визначальних маркерів універсальності ідіостилю авторки ще потребує належної оцінки.

Творчість письменниці, починаючи вже від ранніх збірок – поетичної «Зоря провідна» (1955), прозової «Легенди» (1955), – і закінчуючи сучасними – циклом поезій «Писані кахлі» (1999), повістю «Тотем скальних соколів» (2010), – засвідчує активну інкорпорацію в мовну систему художнього тексту гуцульських діалектизмів. І така специфіка – не випадкова. Уродженка Борислава, Віра Вовк найкращі роки свого дитинства провела на Косівщині, в селах Старі Кути і Тюдів. Власне тут, у духовно-творчій атмосфері Гуцульщини, сформувався й дозрів її письменницький хист, заклались основи її світогляду, що відзначає, зокрема, сама письменниця: «Я почала писати з раннього дитинства, певно, під впливом чудової карпатської природи, народного мистецтва, Шевченка та інших клясиків» [3, 395]. Вимушена еміграція в 1939 році і тривале, більш як півстолітнє, перебування за межами України тільки загострили внутрішню потребу «творити її в своїй душі» [8, 7]. Важливим джерелом творчого натхнення стали спогади із дитинства, безпосередньо пов'язані з етнопростором Гуцульщини. Власне вони й зумовили превалювання в художній мові письменниці діалектних рис цього регіону.

Мета статті – окреслити типологічну й функціональну специфіку трансформації східнокарпатської діалектної лексики в творах зі збірки Віри Вовк «Легенди».

За типологією літературно-діалектної взаємодії, сформульованою В.В. Грещуком у статті «Гуцульський діалект у мові української художньої літератури», ранню прозу письменниці справедливо можна віднести до того типологічного різновиду, що «характеризується окремими вкрапленнями гуцулізмів у літературну мову художнього твору» [6, 3]. Рецепція східнокарпатського говору в «Легендах» Віри Вовк – фрагментарна, засвідчена в основному на рівні лексичних діалектизмів і сконцентрована у сфері мовлення персонажів. Вагоме значення в художньому тексті відіграє власне функціональна специфіка діалектизмів, зокрема використання їх як стилізаційного маркеру гуцульського етнопростору у творах

виразної релігійної спрямованості. На перший погляд, послідовне звернення авторки до біблійного прототексту звужує можливості її художньої фантазії вимогами дотримання канонічної нормативності. Втім, під умілим пером письменниці окреслена формально-змістова суперечність стає оригінальним мистецьким прийомом, завдяки якому специфічне, етномарковане (через зіставлення його з універсальним, вічним) семантично поглиблюється, набуває «сакралізації». Як зазначає Т.І. Ткаченко: «Для Віри Вовк національне тотожне сакральному» [15, 99]. Історичний і географічний простір Гуцульщини постає в «Легендах» письменниці оповитим ореолом святості. Мистецька уява авторки вилонює з нього самотні образи Ісуса-корманіча на дарабі, Ясної Пані в вишиванім платті, Свят-Миколи з червоними від красила вусами. Така «сакралізація» гуцульської реальності має на меті не тільки ознаменувати вічністю все найдорожче з дитинства, а й зберегти в художній формі правдиві образки з історії рідного краю, зафіксувати засвідчені в мові неповторні ознаки побуту, етноментальності, звичаїв, традицій.

Вербалізації ідейного задуму в царині художнього тексту сприяють дві найповніше засвідчені групи лексики – гуцульська й загальнономовна релігійна (сакральна). Оскільки повноцінний розгляд специфіки функціонування лексем першої групи неможливий без хоча б часткового зіставлення їх із номінаціями другої, наведемо типологічні таблиці їх кількісного вияву (табл. 1 і 2).

Таблиця 1. – Гуцульська діалектна лексика, засвідчена в «Легендах» Віри Вовк

Частина мови	Тематичні групи лексики
Іменники	<p>1. Найменування осіб:</p> <ul style="list-style-type: none"> - за віковими ознаками: <i>легінь</i> (6)*; - за спорідненістю: <i>дедьо</i> (5), <i>мамка</i> (2); - за соціальним станом: <i>тазда</i>; - оцінні номінації: <i>сарака</i> (4), <i>любка</i> (2). <p>2. Побутова лексика:</p> <ul style="list-style-type: none"> - назви одягу: <i>постоли</i> (2), <i>постільці</i>, <i>кептар</i> (2); - назви прикрас: <i>герданик</i> (2), <i>уставки</i>, <i>бинда</i>, <i>позолітка</i>; - назви страв: <i>куліш</i> (2), <i>гусянка</i>;

	- назви предметів господарського вжитку, елементів кухонного побуту: <i>кошелік</i> (3), <i>бесаги</i> , <i>дзьобенка</i> , <i>ліжник</i> , <i>пранік</i> , <i>цебер</i> , <i>ріще</i> , <i>ватра</i> .
	3. Назви частин житлових і господарських приміщень: <i>кругляк</i> , <i>воринє</i> .
	4. Лексеми на позначення гірського ландшафту і природних об'єктів: <i>полонина</i> (2), <i>потік</i> (2), <i>плай</i> .
	5. Топоніми: - гідроніми: <i>Черемош</i> (2), <i>Греджин</i> (2); - омоніми: <i>Сокільське</i> , <i>Облаз</i> .
	6. Назви рослин: <i>чічка</i> , <i>рожа</i> , <i>глогорожа</i> .
	7. Професійна лексика: - полонинська: <i>колиба</i> (5); - лісосплавна: <i>дараба</i> (6), <i>корманіч</i> (4), <i>гайтач</i> .
	8. Опришківська лексика: <i>топірець</i> .
	9. Міфологічна лексика: <i>Арідник</i> (5), <i>дідько</i> .
	10. Обрядова лексика: <i>віно</i> (2), <i>образ</i> , <i>трембіта</i> .
	11. Назви танців: <i>дрібушка</i> (2), <i>гуцулка</i> .
Прикметники	<i>мосяжний</i> , <i>красний</i> , <i>пацьорковий</i> , <i>пацьорковани</i> ;
Дієслова	<i>красити</i> (4), <i>сокотитися</i> (3), <i>гостити</i> (2), <i>бути годним</i> (2), <i>діждати</i> , <i>уздріти</i> , <i>клячати</i> , <i>вівкати</i> , <i>шпирати</i> , <i>здоровити</i> ;
Прислівники	<i>за «простибіг»</i> , <i>красно</i> , <i>красенько</i> , <i>дрібушечкою</i> ;
Частки	<i>гет</i> , <i>бігмечки</i> ;
Сполучник	<i>заки</i> (4).

* Цифрами в дужках позначено кількість слововживань в аналізованих творах

Таблиця 2. – Релігійна лексика, засвідчена в «Легендах» Віри Вовк

Частина мови	Тематичні групи лексики
Іменники	<p>1. Теоніми (найменування божества): <i>Ісус</i> (15), <i>Ісусик</i>, <i>Бог</i>, <i>Господонько</i>, <i>Найсвятіші Тайни</i>.</p> <p>2. Агіоніми (назви святих): <i>Ясна Пані</i> (5), <i>Мати Божя</i></p>

		(3), <i>Матінка Божя, Богородиця</i> (2), <i>Марія; Свят-Микола</i> (5), <i>Святий Микола</i> (2); <i>Йосип</i> .
		3. Геортоніми (назви свят): <i>Свят Вечір</i> (3), <i>Щедрий Вечір, Свята Ніч, Різдво, Різдво Христове, Великдень</i> .
		4. Християнські етикетні формули (вітання і прощання): <i>«Христос Рождається! – Славте Його!»</i> , <i>«Слава Йсу! – Навіки слава!»</i> , <i>«Христос воскрес!»</i> .
		5. Назви молитов, богослужбових пісень: <i>«Богородице Діво»</i> , <i>«Со світими упокой»</i> .
		1. Назви релігійних споруд, їх частин: <i>капличка</i> (8), <i>церква</i> (5), <i>дзвіниця</i> (4), <i>дзвін</i> (2), <i>віттар</i> .
Апелятиви	2. Назви учасників релігійно-обрядового дійства: <i>панотець, колядники</i> .	
	3. Назви богослужбових предметів: <i>свічка</i> (4), <i>свічник</i> (3), <i>хрестик, ладан, миро, свячена вода, хоругви, святі образи, ікони</i> .	
	- Назви абстрактних релігійних понять: <i>душа</i> (4), <i>свято</i> (3), <i>святий</i> (3), <i>ангел, віра, чудо</i> .	
Дієслова	- Назви дій, пов'язаних із релігійною обрядовістю: <i>молитися</i> (2), <i>перехреститися</i> (2), <i>вдаряти поклони, падати навколішки, клячати, ховати</i> .	

Як бачимо із наведених номінацій (табл. 1), найчисленнішу групу серед діалектних лексем, засвідчених у «Легедах», становлять субстантивні назви на позначення побутових реалій, зосібна: номінації одягу, прикрас, страв, предметів господарського вжитку. Характерна функція цих лексем у художньому творі – забезпечення етнографічної достовірності відтвореного побуту. У семантичній структурі тексту їм притаманна роль художньої деталі, маркера-виразника гуцульського колориту, як,

наприклад, у «Різдвяній легенді» Віри Вовк: «...дід Осип докинув *ріща* до *полум'я* й почав варити *куліш*. Він насупився, як сова, на дитину й на Марію, що почала чесати коси й заплітати *дрібушечкою*. – Дурна ти! Хто тебе побачить? Тут тільки ведмеді заходять часом у *колибу*» [1, 381]. У наведеній цитаті гуцулізми *ріще* 'хмиз' [5, 163], *куліш* 'густа страва з кукурудзяної муки варена на воді' [5, 106], *дрібушечка* < *дрібушити* 'дріботити' [11, 65], *колиба* 'тимчасове житло пастухів на полонині' [11, 96] створюють враження етнографічної достовірності зображуваного, реалістичності новітнього різдвяного дійства. Актуалізуючи основну функціональну специфіку, діалектні номінації побутових реалій отримують у легендах Віри Вовк ще й специфічне стилістичне навантаження. Цьому сприяє накладання їх на глибокий пласт сакральної лексики, зокрема агіонімів, – найяскравіше засвідченої серед релігійних номенів тематичної групи (табл. 2).

Прикметно, що ці два, на перший погляд несумісні, лексичні класи в художніх текстах авторки не тільки не контрастують між собою, а взаємопроникають один в одного, створюючи, за М.Х. Коцюбинською, ефект переходу «буднів у легенду – і навпаки» [10, 9]. Як приклад, наведемо кілька цитат: «Христофор поклав Ісуса легенько на коліна Марії і обгорнув їх разом своїм *кептарем*» [1, 384]; «Дружечки переткали їй (Галі – Г.Ю.) *уставки* свіжими квітами,... а Ясна Пані поставила їй на коси віночок і *герданик* під віночок» [1, 386]; «Свят-Микола почав *красити* своє яечко і пофарбував собі геть вуса й бороду, як овечу вовну на *ліжник*» [1, 387]. Прикметно, що сакральна семантика назв Бога і святих (Ісус, Марія, Ясна Пані, Свят-Микола) поєднується з вузькою семантикою апелювативних діалектних номінацій побутових реалій (*кептар* 'хутряна безрукавка' [5, 93], *уставки* 'вишита смуга, вставлена на плечах або рукавах жіночої сорочки' [5, 193], *герданик* 'жіноча нашійна прикраса з бісеру' [11, 57], *красити* 'фарбувати в червоний колір' [16, 106], *ліжник* 'домоткане ворсисте вовняне покривало' [5, 113]).

Унаслідок взаємопроникнення двох пластів діалектної й релігійної лексики створюється унікальний двосторонній ефект: «олюднення», «приземлення» божественного і зворотної «сакралізації» питомого гуцульського, в результаті чого традиційно канонічне отримує свіжість новопрочитання, а етнографічно марковане – символіку

сакралізації, що в умовах імпліцитно кодифікованої історичної дійсності ХХ століття акумулює в собі вагоме ідейне значення. Цю особливість «Легенд» Віри Вовк, в яких «універсальне передане через специфічне гуцульське тло» [9, 416] відзначає, зокрема, Лариса Залеська-Онишкевич. На її думку: «Легенди явно доповнюють раніше вживані ситуації на теми біблійні і сучасні, переплетені та пов'язані в різних реальностях, життєвих паралелізмах» [9, 416].

Другу домінуючу групу гуцульських діалектизмів-субстантивів становлять етнографізми – слова, які називають предмети і явища, притаманні конкретній територіальній місцевості. Серед виокремлених тематичних груп гуцулізмів до них належать лісосплавна й опришківська лексика (*керманич* 'той, хто керує дарабою' [5, 93], *дараба* 'пліт із круглих колод для сплаву лісу по річці' [11, 60], *гайтач* 'зудар «дараб», стовбурів безкорих дерев' [2, 223], *топірець* 'інкрустований, різьблений топірець (бартка)' [11, 169]), окремі лексеми на позначення культурно-мистецьких реалій (*гуцулка*, *дрібушка* 'назви танцю' [5, 50; 63], *трембіта* 'духовий музичний інструмент' [5, 188]). У сюжетній канві художніх текстів Віри Вовк наведені діалектизми виконують роль художньо-образних символів, мовно-естетичних знаків національної культури й мовомислення гуцулів. Тому, як пише авторка у «Лісті до критика» (Йосипа Зерниченка), їй «важко заступити ці західноукраїнські слова загальноукраїнськими, бо вони описують речі..., яких немає в інших областях України» [2, 223]. У «Легендах» Віри Вовк етнографізми – важливий засіб образотворення, зокрема, створення унікальних етнографічно маркованих сакральних образів: Ісуса-сироти, народженого в колибі («...посідали коло *ватри*, що неспокійно миготіла й *красила кругляки колиби*, та безупинно дивилися на Марію з дитиною» [1, 382]), Ісуса-гуцула з топірцем у руках («Христофор... витягнув гарний *топірець* і положив Ісусові в руку: – Щоби мав, як будеш ходити по наших верхах» [1, 383]), Ісуса-керманича на дарабі («Я тут, – каже Ісус при кермі... – не бійся; Я – твій *керманич*» [1, 390]). На думку Т.І. Ткаченко, «образ Ісуса-дитини є найбільш поширеним у прозі Віри Вовк» [14, 154], тому й не дивно, що саме постать Христа отримує в її «Легендах» найяскравіше етнографічне окреслення.

Третя важлива група субстантивної діалектної лексики у «Легендах» письменниці – слова на позначення складників гірського ландшафту (*полонина* 'високогірне пасовище' [5, 153], *потік* 'струмок' [16, 181], *плай* 'гірська стежка' [5, 150]), а також топонімні назви (*Черемош*, *Греджсин* 'назва виру в Черемоші біля Тюдова' [3, 402], *Сокільське* 'скеля над Черемошем' [3, 402], *Облаз* – 'назва гори в Тюдові' [3, 401]). Характерна особливість цих номінацій у художньому тексті – їх функціональне використання як виразників-конкретизаторів територіального простору Гуцульщини. Втім, окреслена функціональна своєрідність означених лексем розширюється у «Легендах» Віри Вовк ще й вузькоспецифічною сферою їх використання, зокрема в системі художнього сакрохронотопу. Як зазначає Т.І. Ткаченко, легендам авторки властивий прийом «створення часо-просторового контексту штрихами-натяками» [14, 135]. Низка таких промовистих штрихів-натяків виразно засвідчує закоріненість сюжетної дії в нелінійному, сакральному часі, що, зокрема, визначає жанрову природу творів – легенди. Так, кожна із легенд відображає певний період сакрального часу: «Різдвяна легенда» і «Легенда про Христофора» – час Господнього Різдва, «Легенда про писанку Свят-Миколи» – час Великодня, «Легенда про Галині дружечки» і «Легенда про керманича» – сакральні періоди людського буття: одруження, похорон. Місце дії, безпосередньо пов'язане з розвитком подій сакрального часу, відповідно, теж сакралізується. Оскільки маркерами художнього топосу виступають переважно гуцульські діалектні лексеми, значення сакрального надається саме територіальному простору Гуцульщини, що створює додаткову символічну конотацію аналізованих лексем і розширює їхні функціональні можливості у структурі художнього тексту.

Прикметна риса східнокарпатського говору, засвідчена в «Легендах» Віри Вовк, але не відображена в таблиці, – використання народнопоетичних етикетних формул звертання, зокрема, деминутивів-іменників у функції прикладок, а також прикметників із зменшено-пестливими суфіксами в ролі постпозитивних епітетів. Цю особливість мовостилі гуцульського говору відзначала, зокрема В.В. Грещук, вказуючи на «облігаторне вживання різноманітних означень позитивної семантики при звертанні,

зазвичай постпозитивних» [7, 240]. В аналізованих творах Віри Вовк, зокрема в «Легенді про Галині дружечки», засвідчена яскрава палітра таких прикладок: «*Гафіко-любко,.. Єленко-чічко,.. Параню-красотко, Катерино-золотко, Ганусю-яблучко красне*» [1, 385]. Вони сприяють створенню експресивності вислову, ліризації мовлення, а також передають багатство виражальних засобів гуцульського говору, глибоку внутрішню культуру його носіїв. Особливого експресивного забарвлення надає тексту застосування демінутивних означень у сполученні з теонімами. Наведемо, як приклад, зафіксовані в «Легендах» звертання до Ісуса: «*Ісусе, місяцю срібленький*» [1, 390], «*Ісусе, сонічко ясне*» [1, 390], «*коніку срібленький*» [1, 384] чи до Свят-Миколи – «*сонечко золотеньке, оленіку срібленький*» [1, 387]. Експресивно забарвлені й народнопоетичні звертання (*чічко, любко*) до сироти Марії, яка у «Різдваній легенді» символічно уособлює Марію-Богородицю, як ось: «*На тобі мосяжний хрестик, любко. Молися за нас грішних*» [1, 382]. Функціональна специфіка таких номенотформул – розкриття глибини гуцульського народнорелігійного світосприймання, щирого, дитинно-безпосереднього внутрішнього світу горян. Як зазначає М.Х. Коцюбинська: «Людина у Віри Вовк, гідна Божої ласки, справжня – та, що чиста душею, добра й безхитрисна, відкрита душею Богові» [10, 20]. Саме такими рисами наділяє авторка простих гуцулів – персонажів своїх творів, для яких «Бог – не далекий і незрозумілий Саваоф, а хтось найближчий, найспівчутливіший, хтось, хто є всеобіймаючою Любов'ю» [12, 11].

На основі проведеного аналізу функціональної специфіки гуцулізмів у «Легендах» Віри Вовк можна зробити такі висновки:

1. Прикметна особливість функціонування гуцульської діалектної лексики у ранніх прозових творах письменниці – контекстуальне накладання її на глибокий пласт релігійних номінацій, внаслідок чого створюється художній ефект етномаркованості сакрального. На цій основі ґрунтується система художнього образотворення авторки, формуються унікальні етномарковані образи Ісуса Христа, Богородиці і святих, визначальні для окреслення ідіостилію письменниці.

2. Гуцулізми в «Легендах» Віри Вовк виконують низку важливих функцій. Серед них можна виокремити як традиційні: використання діалектних слів у ролі 1) виразників гуцульського етнографічного колориту і світогляду горян, 2) засобів збагачення системи тропів і художніх символів твору, 3) ключових компонентів просторового образу Гуцульщини; так і оригінальні функції: 1) залучення гуцулізмів до системи створення сакрального хронотопу й етномаркованих образів святих, 2) використання діалектних лексем для розкриття глибини гуцульського релігійного світосприймання, а також для надання свіжості першопрочитання традиційним канонічним сюжетам.

3. Трансформація східнокарпатського діалекту в ранніх творах письменниці засвідчена найприкметніше в царині мовлення персонажів (ураховуючи біблійних і міфологічних) і репрезентована найповніше на лексичному мовному рівні.

Важливо також, що сучасна творчість Віри Вовк, зокрема її повість «Тотем скальних соколів», відображає активну працю авторки над збагаченням палітри лінгвостилістичних виражальних засобів, зокрема розширення діалектної бази художніх текстів фонетичними, морфологічними й лексичними гуцулізмами, типологічна й функціональна специфіка яких ще потребує окремого дослідження.

1. Вовк Віра. Легенди / Віра Вовк. Проза. – К. : Родовід, 2001. – 381–400.
2. Вовк Віра. Лист до критика / Віра Вовк. Спогади. – К. : Родовід, 2003. – 223–224.
3. Вовк Віра. Поезія. – К. : Родовід, 2000. – 422 с.
4. Грицик Н. Стилістичне моделювання національного простору в поезії Віри Вовк / Надія Грицик // Культура слова. – 2005. – № 65. – 8–12.
5. Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1997. – 232 с.
6. Грещук В. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2001. – № 3. – 3–10.
7. Грещук В. Художні функції гуцульських діалектизмів у белетристичних текстах / Валентина Грещук // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – 237–243.
8. Дзюба І. Бути собою – це на все життя: [передмова] // Іван Дзюба / Віра Вовк. Спогади. – К. : Родовід, 2003. – 5–12.
9. Залеська-Онишкевич Л. М. Л. Різні світи Віри Вовк / Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич // Українське слово: [хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття: у 4 кн.] /

- Упор. В. Яременко. – К. : Вид-во «Аконіт», 2001. – Кн. III. – 413–420.
10. Коцюбинська М. Метаморфози Віри Вовк : [передмова] / Михайлина Коцюбинська // Віра Вовк. Поезії. – К. : Родовід, 2000. – 5–32.
 11. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові / Микола Негрич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – 224 с.
 12. Овчаренко М. Авторка, що має Великого Союзника / Марія Овчаренко // Овид, Чікаго. – 1957. – № 5. – 9–12.
 13. Сирко І.М. Лексико-семантичні особливості автоперекладів Віри Вовк / І. М. Сирко // Життя – у слові : Збірник наук. праць на пошану академіка В. М. Русанівського / Відп. ред. В. Г. Скляренко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 409–417.
 14. Ткаченко Т. Образ Ісуса Христа у прозі Віри Вовк / Тетяна Ткаченко // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – Вип. 12. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2006. – 153–155.
 15. Ткаченко Т. І. Феномен жіночого письма в українській літературі другої половини ХХ – початку ХХІ століття : [монографія] / Тетяна Іванівна Ткаченко. – К. : КиМУ, 2008. – 256 с.
 16. Janów J. Słownik huculski / Jan Janów ; oprac. i przygot. do druku J. Rieger. – Kraków : Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. – 232 s.

The specificity of Gutsulian dialect lexic Wira Wowk's «Legends» is analysed in this article. The research is conducted from view of literature transformation biblical plots of the stories in Gutsulian ethnic colour. The functions of Gutsulian dialecticisms are characterized on the background of religious vocabulary. The role of these ones are traced in sacral images drawing, central characters' individualization and those representation in local colour.

Key words: Gutsulian dialect lexic, religious vocabulary, literary text, sacral, idiosyle.

В статтє проанализировано использование гуцульской диалектной лексики в «Легендах» Веры Вовк. Очерчено роль гуцулизмов в реинтерпретации библейских сюжетов, в частности в предоставлении им этнического колорита. Охарактеризованы художественные функции гуцульских диалектизмов на фоне общезычной религиозной лексики. Прослежена их роль в создании сакральных образов, в индивидуализации героев и в отображении местного колорита.

Ключевые слова: гуцульская диалектная лексика, религиозная лексика, художественный текст, сакральное, идиостиль.

ББК 811.161.2

УДК 81.2 Ук

Ігор Бачкур

ГУЦУЛЬСЬКА ЛІСОСПЛАВНА ЛЕКСИКА: СЕМ АНТИКО-СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті аналізуються структурно-словотвірні особливості лісосплавної лексики у гуцульських говірках, окреслюються типові способи й засоби номінації, описуються словотвірчі форманти, виявляються специфічні елементи й тенденції гуцульського іменникового словотвору.

Ключові слова: лісосплавна лексика, гуцульські говірки, словотвірчий формант, спосіб словотвору, словотвірчий афікс, словотвірна структура іменника.

Всеохопне вивчення національної мови неможливе без залучення до матеріалу дослідження її територіальних діалектів. У зв'язку з цим останнім часом актуальними є студії над мовою регіональних мовних утворень – говірок окремих сіл, районів, областей, регіонів. Так, сьогодні з'явилося чимало досліджень діалектів української мови, в тому числі й гуцульського. Однак, незважаючи на велику кількість праць, поки що рано говорити про всебічне науково-лінгвістичне висвітлення особливостей того чи іншого говору.

Гуцульські говірки, які охоплюють гірські райони Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей, репрезентують яскравий діалектно-мовний матеріал, що відзначається насамперед своєю архаїкою у фонетичній та граматичній системі, порівняно з іншими говорами. Зважаючи на складні умови розвитку краю, у гуцульських говірках відбито чимало запозичень із польської, румунської, угорської, німецької мов, що є характерною рисою гуцульського лексикону.

Лексика краю й реконструйовані процеси номінації, в результаті яких вона постала, репрезентують насамперед своєрідність мислення та ментальність українців Гуцульщини. Причому, на нашу думку, благодатними для дослідника пластами лексики є ті групи слів, які позначають реалії, важливі в повсякденному житті мовця, адже саме такі денотати закономірно отримуватимуть у мові більшу кількість номінацій, відзначатимуться різноманіттям структури тощо. Поряд із такими тематичними групами, як назви знярядь праці, їжі, одягу,

хатніх артефактів, рослин і тварин та деяких інших, лісосплавна лексика посідає важливе місце в системі гуцульських номенів, адже лісівництво – це сфера діяльності, надзвичайно важлива для гуцулів не тільки в минулому, а й у сучасному: “Упродовж віків лісосплав, особливо плотовий, відігравав у житті населення Українських Карпат важливу роль, оскільки був одним із найголовніших і давніх засобів транспортування: спершу (з XI-XII ст.) – солі, сільськогосподарських продуктів, виробів з дерева і металу, а пізніше (з XVI ст.) – і лісу як товару” [6, 343]. Вивчення цієї лексики має певну історію [див. бібліографію: 6, 343-345], однак їх словотвірна структура аналізується вперше. Акцентування уваги на словотвірній структурі гуцульської лісосплавної лексики дає змогу розкрити особливості процесів номінації цього пласта лексики, висвітлити специфіку та закономірності гуцульського іменникового словотвору.

Метою статті є дослідження структури гуцульської лісосплавної лексики. Матеріалом послужила укладена картотека похідних субстантивів, дібраних із Короткого словника гуцульських говірок та інших лексикографічних праць гуцульського говору. До уваги бралися назви лісосплавних процесів та знарядь, осіб, задіяних при таких роботах тощо, які відрізняються від літературних відповідників як фонетично, так і структурно, тобто які утворені або від інших основ, або з допомогою відмінних від літературних словотворчих засобів.

Серед лісосплавної лексики відзначимо такі групи слів.

1. Назви знарядь та інструментів, що використовуються у плотарській справі: *серсама // сарсама // інструмент; цапїна // цапїн // сапїн // сапїна // сабїн // сабіна; талїянка марїкуц; тага // кочорба // карас. трїф (триф); сокира. пила; теслицьи. свердел // свердив // бокораский свердел // дарабник // фуртїв; опачиник. молот / млот // клевец // кияня // зелїзна довбня // зилїзна довбня // барус // шлята; баба; баба баран.*

2. Лексика пов'язана з виготовленням плотів: *мигла // магїль // штабїль; портош // пляц; роздаване ділениця; дараба талба; пїл'га бирл'ага; попруга; попружїне вирчїне; чїп чуп; дерево бервено цївка кус кусень штука серета; вершок вершек вершак; гузер; біланя // білане // пунтя // пунька // брїга; бервененка берна; ковбок бутук кл'оц; сточинец бігун пїивковане бервено*

данцоване бервено пїивкована штука гакована штука; гужва вужва вужевка роскрут; колач кулко кочало карїка; ланц гужланц; страж // стражер' // страж'ир' // чїп; кл'ука // кл'учка; пїивка // гужевка; повороз швара; одениц'а // одениц'и // однокінка // плот' // дараба; фірманка // ферманка; гузерак; порон кївета, кїветора тарадайка; перед // передок // чоло // писок; відпадок // припуст // ібермас // вібермас; зад; кирма // к'ирма // к'ерма; другар // другар'; дошка // опачина; наручник // ручник // фостач; сворїн' // сворен' // свїрен'; столец'; лапка // лаба // нїжка // бабчир'; задна кирма // задна к'ирма // задар'; резерва // розерва // лезерва // геверненка сохар' // росохач бабчер' надовжниц'а // надовжник // надвїйниц'а // бокур; затрїйниц'а // натройниц'а // натрїйниц'а // тритабловий бокор; итиритаблек // н'етьтаблек і т.д. ; плот' // сплав // дараба // бокор; перед // передок // передар' // передна талба; зад // задник // задна талба; матка // середник // середна штука // розбїйниц'а // гакарева штука; гакар'; гакар' // ланц // цїга водитил' // матка; повідник // водитил' с'їдлач // чїп // страж'иер' // пал'; бабка // чїп збїй // ланц приколен' // слуп // пал' // ; руда // цвайка; кулко // живец // кл'ука // цвайкар' // карїка; волос; перла // шпрейс // шпрайц; ступка // подушка; мертвїйк // мертвек // мерл'ик // мертвец; корманиш // т'урмашичк // бокораи; збиванник // збиваник, збивчик // збивач // в'їаишичк // сплотчик // ферманчин.

3. Лексика, пов'язана з підготовкою річки до сплаву плотів: *гат' // кл'авза // клавзура // плотїна; вузина; підошва // фундамент; пїлот // пал' // шпунтпал' // свайа // слуп; глий брус // крайнер // крейнер // клейнер // квадр; флудер // фл'удер // тавра // итимпл'ївка шїнтафл'а // швїнтафл'а // шїмтафл'а опорина // побокова кашиц'а // цїмброванка гат'ир' // гат'иник // гат'аник // гат'ирник поплавец // поплавок // порон, поронец // дарабка // тарадайка; плесо // озеро // гат' гамованка // гоц відбїй кашиц'а // кошиц'а // цїмброванка // цїмброванка кашичник // каш'ич'ир' // берегар' рїнг // рїнгїл' // вїмпан // вемпан ішилус // шл'ус // шл'ос // рїглик // с'їмпол вал // сн'їп // мїх // бомба шнайдер // шлайдер // шнайдерка // шлайгерка; раки // одгони // трикутник // тат // гаман; плес'анка // плес'їнка // гамованка // гамованочка; вус // кобилина // тапшан // фашинівка // гимер чист'їлник // денник // демник // робїтник від*

теребл'ін'а // регул'овичик // бан'ас повин' // гат' // кл'авза перша вода // перва вода // передна вода // форвасер // штимпл'івка // цуфл'іс штимпл'івка фуг; друга вода // грубуша вода // горбата вода // пофт'ірниц'а трета вода // горбата вода // нахвасер // бесерівка четверта вода // обдавки // горбул'и // хребто'ван'и посл'ідок // остатки // мн'ака вода // обливки // котлавина // форвасер сировиц'а // сирівка // сирова вода // відсировок // саморідна вода // доживка // раптівка // цуфл'іс листова повин'.

4. Лексика, пов'язана з процесом сплаву плотів: керманич // керманич // керманиш передовик // передн'ий к'ерманич // передний к'ерманич // передний керманиш // передний курманиш задар' // задник // задн'ик // задн'ий к'ерманич // задний керманич // гозаиш // гузерник // гетаж // фаркант'ів гузаика // бокораишка бокораишка пуск // пустака плавачка // сплав надовжениц'а волоц'уга // гал'мо охаба // охаб вус // кло, кол порач // опорач // приколен' // кирл'іг // кирлик // гарпулець // повідник // повинник // поплавець повідник медвід' // цапок // пес // бугай // баран // міх // поплавець // поплавиц' // усо // крило загорода // поперека // поперечка // поперечник // поперекан'и // повідник // стріла // колода // поперечник // штик // шпирла // штимпл' загата // завал // гайтаиш // аварія струнга турлаиш // розбой // плавачка // гарем // турлаиш зберан'и // зберанина // збераниц'а // гарамблован'е // гарамбір // гарамбірован'и // гарабірлаиш гарамбіроиш // аварієць // аварійц'а збераниц'а // зберанина // гарабіц'ія // гарамбір // ківетор'а сторож // сігналчик // сикнал'чик // вартаиш // штрехар' // стромар' // аварієць // пост знак // авізо // авіза // авіз'ія пристан' // пристав // ловачка прибій ловл'ін'и // ловін'и // повороз // мотуз // ловач // швара // цуглан // артан клочаник // клоч'уник дрот'аник // дрот'уник ловач // кл'укаиш // вартаиш // хватчик.

5. Лексика, пов'язана з обліком у сплаві лісу плотами: токма // договир // контракт // контрат // контрет див'єтка десетка одинацетка тринацетка центлек пери'єк другак петак шестак семак восьмак платва; кроква; замітниц'а // замікниц'а міришчик // мір'илник // печетлар' // штимпл'ир' // нумеровчик // гамерник // гаморчик с'иж'ен' // циркіл' // клуна кобила // метер // ціркіл' // цірклик кл'упа // глупа // цоли глупован'е // цолован'е кубік кубікован'а числован'е // печ'итан'е // клевиц'ован'е

нумерован'е печетка // клевець // штимпл' // гамор // нумеріргамер // тел'ер // фойогсам фатура // фактура // ридія // ред'іє перебирайтер // прийомчик перебиран'е.

Як бачимо, серед наведених слів є чимало запозичених, словотвірна й мотиваційна база яких є непрозорою, а також ціла низка непохідних субстантивів.

Зважаючи на обмежений обсяг статті, наведемо словотворчі афікси, які формують структуру похідної лісосплавної лексики. При цьому відзначимо, що серед похідних іменників єдиним продуктивним способом словотворення є афіксація. Нами виділено такі афікси (у дужках наводимо окремі приклади):

- к (таліянка, вужевка, кл'учка, фірманка, див'єтка);
- ник (дарабник, опачиник, ручник);
- н(є) (роздаванє, попружінє, вирчінє, нумерован'е);
- єнк (бервенєнка);
- єц (сточинець);
- л(о) (кочало);
- єр// -ир (стражєр' // страж'ир', бабчир');
- иц(я) // -иц(и) (одениц'а // одениц'и);
- ок (передок, відпадок);
- нульсуфіксація (припуст);
- ар // ар' (другар // другар', сохар', передар', гакар', цвайкар');
- ник (задник, середник, повідник, збиванник);
- ач (с'ідлач, збивач);
- чик (збивчик);
- аиш (бокораиш, кл'укаиш, вартаиш);
- анк(а) цимброванка, гамованка);
- конфіксальні афікси: надовжениц'а // надовженик // надвійниц'а // затрійниц'а // натрійниц'а // натройниц'а // натрійниц'а).

Чимало лексем утворено лексико-семантичним способом (чїп, дерево та ін.).

Серед наведених суфіксів окремі з них мають свою спеціалізацію. Так, тільки назви особи утворюються за допомогою суфіксів -аиш, -ар', -єр, -ир, назви абстрагованої дії – за допомогою суфікса -н(є), назви предметів – л(о) та ін. Водночас один і той самий суфікс може бути омонімічним і відноситися до різних словотвірних типів, зокрема суфікс -ник (дарабник – особа; ручник – предмет, ручка керма плоту).

Таким чином, гуцульські говірки відзначаються специфікою структури іменників окреслених тематичних груп, оскільки в літературній мові такі лексеми в цілому не репрезентовані. Водночас

словотвірні типи таких іменників близькі до літературних (за винятком, звичайно ж, фонетичних модифікацій) та до говіркових [пор., напр.: 8]. Це свідчить про своєрідність гуцульського словотворення, що виявляється уже на матеріалі невеликої групи дериватів.

Отже, аналіз словотвірної структури лісосплавної лексики виявляє специфічні риси та елементи словотвірної системи гуцульських говірок, серед яких тяжіння до однослівної номінації; невелике розмаїття та продуктивність словотвірних типів, за якими утворені похідні назви; наявність у структурі дериватів специфічних, не властивих літературній мові, словотворчих формантів (напр., *-аш*); наявність кількаслівних номенів, а також іменників, утворених лексико-семантичним способом. Подальше вивчення інших груп похідних слів у гуцульських говірках дасть змогу окреслити специфіку гуцульського словотвору в цілому.

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору. – Луцьк: Вежа, 2004. – 763с.
2. Ашиток Н. І. Деривація багатозначного слова в говорах східнослов'янських мов. – К.: В-тво Південно-Західної залізниці, 2001. – 203с.
3. Гуцульські говірки: Короткий словник / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України / Ярослава Закревська (ред.), Галина... Гузар (уклад.). – Львів, 1997. – 232с.
4. Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича / Ярослава Закревська (відп.ред.). – Л., 2000. – 364с.
5. Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпряньського порубіжжя: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 2003. – 19с.
6. Сабадош І. Лісосплавна лексика українських говірок Карпат / Іван Сабадош // Український діалектологічний збірник: Кн.3. – К.: Довіра, 1997. – С.343-398.
7. Філак І. Я. Ентомологічна лексика українських говірок району Карпат: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1997. – 23с.
8. Ястремська Т. О. Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 2002. – 20с.

In the article analysed structurally word-formation features of timber-rafting vocabulary in the gucul'skikh manners of speaking, typical methods and facilities of nomination are outlined, word-formation formants are described, specific elements and tendencies of gucul'skogo of substantival word-formation appear.

Key words: *timber-rafting vocabulary, gucul'ski manners of speaking, word-formation formant, method of*

word-formation, word-formation affix, word-formation structure of noun.

В статті аналізуються структурно-словообразовательные особенности лесосплавной лексики в гуцульском говоре, очерчиваются типичные способы и средства номинации, описываются словообразовательные форманты, оказываются специфические элементы и тенденции гуцульского субстантивного словообразования.

Ключевые слова: *лесосплавная лексика, гуцульский говор, словообразовательный формант, способ словообразования, словообразовательный аффикс, словообразовательная структура существительного.*

УДК 811.161.2:81'373.49

ББК 81.2Ук

Наталія Багрійчук

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗНАЧЕНЬ ЕВФЕМІЗМІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ТИПУ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі роману М. Матіос “Солодка Даруся”)

У статті основну увагу зосереджено на дослідженні семантики евфемізмів фразеологічного характеру у художньому тексті.

Ключові слова: *евфемізми, фразеологізм, художній текст, адресант, адресат, оцінка*

Увага мовознавців, спрямована на характеристику взаємозв'язку концептуальної, зокрема міфологічної, та мовної картин світу, а також пошук нової функціонально-мовної парадигми зумовили необхідність розгляду питання евфемізмів (Ев.) – мовних одиниць, які репрезентують матеріальну і духовну культуру певного соціуму, демонструючи особливості його асоціативно-образного мислення. Роль *евфемізованих номінацій* у мовленні, їх семантику, структуру розглядало багато вчених (В. Ужченко, Д. Ужченко [24], М. Ковшова [11], І. Мілева [17] та ін.). Зокрема можна виокремити такі проблематичні русла, у яких працювали і працюють дослідники:

- *евфемізація* і *дисфемізація* у фразеотворенні (І. Мілева [17], В. Ужченко, Д. Ужченко [24]);

- семантика і прагматика *Ев.* (М. Ковшова [11]);

- *Ев.* як складники системи референтних висловлювань у художньому тексті (І. Бабій [2]).

Однак *евфемізовані одиниці із фразеологічним наповненням у художньому тексті*, що репрезентують фрагменти діалектного мовлення, зокрема у творчості М. Матіос, належним чином не проаналізовано, що і зумовило вибір *теми й актуальності нашого дослідження*.

Матеріал роботи – роман М. Матіос “Солодка Даруся”. Такий вибір зумовлений тим, що названий твір характеризується художньо-естетичною цінністю і займає вагоме місце у літературному просторі. Так, “Солодка Даруся” є переможницею конкурсу “Книжка року 2005”, а також її визнано найкращою з українських книг останнього 15-річчя незалежності, які вплинули на український світ, і відзначено Національною премією України імені Тараса Шевченка 2005 року. На нашу думку, важливість цієї книги полягає в тому, що в ній здійснюється спроба дешифрування генетичного коду українства, відновлення архетипів культурної пам’яті, а реалії конкретного періоду експлікуються у формі живого діалектного мовлення, у якому, “постійно виникають стійкі словосполучення, і процес фразеологотворення доцільно досліджувати на матеріалі діалектної мови як виключно усної форми мовлення, бо саме в ній легше простежуються виникнення фразеологізмів” [4, 16], зокрема *евфемізованих фразеологізмів*, інтенційна зумовленість яких декодується на текстовому полотні.

На синхронному зрізі розвитку українського мовознавства діяльність учених спрямована на дослідження ролі *Ев.* у мовленні та наукове обґрунтування сутнісних ознак цих мовних величин. Порівняймо окремі визначення *Ев.*, наявні у мовознавчій літературі: “стилістична фігура; навмисна заміна ознаки певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом’якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, наприклад, абсценної лексики” [20, 63]; “слова або словосполучення, які не прямо, а приховано, ввічливо чи пом’якшено визначають назви якогось предмета, явища <...>” [20, 63]. Наведені дефініції більшою чи меншою мірою акцентують на важливій ознаці *Ев.* – заміні “грубого” найменування кореферентною назвою предмета, явища, ознаки чи дії. Однак, на нашу думку, синтезувальним є визначення *Ев.*, подане в енциклопедії “Українська мова”, яке і буде базовим у нашому дослідженні:

“*Евфемізм* – слово або вислів, троп, що вживається для <...> прихованого з окремих причин, пом’якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій, заміни прямої їх назви <...>” [25, 168].

Ев. притаманні різні способи творення, зокрема: перифразування; утворення слів на основі асоціацій за суміжністю, подібністю або протилежністю значень; синонімізація, зокрема її різновид – фразеологізація. Особливу увагу зосередимо на останньому способі формування *Ев.*, який виступає процесом вторинної номінації, базуючись на співвіднесенні мовних елементів із екстралінгвальними об’єктами, оскільки проблема “*евфемізми як результат процесу фразеологізації*” ще досі є не розв’язаною і потребує конкретнішого розгляду.

Звідси впливає і **мета** нашої роботи: дослідити семантику *евфемізмів фразеологічного типу* у художньому тексті. Поставлена мета передбачає розв’язання таких **основних завдань**:

- дослідити семантику *евфемізованих номенів* у художніх текстах М. Матіос;

- розкрити специфіку вираження значення *Ев.* крізь призму фразеологізації у названому творі.

Художній текст – визначальний компонент комунікативної діяльності і засіб, за допомогою якого комунікант здійснює мовленнєвий акт, впливаючи на співрозмовника. “Оскільки художній текст <...> – закінчена одиниця комунікації, то фразеологізми як один із складників його смислового ядра (разом із лексемами) теж виконують комунікативну функцію і є засобом віталістичного світобачення” [18, 93]. Причиною вживання *евфемізованих фразеологізмів* у художньому тексті є індивідуальна спроба мовця уникнути прямої експлікації – часто як із метою приховати, так і, навпаки, підвищити інтерес до предмета заборони. Одна з таких невід’ємних констант людського буття, яка є найбільш табуованою, – це смерть. Вона займає одну з центральних позицій у світобаченні людини, нерідко виступає мірилом її вчинків та й цілого її життя. Саме онтологічна категорія смерті, породжена християнською культурою або як відбиток еkleктики християнських догм із язичницьким світосприйняттям, яскраво представлена у романі М. Матіос “Солодка Даруся” і втілена у формі *евфемізованих фразеологізмів*, що виступають найменуваннями поняття “*смертельна*”

небезпека, ризик”, виражаючи значення міри “дуже дорого”. Наприклад: “*А перший раз, як Даруся стала на лід, а він не провалювався, хотіла пробити його головою, бо мусила зайти у крижану воду, навіть коли б це коштувало їй життя*” [15, 10]. Саме прихованість у фразеологічному номені семи “смерть” дає нам підстави кваліфікувати його як евфемізм. В аналізованому тексті фразеологізованість *Ев.* часто виявляється завдяки присутності у їх значенні “двох реалізацій суб’єкта – того, хто досвідчує, і того, хто здійснює процес інтерпретації (концептуалізатора). У перцептивній ситуації суб’єкт виступає у ролі носія досвіду, тобто досвідчувача, котрий пов’язаний із іншими об’єктами чи суб’єктами через сенсорний предикат, утворюючи сцену. Досвідчувач – це суб’єкт, що сприймає певний елемент досвіду” [9, 6]. Порівняймо: “*Мале хто пам’ятає, коли ті Йорки самі спокійнилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові*” [15, 23]; “*Ще дивіться, через таку любов згине чоловік.*

-Агій на вас, кумо, таке дурне прийшло вам на голову! Що ота люба не одного загубила, то це правда...” [15, 123]. Відповідно “досвідчувач” стає співучасником спровокованої мовцем комунікативної ситуації і стає творцем її перспективного розгортання.

У межах окресленої семантичної групи виявлено фразеологізми-евфемізми просторової орієнтації, що “впливає із закону асиметричного дуалізму мовних знаків, які входять до складу стійких словосполучень. З одного боку, просторові знаки в інтегрованому змісті фразеологізмів позбавляються буквальної семантики і перетворюються на позначення інших культурних кодів, зокрема духовного, аксіологічного, модального тощо; з іншого боку, до просторового коду залучаються знаки інших концептосфер та кодів, зокрема соматичного, біоморфного, предметного часового” [21, 17]. Так, одним із досліджуваних семантичних компонентів просторового поля виступає лексема *глина*. Наприклад: “*Тата привалило дарабою, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама пішла у глину через пусті бабинські язика...*” [15, 84]. Наведений текст евфемізується завдяки вживанню словосполучення *придавило дарабою*, а також фраземи, у складі якої є лексичний елемент *глина*. При дослідженні тексту варто врахувати і те, що “ситуацію репрезентує певна реалія (предмет/ явище),

яка може більшою мірою, ніж сама ситуація, “генерувати” фразеотворчий потенціал складників прототипного вільного сполучення слів...” [18, 74]. Порівняймо: “*Ось уже й клуб. А щоб провідати тата, коло клубу треба звернути поза Йорчиху, кажуть у селі... Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хорони, народили і пошкодували діточок, та й таздують собі як уміють, а до місця, якого в селі нікому не обминути, так і припечаталося: поза Йорчихою...*” [15, 23]; “*...Чуєте, Марійко, роками це нікому не казала, а тепер вам скажу, бо можуть мене скоро віднести поза Йорчиху, то там зі гріхом і лишуся...*” [15, 29]. В означених фрагментах тексту “базові образи відіграють важливу роль при творенні фразеологізмів. Напрям семантичних трансформацій базової номінації задається прямим значенням реалії або ситуації (цілого виразу). Поштовх до певних імплікативних процедур, які приводять до переосмислення виразу й утворення вторинної номінативної одиниці, дає ментальний образ базової ситуації (гештальт-структури)” [8, 174]. Варто звернути увагу на наявність у складі аналізованого фразеологізма власної назви *Йорчиха*. На нашу думку, використання особистого номена у структурі евфемізмів-фразеологізмів часто є випадковим і неумотивованим. “Такий принцип уведення власних імен до складу фразеологічних одиниць можна назвати “принципом навмання”” [6, 45]. Однак у межах контексту – конкретного акту комунікації, виділений фразеологізм стає семантично навантаженим, набуває ознак умотивованості і формує фактуальний зміст інформації. Динаміка евфемізованого фразеологізма “тісно пов’язана з розвитком фразеологічної конотації”, яка характеризується “своєю особливою комунікативно-прагматичною спрямованістю” [27, 79] і зумовлює формування відповідного асоціативного поля у свідомості інтерпретаторів.

У досліджуваному художньому тексті виявлено лексико-семантичну групу евфемізмів фразеологічного характеру із соматичним наповненням, які діляться на дві підгрупи, кожна з яких у своєму складі має своєрідні константи:

- перша, що репрезентує характер *говоріння* (точніше *пліткування*), зокрема його невербальну форму, і містить у своєму складі лексему *язик*. “Невербаліка несе не менш правдиву інформацію, ніж вербальні

засоби” [21, 15], до того ж невербальні компоненти спілкування заміщають вербальні, врегульовуючи розмову. Порівняймо: “*І як той Михайло приймав пологи? І як пуп сам різав? Чого-чого, а такого незнання сільські молодіжці пробачити не могли. Прийшла пора **обертати** Матронку **язиками** дужче...*” [15, 93]. Фразеологічна сполука **обертати язиком** (Мотронку) завдяки своїй кваліфікативній природі виступає важливим засобом образотворення та відбивання етнокультурних реалій.

У тексті роману трапляються евфемізовані фразеологізми, комунікативна зумовленість яких випливає із прагнення мовця нейтралізувати комунікативний шум чи загрозу його настання у процесі міжособистісної інтеракції. Наприклад: “...Дивися, аби ти не купилася на мужеські руки. Вони такі, зарази, – **пристануть до ...** - хотів сказати “до каліки”, але **прикусив** **язика**, – **до чесної дівки**, і не подивляться, що бідна сиротина [15, 66]. Ядро імпліцитної інформації, на нашу думку у виокремленому фрагменті тексту є в точці “до ...”. “Графічні показники (трикрапки) як експлікатори прихованого смислу вказують на “особливості психічного стану, в якому перебуває мовець” [10, 66], що супроводжується хезитацією (невпевненістю, сумнівом, нерішучістю), небажанням з особистих чи то інших причин озвучувати думку (матеріалізувати). Невербаліка, експлікована у формі фразеологічної одиниці, не супроводжує вербальне мовлення, як ми це спостерігали в попередньому прикладі, а доповнює її, наповнює інформацію обертонами. З їх допомогою читач вловлює: адресант не бажає виражати інформацію, в якій міститься гіпотетична образа для адресата, тому “**прикусив** **язика**”. *Ев. чесна дівка* – це результат коректного застосування мовцем комунікативних тактик та стратегій з метою недопуску образи. Тлумачення висловлення залежить від “фактора адресата”. Адресат, як і мовець, вступає в комунікацію не як глобальна особистість, а у визначеному своєму аспекті..., що відповідає аспекту мовця [1, 357]. Вступаючи в комунікативний акт, кожен із співрозмовників відіграє свою роль у ньому. “Адресант є джерелом повідомлення. Реалізуючи свої інтенції у різній формі, він закодовує інформацію, а потім вибирає характер викладу. Адресат же у мовленні є кінцевим споживачем повідомлення” [3, 52]. Таким чином, успішна комунікація залежить

від рівня застосування адресантом мовної компетенції, а у адресата – від рівня усвідомленості сприйняття отриманої ним інформації;

- друга підгрупа, що номінує поняття інтенсивності дії, має інваріант “дивитися”. Наприклад: “*Встидався би таке говорити про сироту, таздо! – похитав головою Цвичок. – Сам у хаті своїх трьох дівулиць маєш, то краще за ними **пускай очі**, а не **пасеши чужого...**” [15, 58]. Фразеологічне значення *Ев.* із вкрапленням соматичного елемента *очі* розкривається на основі опозиції “свій-чужий”. Так, у художньому тексті *хата* виступає символом локалізації особистісного, освоєного простору, який знаходиться “тут, близько”, відповідно, наступний елемент опозиції – *чужий* – сприймається як такий, що існує “там, далеко”. “Особливе символічне значення у давніх слов’ян мало закладення дому, який ділить весь простір на домашнє і не домашнє, на внутрішнє і зовнішнє” [5, 37]. Вектори “близько-далеко” є “горизонтально орієнтованими й відображають “площинне”, “рівнинне” мислення мовців...” [19, 22]. Таким чином, лексема *чужий* у значенні “далекий” репрезентує архаїчну модель простору, корелюючи з людським виміром, “давньою людиною сприймається негативно, а саме – тієї частини простору, яку вона здатна безпосередньо сприйняти, тією чи меншою мірою самостійно освоїти та пізнати” [28, 49]. Фразеологізми *пускати очі* і *паси чужого(очима)* у наведеному тексті – це своєрідні семантичні його стрижні, що концептуалізують знання про світ.*

Серед названих нами *евфемізованих фразеологізмів* виокремимо і назви, що означають *процес очікування народження дитини*, наприклад: “*В селі декотрі таздівські дівки не годні приховати від людських очей, що **зайшли в передчасну тяж**, хоч затискалися поясом і широкі спідниці з фалдами носили <...>*” [15, 93]; а також **трагічність втрати немовлятка**: “*Я тоді дитину через Кулика скинула... це в утробі, як він не одному тут **життя перебив!***” [15, 130]. У означеному фрагменті тексту крізь призму *Ев.* “**скинути** (=“втратити”)” та евфемізованої назви на позначення інтенційної деструктивної дії “**життя перебити**” реалізується характеристика суб’єкта дії (Кулика), негативна оцінка його особи. “Оцінка у фразеологічних одиницях має прагматичний характер і стосується ситуації в цілому” [9, 5-6]. Евфемізми-фразеологізми

оцінювально-характеризувальної орієнтації виявлено і в наступних сегментах тексту. Порівняймо: *Вони таки не мають смальцю в голові а Бога в череві, її сусіди, бо думають, що вона дурна. А Даруся недурна – вона солодка* [15, 5]; *Слабі на голову – то Божі люди. – Ото і все, сказав тоді тато* [15, 16]. В. Телія зауважує, що “відношення суб’єкта мовлення, як і слухача до дійсності – це відношення відповідне *par excellence*, і воно зазвичай пропонує відповіді на питання: *хто оцінює, що, як, яка причина, мотивованість і з яких позицій*. Терміни співвідношення – суб’єкт (індивід з його смаками та світоглядом) і об’єкт (фрагмент світу в його системних зв’язках) – поєднані в цьому співвідношенні оцінювальним судженням, в якому виражається та чи та прив’язаність суб’єкта до світу” [23, 21]. Оцінка виступає об’єднувальним фактором у діаді “суб’єкт-об’єкт”, виконуючи, таким чином, інформативно-кваліфікативну функцію.

У художніх текстах М. Матіос виявлено і фразеологізми з фідеїстичним наповненням, наприклад: *боронь Боже; Боже праведний; най Бог боронить!*. Порівняймо: “*О, що ті москалі лиха межі людьми наробили, най Бог боронить!*” [17, 183]. На думку Г. Кузь, “специфіка вигуків ідіом зумовлена тим, що вони витворилися на базі язичницьких ритуалів, у яких слово виконувало магічну функцію” [13, 23]. “Унаслідок залучення у мовленнєві дії мовця “архетипного досвіду й аксіологічно-культурного контексту, маніфестованого фразеологізмом, збільшується авторитетність висловлень, а отже, й іллокутивна сила комунікативних вчинків” [12, 171]. Фразеологізми з компонентом *Бог* (Господь Бог, Христос) є оптимальними засобами фіксації історико-етнографічних та морально-естетичних зв’язків людини зі всесвітом, які експлікуються у активній пізнавальній та практичній діяльності свідомої істоти відшукати внутрішню (духовну) точку опори у макрокосмі.

Таким чином, проаналізувавши *Ев.*, наявні у текстах роману М. Матіос “Солодка Даруся”, можемо стверджувати, що ці мовні одиниці виступають важливим елементом художнього тексту, засобом формування завуальованості інформації, яка міститься в ньому, розширюючи семантичне поле його сприйняття та декодування. У названому творі відбито живе діалектне мовлення. Йому притаманне часте використання *евфемізованих номінацій* фразеологічного характеру, які

розгортають русла смисло- та образотворення, надаючи змісту інформації фактуальності та реалістичності.

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Серія літератури и языка. – 1981. – №4. – 356–367.
2. Бабій І. О. Комунікативно-прагматичні параметри дескрипцій у текстах “малої прози” кінця ХХ – поч. ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. О. Бабій. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
3. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
4. Бевзенко Актуальність вивчення української діалектної фразеології / Бевзенко // Мовознавство. – 1974. – №2. – С.15-20.
5. Венжинович Н. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах української мови / Н. Венжинович // Українська мова. – 2010. – № 2. – 33-43.
6. Герасимчук В. Власні імена в українських фразеологізмах / В. Герасимчук // Дивослово. – 2005. – №4. – 43–46.
7. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст : [монографія] / Марія Іванівна Голянич. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 180 с.
8. Жуйкова М. Роль ментальних образів базових ситуацій у процесах ідіомо творення / М. Жуйкова // Слово. Фраза. Текст. – М., 2002. – 171-182.
9. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / О. В. Забуранна. – К., 2003. – 17 с.
10. Зарицький М. Пауза в системі культури українського усного мовлення / М. Зарицький // Друкарство. – 2005. – №5. – 63–68.
11. Ковшова М. Л. Семантика і прагматика евфемизмів / Марія Львовна Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
12. Криницька О. І. Реалізація комунікативних стратегій у художньому тексті (на матеріалі української модерної драми кінця ХІХ – початку ХХ ст.): дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Ольга Іванівна Криницька. – Івано-Франківськ, 2009. – 249 с.
13. Кузь Г. Вплив давніх вірувань на вигуківі фразеологізми / Г. Кузь // Урок української. – 2002. – №9. – С.23-25.
14. Манютіна О. І. Лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі бульварної жіночої прози ХХ – ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. І. Манютіна. – Чернівці, 2008. – 20 с.
15. Матіос М. Солодка Даруся: видання сьоме / Марія Матіос. – Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2011. – 188 с.
16. Мізін К. І. Когнітивне підґрунтя ономазіологічної структури копаративних фразеологізмів як мовної універсалії (на матеріалі німецької та української мов / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2006. – №5. – 73–84.
17. Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : автореф.

- дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. В. Мілева. – Луганськ, 2005. – 19 с.
18. Папіш В. Фразеологізми у спектрі лінгвоаналізу художнього тексту / В. Папіш // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць. – Вип. 10. - Ужгород, 2006. – 89-96.
 19. Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2004. – №1. – 17–25.
 20. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / [Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О.]; за ред. М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімік, 2011. – 272 с.
 21. Соловець Л. Фразеологізми як засіб формування культури спілкування / Л. Соловець // Українська мова і література в школі. – 2007. – №6. – 14–19.
 22. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия; отв. ред. доктор филол. наук А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 144 с.
 23. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
 24. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
 25. Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во "Українська Енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
 26. Хобзей Н. В. Міфологічна лексика українських говорів карпатського ареалу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. В. Хобзей. – Львів, 1995. – 23 с.
 27. Школяренко В. Фактори підвищення прагматичного потенціалу фразеологізмів у діахронічній ретроспективі / В. Школяренко // Рідний край. – 2004. – №1. – 78-81.
 28. Яковлева К. О некоторых моделях пространства в русской языковой картине мира / К. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1993. – №4. – 48-62.

The article focuses mostly on the investigation of the semantics of the euphemisms of the phrasiological character in the literary text.

Key words: *euphemisms, idiomatic expression, artistic text, sender, addressee, education.*

В статье главное внимание сосредоточено на исследовании семантики эвфемизмов фразеологического типа у художественном тексте.

Ключевые слова: *эвфемизмы, фразеологизм, художественный текст, адресант, адресат, оценка.*

УДК 811. 161. 2'282. 2 (477. 8)
ББК 81. 411. 1–5

Руслана Зінчук

ГУЦУЛЬСЬКО-ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ПАРАЛЕЛІ В СИСТЕМІ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ, ОФОРМЛЕНИХ ЗА ЗРАЗКОМ ДАВНІХ *-Ā-, *-JĀ-ОСНОВ

*На матеріалі гуцульських говірок проаналізовано діалектні явища словозміни іменників, оформлених за зразком колишніх *-ā-, *-jā-основ. Виявлені словоформи подано з огляду на їх функціонування в західнополіському говорі. Відзначено ряд фонетичних інновацій поряд зі збереженням давніх флексій у відмінкових парадигмах досліджуваних ареалів.*

Ключові слова: *гуцульські говірки, західнополіська народнорозмовна традиція, словозмінні паралелі, іменник, відмінок, флексія.*

Сучасні діалектологічні студії позначені активізацією наукових пошуків лінгвістів у плані всебічного обстеження відношення одних діалектів української мови до інших як джерела для встановлення закономірностей розвитку говорів, їх взаємозв'язків та взаємовпливів. Особливо плідним, на думку І. Сабадоша, "є з'ясування на всіх рівнях ... стосунків між старожитніми, тобто архаїчними, та віддаленими один від одного діалектами, якими є, наприклад, поліські, з одного боку, і карпатські, з другого" [14, 199]. Із цього погляду науковий інтерес становлять діалектні явища словозміни іменників жіночого роду в гуцульських говірках, зважаючи на їх відповідники в західнополіській формотвірній системі.

Гуцульсько-західнополіські словозмінні паралелі досі не були предметом спеціального дослідження. Відносно обмежено такий матеріал поряд з іншим діалектним фактажем представлено в працях Самійленка [15], І. Керницького [7], що акцентують передусім на становленні формотвірних норм, беручи до уваги діалектні свідчення та дані писемних пам'яток, І. Матвіяса [10], де автор висвітлює питання взаємодії літературно унормованих форм із говірковими явищами.

Цінними для порівняльної характеристики формотворення аналізованих ареалів є спостереження над "відміною речівників" гуцульських говірок Б. Кобилянського [8]. Описуючи "деклінацію" субстантивів, мовознавець оперує давніми словозмінними типами, аргументуючи це можливістю "наглядно показати різниці (мішання деклінаційних клас, спрощення, редукції) між старими формами давнього

поділу і новими у відмінах гуцульського діалекту – і рівночасно показати, що ще залишилось архаїчного у формах мови” [8, 47]. Багатий арсенал словоформ, які стали джерельною базою дослідження, акумулюють текстові записи живомовних свідчень жителів Гуцульщини¹ та лексикографічні праці, що містять діалектний фактаж цього ареалу². Джерелом порівняльного матеріалу слугували власні записи спонтанного зв’язного мовлення жителів Західного Полісся.

Н. в. одн. іменників, оформлених за зразком давніх *-ā-основ, в описуваних діалектних ареалах представлений словоформами з успадкованою з давньоукраїнської мови флексією -а, продуктивність якої зростає з огляду на “специфічні місцеві співвідношення між твердими та м’якими формами” [11, 64], пор. із гуцульських говірок³: *шо’би с’ходу со’б’і знаў кот’ра кот’рого віўца... бо то йе віўца’а на віўцу’ дуже ўда’їетси* [16, 239], *та жен’т’ица так си ви’вар’увала* [16, 246], *кожда віўца’а була зарейест’рована ... то це кожда віўца’а’а була в жур’нал’і за’пи’сана* [16, 248], *коли застуделаси ца віўца’а* [16, 251], *то нази’валаси гус’ін’ица* [16, 251]. Словоформи зі свистячим кінцевим приголосним основи на зразок *вўлица, копїца, тєрница*, що відбивають процес депалаталізації відповідного консонанта, уживані в окремих говірках західнополіського ареалу, пор.: *се’ре’да і пїятница постїли завш, чимири’ца така була, тєрница така з дєрва зрєб’лана, тепєр вжє і пшен’ица не’ рєдит*.

Специфіка Н. в. одн. субстантивів, оформлених за зразком колишніх *-jā-основ, пов’язана з характерним для фонетичної системи аналізованих говорів підвищенням та звуженням артикуляції [а] після м’яких і шиплячих приголосних. У зоні дії такого явища перебувають західнополіські іменники з наголошеною флексією, як-от: *вел’ми симн’є вилї’ка була, мн’єка зимн’є, зимл’є була платнайа, свойє була земн’є*. У гуцульських говірках перехід [а] в [е] та [и], [і] охоплює й ненаголошену позицію, пор: *ду’ш’е, земл’е, пу’стєн’е (-’ї), таз’дєн’е (-’ї)* [8, 50], *т’ил’ко ст’ін’її зимл’є* [5, 282], *там дривїтні йатрєз бўла* [9, 246], *віўца’е про’би’ласи* [16, 250],

про’пасниц’е – це / шо худо’бину тр’єсе [16, 230], *то’ палиц’є нази’валаси* [16, 239].

Спонтанне діалектне мовлення жителя Верховина Верховинського району Івано-Франківської області, передане Т. Ястремською, засвідчує факультативно представлені в гуцульських говірках⁴ наслідки обниження та розширення артикуляції наголошеного [и] в Р. в. одн. іменників із кінцевим твердим приголосним основи, пор.: *їа нагр’їў ба’н’ек водї’є* [16, 236], *с’тайу ро’би’ле близко водї’є* [16, 244], *і в’їўца’а до до’би’є’ ги’нула* [16, 252], *на’ вус’ї’з’аду / бл’є’иче до голо’вє’* [16, 259]. Більшу продуктивність аналізовані словоформи виявляють у народнорозмовній традиції Західного Полісся, пор: *ми’ там булі’є до вуїні’є, водї’є пїїну’ чїт’ку / ни зї’мнийї вел’ми / і вс’о / і вжє ка’шил’, про’шїлийї зимї’є то бєло, ним’а ше никєму бидї’є вилї’є’її*.

Р. в. одн. субстантивів з основою на кінцевий задньоязиковий та фарингальний приголосний позначений наслідками вторинного пом’якшення консонантів у групах *гы, *кы, *хы; пор. із гуцульських живомовних свідчень: *а ци’бер ко’ров’ї до с’їч’к’ї* [5, 276], *тр’ї’пач’к’ї ни’ було* [5, 281], *так’ї там ўжє, коло’ пас’їк’ї* [5, 282], *ни м’али ан’ї кри’шк’ї хл’їба* [9, 210], *і б’їлиши н’їчо не’ма – н’ї л’їжка / н’ї пєдушк’ї* [9, 212], *а ми кач’їїїмосї від смє’рєкі до смє’рєкі* [9, 222], *на ве’ришкў йалинк’ї* [9, 261], *т’ато бўли здїбнийї до маїстєркі* [9, 269], *нас сємє’ро сїдалє до ўдноїї ве’ликоїї мїскї* [9, 272], *з пазухї так шчо дн’а вит’агаїєш* [9, 278], *пригнала від свєкрўхі корєву* [13, 80], *їшов’їм ... на обзєрини до дївкї* [13, 124], *натєклє пєвнийї слєїк зорївкї* [13, 142], *коло’кол’ то’ робїц’ї’ї з бл’єх’ї* [16, 264], а також західнополіські паралелі: *з їїднєїї мї’єск’ї їїли, гонї’ла до рїчк’ї, дєбрє бєло в свїкрўх’ї / грїх жєлуватис’*.

Спостережені в гуцульських говірках структури на зразок *дириўїєна мє’ска дл’а мўк’є* [5, 276], *і п’рєсто до р’їк’є* [5, 279] засвідчують характерний для західнополіської системи іменникового формотворення вияв давніх звукосполук *гы, *кы, *хы в наголошеній позиції, пор.: *ни їїднєїї блєх’є, в мєїї дочк’є, биз ног’є зєст’єв’є*.

З. в. одн. іменників жіночого роду в описуваних ареалах не виявляє флексійної варіативності і, як правило, репрезентований

¹ Див. позиції 5, 9, 16 у списку використаної літератури.

² Див. позиції 4, 13 у списку використаної літератури.

³ При цитуванні максимально збережене авторське написання відповідних словоформ.

⁴ Висновки зроблено з огляду на виявлені в проаналізованому фактичному матеріалі словоформи.

закінченнями -у, -'у відповідно до субстантивів давніх **-ā-*, **-jā-*основ. Простежено, однак, уніфікацію відмінкових флексій іменників з історично м'яким кінцевим свистячим приголосним основи за зразком твердої групи внаслідок ствердіння цього консонанта. Словоформи з депалаталізованим [ц'], зауважені Д. Гринчишиним у писемних пам'ятках Гуцульщини (*служницю оудержати ни могу* [3, 78], *купивть... тую половищу того рошзшиного за девять овець из вовновъ ... и за теліщу третячку* [3, 78]), фіксовані Т. Ястремською в спонтанному діалектному мовленні гуцулів (*да'їут на в'ї'уцу / на ко'рову бринзу* [16, 224], *поди'витис'а на сво'їу теліщу* [16, 227], *ту жен'т'їцу то ўже сви'н'ам* [16, 246], *'кожду в'ї'уцу з'наїе* [16, 248], *і цїй поро'шок уби'ваў о'цу моти'л'їцу* [16, 250], *т'реба ст'рїчи в'ї'уцу* [16, 254], *ц'у перева'рену с'ї'рватку с'таві'ле ў бербе'ницю 'коло 'ватри* [16, 263], *два 'л'їтри моло'ка на бербе'ницю бринзи* [16, 269]), визначають діалектну специфіку говірок східної діалектної зони західнополіського говору, пор.: *нашу з'улицу вс'у спали'ли, вже стали пишаніцу с'їїати, матерія на спудніцу*.

М. в. одн. субстантивів жіночого роду в описуваних ареалах представлений характерним для обох мовних систем (і діалектної, і літературної) закінченням -і "як закономірною для української мови фонетичною зміною давнього *z*, що первісно властиве було лише іменникам з основою на **-ā*" [6, 76]. Серед говіркових виявів аналізованої відмінкової позиції простежено словоформи з флексією -и, що за гуцульськими живомовними свідченнями в цих говірках більш продуктивна в М. в. одн. іменників, оформлених за зразком давніх **-jā-*основ, пор.: *'терле ў 'терлиці* [5, 272], *у тїї пі'їніці було тем'но* [9, 222], *там ми ўсі / їак ў труп'арні / у бр'їді леж'али* [9, 223], *ў хол'їдні не'в'їлі* [9, 230], *на рїдні двїн'їці* [9, 232], *кїлко бабїв іде по в'їлиці* [9, 265], *'робл'у ў 'кузні* [16, 225], *це бїе усе по к'їшени* [16, 226], *їе'к'її листок на зем'ні* [16, 250], *вин т'їл'ко їїў ў с'т'їні / ўдома* [16, 255], *з'ем'ли в'ї'у'а це сп'с'їе* [16, 262]; пор. також словоформи, як-от: *т'ато шїїїут на машїнїці* [9, 267], *мотї'лиц'а переважно на печ'їнїці* [16, 221], *'ватаг назї'вайєси ў полонї'н'ї* [16, 223], *'терли на 'дошц'ї* [16, 249], *у 'заст'їц'ї теж па'лели в'огон'* [16, 249], фіксовано й *на т'ї 'п'їц'ї праж'єліє* [5, 271], *на ц'її 'палци* [16, 259], пор. ще із фольклорних записів М. Лєсюка в

Ковалївка Коломийського району Івано-Франківської області: *ў нов'ї св'їтл'їнци калач'ї не'ч'є* [9, 312], *ў нов'ї ст'їєнці конїк'ї ч'єше"* [9, 312], *ў нов'ї св'їтл'їнци фусткї тач'їїї* [9, 313]. Ненаголошена флексія -и М. в. одн. субстантивів із кінцевим твердим приголосним основи об'єднує більшість говірок Західного Полїсся: *давали худ'їби, в чужї х'ати, їек гор'їх при дор'їзи, нашо воно її / ти ба'їби, хл'їб на лип'єси пїклїє, в огор'їдні бриг'їди, на так'ї д'ївг'ї тї'ц'ї, в д'їсци мисї'єли, на л'авци, сп'їли на однїї к'їци, в шї'єпци зим'їви, на скрї'їпци грав; пор. ї західнополїські словоформи М. в. одн. іменників з основою на **-jā*, як-от: *у землї, в скрї'їни, в к'їшєні, на ї'абл'їни, в кл'їни*. Дослїдники, однак, вказують на рїзну природу флексїї -и в описуваних говорах. У відмінковїї парадїгмї діалектїв пївденно-захїдного нарїччя науковцї простежують збереження фонетично модифїкованого закінчення давнїх **-jā-*основ [6, 82; 1, 62; 10, 52], яке іменники твердої групи, їмовїрно, перейняли від форм із кінцевим м'яким приголосним основи. Флексїю -и М. в. одн. іменникїв у пївнїчноукраїнських говорах квалїфікують як типовий для фонетичної системи цього ареалу рефлекс давнього *z*, перед яким кїнцевий приголосний основи зазнав депалаталїзацїї [12, 57; 10, 52].*

Спїльний гуцульсько-захїднополїський словозмїнний фонд розширюють діалектнї вияви парадїгми множини іменникїв, оформлених за зразком давнїх **-ā-*, **-jā-*основ. Субстантиви жіночого роду з кїнцевим твердим приголосним основи у сполуцї з числївниками *дв'ї, три, чотири* на діалектному ґрунтї зберїгають рефлєкси дуальних форм, тотожних з архаїчними, що не успадкованї українською лїтературною мовою; пор. з гуцульської народнорозмовної традицїї: *двї 'вер'бі (ї вер'бі), ко'ровї, пол'ївенї, 'бабї, го'ден'ї, мї'нут'ї, 'пар'ї, 'струн'ї, 'ребї, 'ж'є('а)бї, 'хат'ї* [8, 52], *дв'ї ло'пат'ї* [5, 271], *хот' би одна дв'ї 'ос'ї над'лї'т'їли* [5, 277], *ч'отири бе'їрез'ї* [5, 278], *не" могл'а-м три годїн'ї із по'сте'ли ў'ст'їти* [9, 323], *у нас триє ко'ров'ї 'були* [16, 234], *д'ї'ч'єта 'були дв'ї сестр'ї мал'ї* [16, 234], *три-ш'їтири ко'ров'ї* [16, 241], *'були так'ї дв'ї 'доўбан'їц'ї / дерев'їєн'ї* [16, 244], *дв'ї 'дошц'ї* [16, 249], *ви це ... поклада'єте на дв'ї т'р'їсоч'їц'ї* [16, 249], *по ч'о'тири п'ї'гулц'ї на одну в'ї'уцу* [16, 250], *три ск'їн'ї 'маїє* [16, 260], *сто'їт во'но там дв'ї го'д'їєн'ї / 'пї'їтора-дв'ї го'д'їєн'ї* [16, 263], а також захїднополїські паралелї: *шї'їєри*

трун'ї разом стояло, рїтко в ко́го бу́ло дв'ї ко́мнат'ї, три хат'ї тико пуд бл'єхуїу бу́ло, за́вше дв'ї коро́в'ї трима́ли, нас дв'ї систр'ї і брат був.

Закономірності діалектного формотворення Н. та З. вв. мн. відображають і субстантиви з основою на [г], [к], [х]. Поряд із передбаченим літературною нормою виявом голосних у групах *гы, *кы, *хы: так но́ги йїму не"ре"біли [9, 220], зе"мл'янки валїлиси [9, 221], ме́рзли ру́ки і но́ги [9, 228], ж'ин'ки бе́рут о́так [16, 255], тог'ди 'пан'їрки по:пти/найемо [16, 266], тут їе д'їни'чки та'к'ї [16, 270], живомовні свідчення жителів Гуцульщини вказують на інші можливі способи вираження цих звукосполук, пор. словоформи з ненаголошеним закінченням: ме'у 'рук'ї [5, 281], ме"ні ру́ки затер'пли [9, 246], д'умала'м, що ми ру́ки повблзїт [13, 70], л'їсами с'мерек'ї у'с'ек'ї їе ... 'колог'ї їе [16, 250], 'пан'їрки т'реба 'кождої вес'ни 'в'їуц'ом ру'бати' [16, 251], їїї 'ноги в'їт ко'л'їна 'тайак видби'рало [16, 251], а також структури з наголосом на флексії: дай'ут заду'їн'ї миск'є [4, 74], їа ї ку'ж'ї'ук'є ц'ї ро'би'є [5, 273], де ї'к'ї г'ї'ук'є їе [5, 273], ї тр'їнач'к'є їже, ме"дар'к'є с'ї нази'вали [5, 281], д'їр'к'є їе [5, 281], кла'де ї ком'їр'к'є [5, 281], а ц'ї в'їуц'ер'к'є" / нази'вали в'їуц'ер'к'ї пси [16, 238], к'лали та'к'ї дат'к'є [16, 242], ота'к'ї боч'к'їе [16, 243], к'ладе си'р на дош'к'є [16, 245], 'були за ко'л'госпу та'к'ї п'їгу'л'к'є [16, 250], нази'валис румун'к'ї 'в'їуц'ї [16, 254], 'ран'ше там с'пали до'їар'к'є [16, 260]. Словоформи з фонетично зумовленим ненаголошеним закінченням -'ї вживані в окремих говіркових групах Західного Полісся, пор.: ру́к'ї / но́г'ї кру́т'ат', молота́рк'ї молоти'ли, тип'єр ба́нк'ї і костру́л'ки / все їе. Хоча у східній та південно-східній діалектних зонах ця флексія фіксована й під наголосом, пор.: хор'їши хустк'ї б'їли, нитк'ї крас'їли, миск'ї / тарилк'ї так'її, бочк'ї булі, бул'ба́ни пампушк'ї, гладшк'ї череп'їани, греб'їонк'ї дерев'їанийї, ти лушпайк'ї, грушк'ї суш'їли. У говірках центральної діалектної зони західнополіського говору відповідно до характерного для вокалізму цих говірок обниження та розширення артикуляції наголошеного [и] Н. та З. вв. мн. іменників жіночого роду з основою на кінцевий задньоязиковий та фарингальний приголосний представлені словоформами із флексією -'є, пор.: чирипл'їани гладшк'є, г'їлк'є з ві'їши, сорочк'є ши'єли, їак'єс' буд'к'є, ві'їшла

поширк'є на подушк'є, шапк'є так'є, хустк'є б'їлийї, тон'їк'ї свичк'є.

Високий ступінь уніфікації закінчень у діалектній словозміні виявляє Р. в. мн. іменників жіночого роду. Говірки описуваних ареалів в аналізованій відмінковій позиції зберігають нульову флексію як фонетичний відповідник Р. в. мн. субстантивів давніх *-ā-, *-jā-основ. З огляду на типову для фонетичної системи гуцульських говірок депалаталізацію історично м'якого свистячого [ц'] іменники з основою на цей консонант в окресленому ареалі оформлені за схемою твердої групи, пор. фіксації Т. Ястремської: о́тара о́вце [16, 218], ме'н'ї 'т'їл'ко т'реба бербе'ниці зро'бити / 'або там д'ї'ниці [16, 224], до сто те'ли'є 'їелови'х [16, 237], хво'рба 'ратиці [16, 262], 'дуже о́вце 'мало [16, 269]. Словоформи зі ствердим [ц'] спостережені передусім у говірках східної діалектної зони західнополіського говору: х'їба тих спудніці так ма'ли їак за'ре, па'ру гу'лиці зостал'с'а / а то в'с'о спал'ї'єли.

Гуцульські та західнополіські вияви Р. в. мн. іменників жіночого роду з кінцевим голосним основи [о] засвідчують непослідовний перехід *о → [ї], пор. із народнорозмовної традиції гуцулів: о́вце на полонї'н'ї 'б'їл'ше / їак ко'р'ї'ї [16, 224], було д'вацїт' ко'р'ї'ї і два пл'їднї'к'є [16, 257], ко'ро'ї... до ш'їсди'с'єт' до с'їмди'с'єт' їтук [16, 236], и дл'а ко'ро'ї [16, 250], їтук пїат' го'ло'ї [16, 264], а також зі спонтанного діалектного мовлення поліщуків: д'єс'ат' ко'р'ї'є в одн'ї чере'д'ї, ма'ло повти'кало с теї хв'єрми ко'р'ї'є, було пїат' ко'р'ї'є у ба'т'ка мо'го, ко'ро'є було ї до дв'їсти го'ло'є / сто п'їдїс'єт так в'о, а ко'ро'є гї'нчї мав до с'їм їтук.

Народнорозмовна традиція відбиває також закономірне та еволюційно виправдане, на думку Н. Бекеш, вирівнювання флексій генетично різних субстантивів у Р. в. мн. [2, 48]. Діалектну специфіку цієї відмінкової позиції, пов'язану зі змінами в структурі давніх закінчень *-овь, *-евь колишніх *-ї-основ, іменники жіночого роду, ймовірно, перейняли від відповідних форм чоловічого роду; пор. з гуцульських говірок: в'єр'бі'ї, д'уш'ї'ї, ц'єрк'ві'ї [8, 50], бі'ре там ... дзга'р'єт 'дєс'їт' пїїт'нац'їт' 'пач'к'ї'ї [5, 274], л'їкар'н'ї'ї не" 'було 'се'лами [5, 275], в'єр'х'ватє лїт'р'о'є гор'нї їго'дї'є [13, 35], 'коз'ї'ї 'мало їе [16, 224], ко'рови їже не ві'є'го'нили'є з стаї'н'ї'ї [16, 252], їак не 'було на молоко 'м'їр'ї'ї та'к'єх [16, 259], а також західнополіські відповідники: н'її'їак'їх забав'їє

н'ідé, ни булó лбж^мк'ів так'эх, в'іс'ум бухáнк'ів хл'іба, там ти'х суні'ц'ів, каструл'ів то ни булó. Щоправда, спонтанне діалектне мовлення поліщуків засвідчує більш розгалужену систему флексій в аналізованій відмінковій позиції з огляду на локальні особливості рефлексії етимологічних *о та *е в закінченнях *-овъ, *-евъ; пор.: багато вистáвив, найхало ти'х машинів, так'і грúпи д'івчáткув соб'іралис'а, ск'іко ти'х прикméтув йе, кругом своїх зéмл'ув, ни булó пикáрн'ув.

У словозмінній системі більшості говірок гуцульського та західнополіського ареалів збережено закінчення -ам, -'ам Д. в. мн. іменників давніх *-ā-, *-jā-основ. Діалектну специфіку зрідка виявляють субстантиви з м'яким кінцевим приголосним основи, словоформи яких уніфіковані за моделлю відповідних форм давніх *-ō-основ; пор. з мовлення гуцулів: 'пан'ірки' т'реба 'кождой' вес'ни 'в'іц'ом рубати' [16, 251], а також фіксацію на Західному Поліссі: шо ти'м зéмл'ом бúде роби'ти / одні' буріані' посл'а колхóзу.

Особливості формотворення 3. в. мн. у гуцульських говірках виявляють іменники – назви свійських тварин. Такі субстантиви позначені збереженням давніх форм аналізованої відмінкової позиції, пор.: з'дале' 'в'іц'і [5, 274], 'п'чолі 'в'ік'і'дац'у' воду [5, 281], 'в'іц'ер'і 'на'сут 'в'іц'і 'і 'за 'в'іц'і 'в'ідпов'і'дайт'у [16, 219], 'кон'і 'коло 'стайі 'близко 'на'сут [16, 224], 'тато 'з'аб'ра'у 'нас 'обид'вох 'в'іц'і 'на'сти [16, 235], 'в'ін 'нас 'к'ор'ови 'д'і'н'і [16, 240], 'йа 'д'во'є 'л'іт 'в'ід'нас 'т'і 'мел'и'ц'і [16, 258]. Рідше простежено оформлення 3. в. мн. описуваних іменників за зразком Р. в. мн., пор.: до'йт 'о'в'ец 'в'іц'ер'і [16, 219], 'струнка'р'і 'о'в'ец 'же'нут 'у 'струнку до'йти [16, 226], 'к'із 'не 'на'сли [16, 257]; пор. також конструкцію 'на'сут 'к'ор'ів / 'мел'и'ц'і / 'би'ки // 'о'в'ец / 'окремо 'на'сут 'бар'н'ів [16, 221]. Паралельні форми 3. в. мн. на зразок 'пасу 'к'ор'ів і 'пасу 'к'ор'ові', нерідко з перевагою останніх, засвідчує західнополіська народнорозмовна традиція.

Гуцульські говірки із західнополіськими в системі словозміни єднають давні дуальні форми О. в. іменників жіночого роду з кінцевим м'яким приголосним основи, пор. із живомовних свідчень гуцулів: 'в'іц'і'р'і 'йдут 'з 'в'іц'і'ема [5, 279], 'то 'ми 'так 'жме'н'і'ма / 'шо 'кто 'злов'і'у 'то 'з'і'у [9, 214], а також із мовлення жителів Західного Полісся: 'ми' 'вз'аду 'пудб'ірали 'жмин'ема, 'з 'вишн'ема 'сушаними,

'тёрли 'те'рниц'ема, 'пуд 'йаблун'ема, 'хаті' 'завше 'булі' 'с 'клун'ема.

Діалектні вияви Д., О. та М. вв. мн. іменників, оформлених за зразком давніх *-ā-, *-jā-основ, пов'язані також із особливостями вокалізму говірок описуваних ареалів, пор. з гуцульської народнорозмовної традиції: 'в'іц'і'ем і 'к'ор'овам [16, 231], 'з 'в'іц'і'емі 'іде 'в'іц'і'ер' [16, 226], 'то 'не 'в'іц'і'ер' 'тот / 'кот'рі 'ходе 'за 'в'іц'і'е'мі [16, 238], 'а 'кон'ух 'бу'у 'на 'стайн'ех [16, 226], 'по'чистити 'у 'стайн'ех [16, 270], а також західнополіські відповідники: 'шо 'ти'м 'каструл'ем 'роби'ти / 'так'е 'вже 'зас'овани, 'пирог'е 'все 'роби'ли 'з 'вишн'емі, 'шо 'вже 'с'бого 'року 'цв'іту 'на 'йаблун'ех.

Наведений та проаналізований матеріал засвідчив, що спільний словозмінний пласт гуцульських і західнополіських говірок доволі значний та перспективний для наукового аналізу. Результати спостереження над діалектними виявами формотворчих афіксів та їх функціональним навантаженням у відмінкових парадигмах досліджуваних ареалів, звичайно, можуть бути доповнені або ж уточнені в перспективі на основі більш повної фактологічної бази.

1. Бевзенко П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / Степан Пилипович Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Бекеш Н. Б. Нівеляція родових відмінностей у множинній парадигмі іменників / Н. Б. Бекеш // Волинь-Житомирщина. Істор.-філолог. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2005. – Вип. 14. – 44–48.
3. Гринчишин Д. Фіксація діалектних рис у документах XVIII ст. з Гуцульщини / Д. Гринчишин // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / [редкол.: Я. В. Закревська (відп. ред.) та ін.]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 76–85.
4. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. В. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
5. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України. Ін-т суспільних наук. / [редкол.: Я. В. Закревська (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1991. – 308 с.
6. Історія української мови. Морфологія / [упоряд. П. Самійленко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
7. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові / Іван Михайлович Керницький. – К. : Наук. думка, 1967. – 288 с.
8. Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття / Б. В. Кобилянський // Український діалектологічний збірник. – К., 1928. – Кн. 1. – 1–92.
9. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Вид-во “Нова зоря”, 2008. – 327 с.

10. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / Іван Григорович Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с.
11. Матвіяс І. Г. Називний, родовий, давальний і місцевий відмінки однини іменників І відміни / І. Г. Матвіяс // Українська діалектологія і ономастика : [зб. ст.]. – К. : Наук. думка, 1964. – 64–79.
12. Назарова Т. В. Іменникові -z- закінчення в північноукраїнських говорах / Т. В. Назарова // Українська діалектологія і ономастика : [зб. ст.]. – К. : Наук. думка, 1964. – 50–63.
13. Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березові / М. Негрич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 224 с.
14. Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі в західнополіському і карпатських діалектах / І. Сабадош // Волинь філологічна : Текст і контекст / Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах. – Вип. 4. – Луцьк : РВВ “Вежа”, 2007. – 199–220.
15. Самійленко П. Нариси з історичної морфології української мови : у 2-х част. / Стефан Пилипович Самійленко. – Ч. 1. – К. : Рад. шк., 1970. – 233 с.
16. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Тетяна Ястремська. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 218–271.

*Dialectal phenomena of noun word modification following the pattern of the *-ā-, *-jā-old stems are analysed on the material of Hutsulian dialects. The revealed word forms are considered from the viewpoint of their functioning in the Western Polissyan dialect. A few phonetic innovations as well as preservation of old flexions in the case paradigms of the researched areas are indicated.*

Key words: *Hutsulian dialects, Western Polissyan popular language tradition, word modification parallels, noun, case, flexion.*

*На матеріалі гуцульських говорів проаналізовано діалектні явлення словоизменения существительных, оформлених по образцу бывших *-ā-, *-jā-основ. Виявлені словоформи подано з урахуванням їх функціонування в западнополіському говорі. Определено ряд фонетических інновацій в сочетании с сохранением давних флексий в надежных парадигмах исследуемых ареалов.*

Ключевые слова: *гуцульський говор, западнополісская народно-разговорная традиция, параллели словоизменения, имя существительное, падеж, флексия.*

УДК 811.161.2'282.2

ББК 81.411.1 - 5

Марія Цуркан

ЛЕКСИЧНІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ У МОВІ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС “СОЛОДКА ДАРУСЯ”

У статті розглянуто проблему використання діалектизмів у романі “Солодка Даруся” відомої української письменниці Марії Матіос, а також подано характеристику тематичних груп територіальних лексем, зафіксованих у художньому творі.

Ключові слова: *діалектизм, говірка, художня мова, текст, ідіостиль.*

Мова творів Марії Матіос рясніє буковинсько-гуцульською говіркою, що таїть у собі мудрість віків, вільнолюбство народу, таємничу і не розгадану досі глибочінь душі. Письменниця, ввібравши серцем рідну їй мову, щедро вкладає її в уста своїх героїв, щоб донести до читача їхню життєдайну енергетику. Вона вміло й творчо вводить місцеві діалекти, намагаючись достовірно передати особливості гуцульської говірки, якою повсякденно спілкуються її краєви.

Питання про використання місцевих діалектів у художній літературі досить актуальне для сучасної лінгвістики, оскільки уможливує з'ясування проблеми взаємодії літературної мови та її діалектів на різних синхронних зрізах [3, 290].

Відомий український мовознавець Д. Х. Баранник справедливо зауважує, що народнорозмовний сегмент загальнонаціональної мови принципово відрізняється від її територіальних варіантів. Це різні за категорійними ознаками явища. Наріччя, говір, говірка являють собою історично зумовлені, територіально окреслені системи, а народнорозмовний складник динамічно доповнює загальнонародну мову системою фонетичних, лексико-фразеологічних та синтаксичних засобів [1, 19]. Щодо гуцульського говору, то сучасна дослідниця В. Грещук зауважує: “Гуцульський говір як один із найколіоритніших у південно-західному наріччі, який захоче чимало архаїчних мовних рис, здавна привертав увагу дослідників, передусім у плані з'ясування його походження, структурно-системних ознак, ареалогії, взаємодії з сусідніми діалектами і мовами, лексикографічного й лінгвогеографічного опрацювання” [4, 1].

Метою нашої статті є дослідити використання лексичних діалектизмів у

мовотворчості М. Матіос, зокрема у романі “Солодка Даруся”, де письменниця репрезентувала народнорозмовну стихію Гуцульщини та світ гуцулів. Саме тому ми поставили перед собою завдання – описати тематичні групи діалектної лексики, які використала М. Матіос з метою яскравого відтворення етнографічно-побутових картин.

Характеризуючи діалектизми у романі, варто зазначити, що найбільшу кількість серед них становлять саме лексичні одиниці, а також діалектні фразеологізми, які відбивають особливості живого регіонального мовлення.

Серед лексичних діалектизмів найпоширеніші іменникові, які в свою чергу можна поділити на тематичні підгрупи.

Найбільш чисельними у творі є **назви побутових реалій та сільського реманенту**, які репрезентовані такими гуцульськими діалектними номінаціями, як : *баняк* ‘каструля’, *бесаги* ‘дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече’, *бужарня-возниця* ‘дерев’яна споруда для коптіння м’яса димом’, *ватра* ‘вогнище’, *вироб’єски* ‘взуття, святкові постолі з телячої шкіри’, *виходок* ‘нужник, убиральня’, *гарчик* ‘дерев’яний глечик’, *джерга* ‘ковдра’, *дримба* ‘гуцульський губний музичний інструмент’, *капці* ‘взуття’, *ковбчик* ‘колода’, *колітка* ‘замок’, *ліжник* ‘кустарний килим, коц’, *маглівниця* ‘рубель’, *мішулик* ‘мішечок’, *нафта* “гас”, *рупец* ‘рюкзак’, *сардак* ‘верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *фалди* ‘складки на одязі’, *фіра* ‘віз’, *хороми* ‘сіни’, *царинка* ‘пасовисько’. Наприклад: *Якщо Іван вимивав хороми чи ганок і стелив і стелив мокру ганчірку перед порогом, – це означало, що він дякує цій хаті і її газдині, і йде собі далі, куди ведуть очі* (С.Д., 40); *–...Якби кожен вигнав свою біду на царинку та добре роздивився, то бігом би хапав свою назад, бо в другого ще гірша* (С.Д., 135); *Сіявся сніг із дощем – то люди вбиралися по-зимовому: у куфайки і старі сардаки* (С.Д., 156).

Важливу роль у житті гуцульського селянина, оточеного густими лісами, запашними полями, чистоводими озерами, відіграють тварини і птиця, які є неодмінним атрибутом господарства. У давній гуцульській приповідці говориться: «Нема овец (=овець) коло хати – не меш мати в шоси вбрати». Гуцульські **назви тварин, звірів і птиці** у романі відбиті в номінаціях *дріб* ‘вівці’, *гидь* ‘гадюка’, *половик* ‘яструб’, *огир* ‘жеребець’. Їх

кількість порівняно з попередньою тематичною групою значно менша, проте особливо важлива і невід’ємна у матеріальному та духовному світі цієї етнічної групи. Наприклад: *І чує він якусь неясну тривогу, так, нібито зараз його має украсти оцей **половик**, що мертво висить над карком, як над мершею, ніби справді цілиться в саме тім’я* (С.Д., 111); *Дві великі **кані**, визируючи собі здобич, висіли над Михайловою хатою, що сусідила з Марііною* (С.Д., 134).

Гуцули, живучи серед розмаїття карпатської флори, постійно вивчали властивості рослин і збирали їх з різною метою, зокрема з лікувальною. У давні часи окремі рослини використовували як магічне приворотне зілля, пізніше – як релігійні символи, також назви рослин зустрічаємо у гуцульських казках, легендах, переказах, піснях. Ними прикрашають оселі, подвір’я, вишивають одяг та інші вироби з тканини, плетуть вінки, використовують у різних народних обрядах.

Уже з перших сторінок роману “Солодка Даруся” М. Матіос ми бачимо особливе ставлення головної героїні твору – Дарусі до квітів. Сусідка дівчини Марія розповідає про те, як Даруся “...*сирота, носила викопане коріння по селу, як дитину. Загорнула в ковдру, якою сама вкривається, притиснула до грудей та й гріє, а принесла – розповиває, ну чисто тобі, як дитину*” (С.Д., 5). З захопленням відтворює рослинний світ і сама письменниця: “*Даруся сидить на теплій, іще майже літній землі, гладить веселі голівки айстр <...>*” (С.Д., 5).

У художньому мовленні М. Матіос зафіксовано такі гуцульські **назви рослин**, як *афинка* ‘чорниця’, *барабуління* ‘картоплиння’, *георгіни* ‘жоржини’, *ружа* ‘квітка’, ‘троянда’, *фасуля* ‘квасоля’, *шушерепок* ‘гриб’. Наприклад: *Тато взяв тоді свого бука, припрятаного на всяк випадок у хоромах..., що вона півдня відсиджувалася у **барабулінні** поза стайнею* (С.Д., 16); *А то ж говорить – ніби те «ви» смакує, і пережовує, і розгладжує, і перекочує між зубами, як солодку **афинку** чи **ожину*** (С.Д., 91).

Також письменниця, описуючи рослини, використовує як родову назву квітів лексичний діалектизм *ружа*, що поширений на території, де проживають носії гуцульсько-буковинської говірки. Наприклад: *Але за якусь мить зрозуміла, що вона не бачить жінки, а лише рукави її явно не простої недільної – а святошиної, може, навіть великодньої –*

сорочки, з густими червоно-жовто-зеленими **ружсами** у дрібний-дрібносінький хрестик, з великими круглими китицями-зав'язками (С.Д., 150); —...*А вона каже: невісточко, ти думаєш, що ружса ружевиий колір має* (С.Д., 185). У цьому реченні фіксуємо й похідний діалектний прикметник *ружевиий*.

Гуцульськими діалектними лексемами засвідчені **назви осіб за спорідненістю та свояцтвом**.

Цю лексико-семантичну групу в романі репрезентують діалектні номени *вуйко* 'дядько з боку матері, брат матері', *вуйна* 'тітка з боку матері, сестра матері', *верстак* 'ровесник', *відданиця* 'дівчина шлюбного віку', *годованка* 'дитина, взята на утримання'. Наприклад: *Вуйко Василь – материн брат у третьому – дивився на Михайла і співчутливо, і сердито водночас <...>* (С.Д., 177). [Михайло – Лупулу:] *...Моїх верстаків забирають* (С.Д., 142). У романі М.Матіос названо *вуйком* і *вуйною* й чоловіка та жінку взагалі: *А хто винен? – Вуйна винна, Бо моргати не повинна* (А х.в., 119). Порівн. [Офіцер – Дарусі:] – *Дарусю, тато казав, що вночі до вас приходили вуйки...* (С.Д., 168).

Ще одну групу гуцульських діалектних назв осіб засвідчених у художній мові письменниці становлять лексичні одиниці, що вказують на **соціальні та інші відносини між людьми, рід їхньої діяльності**. Система стосунків гуцулів була складною та неоднорідною, адже мала місце на всіх рівнях: у соціальній, економічній, духовній сферах; під час праці та відпочинку; в середовищі "своїх" і "чужих"; під впливом етнічної свідомості, релігії та світоглядних засад. М. Матіос, відтворюючи характер взаємовідносин між гуцулами, використала діалектні слова *фірман* 'візник', *газда* 'господар', *дідич* 'поміщик', *примар* 'сільський староста'. Наприклад: *Як уже він домовлявся у кожному селі та все з іншим фірманом – Бог його знає* (С.Д., 61); *... Дідич був грамотний, акуратний і чистий, а який поганий та лютий був до людей!* (С.Д., 117).

Серед слів цієї групи часто зустрічаємо діалектні лексеми, що відображають інтимні стосунки чоловіка і жінки, як шлюбних, так і позашлюбних (*любас, любка*). Розповідаючи про щирі почуття Михайла і Матронки, М.Матіос устами героїв твору порівнює їх із пристрасними відношеннями Довбуша та Дзвінки. Сільські парубки, прозвавши закоханого Михайла Довбушем, казали:

«...дивіться, одну любку має, аби не вмер через неї...» (С.Д., 180).

Релігійне вірування гуцулів засвідчує поєднання елементів язичництва та християнства. І хоч гірське населення, як і весь український народ, є сповідником християнської віри та моралі, проте дохристиянські часи залишили свій відбиток у свідомості гуцулів. Вони, наприклад, і досі вірять у надприродну силу різних духів (демонів), міфічних істот тощо.

У романі зафіксовані поодинокі лексеми на позначення **назв міфічних істот**, як-от: *дідько, щезник* 'біс', *мерша* 'мертвичина', *нявка* 'мавка', *потопельник* 'утопленик'. Наприклад: *Другу добу чи не третина черемошнлянської мужської челяді шукала Матронку – а жінка щезла, як річкова нявка* (С.Д., 100); *...і потопельника не одного там вилували* (С.Д., 105).

Гуцули вважали найнепристойнішим і найнебезпечнішим з усіх демонів чорта, проте вони переконані в тому, що кожен багач має хатнього чорта і користується його послугами. М. Матіос використовує діалектний номен *щезник* з метою обережного ставлення до подібних міфічних істот. Наприклад: *<...> ввірвалися серед ночі з лісу, вчинили у хаті погром, напудили зброєю, пограбували і щезли, як щезники* (С.Д., 162).

Привертають увагу в тексті й гуцульські діалектні **назви абстрактних понять** такі, як: *люба* 'кохання, любов', *хіть, охіть* 'бажання', 'любовна пристрась', *кортячка* 'нетерпіння'. Наприклад: [Варварка – Гафійці:] – *Уже як таке мене питаєте, то скажу по правді: цю охіть до гріха мені передала моя бабка, як весільний посаг* (С.Д., 41).

Слова-номінації об'єктів чи суб'єктів кохання відомі в мовознавчій науці як афектоніми, які, як правило, стилістично марковані. Зокрема, діалектну лексему *люба* автор використала, описуючи людські стосунки та почуття кохання. Закохана людина найчастіше відчуває себе щасливою, проте М.Матіос зауважує, що через невзаємне кохання життя часто стає беззмістовним, а страждання додає смутку, хвилювань. Наприклад: *<...>Ще дивіться, через таку любу згине чоловік* (С.Д., 123).

Багато трагедій пережив гуцульський народ, складні часи колонізації та австрійської окупації, лихоліття сталінських репресій, проте зберіг вірність своїй прадідівській землі, не втратив самотніх етнічних особливостей. Саме тому низку гуцульських діалектних слів,

ужитих у творі, становлять **назви військової термінології**. Змальовуючи життя гуцулів на Галичині та Буковині за різних окупаційних режимів, передаючи напружені стосунки між українською більшістю і румунською, німецькою, радянською адміністрацією, описуючи військову службу, М.Матіос використала окремі слова цієї лексико-семантичної групи, а саме *гвер*, *кріс* ‘рушниця’, *канони* ‘гармати’. Наприклад: *Чоловік був у вуйковому кептарі, з крісом почерез плече і в зеленому капелюсі* (С.Д., 179); *А раз канони стріляють уже десь з-під Берегомета, то, значить, німець надумав тікати назад до себе* (С.Д., 136).

Невелику кількість гуцульських діалектних слів становлять **назви страв, напоїв**, які змальовують особливості народної кухні, що завжди була і буде для кожного народу такою ж спадщиною, як мистецтво чи різноманітні ремесла.

У романі «Солодка Даруся» зафіксовано такі діалектні лексеми цієї групи, як *кулеша* ‘страва з кукурудзяного борошна’, *фасулі* ‘відварена квасоля’, *чір* ‘собача їжа, каша’. Наприклад: *Бере хліб або кулешу, мисочку повидла, горнятко окропу – і їсть собі хоч до полудня, а хоч до вечері, а хоч і до серед ночі може встати й зачерпнути ложку-дві* (С.Д., 20); – *...Перетри фасуль, барабуль та й нагодуй – здоровіша буде* (С.Д., 120).

Поведінка людей у суспільстві, їх характеристика за способом життя відображена в діалектних номенах, що становлять окрему групу **оцінних назв людей**. У художньому мовленні М.Матіос засвідчено оцінні лексичні одиниці з негативною семантикою, на кшталт: *зарізяка* ‘убивця’, *фойда*, *фурія*, *шельма* ‘повія’. Наприклад: *...вони отако прийшли, ти їх тихо-мирно впустив у двері, а вони, зарізяки, давай вікна троццати, та псів лякати...* (С.Д., 165).

Письменниця різними діалектними назвами засуджує жінку легкої поведінки – повію, бо з давніх-давен такі особи викликали осуд будь-якого суспільства, адже їхня «доступність» суперечила моральним принципам, які були основою справжньої християнської сім’ї. Наприклад: *Вони в мене чоловіка забрали, а мене ні за то, ні про то фойдою зробили, бо не встигне мужчинська нога хату мені переступити, а я уже, видите, фойда* (С.Д., 32).

Отже, велика кількість іменникових діалектних слів у художній мові роману

свідчить про глибоке знання та відчуття образних можливостей гуцульського говору. За допомогою діалектів-іменників М.Матіос відтворила не лише конкретні реалії життя гуцулів, а й зуміла описати світогляд та уподобання рідного народу, дух історичної доби.

Серед гуцульської діалектної лексики, широко використаної у мовотворчості М.Матіос, окрему групу становить **прикметникова та дісприкметникова (ознакова) лексика**. Письменниця використала діалектні прикметники *мняцканий* ‘зім’ятий, неprasований’, *первий брат* ‘двоюрідний брат’, *каламітний* ‘заводій’, *шпаровитий* ‘винахідливий, метикуватий’, *степенний* ‘серйозний’. Наприклад: *...Чоловіче, чи ти видів колись їх коло людей як будь, із латками, помняцканими, ніби їх пси тягали?* (С.Д., 116). Прикметникові номени виконують у творах описову функцію, що сприяє кращому і точнішому розумінню особливостей гуцульського говору, його колоритності, природності.

У художній мові письменниці зафіксовано й гуцульські **діалектні дієслова**, серед яких окрему групу становлять назви на **позначення руху, переміщення у просторі**: Зокрема, М.Матіос використала такі регіональні розмовні та діалектні лексеми, як *здиміти* ‘зникнути, щезнути’, *ладувати* ‘вантажити’, *п’їланитися* ‘лізти, дертися’, *присилити* ‘прив’язувати’, *спацірувати* ‘прогулюватися’, *відтраджувати* ‘віднести, перемістити’. Наприклад: *Може, йому також хтось дивує, як дивує тепер Михайло Курикові і тим, що здиміли з Куриком по той бік* (С.Д., 110). *Вікно Михайло ще два тижні тому відтраджував мельникові, а крупи забрати не встигнув* (С.Д., 113).

У тексті подибуємо регіональні дієслова, що описують **емоційний стан людини**: *вадитися* ‘сваритися, сперечатися’, *глагоїти* ‘заспокоювати’, *збоятися* ‘злякатися’, *каламотити* ‘крутити, колотити’, *флинькати* ‘плакати, схлипувати’. Наприклад: [Попович – Михайлові:] *...Як нова влада, Міську, приходить людям голови каламотити, то вона має бути степенна, спокійна, аби втихомирити народ, як хоче, аби було добре там, куди вона приходить* (С.Д., 118).

Серед дієслівних гуцулізмів фіксуємо й діалектизми на позначення **фізичного стану людини**. Роман відомої письменниці рясніє дієслівними номенами зазначеної вище групи: *видіти* ‘бачити’, *замельдувати* ‘повідомляти,

заявляти', *мольфарити* 'чаклувати', *слонити* 'присипляти', *спрутити* 'напнути', *злучитися* 'статися', *пазити* 'пилнувати, стежити', *чипіти* 'бути нахиленим'. Наприклад: [Лупул – Михайлові:]... *Замельдувати – замельдуї, але ні на кого твердо не сподівайся* (С.Д., 112); *Запустив роботи, на люди не показується, лиш жінку з дитиною пазить, так ніби ніхто до нього не мав гризоти* (С.Д., 123).

Використання у творі дієслів-діалектизмів у поєднанні з дієсловами літературної мови допомагає стилізувати мовлення героїв, максимально відтворюючи локальний мовний колорит гуцульського говору. Письменниця намагалася відбити загальну тональність гуцульської говіркової стихії, одночасно збагачуючи літературну мову живими природними компонентами.

Виразно діалектномаркованими є **прислівники**, які заманіфестовані у творі М.Матіос лексемами *борзенько* 'швидко', *доста* 'досить, достатньо', *направду* 'насправді', *файно* 'гарно', *фертик* 'по всьому'. Наприклад: *І хто з них тепер дурний, чи Марія, чи її син, чи обидвоє зразу, Даруся направду не знає* (С.Д., 13); *Іду вздовж цвинтаря, а вже вечоріє, а я зроду боялася цвинтарів, іду борзенько, під ноги дивлюся та «отченаш» напровсяк кажу* (С.Д., 29).

Діалектна фраземіка представлена у розмовному мовленні оригінальними стійкими словосполученнями, які є тими мовними відгалуженнями, що мають відмінності на різних мовних рівнях порівняно з літературною мовою і виступають варіантами фразеологізмів, уживаних у літературній мові. За словами Н. А. Москаленко, діалектні фразеологізми «вносять у художнє мовлення струмінь свіжості, надають йому більшої колоритності й естетичної краси, посилюють його пізнавальну вартість, сприяють стислості, пружності опису» [5, 23].

Найбільш уживаними **діалектними фразеологізмами** у мовотворчості М.Матіос є такі: *бола скосила* 'захворіти', *Бога за бороду злапати* 'гордовитий', *ближиться дорога до Йорчихи* 'час помирати', *барву уздріти* 'щось невідоме', *дати уписників* 'вдарити по обличчю', *діточок наклепати* 'народити дітей', *не мати смальцю в голові, а Бога в череві* 'бути нерозсудливим', *фамілія на пси зійшла* 'виродилась родина', *фіра без дшила* 'мало значуща річ', *шляк би го був трафив* 'витримати удар'. Наприклад: *Поки солдати відливали її водою, надававши перед тим пару уписників, щоби швидше прийшла до*

тями... (С.Д., 164); *Вже ближиться нам до Йорчихи дорога* (С.Д., 185). (У романі "Солодка Даруся" Йорчиха – жінка, хата якої стояла на краю села, поряд із сільським кладовищем).

М.Матіос сама пояснює частину діалектизмів, вжитих у романі, з метою полегшення сприйняття і розуміння тексту читачем, зокрема регіональних особливостей гуцульського мовлення. Посторінково письменниця тлумачить зміст слів *георгіни*, *дримба*, *дямба*, *чір*, *кавальчик*, *мольфарити*, *фалди*, *вверемність*, *дріб*, *чипіти*, *слонити*, *вадитися*, *шпаровитий*, *міщулик*, *сардак*, *кучерявий*, *каламітний*, *крішечка*, *половик*, *мерша*, *нафта*, *флинькати*, *вироб'єски*, *мняцканий*, *каламотити*, *глагоїти*, *п'їланитися*, *фертик*, *спрутити*, *люба*, *каня*, *первий*, *рупцак*, *верстак*, *колітка*, *возниця*.

Значення деяких слів довелося встановлювати за словниками гуцульської та буковинської лексики, а саме: *батяри*, *бола*, *відтраджувати*, *гарчик*, *закатрупити*, *збоятися*, *каламоція*, *кучно*, *мотилишиний*, *напровсяк*, *пасує*, *положитися*, *поцек*, *привішкувалися*, *присилити*, *спацерувати*, *спокійнитися*, *ступенний*, *фальч*, *шкільники*, *шмір*, *уписник* та інші. [ГГ, СБГ].

Отже, мова буковинських гуцулів і їхній фольклор стали джерелом словесних образів письменниці, а за допомогою діалектизмів М.Матіос підкреслила виражальне багатство і красу народних говірок, їхні зображально-естетичні можливості.

Творчість письменниці, що ввела в літературний обіг живу народнорозмовну мову в системі її структурних рис, функціональних засобів, внесла новий струмінь в літературне мовлення, у традиційно літературні форми і типи монологічної та діалогічної мови, оживила систему засобів композиційно-стильового оформлення твору і винесла на апробацію нормативної мови низку структурних типів розмовного мовлення.

Зрозуміло, що окремі лексичні діалектні слова увійшли чи входять до реєстру загальномовного словника, у мовний потенціал стилістичних засобів. Інші залишаються «непоміченими» як ідіостильові компоненти тексту, знаки національної мовної картини світу кожного письменника [2, 106]. Активізацію діалектних засобів у творі буковинської письменниці можна пояснити, очевидно, тим, що Марія Матіос сама є вихідцем з певного діалектного середовища, проте вона використовує діалектизми з метою

відображення колориту описуваної місцевості, особливостей мови населення, типізації характерів.

Гуцульські й буковинські говіркові риси у романі «Солодка Даруся» фіксуємо як в авторській мові, так і в мові персонажів і, незважаючи на їх кількість, зміст переданого легко сприймається читачами різних етнічних районів України, а самі говори залишаються джерелом збагачення сучасної української літературної мови.

1. Баранник Д. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю) / Дмитро Баранник // Мовознавство. – 2008. – №4-5. – С.18 – 31.
2. Бирик Оповідність в українській художній прозі. Монографія / Світлана Бирик. – Київ – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 287 с.
3. Грещук В. – Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис [Текст] / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
4. Грещук В. Гуцульський говір в українській художній мові XIX – I половини XX століття: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: 10. 02. 01 / Валентина Грещук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lip.ua-ru.net/diss/cont/354152.html>.
5. Москаленко Н. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови / Н. Москаленко // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С.179-188.

Перелік умовних скорочень

- С.Д. – Марія Матіос. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 188 с.
ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.В.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці : Рута. 2005. – 688 с.

The article deals with the problem of the use of dialectal words in the novel "Solodka Darusia" by the famous Ukrainian writer Maria Matios. It also presents the characteristic of the thematic lexical units used in the novel.

Key words: a dialectal word, a dialect, a text, idiostyle, fictional language.

В статті розглянуто проблему використання діалектизмів в романі "Солодка Даруся" відомої української письменниці Марії Матіос, а також подана характеристика тематических груп територіальних лексем, зафіксованих в художественному произведенні.

Ключевые слова: диалектизм, говорливый, художественный язык, текст, идиостиль.

УДК 811.161.2: 81'37

ББК 81.2 Ук

Інна Данилюк

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ "СМІХ" ЗАСОБАМИ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ

У статті проаналізовано особливості мовного вираження концепту "смiх" засобами гуцульської говірки, зокрема виділено його основні та периферійні словоформи, фразеологічні одиниці, а також з'ясовано роль смiху у процесах обрядовірувань гуцулів.

Ключові слова: концепт "смiх", гуцульська говірка.

Одним із напрямів сучасної лінгвістики є дослідження мовних явищ у проєкції на етнокультуру, що відкриває нові аспекти сприйняття й розуміння світу. Актуальним у цьому плані є вивчення можливостей мовної одиниці вербалізувати концепт як ментальну структуру, спрямовану на діалектний простір, зокрема *гуцульські говірки (ГГ)*.

Гуцульська проблематика широко представлена у працях багатьох мовознавців. Так, фонетику та фонологію ГГ розглядали К. Герман, А. Залеський, Л. Калнинь, Я. Янов, морфологію – Н. Черкес, лексику і фразеологію – М. Бігусяк, М. Голянич, В. Грещук, П. Гриценко, М. Олійник, Н. Хобзей, синтаксис – С.Маковійчук, В.Добош та інші.

Незважаючи на численні наукові розвідки, перспективним, на нашу думку, є дослідження смислотвірного потенціалу ГГ, оскільки це самодостатня система зі своїм характерним словником, фонетичними, лексичними, граматичними рисами, багато з яких не мають аналогів у інших говірках. Крім того, як зазначає П. Гриценко, "гуцульський діалект є важливим і престижним джерелом розвитку літературної мови" [4, с. 25]. Значущість ГГ полягає і в тому, що вона виявляє дещо інший (ніж, наприклад, в літературній мові) характер формування концептуальної мікрокартини світу його носіями, що ми і простежимо через аналіз особливостей вираження концепту «смiх» мовними засобами *говірки с. Рожнів¹*.

¹ *Рожнів* – село Косівського району (12 км від м. Косів) Івано-Франківської області. Перша згадка про село датується 1424 роком, хоча офіційно історичною датою утворення вважається 1452 рік. З 80-х р. XIX ст. до 1926 р. село належало до Заболотівського повіту. Територію села заселяють гуцули – етнічна група, що відрізняється від інших українців своїм специфічним говором, який належить до південно-західної групи говорів [8].

В сучасній діалектологічній науці є багато напрацювань, пов'язаних із лінгвістичним описом говірок окремих сіл, які належать до гуцульського мовного регіону, проте виразне зацікавлення ГГ ще не призвело до їх всебічного вивчення. Це передусім стосується дослідження окремих концептів, ключових у гуцульськомовній картині світу, зокрема таких, як "ватра", "полонина", "смерека", "трембіта" та інші. Вважаємо, що до цього ряду можемо включити й ті, які відображають емоційний стан горян, оскільки "емоції пронизують всю їхню ментальну, вербальну й авербальну діяльність" [11, с. 108]. Так, у ключі сказаного, виокремлюємо **концепт "сміх"** як важливий чуттєво-емоційний та інтелектуальний засіб у системі світосприйняття гуцулів, який розкриває їх характер, оцінку ними людських якостей. Важливість дослідження задекларованих питань і зумовлює **актуальність** теми статті.

Мета дослідження – виявити і проаналізувати засоби мовного вираження концепту "сміх" у говірці с. Рожнів та з'ясувати їх роль у формуванні гуцульськомовної картини світу.

Концептуалізація явищ дійсності відбувається через осмислення нової інформації з урахуванням як лінгвальної, так і етнокультурної специфіки. Основною одиницею такого процесу є **концепт** як **когнітивно-ментальна структура**, яка відображає результат сприйняття довкілля у свідомості носіїв мови, зокрема **етнокультурних** особливостей світобачення реципієнтів, їх соціальних, національних та інших ознак, об'єктивованих у діалектному слові. Знання про ментальний континуум носіїв діалектного мовлення "вміщені" в "концептах особливого типу, для яких, з метою відображення їх структурної і семантичної специфіки, логічно використовувати термін "діалектний концепт"(ДК) – "одиницю знання про діалектні відмінності в мові" [1, с. 4]. За словами В. Болдирева, "специфіка діалектних знань потребує відповідно інших методик дослідження"; він пропонує **когнітивно-матричний аналіз**, який сприятиме розширенню площини "реалізації когнітивного підходу в лінгвістиці і включити у число об'єктів вивчення діалекти мови та говірки" [6, с. 6]. Підтримуючи міркування російського лінгвіста, вважаємо, що така методика сприятиме не лише виявленню традиційних особливостей діалектної лексики, а й

оприявленню тих мовних моделей, які лежать в основі процесу їх креації.

Уперше поняття "**матриця**" (*matrix*) в лінгвістичній науці використав Р. Ленекер, визначивши її як "набір концептуальних доменів (domains) – контекстів для актуалізації значення слова" [12, с. 47]. Згодом такий метод почав застосовуватись у різних галузях мовознавства, зокрема і в діалектології. Дослідження концепту крізь призму матричної системи дозволить, на нашу думку, показати спільні ознаки між концептуальними сферами, які відображають знання мовного і невербального характеру, і побачити зв'язки з тими семантичними блоками, які служать джерелом наповнення його змісту.

Когнітивну матрицю ДК репрезентують такі смислові блоки (домени), як "**діалект**", "**територія**", "**культура**", "**оцінка**", "**мовна репрезентація**" [2, с. 47]. З огляду на семантичну та структурну специфіку наведених "концептуальних сфер" (термін Р. Ленекера), необхідним вважаємо звернути увагу на **мовні засоби** маніфестації ДК, оскільки "саме вони становлять ту частину мовного знання, яка створює основу для формування й актуалізації діалектних відмінностей" [1, с. 7] (звукові варіанти слів, діалектна лексика, граматичні засоби, фразеологічні одиниці).

З урахуванням матричного аналізу виокремимо важливі (при його репрезентації) величини концепту "сміх" – "**діалект**" (**говірка**), "**мовне вираження**", "**символічне навантаження**", – які "дозволять уникнути розмитості опису асоціативних зв'язків у представленні не тільки ціннісного, а й іншого структурування знань"[10, с. 25], відбитих у діалектному слові.

Розгляд **сміху** як **концепту**, що вербалізується діалектними одиницями і містить знання про територіальну варіативність виражальних мовних форм, дозволить виокремити його структурну та змістовну специфіку. Так, у порівнянні з літературними відповідниками лінгвоодиниці, що маніфестують концепт "сміх" у діалектному мовленні, за своїми фонетичними та лексичними особливостями мають певні відмінності, наприклад, літ. *сміятися* – діал. *смієтиси, усмієтиси, си насмієти*. Через синкретичність засобів вираження та завдяки знанням про семантико-асоціативне наповнення сміху, можемо говорити про його проєкцію на соціальну структуру носіїв гуцульського говору, особливості їхнього

побуту, що реалізуються у народних приказках, повір'ях, обрядах та віруваннях.

У ядрі мікросистеми, що об'єктивує концепт "сміх", є такі елементи: **сміх, смієтиси, усмієтиси, насмієтиси** та інші. Вони – базові і в літературній мові, і в інших говорах. Вважаємо, що аналіз мовних засобів вираження сміху в говірці с. Рожнів був би неповним без ширшого діалектного тла – даних діалектологічних словників, зокрема гуцульських говірок, а також інших, суміжних (і не тільки) з гуцульськими, говірок, адже концептуальне поле номінації "сміх" повинно відображати усі можливі знання, уявлення, асоціації, пов'язані з цією лексемою. Так, у "Словнику гуцульських говірок" за ред. Я. Закревської¹, крім наведених вище, подані ще такі лексеми, як **сміхован, сміхованець, смішкуватий**. Вони поширені і в говірці с. Рожнів, однак не входять до ядра мікросистеми з домінантою "сміх" Наприклад, "Словник буковинських говорів" фіксує лексему "**смішок**" ('усміх', 'посміх'. – *А йа свого милейкого смішком перепрошу*); "**смішити**" (ганьбити), "**смішитиси**" (1) сміятися; 2) осоромитися, ганьбитися²; у "Словнику західнополіських говірок" є номінації **сміятис, сміхі** (*І пісні всакійї співали, а хто вже знау йакейї сміхі, ту все казали*)³. Зауважимо, що у своєму дослідженні ми опираємось на мовлення с. Рожнів, але оскільки діалектне знання "виникає тільки в результаті порівняння мовних форм і функцій як мінімум двох діалектних систем" [1, с. 9], то наявність вищенаведених порівняльних словникових номінацій дає змогу "кваліфікувати" концепт "сміх" як такий, що має розгалужену матрицю, в якій відбито різні лексичні варіанти. Це уможливило кваліфікацію задекларованого концепту як окремого своєрідного лексико-семантичного "простору" (хоча при аналізі, безперечно, враховуватимемо літературні відповідники).

Отже, розглянемо детальніше лексичні, фразеологічні, граматичні засоби актуалізації сміху в мовленнєвій практиці гуцулів. Як уже згадувалось, у лексиконі носіїв говору с.

Рожнів концепт «сміх», передусім його ядро, маніфестують такі мовні одиниці, як **смієтиси, засмієтиси** (літ. *сміятися, засміятися*), **усмієтиси, насмієтиси**. (дуже сильно сміятися) *Наприклад:*

- *Усі ве'сило засміє'лиси, коли наче'ла [почала] гра'ти висі'льна музи'ка;*

- *З Васил'я сусі'тского усі так смію'цци, шо вин бі'дний уже ни ду'жи пока'зуєси на лю'ди*⁴;

Використання діалектних одиниць (коли йдеться про молодше покоління рожнівчан) сприяє посиленню експресії в побутових сценах, діалогах. Часто в процесі комунікації діалектизми виступають "індикаторами" належності мовців до відповідної етнічної групи. Так, наприклад, при вживанні у мовленні лексем "**смієтиси**" (*се смієти*), **усмієтиси** за їх фонетичними та морфологічними ознаками комуніканта можна безпомилково "впізнати" як носія відповідної говірки, (характерними морфологічними ознаками гуцульського говору є вживання постфікса *си* у препозиції, поєднання префікса *у-* з лексемою **смієтиси**, чого немає в літературній мові). Спостерігаються окремі відмінності частовживаних в гуцульському говорі лексем і на рівні семантики. Порівняймо:

- *У нас у сусі'цтві є ву'йко Васи'ль. Видко'ли йго жи'нка уме'рла, вин стра'шно ни лю'бит жино'к. Але то таки'й ді'до, шо пропа'сти собі' ни да'ст. Єк лиш прихо'дит ниді'ля, ді'до собі' вино'сит крі'сло на доро'гу та й сіда'є. Жинки' йдут с це'ркви... Бі'гме, нима' тако'ї жи'нки, аби ді'до ни зачіт'в. Так уже усміє'цци з тих жино'к, шо до дру'гої ниді'лі йму стає'. Єк так ви'їде, шо ді'до ни міг ви'йти на доро'гу, то вин ка'же, шо ма'рно прожи'в де'нь...*

- *Йой, ади вче'ри пока'зували по тиліві'зору кіно' про Шу'ріка. Кілько я би йго не диви'ласи, ко'жин раз так сми насмію'си... Та й ше єк будут пока'зувати це кіно', поди'віуси*⁵.

Кваліфікативною смисловою ознакою виділених лексем є міра і ступінь вияву сміху. Поширена у говірці с. Рожнів номінація "**усмієтиси**" у Словнику гуцульських говорів має значення "*дуже сильно сміятися*". Таке трактування експлікує й наведений текст.

¹ Гуцульські говірки: Короткий словник / [уклад. Галина Гузар, Ярослава Закревська, Уляна Єдлінська, Василь Зеленчук, Наталія Хобзей; відпов. ред. Я. Закревська.- Львів, 1997. — 232 с.

² Словник буковинських говірок / За ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

³ Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Т.І. А-Н. - Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. - XXIV + 354 с.

⁴ Записи зроблені в с. Рожнів від Данилюк Орісі Василівни (05.10.1966 р/н).

⁵ Записи зроблені в с. Рожнів від Юрах Михайлини Михайлівни (27.04.1965 р/н).

Проте смисловий синкретизм концепту "сміх" дозволяє виділити ще одне значення – **насміхатися**, яке уможливує нове прочитання тексту: "*Вуйко Василь*" не просто сміявся дуже сильно, а "*насміхався*" так, що аж "*до другої ниділі ставало*". Глибинне осмислення цього значення потребує звернення уваги на суб'єкт сміху – "*вуйка Василя*". Виступаючи "противником" жінок, "дідо" обирає їх як основний об'єкт для насмішки, причому не розуміючи, що сам стає тією людиною, з якої насміхаються люди, які його оточують.

Розглянемо семантичне наповнення лексеми "**насміюси**" ("насміятися") в останньому сегменті наведеного тексту. Регенеруючи різноаспектні відтінки вираження емоцій та відображаючи невербальну дію, лексема "**насміятися**", яка передає дію, що є результатом реакції на фільм, викристалізовує (з урахуванням особливостей сприйняття мовцями світу та довкілля) позитивно забарвлені семи "*радість*", "*задоволення*", "*хороший настрій*", "*вдало проведений час*". Зауважимо, що в літературній мові, лексема **насміятися** має негативне забарвлення ("поставитись до кого-, чого-небудь з насмішкою" [7, Т. 2, с. 307]), в той час, як діалектна номінація **насміетиси** передає позитивний відтінок – "сміятися дуже довго, тривало".

Важливе значення для семантико-смислової характеристики мовних одиниць вираження сміху мають і граматичні особливості, серед яких виокремлюємо вживання частки *би*, що вказує на умовний спосіб, постфікса *си* у пре- і постпозиції, компонента *сми*. Наприклад:

- **смієв би си:**

- *Смієв би си ші до'вго, але умира'ти вже тре'ба.*

- *Коли'с, ек бу'ли малі', так сміє'лиси с тих жиноч'о'к, шо у фустка'х ходи'ли, а типе'р тро'хі присла'бли, та й ади' ек сами' вбира'ймо ше'почьку чи ша'льок на го'лву.*

- **сми усміетиси:**

- *Йко'с наш пєс урва'уси з ланца'! Аби ви ви'діли, шо' вин витворє'в с ко'том!! Йой!!! Ми так **сми усміє'ли**, що аш рот зболі'в!¹*

Вживання форми *сми* у препозиції до дієслова, постфікса *си* та частки *би* є

характерними рисами гуцульської говірки, які вирізняють її серед інших діалектів, формуючи неповторне мовне звучання та розкриваючи яскравий мовний потенціал, вартий подальших досліджень.

Семантичні видозміни значень слів на позначення сміху, як і в літературній мові, відбуваються при додаванні до твірних префіксальних формантів *до-*, *за-*, *на-*, *у-* та інших. Порівняймо:

- *Ти мені досміє'сси, до'кі не ві'біу до'бре паско'м.*

- *Єк фа'їно засміє'тиси до хло'пця, заклі'пати, то вин біго'м периста'не зло'ститиси.*

Частотною словоформою, яку використовують жителі с. Рожнів, є лексема "страшно", що передає міру і ступінь сміху:

- **страшно сміетиси** (дуже сильно сміятися):

- *те'тьо Іван стра'шно сміє'уси, ек учю'в вид вну'ки, шо та хоче бу'ти до'ктором нау'к².*

В українській літературній мові лексема "**страшно**" передає "відчуття страху" [7, Т.3, с. 452]. Наприклад, у структурі висловлювання "**страшно** вночі ходити одному" відчуття боязні кваліфікуємо як таке, що виникло внаслідок поєднання окремих фреймових структур: "*темнота*", "*відсутніх інших осіб*", "*небезпека перед загрозою життю людини*". Враховуючи таке трактування названої лексеми, висловлювання "**страшно сміетиси**" повинно би виражати зміст: "**страшно сміетиси**, бо це може призвести до виникнення загрози життю людини". У діалектному варіанті таке словосполучення має протилежне значення – "**дуже сильно сміятися**", що свідчить про семантичну відмінність одиниць літературної мови і тих, що представляють діалектну систему.

Особливе бачення світу мовцями с. Рожнів відображене й у різнотипних фразеологічних одиницях (ФО). Наприклад:

- *С кого си насміха'ют, з того лю'ди бува'ют;*

- *І смі'х і грі'х;*

- *Ку'ри си смію'т (з кого-небудь).*

Крім наведених номінацій, що реалізують значення сміху у мовленні с. Рожнів використовуються конструкції, які передають значення "дуже сильно сміятися". Наприклад:

¹ Записи зроблені в с. Рожнів від Павлюка Василя Васильовича (27. 04. 1930 р/н).

² Записи зроблені в с. Рожнів від Юраха Івана Васильовича (19. 01. 1930 р/н).

- Так сміє'тиси, шо аш причіка'ти;
- Сміє'тиси, аж ві'укати;
- Сміє'тися, аж за че'риво хапа'тиси;
- Сміє'тиси, шо аж ро'т розго'нит;
- Трі'скати зо смі'ху;
- Ригот'ати, та'к ек би шош найшло¹.

Аналіз матеріалу показав, що у фразеологічній мікросистемі с. Рожнів порівняно вузький репертуар одиниць із компонентом **сміх** і тих, що об'єктивують відповідний концепт. І хоча істотних діалектних відмінностей (у наведених сполученнях слів) порівняно з літературною мовою щодо структурних та лексичних моделей таких фразеологізмів немає, все ж на ті, що є, варто звернути увагу. Їх семантична варіативність та здатність сполучатися з діалектними номінаціями сприяє утворенню у фраземах нових нашарувань. Так, через широке використання в селі ФО "засмієласи грусь з болота" і наявність діалектної лексеми "грусь" фразеологізм кваліфікуємо як діалектний. Враховуючи те, що номінації "грусь" і "болото" належать до однієї тематичної групи ("болото – груське місце з надмірно зволженим ґрунтом" [7, Т.1, с. 124]), визначаємо семантику цієї ФО як таку, що маніфестує поведінку людей, однакових за своїм вихованням, поглядами на життя, соціальним становищем, але, які намагаються показати себе кращими (ніж вони є насправді) одне за одного. Наприклад:

• *Та ми з ма'моу всьо' роби'ли, аби їм дво'м ха'ту збудува'ти, та й помога'ли трохи, горо'д сапа'ли, гро'ші вудно' дава'ли, а тине'р ек засла'бла не'ня, то ни'хто' ади ни при'ходить. Та ше й по сусі'дам хо'ді, гово'рі, що те'шко їм. А най і'х шля'х тра'фит. Каза'у коли'с мій те'тьо, шо при'йде чес, як **грусь з боло'та засміє'цци**, ади ма'ймо тине'р².*

Наведений фрагмент діалектного мовлення містить порушення чи не найосновнішої моральної норми, закладеної при вихованні дитини ще від народження, – поваги до батьків. Діти (молода сім'я) не усвідомлюють того, що вони матеріально забезпечені завдяки батьківській допомозі та підтримці, тому антиморальна поведінка спрямовує до уособлення їх із "болотом" і "гряззю", викликаючи неповагу родини.

¹ Записи зроблені в с. Рожнів від Микитейчук Олени Іванівни (27. 04. 1930 р/н).

² Записи зроблені в с. Рожнів від Микитейчука Івана Івановича (18. 08.1929 р/н).

Семи "батьки/діти", "добро/зло", "повага/неповага" є основою формування змісту виділеної фразеологічної номінації.

Отже, лексико-фразеологічне поле **сміху** в говорі с. Рожнів не представлене наявністю багатьох лексичних одиниць, проте за характером поширення – це один із ключових концептів, що опредметнюється в мовленні гуцулів, оскільки, як показали наші записи та спостереження, невід'ємною особливістю їх світобачення є сміх та непоборний оптимізм.

Проведений аналіз фактичного матеріалу засвідчує про наявність ще одного "типу тексту", в якому вживаються одиниці лексико-семантичного поля "сміх", – **віруваннях** – "тому текстуальному матеріалі, який допоможе глибше пізнати витoki духовної культури й світогляду українського народу, становлення його символічної системи, доповнить призабуті фрагменти (чи окремі елементи) культурної традиції, опредметненої в слові" [3, с. 219].

Порівняймо:

• *Ни мо'жна ни говори'ти, ни сміє'тиси, ек хлі'н у піче' піче'цци, бо ка'жут, шьо в той чес хо'дит ниче'ста си'ла, і лі'пши мовче'ти, аби хлі'н до'бре ві'ріс і спі'ксі³;*

• *Ек ра'дуга є на не'бі, тре'ба диви'тися на неї, фа'йно ті'шитиси і сміє'тиси, аби доля була висе'ла⁴.*

В аналізованих текстах сміх виконує роль "атрибути", який є однією з умов здійснення ритуалу. Якщо в першому тексті повір'я лексема **сміятиси** вказує на можливе "притягування" нечистої сили (сміх як звуковий знак цього зв'язку), то в другому – виступає символом добра та щасливої долі. Крім того, в кожному з текстів подана чітка настанова та результат в разі її недотримання. Така умовність вірування "відсилає" до міфології гуцулів, оскільки вона є визначальним чинником майже усіх їх обрядодій, заклинань та вірувань

Вірування рожнівчан дешифрують архаїчну інформацію, яка може набувати символічного змісту. Порівняймо:

• *Ек та'зди хо'чют будува'ти нову ха'ту, то уни собі вибира'ют мі'сце, йду'т туда' та й слуха'ют: ек там дес бу'ди чюти спі'ванку, **смі'х**, то можна будува'тиси. А ек -*

³ Записи зроблені в с. Рожнів від Данилюк Ірини Василівни (04. 04 1936 р/н).

⁴ Там само.

плач, сто'гин, то ни буде ше'стя на то'му мі'сци¹.

Міфологічна модель світобачення гуцулів, як бачимо з наведеного тексту, будується через формування "зовнішнього оберегу" сім'ї (родини) – дому. Важливе значення мають природні стихії, зокрема земля (місце для побудови) – семантичний стрижень вірування, який символічно поєднує усі життєві атрибути. Враховуючи звукові особливості (*ідут туда і слухают...*) і покладаючись на народноетимологічне поняття "долі" (*"ек там дес буди чути...то, а ек ні...то"*), гуцули обирають частину землі, на якій, за їхніми уявленнями, дім буде сповнений "ше'стя". Імпліцитно закодовані у віруванні полярні семи "долі/недолі", "плачу/сміху", "щастя/нещастя" стали основою формування повір'я і означили можливі напрями його інтерпретації. Однак концептуальне наповнення лексеми "дім" відкриває ще один аспект його розуміння – символічно-релігійний: "за народними віруваннями, дім та його забудування завжди підпадають під вплив злої сили, яка хоче пошкодити людині" [5, с. 190]. Крім народно-міфологічних уявлень, важливу роль відіграє християнський чинник, зокрема боротьба Добра і Зла, яку ведуть Бог та Нечистий. Звідси, *смiх* детермінуємо як *християнський "оберіг" гуцулів*, який має здатність відвертати Зло. Така традиція, очевидно, має початки ще з давніх праслов'янських часів, коли "хата" вважалась "моделлю Космосу" [5, с. 190], тому важливими чинниками для її побудови були : місце, матеріал, час, розмір, настрої людей, душевний стан, навіть приносилися символічні жертви Богу як данина займаній природі.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що *концепт "смiх"* – *важлива домінанта у процесі світосприйняття та світобачення гуцулів*, яка відображає особливості їх побуту та вірувань, є однією з ключових у творенні гуцульської картини світу.

Незважаючи на невелику варіативність лексем, словесна матриця концепту «смiх» у говірці с. Рожнів має, як і в літературному мовленні, чіткий поділ на ядро і периферію. Найуживанішими є саме ядерні елементи – *смiє'тиси, смi'х*, які вступають у синонімічні та антонімічні відношення з іншими одиницями лексичної підсистеми мови.

Важливими у вираженні концепту є фразеологічні одиниці ("*смiє'ласи гру'сь з боло'та*"), граматичні засоби (частки *би*, постфікс *си*), а також вірування.

Дослідження гуцульського говору з погляду когнітивної лінгвістики, на нашу думку, є перспективним, оскільки виявляє особливості концептосфери носіїв говірок, відтворює закладену в них культурологічну та етнологічну інформацію, розкриваючи архаїчні особливості, закодовані в них ще з давніх часів.

1. Болдырев Н. Н. О диалектном концепте в когнитивной системе языка / Н. Н. Болдырев, В. Г. Куликов // Известия РАН. Серия "Лит. и языка". – 2006. – Т. 65. – № 3. – С. 3–14.
2. Болдырев Н. Н. Диалектные концепты и категории / Н. Н. Болдырев, В. Г. Куликов // Филологические науки. – 2006. – N 3. – С. 41–50.
3. Голянич М. І. Внутрішня форма ключового слова в архаїчному дискурсі (на матеріалі вірувань гуцулів) / Марія Голянич // Внутрішня форма слова і дискурс: Монографія. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦПТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 207. – С. 219–249.
4. Гриценко П. Ю. Українські діалекти в сучасних реаліях глобалізації / Павло Гриценко // Діалектна мова : сучасний стан і перспективи дослідження : Програма, матеріали та тези доповідей всеукраїнських наукових читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко / Відп. за випуск Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 21–26.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Куликов В. Г. Когнитивно-матричний аналіз діалектних одиниць / В. Г. Куликов // Принципы и методы когнитивных исследований языка : Сборник научных трудов. – М. : РАЛК. –2008. – 308 с. – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL : <http://www.myweb.uiowa.edu/vkulikov/Kulikov>
7. Новий тлумачний словник української мови : в 3-х т. / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко]. – К. : Аконті, 2006. (Т. 1, Т. 3).
8. Рожнів : нариси історії села / [упоряд. проф. В. Погребенник]. – Львів : Видавництво "Сполом", 2010. – 480 с.
9. Сердюк А. М. Теоретичні засади вивчення концепту / Сердюк А. М. // Нова філологія : зб. наук. праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – № 34. – С. 108–112.
10. Чекулай І. В. Принципы описания матрично-сетевой концептуальной структуры и ценностной квазикатегоризации в ее языковом и речевом отражении / И. В. Чекулай, О. Н. Прохорова // Acta Linguistica. – Eurasia Academic Publishers. – Sofia. – 2008– - Vol.2 – № 2. – С. 14-28.
11. Шамаева Ю. Ю. Концептуальна основа языка эмоций как знания матричного формата/ Ю. Ю. Шамаева // Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. – Серія "Романо-

¹ Там само.

германська філологія. Методика викладання іноземних мов". – 2011. – Випуск 66. – С. 107–115.

12. Langacker R.V. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites / R. V. Langacker. – Stanford, 1987. – 516 p.

The article analyzes the features of the concept "laughter" linguistic expression by the means of Hutsul dialects, particularly highlighted its main and peripheral wordforms, phraseological units, and defines the role of laughter in the Hutsul corresponding ceremonial actions.

Key words : *concept "laugh", the Hutsul dialect.*

В статъе проанализированы особенности языкового выражения концепта "смех" средствами гуцульского говора, в частности, выделены его основные и периферийные словоформы, фразеологические единицы, а также выяснена роль смеха в процессах веровань гуцулов

Ключевые слова: *концепт "смех", гуцульский говор.*